

Жаҳон АДАБИЁТИ

Арабий-барший, ифтихорий-публицистик журнал

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№ 3 (166)

2011 йил, март

Муассислар:

ЎЗБЕКИСТОН
МАТБУОТ ВА АХБОРОТ
АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ
КЕНГАШИ

www. jad.uz

МУНДАРИЖА

НАСР

Кришан ЧАНДАР. Бир қизга минг ошиқ . Роман.....	3
Жеймс ЖОЙС. Улисс саргузаштлари . Роман.....	51
Томас ҲАРДИ. Уч мусофир . Хикоя.....	152

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

ЖАМОА. Сен ўсган тупроққа ошноман мен ҳам	44
Зинаида БИКОВА. Читтаклар чуғури ғамни аритар	117

АДАБИЙ ЖАРАЁН

Мирпўлат МИРЗО. Сен мисли камалак – юксак ва сўлмас	120
--	-----

ИНСОН ВА ТАБИАТ

Анна САКСЕ. Гулдан келур муҳаббат бўйи	134
---	-----

ФАЛСАФА. МАДАНИЯТ. САНЪАТ.

Маҳкам МАҲМУДОВ. Форобий ва Арасту «Поэтика»си	170
---	-----

АДАБИЙ САБОҚЛАР

Лев ТОЛСТОЙ. Асосий қахрамонларим – ҳақиқат	181
--	-----

ЎЗБЕКИСТОН ВА ЖАҲОН

Маҳмуд Абдулмалик ИЙД. «Ажаб дунё» қиссасини ўқиб	193
--	-----

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

Шарль де ГОЛЛ. Зулматни ёритувчи нур	201
---	-----

МУТОЛАА

Муҳаммади ЖУМАНОВ. Камолот йўли	206
Китоблар дунёси	207

ТОШКЕНТ
МАРТ

**Бош муҳаррир
ўринбосари:**

Мирпўлат МИРЗО

Таҳрир ҳайъати:

Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ

Амир ФАЙЗУЛЛА

Файзи ШОҲИСМОИЛ

Назира ЖЎРАЕВА

Азиз САИД

Гулнора МУҲАММАДЁРОВА

Жамоатчилик кенгаши:

Бобур АЛИМОВ

Абдулла АРИПОВ

Эркин ВОҲИДОВ

Анвар ЖАББОРОВ

Абдулла ИСМОИЛОВ

Абдурахим МАННОНОВ

Авазжон МАРАҲИМОВ

Минҳожиддин МИРЗО

Абдулла ОРИПОВ

Баҳодир ХОДИЕВ

Навбатчи муҳаррир А.САИДОВ
Техник муҳаррир У. КИМ
Мусаҳҳиҳ Д. АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи З. МАННОПОВА

Жаҳон адабиёти, 3. 2011

ИНДЕКС 828, 829

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №172

Уч босма тобоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

«Жаҳон адабиёти» журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинishi шарт.

Таҳририят манзили:
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 244-41-60; 244-41-61; 244-41-62.
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 19. 04. 2011 й. Бичими 70x108 1/16. Газета қоғози. Офсет босма.
Шартли босма тобоқ 18,2. Нашриёт босма тобоғи 20,0.
Жами 1990 нусха. рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида терилиб, Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг Фафур Фулом номидаги НМИУда чоп этилди.
100128, Тошкент, Шайхонтоҳур кўчаси, 86.

© **Жаҳон адабиёти, 2011 й.**

Кришан ЧАНДАР

Бир қизга минг ошиқ

Роман

1

Станция бошлигининг хонаси одамга лиқ тўла. Ҳаммоллар, поездини кутаётган йўловчилар, платформа назоратчиси, чиптачилар, станция ҳовлисида мевафурушлик қилиб юрувчи Мадхў, платформани айланиб юрадиган қоровул, фаррош-жомадор – барчаси шу ерда. Ҳаммалари Лаъчийга қараб, қаҳ-қаҳ уриб кулар эдилар. Лаъчий эса ҳаммадан алоҳида, станция бошлигининг столи олдида иккала қўлини белига тираганча одамларга еб қўйгудек қараб турарди. Аммо ҳозир унинг тарафини оладиган ҳеч ким йўқ эди – йиғилганларнинг бари унга қараб, мазах қилиб кулар ва имо-ишоралар билан бир-бирларига алланималарни тушунтирар эдилар. Бунни кўриб, қизнинг баттар жигибийрони чиқмоқда эди.

Платформа қўриқчиси Лаъчийни етаклаб, даставвал бошлиқнинг хонасига кирганида, у қизнинг қўлидан маҳкам ушлаб олган эди. Бироқ бошлиқнинг рўпарасига келган заҳоти Лаъчий куч билан унинг қўлини силтаб ташлади ва иккала қўлини белига тираб, беҳаёларча оёқларини кериб, ғоз туриб олди.

Станция бошлиғи Расиклабнинг жанжалли нарсаларга сира тоқати йўқ эди. У бола-чақали, оғир табиатли гужаротлик киши эди. Йигирма беш йилдан бери темир йўлда хизмат қилиб келади. Тўнғич ўғли чиптачи бўлиш арафасида, ундан кейинги қизи ҳозир коллежда ўқийди, шу кунларда унинг фикру хаёли шу қизига муносиб куёв ахтариш билан банд. Шу боис станциядаги барча ишларни тўла-тўқис, расамади билан адо этишга астойдил киришган. Ҳозир ҳам муовини Гангадин билан станциядаги вагонларга боғлиқ муаммолар устида гаплашмоқда эди.

Ҳинд тилидан
Амир ФАЙЗУЛЛАЕВ
таржимаси

Кришан ЧАНДАР (1913-1977) – ҳинд ва урду адабиёти-нинг йирик вакили. Унинг турли жанрларга оид 80 дан ортиқ китоби чоп этилган. Айниқса, Ҳиндистон бўлиниши борасида ёзилган “Биз ваҳшийлар” асарида ҳинд-мусулмон қирғинини чуқур қайғу ва ачиниш билан тасвирлади. Умуман, сюжет ўткирлиги бу ёзувчининг каттаю кичик барча асарларига хос. Уларнинг ҳар бирини ҳам ҳаяжонсиз ўқиб бўлмайди – шу жиҳати билан Кришан Чандар замонавий ёзувчи сифатида жаҳонга танилган. Ўз даври (мустамлакачилик ва ундан кейинги озодлик даври) воқелигини ҳаққоний ёритишда бу муаллиф олдида тушадигани бўлмаган. Кришан Чандар ўзбек китобхонларига таниш, унинг “Хотирамдаги чинорлар”, “Дадар кўпригидаги болалар” романлари ўзбек тилига таржима қилинган. Мазкур “Бир қизга минг ошиқ” романи 1965 йилда рус тилидан таржима этилган эди, энди сиз уни бевосита ҳиндий тилидан таржимада ўқишга мушарраф бўлиб турибсиз.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

3

Сухбат энди маромига етай деб турганида мана бу можаро ўртага тушиб қолди.

Расиклаъл озгин иягини қашиганча аввал дуркун, дўмбоқ юзли Лаъчийга, сўнг платформа кўриқчисига қаради. Унинг пешонасида тиришлар пайдо бўлди ва кескин оҳангда сўради:

– Нима бўлди?

Платформа кўриқчиси Лаъчийни қўли билан туртиб деди:

– Мана бу қиз платформадан кўмир ўғирлади.

Лаъчий унинг қўлини яна қаттиқ силтаб ташлади:

– Қўлингни ол! Нарироқдан туриб гапир!

Оломон яна кулиб юборди. Мадхў мевафуруш шўх оҳангда қичқириб деди:

– Ҳозир чақиб олади, қоровул, ари бу, ари!

– Ўчир овозингни, томошақовоқ! – деди Лаъчий Мадхў томонга қараб.

Мадхў мевафуруш пакана бўйли, бақалоқ одам эди. Унинг эгнидаги яғири чиққан дхутий оврасини базўр беркитиб турарди. Шуни айтмаса, у деярли қип-яланғоч эди. Офтобда қорайган баданида тукдан асар йўқ, шунинг учун у доим йилтираб турар, Лаъчий уни томошақовоқ деб мазах қилганида бу лақаб унга жуда ёпишиб тушганди. Оломон яна қаҳ-қаҳ уриб кула бошлади.

Одамларнинг тобора кўпаяётганини кўриб, станция бошлиғи саросималаниб Лаъчийдан сўради:

– Сен томошақовоқ ўғирладингми?

– Томошақовоқ эмас, кўмир ўғирладим, – Лаъчий ҳам кулиб юборди ва “кўрдиларингми, аҳмоқликда бу ҳам бошқалардан қолишмайди”, дегандек одамларга қараб, кўзини қисиб қўйди.

Расиклаъл шошиб кўмир ўрнига томошақовоқ деб юборганидан одамларнинг кулаётганини кўриб, ўзи ҳам кулгисини тиёлмади. Дағдаға қилиб турган платформа кўриқчиси ҳам кулиб юборди. Расиклаъл пешонасига қўлини кўйиб, ерга қараганча ясама жиддийлик билан деди:

– Бу галча қўйиб юбор уни, кўриқчи. Ҳали-замон поезд келиб қолади, сен бўлсанг бу шумтакани бошлаб келибсан.

Сўнг у қошини чимириб, Лаъчийнинг юзига қаради ва деди:

– Бор, аммо энди платформадан кўмир ўғирлама. Бўлмаса, қамоққа тикдираман.

– Хўп, бўлади! – Бошлиқнинг столи олдидан ноз билан ўгирилар экан, Лаъчий бу сўзни шундай оҳангда айтдики, гўё у фақат станция бошлиғидан эмас, тўпланган одамлардан ҳам миннатдордек. Сўнг кўк хол-хол гулдор кўйлагини ҳилпиратганча оёқяланг хонадан ташқарига чиқиб кетди.

Станция бошлиғи хонасидан чиққач, Лаъчий биринчи рақамли платформага келди, ундан тез-тез одимлаганча дарвоза томонга йўл олди. Ҳамманинг кўзи унда, чунки одамлар кўпинча унга қарар эдилар. Эркаклар ҳирс билан, аёллар ҳасад билан. Лаъчий кўчманчилар қизи эди. Ким билсин, неча-неча насллар, зотлар ва рангларнинг қоришмасидан сўнг гўзалликнинг бу ажойиб нусхаси дунёга келган. Қадди-қомати келишган, буғдойранг, кўзлари тўқ яшил, гўч сийналарини диркиллашиб, оҳудек енгил одимлар билан мағрур юриб борар экан, Лаъчийга гўё бутун олам эгилиб, унга таъзим қилаётгандек туюлар эди.

– Бундай қизни албатта қамоққа тиқиш керак, – деди такси ҳайдовчиси Ҳамид Лаъчийнинг дарвозадан чиқиб келаётганини кўриб.

Ҳамид такси ҳайдовчилар сардори эди, у станция атрофидаги туманларнинг оқсоқоли ҳисобланарди. Бу жойларда шароб, кўкнор ва қиз савдоси фақат у орқали олиб бориларди. У қоп-қора, барзанги, девқомат йигит бўлиб, олғирлик ва қилвирликда унинг олдига тушадигани йўқ. Ўзини осмоннинг устун чоғлар ва уни осмоннинг устун демаганларнинг худди кунини кўрсатиб қўяр эди.

Лекин Лаъчий Ҳамидни назар-писанд қилмасди. Ҳамиднинг гапини эшитиб, у йигит томонга қараб қаттиқ туфлади, кейин белини биланглатган, қора сийнабанди қопчаларини тўғрилаганча автобус бекати тарафга қараб ўтириб олди ва садақа тилай бошлади. Чунки бу пайтда иккинчи рақамли платформага маҳаллий поезд келиб тўхтаган, ундан тушган йўловчилар автобус бекатида навбат олиб, турна қатор тизилмоқда эди.

Лаъчийнинг тупурганидан Ҳамиднинг заррача жаҳли чиқмади. Бир-икки марта у Лаъчийни қўрқитиб, дўқ-пўписалар қилиб, муддаосига етмоқчи бўлиб кўрганди, бироқ ҳар гал шатта еб қолаверган. Тезда унга шу нарса маълум бўлдики, Лаъчий ўзига етганча чайир ва чиниққан, кўчманчилар ва кўзбойлогичларнинг сир-асрорларидан яхшигина хабардор экан, у ҳар қандай вақтда, ҳар қандай эркакни бир чўқишда қочирар экан. Лаъчий эркак кишининг бир мушти билан ерда ўликдай чўзилиб қоладиган оддий шаҳар ёки қишлоқ қизларига ўхшамас эди. Ҳамид Лаъчийга тегажқлик қилиш оқибати қандай бўлишини бошидан ўтказганди, шунинг учун унинг ҳозирги тупуришига мийиғида кулиб қўйди-да, юзини ўгириб, таксиси томон юриб кетди.

Лаъчий ўрнидан туриб, секин борди-да, Мадхўнинг дўконидан шартта бир олмурутни олди, уни оппоқ садафдай тишлари билан карсиллатиб тишлади ва олмахондай тез-тез кавшай кетди. Узи олмурут кавшайпти-ю, икки кўзини Мадхўга айёрона тикиб олган. Мадхў ҳам лол қолганча Лаъчийнинг чехрасидан кўзини ололмаётганди. Гўё Лаъчийнинг чехраси оҳанрабо-ю бу унга ёпишган бир парча темир. Мадхўнинг кўзи ҳозир нимани кўраётганини ҳам айтиш қийин. Қизга очофатларча кўзларини катта-катта очиб қараб тураркан, оғзидан базўр шу сўзлар учиб чиқди:

– Олмурутни савати билан олиб кета қол!

– Мана сенга! – Лаъчий чала ейилган олмурут билан унинг башарасига бир туширди-да, йўлида давом этди.

Қиз Мадхўнинг дўконидан чиқиб келганида ботаётган қуёшнинг заррин нурларидан қалин, ёйиқ сочлари қизғиш товланиб кетди, гўё унинг бошидаги соч эмас, лов-лов ёниб турган олов. Буни кўриб Мадхў ўзини туголмади.

– Юракларга эмас, дунёга ўт қўяди бу қиз!

Кейин у Лаъчий отган олмурутни олиб, атайлаб карс-курс чайнаб ея бошлади.

– Сен тишлаган олмурутни еяпман, Лаъчий!

Узоқлашиб кетаётган Лаъчий бошини буриб қаради-да:

– Тишлаганиммас, сарқитим-ку! – деди.

Лаъчий автобус бекатига борди-да, қўлларини чўзиб, садақа тилана кетди:

– Ҳой кўзойнак таққан жаноб, бир анна¹ хайр қилинг! Ҳой соябон тутган хоним, бир анна хайр қилинг! Ҳой соқолли сардоржий², бир анна хайр қилинг...

¹ А н н а – майда пул бирлиги, 1 рупиянинг 1/16 қисми (Тарж.).

² Сикҳ миллатига мансуб эркаклар умрбод соч-соқолини олдирмайдилар, улар “сардор жий” номи билан машҳур. (Тарж.).

Гўё қиз хайр тиланмаётганди, балки автобус пойлаб, сарғайиб турган йўловчиларни хонавайрон қилмоқда эди — ҳеч ким ёнидан сариқ чақа чиқаргиси келмасди.

Бир киши унга кўзини қисиб деди:

— Ўн икки анна бераман!

— Бориб, онангга бер! — шартта жавоб берди Лаъчий ва у ердан кетди.

2

Ёруғ дунёда яшашнинг ўзи бўлмайди, уйсиз-жойсизлар учун эса унда яшаш дўзах азобидан ҳам оғир. Битта шаҳар ё қишлоқда яшаган одамлар бир-бирларини танийдилар, битта далада ўсган экиндай аҳил-иноқ бўлишади. Шодлик шабадаларидан баҳраманд бўладилар, бирга яйраб, бирга қувнайдилар, кўшиқ айтадилар, умрларига умр кўшилади. Очарчилик пайтларида эса бир-бирига далда беришади, касал бўлиб ётиб қолишса, ҳамдардлик билдириб, бошларида ўтиришади. Лекин уйсиз-жойсизлар қаерга бормасин, ҳоллари вой. Экин далалари улар учун ёт, қайси қишлоққа қадам кўйишмасин, уй эшиклари ёпиқ. Шаҳар кўчаларидаги ҳар бир муюлишда уларни хатар кутади, чорраҳа, гузарларда эса дуч келган миршабнинг таёғи уларнинг бошида ўйнайди. Улар ҳамма жойда яккамохов; зот-насаб, дин-диёнат, ирқ ва миллат — бундай нарсалар уларнинг етти ухлаб тушига кирмайди. Улар учун ҳамма баб-баравар-у, аммо ҳеч ким уларни ўзига хеш билмайди. Уларнинг ранг-рўйларида ҳамманинг ранг-рўйини кўрасиз, уларнинг қонида ҳамманинг қони бор, уларнинг тилида ҳамманинг тили манамен деб туради. Чодир, бўйраси, бир тутам хашагини кўтариб, улар сарсон-саргардон кезадилар — қанақа уйни қидираётганларини ўзлари ҳам билмайдилар.

Лаъчий ўз қабиласи ичида амакиси Маъманникида турарди, чунки онаси ҳам шу ерда яшарди, онасининг Маъман амакисиникида туришига сабаб шу эдики, эри Раггий бир гал кайф билан уни қиморда ютқазиб кўйган эди. Ўшанда Лаъчий тўрт яшар қизалоқ эди, шунинг учун онаси билан бирга қизи ҳам келганидан Маъман ўзида йўқ хурсанд бўлди, чунки кўчманчилар қабиласида эркакларга қараганда хотинлар кўпроқ пул топар эди. Эркаклар кун бўйи тўрт анналик битта сават тўқийди ёки уч кунда тўққиз анналик бўйра тайёрлайди, аммо аёллар шойи бурма юбкаларини кийиб олиб, ипак сийнабандларини ялтиратиб, кўзларига сурма тортиб, лабларида табассум билан, ўтган-кетганларга ғамза ила боқиб, бозор кўчаларида ўтириб олишади. Қиладиган ишлари: кўзойнақлар, хушбўй тутатқилар, тилларанг узуклар, балдоқлар, билагузуклар, шиша мунчоқлар сотиш. Сотганда ҳам яхшигина пуллар эдилар.

Акс ҳолда бу башанг кийимлар, пошнаси баланд туфлилар қаердан келарди-ю, қаердан яхши еб-ичиб, баданлари тўлишиб юрарди? Битта-яримтанинг заводидан чиқиб келмаса керак улар? Бундан ташқари, кўчманчиларнинг кўпгина ёш хотинлари эски касбни ҳам қанда қилишмасди. Лаъчийнинг тўпидагилардан Раъший, Шаъман, Сиппий, Саня шундайлардан эди. Кечқурун бўлди дегунча вокзалнинг кўчманчилар чодирлари тикилган ғарбий чеккасига бир нечта енгил машина келиб тўхтар эди: ахир, шаҳарда бундай гўзал ва қад-қомати шамшоддай арзон нархдаги аёлларни топиб бўларканми? Ҳар бир савдогар ўша ерда савдосини пишитиб оларди: мол дегани аъло ва арзон бўлсин! Сенлар бойларнинг тунини нима деб ўйлаган эдинг-

лар? Уззукун қанчалаб фирромликлар, жағ уришлар, олишувлар ва алдоқчиликлардан, эрта тонгдан кеч шомгача виждонни сотишлардан кейин навбат тунга келади. Бу тунда агар бир шиша виски бўлмаса, ҳайф бундай ишгаю, бундай тирикчиликка! Қорин ғамини ейиш учун ҳар қандай тентак ҳам меҳнат қилади.

Шу боис кеч кириши билан ҳар бир кўчманчилар маҳалласи олди-га боёнларнинг ярқироқ машиналари келиб тўхтади ва очиқ ҳавода эркин ўсган ёввойи баданни кўтариб жўнайди. Йигирманчи аср биринчи аср билан учрашади ва боёнларнинг кайфи чоғлиги, деб йўқотган нарсасини топишга ҳаракат қилади, топган нарсасини эса йўқотганидан мамнун бўлиб, тунни ўтказади.

Тун ўтгандан кейин эса машиналар ўз идораларига йўл олади ва шўрлик камбағал қизлар йўлкада қалдирғочдай тизилиб, кўзойнак сотишади. Қани, кўзойнак тақадиган борми? Кеп қолинг!..

3

Лаъчий чодирига қайтиб келганида кеч хуфтон бўлиб қолганди.

Кўчманчилар қўналғаси вокзалнинг кун ботиш томонида жойлашганди. Бу ерда ўт-ўлан босган, унда-бунда жойлари тошларга тўла бир катта вайрона уй бор эди, унинг шимол томонида гулмуҳар дарахтларининг узун қатори саф тортган. Фарбий томонда тошкўмир омбори бор эди, ташқарида ҳам жуда кўп кўмир бўлиб, устига брезент ташлаб қўйилганди. Жанубда Гангадин оға деган пичанчининг боғ-боғ пичани ғарам қилиб тахланган. Шарқ томонда бир эски кўл бўлиб, унинг нарёғида маҳалла уйлари кўзга ташланарди.

Гулмуҳар дарахтлари сафининг нариги томонида автомобил йўли бўлиб, тайёрагоҳга борарди. Тайёрагоҳдан ўтгач, шимол томонда тоғ тизмаси чўзилган, унинг чўққиларида тайёраларга хабар йўлловчи қизил чироқлар милтирарди.

Лаъчий темир йўллардан ҳатлаб-ҳатлаб ўтди-да, кўлни ёқалаб юриб кетди ва бир тепаликка етиб келди, қараса, отаси Раггий тепаликда ўтириб олиб, тўптош ўйнапти. Отаси тескари ўгирилиб ўтирганига қарамай, Лаъчий отаси уни аллақачон кўрганини биларди. У отаси ёнидан ўтиб кетаётган эди, Раггий оғзи қулоғига етиб, қўлини унга томон чўзди. Анчадан бери Раггий кеч тушди дегунча тепаликка келиб оладиган ва қизини пойлайдиган одат чиқарганди. Лаъчий унинг ёнидан ўтиб кетаётганида у садақа тилаб, қўлини чўзарди.

Лаъчий чўнтагини кавлади ва ундан тўрт анна чиқариб, отасининг кафтига ташлади, кейин индамай йўлида давом этди. Ота билан қиз бир-бирига оғиз очиб бир сўз айтмади. Раггий хотини билан қизини қиморда ютқазиб қўйган кундан буён қизига ҳам отаси балодай кўриниб қолганди. Раггий ўзига етгунча дангаса ва боқибегам эди. Аслида даф чалиш, ўйин тушиш, кўшиқ айтиш ва шаробхўрлик қилишда унинг олдига тушадигани топилмасди. Овози ғоят жарангдор ва ёқимли эди; сават тўқишда-ку, ҳамманинг оғзини очиб қўяди, фақат ишга келганда аҳвол чатоқ — иш деса саккиз чақирим нари қочади. Кўчманчилар ичида энг ирkit кийиниб юрадиган битта шу эди — эгнидаги мингямоқ кийимларига қараб бўлмасди. Унинг яғир кийимлари ва ўсиб кетган соқоли узра чодирдан ранг олган бир башара ғалати ялтирарди. Ота тўрт анналик пулни олиб, нимчаси чўнтагига солиб қўйди-да, яна бемалол тўптошини ўйнайверди. Лаъчий неча бор отасига пул бериш ўрнига башарасига айлантириб солсамми, деган ҳалга ҳам борарди, бироқ, ҳар гал қандайдир бир сирли ҳис унинг

қўлидан ушлаб қолар, бирдан кўнгли юмшаб, отасининг сертук биллакли қўлига беш-ўн аннани қўяр эди. Ҳа, чодир томон йўл олар экан, у ҳар доим бир нарсани ўйларди: нега шунақа бўлапти? Нега отамнинг башарасига айлантириб солмайман?

У бир кичикроқ тошни олди-да, яланг оёғига зарб билан урди ва чўлоқланиб, тошлар орасидан чопа-чопа ўзларининг чодирларига етиб олди ва таққа тўхтаб қолди. Чодир ташқарисидаги бир бўйра устида амакиси Маъман билан қабила сардори Думару сопол косаларда бўза-хўрлик қилиб, қарта ўйнапти. Лаъчийнинг онаси Маъманнинг елкаси оша қарталарга қараб-қараб қўйиб, эрига маслаҳатлар берапти, ора-чора Маъман косани кўтариб, ундаги бўзадан хўплаб-хўплаб қўяпти. Бироқ эр-хотин иккаласи шунча уриниб-чиранганига қарамай, Маъман энгилмоқда ва юзлари қоп-қора, бурни узун Думару сардорнинг чехраси шайтоний ғалабадан ял-ял ёнмоқда эди.

Лаъчийнинг оёқ товушини эшитиб, учовлон бурилиб, Лаъчий томон қаради. Думарунинг кўзлари ҳирсдан галати чақнаб кетди. Маъманнинг пешонаси тиришди, хотини эса маъносиз ҳиринглади-да, халтасини Лаъчий томонга очиб узатди. Лаъчий чўнтагидаги бор танга-чақаларни чиқариб, онасининг халтасига солди ва қийшанглаганича чодир ичига кириб кетди.

– Халтани бу ёққа ол! – деди Маъман, қўлини олдинга чўзиб.

– Шошма, ер юткур, санаб олай! – деди Кўлий тангаларни санаркан.

– Санаб нима қиласан? – деди Маъман энсаси қотиб. – Чикса ўнбеш-ийгирма анна чиқар. Тўрт-беш аннасини қизинг биринчи эрингга ташлаб келгандир.

– Сен бу ерда қимор ўйнаб ўтирибсан, захрингга бўза ичаяпсан, балиқ еяпсан – булар бари кимнинг меҳнатига келган? – бирданига Кўлий жаҳл билан эрига ташланиб қолди-ку.

Маъманнинг хотини жаҳл қилганича бор эди. Ёши бир жойга бориб қолганига қарамай, ҳали ҳам ҳусни жамоли шунчалик эдики, агар ҳафсала билан овга чиққудек бўлса, дуч келган харидордан саккиз-ўн рупияни жарақлатиб санаб олиш унга чўт эмасди. Лекин энди бундай нарсалардан унинг кўнгли қолганди. Уйда бўй етган қизи туриб, қайси она ўзини сотиб тирикчилик қилади? Ўзингиз ўйлаб қаранг, дўстлар, кимнинг кўнгли айш-ишратни хоҳламайди? Аммо бугун Маъманнинг кўнгли бўза ва қиморга қаттиқ ружу қўйган. У Лаъчийнинг онасини қисти-бастига олганди, бугун қизинг қаердан бўлмасин, пулни топса ҳам топсин, топмаса ҳам топсин, деб. Лекин Лаъчий ўлса ўладики, аммо бу ишни қилмайди – буни эр-хотин иккови ҳам биларди. Шу боис шўрлик она ҳаммасини ўз бўйнига олганди. Шу боис Лаъчийнинг онаси ичаётган бўзанинг ҳар қултуми томоғидан заҳар бўлиб ўтмоқда эди. Лаъчийдан минг жаҳли чиққани билан, у Маъманнинг таъналарига ҳам чидашга мажбур эди.

Буни эшитиб, Маъман жим бўлиб қолди, бироқ юраги олов бўлиб ёнмоқда эди. Оловга ёғ сепиб, Думару деди:

– Ёш хотин олтин кони бўлади. Лаъчийнинг ҳуснига гап йўқ аммо!

Буни эшитиб, Лаъчий тутақиб кетди:

– Мени хоҳ кўмир кони де, хоҳ тош кони де, аммо мен танамни сотмайман!

– Сендан биров гап сўраётгани йўқ, – жеркиб берди Маъманнинг хотини. – Бор, балиқ пишириб кел!

Лаъчий чодирнинг бир томонида балиқ пишира бошлади, олов яллиғида унинг чехраси янада жозибалироқ кўриниб кетмоқда эди.

Думару сардор кўзини ўйнатиб, дам-бадам қизга қараб-қараб кўярди. Бугун Думару сардор гоят хурсанд — у усти-устига ютмоқда эди.

4

Тун яримлаб қолган. Бўза ҳам тамом бўлганди, Лаъчийнинг кўзларини уйқу босиб кела бошлади, чироқ ҳам ўчай-ўчай деб қолгандагина улар ўйинни тўхтатишди. Маъманнинг хотини ҳисоб-китоб қилиб кўрди — Маъман нақд эллик рупия ютқазибди.

Маъман чўнтагини кавлади. Ундан атиги ўн аннагина пул чиқди, холос.

— Ўн аннаси кам эллик! — Думару кескинлик билан деди ва кўллари йди.

— Олиб чиқ!

Маъманнинг хотини туриб, чодирга кириб кетди, қайтиб келганида унинг қўлида бор-йўғи уч рупия пул бор эди, холос.

— Уч рупия ўн аннаси кам эллик! — Думару яна қичқирди.

— Чирмандам билан шиқилдоғимни олиб чиқ бу ёққа!— деди Маъманнинг хотини.

Думару нафрат билан кулди.

— Кумуш сопли ханжаримни олиб чиқ!

Думару маккорона ўшшайиб деди:

— Менга заркокил Лаъчий керак!

— Атиги эллик рупияга-я? Йўқ, кетмайди! — деди Маъман бошини чайқаб.

Думару чўнтагидан эллик рупиялик пул чиқарди.

— Анави эллик рупияни ўтдим. Мана сенга яна эллик рупия. Қалайсан энди?

Юз рупия кичик пул эмасди. Маъманнинг нафси ҳакалак отди. У хотинига қаради. Хотини йўқ дегандай бошини чайқади.

— Бир юз эллик рупия!

Думару яна эллик рупия тутқазди. Маъманнинг олдида энди икки юз рупия ётарди. У безовталаниб, бармоқлари асабий ўйнарди. Нима дейшини билмай хотинига қаради, бироқ хотини яна йўқ ишорасини қилди.

— Икки юз эллик! — Думару жаҳл билан қичқирди.— Бугун Лаъчийни олиб кетмасам, отимни бошқа кўяман!

Икки юз эллик рупияни кўриб, Маъман чидаб туролмади. У қўлини пулга қараб чўзди. Бироқ хотини тушмагур яна қўлни орқага қайтарди.

Думару чўнтагини кавлаб, охирги юз рупиялик пулни чиқарди. Юзталиқ яшил қоғозни кўриб, эр-хотин иккаласининг кўзлари косасидан чиқаёзди. Думару улар қабиласининг сардори эканини билишарди-ю, аммо унинг бунчалиқ бойлигидан беҳабар эдилар.

Маъманнинг хотини таслим бўлди, Маъман уч юз эллик рупияни олиб, нимчасининг чўнтагига жойлади. Шу пайт орқадан кимнингдир овози келди:

— Тўхта!

Қайрилиб қарашса, Лаъчийнинг отаси Раггий турибди. Унинг сурранг юзларида киноя ва маккорлик ифодалари ўйнарди.

Ҳамманнинг кўзи унда эканини кўриб, у деди:

— Савдо қилишда устаси фаранг экансан, Кўлий! Ота ўз хасми ҳалолини етмиш рупияга бой берганди, она эса жондай қизининг уч юз эллик рупия пулини ўмариб кетаяпти.

— Яна келдингми?! — қичқириб деди Кўлий. Унинг овози юракни тешиб юборгудек ўткир эди.

Раггий жуда мулойимлик билан деди:

– Мен Лаъчийнинг отасиман. Тўғри, мен уни боқиб катта қилмадим, лекин унинг томирларидаги қон меники-ку.

– Қаёқдан билиб ўтирибсан? – Маъманнинг хотини шарақлаб кулди.

Раггий ўзини эшитмаганга олиб, деди:

– Мен ўз улушимни олишим керак.

– Ма, сен ҳам қуруқ қолма – йигирма рупия! – Думару чўнтагини кавлаб, йигирма рупия чиқарди ва унга узатди. У Лаъчий борасида ҳеч қанақа жанжал чиқишини истамаётганди.

Раггий йигирма рупияни чўнтагига жойларкан, Думаруга шубҳа билан қараб қўйди.

– Шунча пул кўчманчиларнинг маликасида ҳам бўлмайди, сен қаёқдан олдинг?

– Қалбаки эмас, – Думару гердайиб жавоб берди. – Истаган одамнингга кўрсатиб, текшириб олавер. Шундан бир чақа ортиқ сўрашга ҳақкинг қолмади.

– Ҳа, қолмади! – Раггий бирданига мулойим супурги бўлиб қолди.

– Савдо пишдими? – Думару ҳаммадан яна бирров сўради.

– Пишди! – бир овоздан маъқуллаб бош ирғади, шу ерда ўтирганлар.

Шундан кейин иккала эркак бир-бирини қучиб қўйди. Думару Кўлийнинг юзидан ўпиб, деди:

– Эсингдами, сенга ошиқ бўлиб қолгандим, лекин отанг кўнмаганди, Раггийга бериб юборганди.

Бироздан кейин Думару Маъманнинг хотинига аста деди:

– Лаъчий қани?

– Чодирда ухлаб ётгандир.

Думарунинг олдида оғир масала кўндаланг турарди. Удумга кўра энди у чодирга кириши, Лаъчийни қўлида кўтариб, ўзининг чодирга олиб кетиши керак эди. Бироқ Лаъчий деганлари гулгунчадай латиф, салга эгилиб кетадиган нозик ниҳол эмасди, ерга урсанг осмонга сапчийдиган, дали-ғули, баданлари пишиқ-пухта қиз эди, ўзи эса – парти кетиб, шарти қолган чол.

– Ўзинг чақириб уйғот, ё бўлмаса чақириб, ҳамма гапни унга тушунтир, – деди Думару тушкин овозда.

Раггий масхараомуз деди:

– Бунақаси кетмайди. Удумга тўла риоя қилмоқ керак. Чодирга кириб, қизни уйғот. У қаршилиқ кўрсатса, кучингни ишга сол. Уни қўлингга кўтариб, чодирингга олиб бор, шунда қиз сеники бўлади, бўлмаса...

Лекин Маъман Раггийнинг муддаосини тушуниб турарди. Унинг ҳеч қанақа жанжал-панжалга тоқати йўқ эди. Лаъчий баданини сотмайди. Топгани ўзига ҳам етмайди. Бу ерни еб, сағрисига қўл текиздирмайдиган қисир байтални бошига урадими? Ҳусни бўлса бўлар – биров унга нон ботириб ермиди? Аммо қизгинанинг устидан уч юз эллик рупиялик бўлиб қолгани зўр иш бўлди. Бўлмаса эллик рупия ҳам унга бемалол етиб-ортади.

Шуларни ўйлаб, Маъман Думаруга тасалли бериб деди:

– Мен сен билан чодирга қираман. Кўраман, у мегажин қанақа...

Маъман билан Думару бараварига бурилиб, чодир томон йўл олдилар. Ичкарига киргач, дафъатан бараварига тахтадай қотиб қолишди.

Чодирнинг чайқалиб турган чий эшигини кўтариб, ичкаридан Лаъчий чиқиб келди. У қўлида кумуш сопли ханжарни ушлаб олганди, теран яшил кўзлари ғазабдан чақнарди.

– Ким сотди мени?– сўради ханжарли қўлини кўтариб, Лаъчий.

Раггийнинг ҳам, Маъманнинг ҳам, Думарунинг ҳам нафаси ичига тушиб кетди. Раггий оёғи билан ер чизарди, Маъман кўзини четга олиб қочди. Думару ҳайкалдай қотганча Лаъчийдан нигоҳини олмасди, бироқ учаловидан ҳам сас-садо чиқмаётганди. Охири Лаъчийнинг онаси тилга кирди:

– Аёл, от ва ер ҳамиша сотилиб келган. Сени сардор Думару сотиб олди.

– Лаъчий, мен сен учун уч юз эллик рупия тўладим, – деди Лаъчийга Думару олдинга бир қадам ташлаб.

– Менга яқинлашма, чатоқ бўлади! – Лаъчий турган жойида ханжарни бир сермаган эди, Думару сесканиб орқага тисланди. Лаъчий онасига қараб деди: – Ойи, сардорнинг пулини қайтиб беринг ўзига!

Она қаҳ-қаҳ уриб кулди. Унинг кинояли қаҳқаҳаси Лаъчийнинг юрагига ўқдай санчилди. Лаъчий олға икки қадам ташлади, кейин яна икки қадам юрди, кейин бироз ўйлаб туриб, тўғри Думарунинг олдига келди. Кўлида ҳамон ханжарни ушлаб турарди. У ханжарни Думарунинг башараси олдида айлантириб, деди:

– Қани, мард бўлсанг мени кўтариб олиб кет-чи! Мен ўзим бормайман. Менга анови туякушга ўхшаган бурнинг ёқмайди.

Думару зарда билан бурилди-да, шартга бориб Лаъчийни кучоқлаб, кўтариб олди ва уни ўз чодирини томон олиб кетди. Қиз унинг кучоғида балиқдай типирчилар эди. Ханжари ҳавода бир сермалди ва сал бўлмаса сардор Думарунинг кўксига санчилаёзди, бироқ Думару бирдан иккала қўлини ёйиб юборди ва Лаъчий гурс этиб ерга йиқилди, ханжар сопиғача тупроққа ботди. Маъман уни тупроқдан чиқариб, қўлига олиб олди. Лаъчий ханжарни олгани ташланган эди, Маъман қулочкашлаб қизга бир мушт туширди, Лаъчий учиб бориб Думаруга урилди. Думару уни яна бақувват қўллари билан кучоқлаб олди. Бироқ Лаъчий уни бир тишлади-да, қўлидан сирганиб чиқиб, қочиб қолди. Думару уни яна тутиб олди ва икки мушт тушириб, ерга йиқитди, газаб билан сочларидан тутамлади-да, ерда сургай кетди. Лаъчий унинг билагидан ушлаб олди ва куч билан уни ўзи томон бир тортган эди, Думару икки букилиб, Лаъчийнинг устига қулаб тушди. Лаъчий чаққонлик билан ўзини ўнглаб олди-да, даст ўрнидан турди. Кейин иккала қўлини белига тираб, деди:

– Кела қол, сардоржий! Мени кўтариб олиб кет!

Думару тирсағи билан ёмон тушган эди, нафаси ҳам тиқилиб қолганди, шунга қарамай, жаҳл билан яна олдинга ташланди. Қизиги шундаки, энди Лаъчий ҳеч қандай қаршилиқ кўрсатмаётганди. Думару уни бир гул каби қўлларига кўтариб олди ва ўз чодирини томон олиб кетди. У тўрт қадам юрдими, йўқми, Лаъчий ҳеч бир қаршилиқсиз аста унинг кучоғидан чиқди ва ерга ётиб олди. Думару ночор бир қиёфада унга қараб қўйди-да, кучини тўплаб, уни яна кучоғига кўтариб олди ва чодирини томон юриб кетди. Йўлнинг ярмига етганида Лаъчий бир силтаниб яна унинг кучоғидан сирғалиб чиқиб кетди ва орқасига қарамай ўзларининг чодирини томон учди. Думару унинг изидан чопди. Чодирга етай деганда у яна Лаъчийни тутиб олди, бироқ Лаъчий эгилиб, унинг бути орасига кирди ва елкаси билан кўтариб бир силтанган эди, шўрлик Думарунинг боши ерда, оёғи осмонда бўлиб қолди! Думару устини қоқиб ўрнидан турди ва қутурган маймундай чийиллаб, қичқирганча Лаъчийга ҳамла қилмоққа шайланди, бироқ Лаъчий уни яна елкасидан ошириб отди. Энди Думару бутунлай ҳолдан тойган эди. Яна бир марта ерпарчин бўлди-ю, шун-

дан турмай қўя қолди. Лаъчий аста келиб, ерда ўлиқдай чўзилиб ётган Думаруни қўлтиқларидан олди ва ўрнидан турғазди, кейин унинг пойига чўкди-да, ғоят назокат ила иккала қўлини кўтариб:

– Жонгинам! Мени чодирингга олиб кета қол! – деди.

Думару уни бошлаб тепмоқчи бўлди, бироқ тепки тушишдан илгарироқ Лаъчий икки букилиб ерда ўмбалоқ ошди-да, Думарудан нарига бориб олди, Думару оёғининг силтовидан ўзини тутолмай, ерга мункиб тушди. Лаъчий ўрнидан туриб, шарақлаб кула бошлади. Энди сардорнинг афт-ангрини кўриб, Маъман ва хотини ҳам кулгидан ўзларини тиёлмадилар.

Чапараста жаҳли чиққан Думару:

– Маъман! Сенлар буни менга уч юз эллик рупияга сотдинглар. Ё қизларингни менга берасанлар, ё пулимни қайтарасанлар! – деди.

Маъман деди:

– Пулдан умид қилма!

Маъманнинг хотини:

– Қиз қочиб кетмайди – бироз сабр қил, – деди .

Лаъчий эса:

– Пулини қайтиб беринглар. Мени ўйламаёқ қўяверсин, – деди.

Думаруни аъзойи бадани қақшамоқда эди. Оғриқдан инграб-синграб, у:

– Э, сени ўйлаганнинг... Пулимни қайтиб бер! – дея қичқирди.

Кўлий деди:

– Пул йўқ!

– Унда қизни бер!

– Қиз ҳам йўқ, – деди Лаъчий.

– Унда пулни бер, – деди Думару. – Бўлмаса панчоятга шикоят қиламан, сенларни жамоадан ҳайдаттираман!

Шаҳар жойларда биронта жамоадан ҳайдалиш у қадар катта мусибат эмасди, аммо бирон кўчманчи учун қабиласидан ажралиш дўзах азобидан кам бўлмасди.

Маъман титраб кетди. У хотинига:

– Пулни қайтариб бериш керак, – деди.

Хотини:

– Ўлсам ҳам қайтармайман. Бу қанжиқча учун яна ким уч юз эллик рупияни берай деб турибди, – дея энсаси қотди.

Лаъчий ялт этиб онасига қаради ва деди:

– Мен сизнинг қизингизман, ойи!

Онаси эса:

– Қизим бўлсанг бўлибсан-да. Думаруга бир чақа ҳам қайтармайман. Биз қизимизни сотдик. Тамизли одамлар бир бор савдо қилдими, қайтмайди! Буни савдо деб қўйибдилар! – деди.

– Ҳа, тўғри айтасан, савдо – бу савдо! – тасдиқлади Маъман. – Биз қизимизни сотдик. Сен Лаъчийни олиб кетавер.

– Ахир мен Лаъчийни қандай олиб кетай? – аянчли оҳангда деди Думару. Лаъчий ингичка овозда хандон ташлаб кулиб юборди. Кула-кула икки букилиб қолди. Думаруни калака қилиб деди:

– Қандай қилиб бўлса ҳам мени олиб кетинг, бегим!

– Мегажин! – қичқирди ғазаб билан Думару.

– Мегажин! – ғоят мулойимлик билан такрорлади Лаъчий.

Думару нимадир деб минғирлади-да, жим бўлиб қолди. Охири ўзини қўлга олиб, Лаъчийнинг шундоқ яқинига келди ва ғоят жиддий оҳангда унга деди:

– Қани, ўзинг айт энди, менга қайси бири тегиши керак: Лаъчийми ёки уч юз эллик рупия пулми? Сен нима десанг, мен розиман.

Лаъчийнинг кулиб турган яшил кўзлари бирдан жиддий тортди. У аввал ойиси ва амакисининг тумшайган, ҳарис, сўнгра Думарунинг сўлжайган юзига боқди ва Думаруга раҳми келиб кетди-да, деди:

– Пулингни қайтариб оласан.

– Қачон?

– Жамоамиз баҳор байрамини нишонлаганда!

– Ахир унгача уч ой бор. Унгача мен нима қиламан?

– Уч ой ичида ўзим қарзни узаман.

– Узолмасанг-чи?

– Унда мен олдингга келаман. Сенга чўри бўламан. Чизган чизингдан чиқмайман.

Думару Лаъчийнинг кўркем чеҳрасига қараб қўйди ва севинчдан юраги гурс-гурс ура бошлади. У паст овозда деди:

– Эй худо, ишқилиб қарзни узолмасин-да.

Шундай деб, Думару тез орқага бурилди-да, чодир томон йўл олди.

5

Маъман билан хотини чодирдан ташқарида ухлашган эди. Лаъчийнинг алламаҳалгача уйқуси келмади. Чодирнинг чий пардасини кўтариб қўйиб, у осмонни узоқ томоша қилди, юраги олисдаги юлдуз мисоли титраб, орзиқиб ётди. Сендан нима истайман, эй осмон! Нега менинг юрагим бошқа кўчманчи қизлардақа эмас? Нега баданимни сотолмайман? Пул ишлаёлмайман? Ҳусним барча қизлардан ортиқ бўлса. Бу қандай кўнгили бўлдики, ўз қавми, унинг урф-одатлари, минг йиллик удумларига бўйсунмаса. Нега чодирда эмас, уйда яшагим келаверади? Автобус бекатига келиб қарасам, навбат кутиб турганларнинг узун, эгри-бугри қаторида юзлаб одамлар ичи нарсаларга лик тўла жомадонларини ушлаб, уйга жўнаш вақтини пойлаб ўтирган бўлади. Бу одамлар бир автобусда, битта йўлдан биргина уйга борадилар. Биз кўчманчилар эса ит ётиш, мирза туриш, бедананинг уйи йўқ, қайга борса питбилдик қабилида сарсон-саргардон юрамиз – нега шунақа? Эй безабон, белибос, беҳол, мудроқ осмон! Бир нима десанг-чи! Юрагим нега доим гаш? Нега автобус кутаётганлар сафида биронта эркак мени деб, ҳар лаҳзада менга етишишни орзу қилишига интиқман? Мен доим одамларнинг кўзидаман. Аҳён-аҳёнда битта-яримта эркак менга тикилиб қолади, лекин фақат ўша нигоҳгина, беқарор ва бепарво нигоҳгина меники бўлиб қолади, эркакнинг ўзи эса меники бўлмайди. Истасам, мен ҳусни таважжуҳим кучи билан унинг ҳаётидан бир неча соат, бир неча кун, ҳатто бир неча ойни тортиб ола оламан, аммо у эркак меники бўлмайди. Унинг навбат кутиб қаторда туришию автобус пойлаши, унинг нималарнидир тасаввур қилишию ўзини вафодор кўрсатиб, хотини учун ясаган чампа¹ сочпопугини яшириб олиши нақ жонимни сугуриб олгандек бўлаверарди, шунда қаторда турган эркакларни шартта бориб юмма талагим келиб кетади. Оҳ! Ташқаридан юзлари маҳзун, беҳол ва тушкин кўрингани билан ичларидан мамнун кўринишади. Қоп-қора сочлари ойнадай ялтиллайди. Мингямоқ чодирнинг тирқишларидан ба-

¹ Ч а м п а – гул номи.

ҳор таровати келиб тургандай. Шу тариқа бу эркакларнинг қорача, лойқа тер қуйиб турган юзлари ичу ташидан қанақанги нурлар балқиб чиқмайди? Улар чеҳраларининг гул-гул очилишига сабаб нима ўзи? Садақа тилаб юриб-юриб, ерга кириб кетай дейман, ичимдан беихтиёр бир “оҳ” отилиб чиқади. Кошкийди, мен учун ҳам кимдир чарчаб, тинкаси қуриса, борди-ю, ёнида сариқ чақаси ҳам қолмаган бўлса, азбаройи ночорлигидан йўл устидаги бутадан мен учун биттагина гул узиб келтириб берса. Ҳаҳ, нотавон кўнгилга қўтир жомашов! Жамоада яшовчи бошқа кўманчи қизларга сира ўхшамайман. Улар чодирма-чодир, шаҳарма-шаҳар ва қишлоқма-қишлоқ кезиб юрадилар. Бир умрлик эрлари билан бирга яна бир тунлик ё бир соатлик эрлари ҳам бўлади. Иккала эр ўртасида ҳеч қанақа уриш-жанжал бўлмайди, қайтанга аввалги эрнинг ўзи жон-жон деб хотинини ясантусан қилдириб, кўчага чиқариб юборади. У ёқда хотини бир тун ё бир соатни ўтказиб келади. Яна шу тахлитда қайтиб келадик, гўё у баданини эмас, бир кўзойнакми ё узукми сотиб келгандай, келиши билан бор топганини суюкли эрининг оёғи остига ташлайди. Менинг баданим нега кўзойнак ё узук эмас? Нима учун баданимни виждонимнинг бир бўлагидай ҳис қиламан, унинг хўрланишига чи-долмайман? Эй, белибос, қоронғилиқдан тумшайган осмон! Нима учун мени кўчманчилар ичида яратдинг? Шундай қилганинга яраша виждонимни ҳам шунга мос қилиб яратмайсанми? Дам сайин янги-янги жойларнинг мазасини тотмайманми! Дарахтдай бир жойда ўссам дейман. Бир жойда қалин соя ташлаб, бир жойда гулларимдан хуш бўйлар таралса, меваларим ҳил-ҳил пишса дейман. Баҳорни ҳам бир жойда қаршиласам, кузни ҳам. Ўша жойда ёзу қишнинг иссиқ-совуғига чидаб, ўша жойда дунёдан кўз юмсам, ўша заминда гўрга кирсам. Лекин бу кўчма чодирлар, турланувчи эркаклар, ўткинчи манзаралар.... Дўзах!.. Дўзах!..

Хаёлларга қаттиқ берилиб кетган Лаъчий аламига чидолмай аста-аста пиқиллаб йиғлай бошлади. У шунақа қиз эдики, ўзи яшаётган муҳит билан сира чиқишолмасди. Лаъчийнинг чиройига гап йўқ — агар у қиз бўлиб туғилмаганида, олма дарахти бўларди. Ҳимолайнинг қорли чўққиси ёки денгиз ўртасидаги қоя узра савлат тўкиб турган қизил қаср бўларди. Лекин табиат уни аёл зоти қилиб яратганди, муҳит ва тасодиф эса уни кўчманчи қилиб қўйганди. Мана шу уч нарса ҳеч қачон одам боласига адолат қилмаган. Табиат, муҳит ва тасодиф — мана шу учаласининг кучли қўлларидан адолатни тортиб олишга тўғри келади!

Лаъчийнинг кўзларига ёш тўлди. У иккала қўлини мушт қилиб тугди ва тишини тишига қаттиқ босиб деди:

— Мен тортиб оламан! Мақсадимга етмай қўймайман!

У кафтининг орқаси билан кўз ёшларини артди-да, ерга узала тушиб ётди. Бирдан чодирнинг орқа томонидан биров чийпардани мушти билан уриб-уриб, чангларини қоқётгандек овоз эшитилди. Лаъчий туриб ўтирди-да, анчагача қулоқ солди. Кейин кимдир оҳиста уҳ тортгандек туюлди унга. Кимдир паст овозда: “Лаъчий!” дегандек бўлди.

Лаъчий дарҳол чодирнинг орқа томонидан ташқарига чиқди.

Ташқарида Гул турарди!

Гул белужийнинг¹ боласи эди уни ҳамма биларди. Чунки белужий темир йўл хизматчиларига ва яқин-атрофдаги туманларда яшовчи

¹ Б е л у ж и й — ҳозирги Покистондаги бир қабила номи (Тарж.).

ҳукумат одамларига пул қарз бериб, судхўрлик қиларди. Гул белужийнинг ўғли бўлса-да, ота билан бола бир-биридан осмон билан ерча фарқ қиларди. Лаъчий Гулни кўпинча вокзалда ва темир йўлчилар маҳалласида бориб-келиб юрганларини кўрар эди.

Гулнинг қад-қомати отасига ўхшамасди, ўғил отасидай чорпаҳил ва савлатдор эмасди. Аксинча, қотмадан келган, найновгина йигит эди. Қошлари қуюқ, чакка соқоллари ўсиқ эди-ю, соқол қўймасди. Белужий эскича урфдаги одамлар олдида бошига кулла¹ эгнига шалвор-камзул кийиб, лунги тақиб оларди. Гул эса шим ёки калта шим киярди. Белужийнинг кўзлари катта-катта, ўқрайиб қарарди, агар қизарган кўзларини олайтириб, “Нега қарзингни тўламайсан?” деб дўқ урса борми, бечора қарздорлар дағ-дағ титраб қолар эдилар. Гулнинг ҳам кўзлари катта-катта эди, бироқ ҳар доим уйқусирагандек хумор боқарди. Белужий ўғлидаги бу тафовутни изоҳлаб, мен янглишиб уни санъат бакалавригача ўқитдим, дер эди. Ўқиш-ёзиш бола-нинг соғлиғига путур етказди ва у қўлидан бир иш келмайдиган бўлиб қолади, дерди отаси. Бироқ Гул отасининг кўп ишларини қиларди. Унинг ёқимли овози, ширин муомаласидан таъсирланиб, кўпгина қарздорлар отасининг ўрнига ўғил билан иш битиришни маъқул кўрар эдилар. Белужий ҳам буни сезиб қолган эди ва шу боисдан пулларини ундириш учун кўпинча ўғлини юборарди. Бироқ пулни ундириш борасида ҳаддан ташқари пишиқ эди, тийин-тийинигача ҳисоблаб чиқиб, ўғлидан пулни олар эди. Борди-ю, ўғил фойданинг тўрт-беш рупиясидан ўтиб юборган бўлса, ўғли билан соатлаб уришиб, тўнғилларди. Гулга икки-уч “қатлама” ҳам насиба тегиб қоларди, итоаткор бола эмасми, ҳаммасига чидарди. Ярим кечада Гулни қаршисида кўриб, Лаъчий ҳайрон бўлиб сўради:

- Белужийнинг боласимасми?
- Ҳа, Гулман.
- Нима, отам ё онам сендан қарздормиди?
- Йўқ.
- Унда нега келдинг?

Гул индамади.

– Гапир, – деди Лаъчий сал қизишиб.

Гул деди:

- Сенга айтадиган гапим бор эди.
- Айт.
- Бу ерда эмас.
- Қаерда бўлмаса?

Гул бурилиб, бир эски темир йўл кўприги томон ишора қилди, эндиликда фойдаланишдан қолган бу кўприк занглаб, бутунлай ишдан чиққанди – темир йўл парки ихчам ва вокзал бор-йўқдай бўлган замонларда бу кўприк яхшигина иш берарди. Энди-чи? Энди парк кўприкнинг ҳар икки томонидан ёйилиб кетганди ва ҳалиги кўприкнинг тагидан энди фақат иккита темир йўл изи ўтарди. Темир йўл мутасаддилари бу кўприкни бузиб, олиб ташлашга буйруқ чиқарганига қарамай, одамлар унинг борлигини ҳам эсларидан чиқариб юборгандек эди, шунинг учун у ҳалигача ўз жойида турарди – бор бўлиб бор эмас, йўқ бўлиб йўқ эмас. Унинг занглаб-чириб кетган ҳолига ҳеч кимнинг раҳми келмасди.

Гул деди:

- Ўша кўприкка борамиз.

¹ К у л л а – бурчаксиз косасимон дўппи (Тарж.).

– Кўприкка бориб нима қиламиз? – сўради Лаъчий. – Айт, нега борамиз?

– Мен билан юришга кўрқасанми? – сўради Гул.

– Кўрқашга-ку отамдан ҳам кўрқмайман, сендан нега кўрқарканман?

Шундай дея Лаъчий Гул билан кетди.

Чодирни айланиб, улар темир йўл изларини кесиб ўтишди-да, парк ичкарасига қадам қўйишди. Ҳадеганда икки ёш эски кўприк зиналари олдиға етиб келди.

– Эҳтиёт бўл!..– деди Гул қизнинг қўлидан тутиб.– Ора-орада зиналар йўқ.

– Шунинг баҳона қилиб, қўлимдан ушлама! – деди Лаъчий қўлини Гулнинг қўлидан бўшатиб.– Менинг ҳам кўзим бор. Кўр эмасман. Сен олдинда юр. Мен орқангдан бораман.

Гул дарҳол Лаъчийнинг қўлини қўйиб юборди ва олдинга ўтиб, зинадан чиқа бошлади. Бир оз вақтдан кейин иккови кўприк устига етиб келишди. Бу ердан кўришиб турган вокзал, унинг яшил ва қизил чироқлари, узоқларга чўзилиб кетган ярқироқ излар ажиб манзара касб этганди. Бутун вокзал сукунат қўйнида эди, у ёқда кўчманчилар чодирлари ортидаги гулмуҳар дарахтлари гўё осмон сари қўл чўзиб, илтижо қилаётганга ўхшарди – бамисоли баҳорнинг тезроқ келишига мунтазирдай.

Гул деди:

– Бу яланғоч шохларда қачон гул пайдо бўларкин?

– Ҳой, белужийнинг боласи!– деди Лаъчий хиёл димоғдорлик билан,– менда нима ишинг бор эди, тезроқ айтсанг-чи. Гулларни баҳона қилма, бунақа гапларни кунда эшитаман: “Сен менинг дилимнинг гулисан! Сен менинг қалб кошонам маликасан! Сен менинг жонимсан!” Борди-ю, гапларига қулоқ солмасам, мени қанжикдан олиб, қанжикқа солишади. Фоҳиша, бузуқи дейишади. Хўш, нима демоқчисан? Мен отангдан қарз-парз олган эканманми?

Гул кўприкнинг пўлат изларига эгилди-да, аста деди:

– Мен бу ерга ҳар куни келаман. Шу пайтда, тунги соат иккида, бу ерда ҳеч зоғ йўқ вақтда келаман-да, сенинг чодирингга тикиламан.

Лаъчий жилмайиб:

– Ҳа, гап бу ёқда де! – деди.

Гул:

– Мен шу кўприкни яхши кўраман. Чунки бу кўприк ҳеч қаёққа бормайди, – деди.

Лаъчий:

– “Ҳеч қаёққа бормайди” деганинг нимаси? Бошқа кўприклар бирор жойга борар эканми? Ҳамма кўприклар ўз жойида туради, – дея унга жавоб қилди.

Гул:

– Ҳа. Лекин бошқа кўприклардан ўтган йўловчилар қаёққадир боришади-да. Бошқа кўприклар бировни биров билан учраштиради. Лекин бу кўприк на бировни биров билан, на кўчани кўча билан учраштиради – на бир шаҳарни шаҳар билан улайди. На уйни уй билан, на одамни одам билан бирлаштиради, – деди.

Поп-поп қилганча узоқдан шошиб келаётган юк поезди кўринди. Яқинлашгани сайин унинг қоп-қора оташдони дев сингари баҳайбат ва кўрқинчли тус олмоқда эди. Бирпасда поезд тарақа-туруқ қилганча кўприкнинг тагидан ўта бошлади ва эски кўприк дир-дир зириллай кетди. Пўлат изларнинг уланган жойлари ва шпаллар бир-бирига

урилиб, тарақлар эди. Бир пайт кўприк азбаройи қаттиқ силкинганидан Лаъчий қичқириб юборди ва Гулга ёпишиб олди.

Ҳадемай поезд ўтиб кетди. Кўприк яна тип-тинч бўлиб қолди. Лаъчий Гулдан ўзини тортди. Бироқ Гул Лаъчийнинг қўлини жуда секинлик билан бўшатди. У жилмайиб деди:

– Аёл зотини гулдай нозик бўлади деганлари тўғри экан.

Лаъчий Гулга нафрат билан қараб қўйди-да, деди:

– Балки сен ҳам, “жуда гўзалсан, сенсиз яшолмайман ва сенга жонимни фидо қилганим бўлсин, сенсиз бу дунёда яшаб нима қилдим”, демоқчи бўлаётгандирсан? Худо ҳаққи, мени бу ерга нега олиб келдинг? Гапирадиган гапингни тезроқ айт.

Гул сукут сақларди. Унинг катта-катта кўзлари ёшланди. Бироқ бир амаллаб ёшларини ичига ютди. Кейин аста деди:

– Сенга шу кўприкни кўрсатмоқчи эдим. Бу кўприк ҳеч қаёққа бормаёди. Менинг орзуларим каби.

– Уқимишлисан-да, шунинг учун гапни узоқдан олиб келаяпсан. Аммо мақсад ўша-ўша. Бошқалардай сен ҳам номусимни булғамоқчисан. Бўлмаса-чи, мен бир кўчманчи қиз бўлсам.

Гул пастки лабини тишлади, аммо ҳеч нарса демади. Қизга тикилиб қараб тураверди. Лаъчий деди:

– Шу билан ишқий ўйинимиз тугади. Мени чодиримга олиб бориб қўй. Ҳа, дарвоқе, менга айтмадинг-ку, ишқий ўйин учун менга неча пул берасан?

Гул шартга бурилди. Лаъчийни урмоқчи бўлиб қўлини кўтарди-ю, бироқ ўзини аранг тутиб қолди. У орқасига ўгирилиб, зудлик билан шалоқ зинадан пастга тушиб кетди. Темир йўл изларидан ҳатлаб-ҳатлаб ўтганча у уйи томон кетиб борарди.

Лаъчий кўприк устида турган кўйи анчагача қараб қолди, йигит кўздан ғойиб бўлгандан кейин у аста-аста кўприкдан пастга тушди ва белини қийпанглатганича чодирини томон йўл олди.

Эртасига Лаъчий бор гапни Раъшийга айтиб берди. Раъшийнинг ёши ўттиздан ошиб қолган бўлиб, кўрки ҳам олдингидай эмасди. Упа-эликлар билан ўзини ёшартириб оларди. У кўчманчи қизлар ичида энг хушёри ва кўпни кўргани эди. Унинг мижозлари доим бой одамлар бўлгани учун эгнига ҳам бошқалардан анча қимматли либосларни кийиб юрарди. Эри Зумра эртаю кеч ичкиликдан бўшамасди. Раъшийдан тушган даромаднинг катта қисмини ичкилик ва қиморга сарфлаб йўқ қиларди ва Раъшийни ойда уч-тўрт марта ўласи қилиб калтакларди. Еган калтакларидан хафа бўлиш ўрнига хотини хурсанд бўларди, чунки бу дунёда ҳар бир эр хотинини калтаклаб туриши керак, деган ақидага қаттиқ ишонарди. Калтак еявериб ўрганиб қолганидан, сал кун ўтар-ўтмас Раъшийнинг елкаси қичийдиган бўлиб қолганди. Калтак емаса, бир жойда ўтиролмасди. Биронта баҳона билан ишқал чиқарарди-да, эрини калтаклашга мажбур қиларди, калтакни еб бўлиб, кўз ёшларини артарди-да, эрининг оёқларини уқалай бошларди. У мижозлари билан ҳам ишқини баҳам кўрарди, лекин у баҳрамандлик нарисини билан бир ё икки соатгагина борарди. Эр минг қилса ҳам эр, мижоз ўз номи билан мижоз. Одамлар билан савдолашиш ҳар қандай эркакнинг қўлидан келади, бироқ дўконга фақат биргина одам эгалик қилади. Раъший ўзига етганча ақлли аёл эди. У ҳаёт билан жуда чиройли тарзда келишиб яшашни биларди. Аслида дунёни мана шунақа фаросатли аёллар ва эркаклар ушлаб турадилар. Акс ҳолда аллақачон қиёмат кўпган бўларди. Шу боисдан Лаъчий Раъший билан маслаҳатлашиб олишни маъқул кўрди.

Қизгинанинг гапларини эшитиб бўлиб, Раъший деди:

– Уч юз эллик рупия? Сенинг олдингда уч юз эллик рупия нима деган гап? Йўқ демасанг, ҳозирнинг ўзида сенга уч юз эллик рупиялик мижоз топиб бераман.

– Лекин менга мижоз керак эмас.

– Мижоз бўлмаса, уч юз эллик рупия қаёқдан келади?—ҳайрон бўлиб сўради Раъший.— Сен баданингни сотмай туриб пул ишламоқчимисан? Бунақасини биринчи эшитишим.

– Бусиз иложи бўлмаса, менга ҳам кераги йўқ унинг.

Лаъчий тарвузи қўлтиғидан тушиб, изига қайтди, Раъший анчагача унинг орқасидан қараб қолди. Кейин ичида кулиб қўйди. “Қанақа тентак қиз бу? Ҳеч ақли кирмади-кирмади-да”.

Шундан кейин у кўзойнақлар уюмини титкилай бошлади. Бир жаноб унинг тепасига келиб, туриб қолди. Раъший кўзини кўтариб қаради-да, табассум қилиб қўйди.

– Жаноб, кўзойнақ оласизми?

Жаноб:

– Кўзимда-ку, кўзойнагим бор, — деди унга жавобан.

– Бўлмаса нима керак? Узукми, гавҳарми, мунчоқми — нима десангиз ҳаммасидан бор,— деди Раъший ва кулиб қўйди.

– Менга битта дур керак! — деди кўзини қисиб, жаноб.

Раъшийнинг олдидан кетиб, Лаъчий Мадҳўнинг дўконига келди ва олма тўла саватдан битта олмани олиб, карсиллатиб ея бошлади. Мадҳў хиёл жилмайиб қўйди, холос. Сабаби, унинг дўкони олдида шу паллада уч-тўртта харидор турарди ва савдо қизгин эди. Харидорлар кетганида Лаъчий олманинг ярмидан кўпини еб бўлганди. Мадҳў саватдан яна битта олма олди-да, Лаъчийга узатди. Лаъчий олдинги олмани ариққа итқитди ва Мадҳў берган олмани ея бошлади. Олма кавшанатуриб:

– Мадҳў, сен мени ростданам яхши кўрасанми? — сўради Лаъчий.

Жавобан Мадҳў хандон ташлаб кулди. Кейин уялиб, юзини ўгириб олди. Лаъчийга Мадҳўнинг бу ҳаракати жуда ёқиб тушди. У яна сўради:

– Айт-чи, Мадҳў, сен мени қанчалик сеvasан?

Мадҳў иймана-иймана жавоб берди:

– Ҳаётимдан ҳам ортиқ, дўконимдан ҳам ортиқ, касбимдан ҳам ортиқ севаман.

– Нима десам қиласанми?

Бирдан Мадҳўнинг мардлиги тутиб кетди ва шартта деди:

– Дўконингни ташла десанг ташлайман. Ҳамма олмани ариққа ағдараман. Поезд йўлига ёт десанг, ётаман. Истасанг...

– Бўлди, бўлди — уни тўхтатиб деди Лаъчий.— Мен кўп нарса истамайман, менга қаердан бўлса ҳам уч юз эллик рупия топиб берсанг бўлгани.

– Уч юз эллик рупия? — Мадҳў бирданига бўшашиб қолди.— Шунча пулни мен сенга қаердан топиб бераман? Менинг бор топган-тутганим мана шу олма. У кўпи билан олтмиш-етмиш рупия чиқар. Уйда ҳам эллик-олтмиш рупиям бор.

– Қаердан топишинг билан ишим йўқ, лекин сен менга топасан. Бўлмаса бир умр сен билан гаплашмайман,— деди Лаъчий чинакамига хафа бўлиб.

– Йўқ!.. Йўқ!..— деди Мадҳў томоғига бир нарса тикилиб.— Лаъчий, дарров хафа бўлаверма. Менга қара, менга қара деяпман. Бир мартагина қарасанг-чи.

— Бўпти, қарадим,— деди Лаъчий катта-катта кўзларини чақна-тиб ва Мадхў юрагини яшин ургандай ҳис этди. Бирдан аъзойи бада-ни юмшаб, паст овозда:

— Бўпти, кечқурун кел, бир йўлини қилиб, топиб қўярман, — деди.

— Яхши! — деди-да, Лаъчий Мадхўнинг дўконидан узоқлашди. У елкасидан тоғ ағдарилгандай ҳис қилмоқда эди ўзини.

6

Лаъчий ўша куни омборхонадаги давлатга қарашли кўмирдан яна ўғирлади ва уни холвачига бир ярим рупияга пуллади. Ҳолбуки, мана шу бир ярим рупия пулни топиш учун у омборни ўн марта айланиб чиқишига тўғри келди. Ундан кейин темир йўлчилар маҳалласини ҳам неча марта айланиб чиқди. Охирида Алиога паттачининг маҳалласи ортида бир семиз хўрозни ўғирлашга муваффақ бўлди.

Хўрозни уч-уч ярим рупиядан кам пулламасликни мўлжаллаб қўйганди, бироқ қассоб кўнмади.

— Бу, ҳаром мол,— деди у.

— Ахир семизлигини қаранг. Уч ярим рупиядан ками бўлмайди.

— Мен бир ярим рупиядан ортиққа олмайман.

— Бир ярим рупияга олиб, сиз уни беш рупияга сотасиз, сал ин-соф қилинг-да. Мен бир кўчманчи қизи бўлсам.

— Мен бир бечора қассобман.

— Мен уч юз эллик рупиялик қарзимни узишим керак.

— Менинг беш болам, учта хотиним бор.

— Тўртинчисини қачон олмоқчисиз? — Лаъчий киноя қилди.

— Сен, ҳа, десанг бўлди.

Лаъчий бирданига жиддий тортди ва деди:

— Бўпти, уч рупия бера қолинг.

— Иккию чорак.

— Бўпти, икки ярим рупия бера қолинг.

— Берсанг, икки рупияга бера қол, бўлмаса, ундан ҳам қуруқ қоласан — ана, қара!

Қаршидан полиция миршаби келмоқда эди. Лаъчий кўрқиб кетди. У дарров хўрозни қассобга берди-да, ундан икки рупияни олиб, жуфтакни ростлаб қолди. Чўнтагидаги пул энди уч ярим рупия бўлганди. Бироқ бу билан бир нарса қилиб бўларканми? Лаъчий бирпас ташвиш ичида ўйга ботди. Кейин хаёлига Мадхў берган ваъда келди ва яна ўзининг қувноқ ҳолига қайтди. У қассобнинг олдидан қайтиб келиб, бутун бозорни айланиб чиқди ва автобус бекатига келди. Туриб, садақа тилана бошлади.

Бекатда икки нафаргина балиқчи хотин турарди. Улар бозорда балиқларини сотиб бўлиб, энди бўшаган саватларини олдига қўйганча кулиша-кулиша гап сотарди. Лаъчий қўлини чўзган эди, улардан бири жеркиб берди:

— Уялмайсанми! Ярамас! Тўрт мучаси соппа-соғ, ёш бўла туриб, садақа тиланади-я! Бор, эрга тегиб ол.

— Эрингга тегсам майлими? — деди Лаъчий шартта.

Балиқфуруш хотин уни ургани хезланди. Лаъчий шарақлаб кулиб, қочиб қолди.

Бироздан кейин иккала балиқфуруш хотин автобусга чиқиб, кетишди ва бекат яна ҳувиллаб қолди. Лаъчий қайтиб яна бекатга келди. Энди қари ва кўр тиланчи Дҳания бўм-бўш бекатда туриб, садақа тиланар эди. Лаъчий унга:

– Бекатда ҳеч ким йўқ, кимдан садақа сўраяпсиз? – деди.
 – Сен кимсан? – деди Дҳания ўткир овозда.
 – Мен ҳам сизга ўхшаган бир тиланчи қизман, – шундай деб Лаъчий шарақлаб кулди.

– Кулишингдан ёшга ўхшайсан, – Дҳания жаҳли чиқиб деди. – Ҳайф сендақа қизга. Нега мендай бир кекса тиланчининг ризқини қияяпсан?

– Сизга нима қилдим мен? – Лаъчий ҳайрон бўлди.

– Сен бор жойда менга ким садақа берарди? – деди Дҳания астойдил хафа бўлиб. – Қандай замонларга қолдик. Одамлар садақани ҳам афт-ангорингга қараб берадиган бўлиб кетган. Шўрлик кўр кампирларга ҳеч ким назар кўзини солмайди.

У мутлақо ҳақ эди. Икки-уч соат ичида Лаъчий тиланиб-тиланиб, икки ярим рупия пул қилиб олди, бироқ кўр кампирнинг ёнидаги бор пули атиги ўн пайсагина эди, холос, ундан кўп эмас. Шуни ҳам хотинлар раҳми келганидан беришган эди. Лаъчий диққат билан қараб қолди. Биронта ёш йигит кампирга бир рупия ҳам пул бергани йўқ, ҳаммаси Лаъчийга тикилар эди. Лаъчий ичидан бир бошқача севиниб кетди, у бурилиб, рўпарадаги пон дўконига равона бўлди ва у ердан икки пайсалик пон олди-да, понни оғзига солиб чайнаганча ўзини ойнада кўра бошлади. Бирпасда понфурушнинг дўконини одам босди.

– Икки пайсалик от сувратли бирийга¹ кеп қолинг!

– Султон соҳибнинг бир пайсалик бирийси бор!

– Маҳаллий сода бор!

– Қора япроқли понга кеп олинг!

Лаъчий юбкасининг липпасидан икки пайса чиқариб, понфурушга бермоқчи бўлди. Понфуруш кулиб, бош чайқади-да, деди:

– Жонон қиз! Сен дўконимга келиб, ҳар замонда икки дақиқадан турсанг бўлгани, поннинг пулини бемалол чиқариб оласан.

– Ўчир! Чўққавачча! – Лаъчий понфурушни қарғаб берди. Кейин оғзидаги пон қолдигини ариққа қаттиқ туфлаб ташлади ва кўк холхол бурма юбкасини ҳилпиратганча Мадхўнинг дўкони томон ошиқди; чунки кеч тушиб қолган эди.

Лаъчий дўконга етиб келганида, Мадхў дўконини беркитмоқда эди. Лаъчий сал нарида туриб, унинг дўконни беркитишига қараб турди. Мадхў дўконини сира бунақа эрта ёпмас эди, тунги соат ўн бир-ўн бир яримда, полиция айлангани келгунига қадар дўконини ёпиш хаёлига ҳам келмасди. Бугун унга нима бўлди экан? Бирдан Лаъчийнинг кўнглига бир гап келди: бу жувонмарг мен келишимдан олдинроқ қуённинг расмини чизиб қолмоқчи бўлган. Ҳа, мендан қочиб қаёққа борардинг, шоввоз!

– Ҳа, қочиб кетаётувдингми, Мадхў?

– Йўқ, – эътироз билдириб деди Мадхў. – Мен дўконни ёпиб қўйиб, сени кутиб ўтирмоқчи бўлётувдим.

– Пул топдингми?

– Жим-м! Секинроқ гапирсанг-чи, – Мадхў у ёқ-бу ёққа қараб олди. – Биров эшитиб қолади.

– Эшитса нима қилибди? – деди Лаъчий ҳеч бир ҳадиксиз.

– Сен тушунмайсан. Бу ёққа юр, таксига чиқайлик. Сенга айтиб бераман.

Лаъчий ўгирилиб қаради. Сал нарида бир такси турарди. Лаъчий Мадхў билан таксига ўтирди. Ҳайдовчи уларни вокзал платформаси-

¹ Б и р и й – сигарага ўхшаш чекимлик (Тарж.).

дан ташқарига олиб чиқиб кетди. Катта кўчага чиққач, таксини бир четга олиб тўхтатишди. Бу ерда қалин сояли дарахтлар бор эди ва бир телефон будкаси қаққайиб турарди. Таксини шу ерда қолдириб, Мадхў чўнтагидан пулни чиқарди ва Лаъчийнинг қўлига тутқазаркан, деди:

– Зўрға юз рупия топдим. Санаб ол.

Ўн беш, икки, бир рупиялик қоғоз пуллар бўлиб, бари эзгила-ниб, кирланиб кетганди. Улардан тер ва яна аллақандай ҳидлар келарди. Унча-мунчаси йирик танга пуллар ҳам эди.

– Лекин... – деди Лаъчий пулларни санаб бўлиб.

– Менинг бор топганим шу, – деди Мадхў ўтинганнамо. – Борига шукур қил-да, чўнтагингга солиб қўй.

Лаъчий пулларни олди. Мадхўнинг яшил ялтироқ лабларида сўлак йилтиллади, манглайда реза-реза терлар пайдо бўлди. У аста қўлини олдинга чўзди ва титраётган шилимшиқ бармоқларини Лаъчийнинг қўлига текиза бошлади, кейин паст овозда деди:

– Энди бирон жойга борамизми?

– Қаёққа борамиз? – сўради Лаъчий.

– Қаерга бўлса ҳам. Айланамиз, – Мадхўнинг овози титраб чиқмоқда эди. Унинг бетоқат бармоқлари Лаъчийнинг бармоқларига алланамалар дея бошлади.

Бир вақт Лаъчийнинг бадани жимирлаб кетди. Қандайдир чувалчангми ё кўлмак ариқдаги шиллиқ ёпишқоқ кўртга ўхшаган нимадир баданидан ўрмалаётгандай ҳис қилди. У пулларни олиб, Мадхўнинг башарасига бир солди ва шартта такси эшигини очиб, ерга тушди.

Унинг кўлдай тубсиз кўзларида газаб ўти алангланарди.

– Ифлос! Ит! – Лаъчий ердан бир тош олди.

Ҳайдовчи тезлик билан машинасини ўт олдирди-да, Мадхўни олиб, қочиб қолди. Отилган тошлар бирин-кетин таксининг гоҳ у, гоҳ бу томонидан ўтиб кетмоқда эди. Хайриятки, битта ҳам тош машина ойнасига тегмади – ҳайдовчи шунга хурсанд эди. Лаъчийнинг газабидан худонинг ўзи сақлади. Жаҳл чиққанда одам мўлжални йўқотиши тўғри экан.

Лаъчий ердан навбатдаги тошни олганида такси кўздан йўқолиб бўлганди ва тош унинг қўлида қолаверди. Лаъчий бир зум тошга қараб турди-да, кейин куч билан уни кимсасиз кўчага қараб улоқтирди, алампдан йиғлай бошлади. Унинг чинакамига жаҳли чиқмоқда эди, Мадхўни у нима деб ўйлаб юрганди-ю, қанақа бўлиб чиқди!..

Телефон будкаси яқинида тўхтаб, ўз кўнглида Худога телефон қилсам ва ундан уч юз эллик рупия пул сўрасам, нима қилибди, деб ўйлади. Ё бу телефон Худогача етиб бормайдими? Нега етиб бормас экан? Ё Худо унга уч юз эллик рупия топиб қелиб беролмай қолибдими? Худо учун бу унча катта пул эмас-ку. Ёруғ оламда аллақандай бир қизга унинг номусига тажовуз қилмай, кўнглидан чиқариб, уч юз эллик рупия беришга тайёр одам йўқми?

– Жонгинам, бу ерда кимга телефон қилмоқчи бўлиб турибсан? Кел, машинамга ўтир.

Лаъчий бурилиб қаради. Чиройли мовий “плаймаут”да бир йигит унга жилмайиб қараб турарди.

Лаъчий ердан бир тошни олди.

Машина тутун чиқариб, қочиб қолди.

7

Кечқурун Лаъчий тепаликни айланиб ўтиб, чодирлари томон кета бошлаганда отаси ҳар доимгидай қўлини чўзди. Лаъчий бурилиб отасига

қараб қўйди-да, йўлида равона бўлди. Раггий югуриб олдинга ўтди ва қизининг йўлини тўсиб, унинг қўлидан ушлаб:

– Қаёққа кетаяпсан? Пулимни бериб кет! – деди.

Лаъчий кескин ҳаракат билан қўлини отасининг қўлидан бўшатди-да, чап қўли билан унинг башарасига шунақанги мушт туширдик, Раггийннинг лаби қонаб кетди. Отаси бақа бўлиб қолди. Апилтапил у лабидаги қонни артди, кейин кафтига диққат билан қарай бошлади, унда кафтининг у чеккасидан бу чеккасигача тортилган яп-янги, қип-қизил қон чизиги бор эди.

Лаъчий:

– Агар менинг отам бўлсанг, бундан кейин то Думарунинг пулини тўлаб қутулмагунимча, мендан бир чақа ҳам сўрамайсан! – деди.

Раггий ҳамон қондан қўзини олмай:

– Уч юз эллик рупияни бир ўзинг қандай тўлайсан? – деди.

– Ўшанда кўрасан! – деди Лаъчий жиддий оҳангда.

Раггий газаб билан:

– Жисминг аёл зотиники бўлса ҳам аммо юрагинг эркакларники. Мен фақат шундан хафа бўлиб кетаман, – деди.

– Нега?– Лаъчий тўхтаб, сўради.

Раггий деди:

– Умр ўзи қисқа, ёшлик ундан ҳам қисқа, ҳусн янада қисқа. Шунинг учун отам айтарди, “бу дунёда ўйнаб-кулганинг қолади, ишлаб нима барака топасан? Ҳеч қайси бир жойда тўхтаб қолма, шохдаги япроқ ҳам бир жойда униб чиққани билан охири бир кун сарғайиб, узилиб тушади”, дерди.

Шундай деб, у қонни кир енги билан артди.

Лаъчий отасига:

– Мен чодирда яшамайман. Менга уй керак, – деди.

Бу сўзлар унинг юрагининг энг чуқур жойидан бир “оҳ” каби ўзгача бир дард, алам билан отилиб чиқди. У шууридаги бу шиддатдан ўзи чўчиб кетди ва тезда у ерни тарк этди. Раггий унга ағрайиб қараганича қолаверди.

Думару чодирдан ташқарида, бўйрада ўтириб, бўзахўрлик қиларди. Раъший билан Жаъман ҳам унинг пинжида эди. Лаъчий тўғри бордида, олти рупия чиқариб, унинг кафтига қўйди. Думару пулни олиб, кула бошлади.

– Бу аҳволда қарзни қачон тўлаб қутуласан?

– Сенга қачонга деб ваъда қилган бўлсам, ўшанда! Сен нега ташвиш қиласан?

– Сенинг гулдай баданингдан мен ташвиш қилмасам, ким ташвиш қилади?

Думару кулди, унга қўшилиб қизлар ҳам кулишди. Лаъчий индамади.

Думару қатор дарахтларга диққат билан разм солди. Уларнинг яланғоч шохларига тикилди, кейин нигоҳини улардан олиб, деди:

– Дарахтлар муштоқ туришибди. Менинг юрагимга ўхшаб, улар ҳам муштоқ.

– Баҳоргача ҳали анча бор, – бармоқларини қарсиллатиб, хотиржам жавоб берди Лаъчий ва эшилиб-тўлғонганча у ердан кетди. Думару юрагини уқалаганча қолаверди. Лаъчийнинг таманно билан кетишини кўриб, Жаъман билан Раъшийнинг ҳасаддан юраклари лов ёнди. Жаъман тишининг орасидан деди:

– Ҳаромдан бўлган, ўзини сутдан оқ қилиб кўрсатмоқчи бўлади-я!

Думару аста-аста бўзадан ҳўплаб:

– Бирпас сабр қил, нима бўлишини ўшанда кўрасан, – деди.

8

Бугун Лаъчийнинг киприкларига уйқу инмаётганди. Чодир деворлари уни зиндондай тўрт тарафдан қисиб келаётганга ўхшар, нафаси бўғилиб кетмоқда эди гўё. Узоқдан соатнинг тунги ўн иккига занг ургани кулоққа чалинди. Кейин бир бўлди. Икки бўлди. Шунда ҳам уйқуси келавермагач, Лаъчий сапчиб ўрнидан турди-да, чодирнинг орқа томонидан ташқарига чиқди.

Ташқарига чиқиб, кўзларини уқалади, чуқур нафас олди. Бир вақт кўзи узоқдаги эски кўприкка тушди. Унинг нариги томонидан светофорнинг яшил ва қизил чироқлари кўзга ташланарди. Кўприкнинг устида бир кўланка турарди ва шу туришида у ҳам кўприк устига ўрнатилган светофор ёғочидан фарқ қилмасди.

– Гул!

Бирдан Лаъчийнинг аъзойи баданига бир ҳузурбахш туйғу ёйилиб, ёқимли жимирлаб кетди. Ғалати сурур туйғусидан вужуди ич-ичидан яйраб кетди. Аввалига қайтиб чодирга кириб кетаверай деб ўйлади, бироқ оёқлари унга бўйсунмади ва ўша ерда қимир этмай турганча ҳалиги кўланкага қарай бошлади – кўланка ҳам жойидан қимирламай тик турарди. Кейин қиз бирданига шаталоқ отиб, эски кўприк томон учиб кетди.

– Сен албатта келасан деб ўйлагандим, – деди Гул, Лаъчий унга яқинлашиб, кўприк устида энгашганида. Ўтган сафар Гул ҳам худди шундай энгашган эди.

– Ҳм! – деди Лаъчий кибр билан, – мен чодирнинг ичи жуда исиб кетгани учун келдим бу ерга.

Гул жим бўлиб қолди. Анчагача иккаласидан ҳам сас-садо чиқмади. Омборхона сув куйгандай жимжит эди. Узоқдан қайсидир поезднинг поп-поп қилган овози келарди ва бирпасдан кейин у ҳам тинди.

– Эшитишимча, сенга уч юз эллик рупия керак эмиш.

– Олти рупияси кам ўшанча.

Гул узоқ тин олди.

– Мен эртага, бўлмаса индинга бирон жойдан олиб келиб бераман.

– Қаердан олиб келасан?

– Отам фойизга пул беради, ундан сўраб оламан.

– Нима дейсан?

– Ёлғон гапиришни билмайман, ҳаммасини очиқ айтаман.

– Ростданми? Олиб келасанми?

– Эртага бўлмаса, индинга.

– Индин қаерда кўраман сени?

– Мана шу кўприкда.

– Қай вақтда?

– Шу пайтда.

– Таксинг қаерда турган бўлади?

Гул ҳайрон бўлиб, унга қаради. У қизнинг гапини тушунмади.

– Қанақа такси?

– Пул берганингдан кейин мени аллақаерга олиб борадиган такси-да.

Гап нимадалигини Гул энди англади. У бошини эгди ва “оҳ” тортиб қўйди.

Лаъчий ўта бағритошлик билан деди:

– Менинг олдимда “оҳ” тортма. Токи бўй етибманки, кун бўйи шунақа “оҳ”ларни эшитаман. Автобус бекатида, вокзал омборхонасида, қассоблик дўконларида, кўча-кўй ва бозорда – қаердан юриб ўтмай, нукул шунақа “оҳ”ларни эшитаман. Суякни кўриши билан тишларини тиржайтириб ириллайдиган итни кўрганмисан?

– Ҳамма одамлар ҳам бир хил бўлавермайди.

– Ҳамма итлар ҳам бир хил бўлавермайдими?

Гул Лаъчийнинг қўлидан қисиб ушлаб олди. У қулоғигача лавлагидай қизариб кетганди. У қизнинг қўлларини қаттиқ-қаттиқ уқалаб деди:

– Ўлай агар, ҳаддан ташқари бераҳмсан! Бераҳм ва овсарсан! Мен сени ёмон кўраман! Ёмон кўраман!

– Унда мана бу кўприкка нега келдинг? – Лаъчий ғоят мулойим ва паст овозда сўради.

Гул ҳеч нима деб жавоб бермади. У шартта қўлини қизнинг қўлидан тортиб олди.

Лаъчий ўз қўлига қараб, Гулга ўпкалаганнамо деди:

– Қара, тирноқларингни қўлларимга ботириб олибсан, ваҳший!

Ростдан ҳам Лаъчийнинг силлиқ, тикмачоқдек қўл ва билакларига тирноқ ботишидан майда қизил доғлар тушиб қолганди, баъзи доғларда қон ҳам кўзга ташланарди. Ўша қонларни кўриб, Гул ҳангманг бўлиб қолди. У Лаъчийни кучоғига олиб, чақалоқдай эркалагиси келиб кетди. Бироқ Лаъчийга ташланишдан ўзини базўр тутиб қолди. Иккала қўли билан сочини чангаллади-да, қаттиқ-қаттиқ силкиди. Сўнг орқага бурилиб, кечагидай ҳеч нарса демасдан зинадан пастга тушиб кетди.

Лаъчий кулди. Аввал босиқ кулди, сўнг баралла кулди. Ундан кейин овозининг борича хандон ташлаб кулди. Чопиб кетар экан, Лаъчий кинояли ва нафратомуз қаҳқаҳаси билан Гулга аёвсиз ҳамла қилаётгандек туюлмоқда эди. У темир йўл изларидан ҳатлаб-ҳатлаб чопганича омборхонанинг нариги томонига ўтиб, кўздан йўқолди. У ерда бир юкчи поезд неча кундан бери пичан боғлари ортилишини кутиб ётарди.

Мириқиб кулиб бўлгандан кейин Лаъчий жим бўлиб қолди. Кейин Гулнинг тирноқ излари тушган қўлини аста юқорига кўтарди. Янги чиққан ойга ўхшаш бу қонли излар кимнингдир орзуси яшириндек, Лаъчийга улар бирдан қадрдон кўриниб кетди. У бошини эгиб, изларни ўпди-да, деди:

– Яражонларим! Жондан азиз яражонларим! Миттигина, нозиккина, заифгина яражонларим!

Шундан кейин у чодирга келди-да, тинчгина ётиб ухлаб қолди. Юрагида на ҳадик, на ғашлик қолганди. Шундай ширин ва қаттиқ ухлабдики, эрталаб турса, қуёш чодирнинг ичига тушибди, ойиси ташқарида нон ёпиш билан андармон, Маъман амакиси эса бўйра тўқирди.

Эртасига Лаъчий тунги соат иккигача Гулнинг йўлига кўз тутди. Бироқ кўприкда унинг кўланкаси кўринмади. Учинчи куни ҳам кутди, лекин Гулдан ҳамон ном-нишон йўқ эди. Кейинги кунлари ҳам Гулдан дарак бўлавермагач, Лаъчий ҳам бу воқеани кўнглидан чиқариб ташлади. Билагидаги тирноқ излари ҳам битиб, ўрнида жигарранг майда кўтирчалар пайдо бўлганди. Лаъчий тирноғи билан тирнаб-тирнаб, бу кўтирчаларни тозалаб ташлади. Энди кўтирчалар ўрнида оппоқ ялтирайдиган қизғиш тери битганди. Бунни кўриб, у ўша жой-

ларни яна ўпгиси келиш ўрнига кўнглида қандайдир нафрат ва жир-каниш ҳисси пайдо бўлганди. Доғларни кўриб, бир куни ойиси ундан:

– Анов қанақа доғлар? – деб сўраганида, Лаъчий бурнини нафрат билан жийириб:

– Бир ит тишларининг изи, – деб жавоб берди.

Ойиси унга бир зум ажабланиб қараб турди-да, бошқа ҳеч нарса демай қўя қолди.

9

Кейинги йигирма кун ичида Лаъчий тиланчилик ва ўғрилиқ қила-қила Думарунинг етмиш рупия пулидан қутулди. Лекин эндиликда омборхонадан кўмир ўғирлаш кундан-кун қийинлашиб борарди. Аммо кўза кунда эмас, кунда синади. Темир йўлчилар маҳалласидагилар ҳам ҳушёр бўлиб қолишганди, чунки Лаъчий ҳақатидаги гап-сўзлар бутун туманга тарқалиб бўлганди. У гоҳо автобус бекати олдида ўтиб қолганида Ҳамид унга тикилиб қараб, шерикларига:

– Ана, уч юз эллик рупиялик жонон қиз кетаяпти, – дерди.

Лаъчий бунга ҳам парво қилмагач, яна дерди:

– Бизга бир оғиз айтса, уч юз эллик нима бўпти, уч минг беш юз рупияни оёғи остига келтириб ташлардик.

Агар бу гап ҳам кор қилмаса, Ҳамид яна:

– Борди-ю, бизга кўнгудек бўлса, уч минг беш юз рупия эмас, уч юз минг рупия бош-кўзимиздан садақа эди. Керак бўлса, кино юлдузи қилиб қўярдик. Лекин бизда ҳам бир шарт бор, – деди.

Шу гапдан кейин келиб, Лаъчий унинг башарасига қараб, “туф!” дерди, такси ҳайдовчилар қаҳ-қаҳ уриб кулар, Лаъчий жаҳл билан катта-катта одим ташлаб, у ердан қочиб қоларди. Энди у такси бекатида туриб, садақа тиланмай кўйганди. Иккита-учта ҳайдовчи бўлса-ку, уларга бир нима деб жавоб қайтара оларди. Лекин энди аҳвол бутунлай ўзгариб, ҳамма нарса ошкор бўлганидан шартни ҳам билмаган одам қолмаганидан ҳар бир яхши-ёмон эркак уни мазах қилмаса туролмайдиган бўлиб қолганди. Лаъчий ночорлик ила кечириётган ҳаёт тарзига тушиб қолган бирон-бир эркак Лаъчий зинҳор баданини сотмайди деса, бу гапга ўла қолса ишонмасди. “Эй оғайни, булар бир бузук кўчманчи қизлар бўлса, ётар-турар жойининг тайини бўлмаса, на отасини, на онасини таниса, тагин нимасига бино қўяди улар? Минг лаънат уларга!” Эмишки, Лаъчий Думару билан ҳеч қанақа шарт боғлашмаган, бутун туманнинг юзини ерга қаратиб юрибди. Буни эшитган ва бундан олдин Лаъчий билан сира иши бўлмаган одам ҳам энди Лаъчийнинг ўз шартидан воз кечишини, баданини сотишини истаб қоладиган бўлиб қолганди. Кўнгилдаги гапни ҳар доим ҳам тилга кўчирилмайди, бироқ кўпчиликнинг кўнглидаги ягона хоҳиш шу эдики, бу ярамас кўчманчи қизнинг димоғига сув пуркаб қўймаса бўлмайди, нима б... еб хонадонимиз аёллари билан тенг бўлмоқчи бўлиб юрибди бу ҳаромзода?

Илгари уни мазах қиладиган ва кўнгил учун унга уч-тўрт анна бериб юрган кўпчилик одамлар энди атайлаб унга садақа бермай қўйишганди. Баъзилари очиқ-ошкор, тўғри башарасига қараб, унга бундай дер эдилар:

– Баҳордан кейин берамиз садақангни! Аввал ўша кун келсин! Кейин икки анна нима бўлибди, икки юз рупия оласан!

Бу гаплардан Лаъчийнинг қаттиқ фиғони чиқар эди. Бундан одамлар роса ҳузур қиларди-ю, аммо бир чақа ҳам садақа бермасди.

Бу туманнинг иззат-обрўи масаласи эди, иззат-обрў эса ҳамма учун бирдай азиз! Ё азиз эмасми? Уйдаги хотин билан кўча-кўйда садақа тиланиб юрган кўчманчи қиз ўртасида озроқ фарқ бўлиши керак-ку!

10

Бир куни Лаъчий айнаи кўмир ўғирлаб турганида қўлга тушиб қолди. Шу кунларда миршаб тинмай айланиб юрадиган бўлиб қолганди, айниқса, Лаъчийдан бошқача кўз-қулоқ бўлиб юарди. Шу боис Лаъчий кундузи кўмир ўғирламай қўйганди. Тун чўккандагина кўмир уюмларига келиб ўзини урарди. Бу ерда кўмирлар тоғ-тоғ бўлиб ётарди, улардан бир этаккина кўмир олса, кимнинг асакаси кетарди? Лаъчий шундай шароитда туғилиб ўсган эдики, бундай шароитда бунақа ўғирликларни ўғирлик демаса ҳам бўларди. У куппа-кундузи ҳам кўмир ўғирлай оларди, бироқ миршабларнинг кўзини шамғалат қилиб, кўмир уюмларигача етиб бориш анов-манов иш эмас-да. Вокзал бошлиғи Расиклаъл азбаройи жонига текканидан агар Лаъчий вокзал омборхонаси атрофида кўрингудек бўлса, дарҳол ушлансин, деб буйруқ бериб қўйганди.

Тун қоронғусида бугун Лаъчий кўмир ўғирлагани аста пусиб келиб, этагини кўмирга тўлдириб бўлган ҳам эдики, кимдир орқадан келиб уни тутиб олди — Лаъчий қичқириб юборди. Қараса, омбор миршаби Датту узун-узун сўйлоқ тишларини кўрсатиб, тиржайиб турибди.

— Қўйвор мени!

— Вокзал бошлиғининг олдига юр.

— Қўйвора қол! — Лаъчий ялинганнамо деди. — Бошқа кўмир ўғирламайман.

— Юрасанми ё орқангга тепки туширайми? — деди Датту уни милтиғи қўндоғи билан туртиб.

— Шунга шунчами? Бир ҳовучгина кўмир. Ҳамма кўчманчи қизлар ҳам олишади-ку. Сизларнинг темир йўлчилар маҳалласидаги ҳамма хизматчилар олиб кетишади. Мен олсам, бу айбга кириб қолибдими? Вокзал бошлиғининг уйида ҳам шу кўмирни ёқишади. Кошки билмасам. Мен жа қанақа катта гуноҳ қилиб қўйибман, Датту?

— Ҳеч нарсани билмайман, вокзал бошлиғи ҳузурига юр, вассалом.

— Бўпти, ол кўмирингни, менга кўмир керак эмас! — Лаъчий этагидаги ҳамма кўмирни гарам устига ағдарди. — Энди қўйворарсан?

Датту дўқ билан милтиғини ўқталди.

— Агар яхшиликча юрмасанг, отиб ташлайман, — деди у.

Лаъчий бошини ҳам қилганча аста-аста одимлаб, Даттунинг олдига тушди.

Ўшанда тунги соат бир ярим эди. Соат учда губернатор жаноби олийларининг тезюарар поезди станциядан ўтиши керак эди. Шунинг учун Расиклаъл ҳалигача уйга кетмаганди. Станциянинг бутун шахсий таркиби оёққа турғазилган ва ҳар ким ўз постида қурол-яроғи билан шай ҳолатда эди. Датту Лаъчийни Расиклаълнинг хонасига олиб кирганида хонада Расиклаълдан бошқа ҳеч ким йўқ эди. У телефонда ўтириб, нариги станциядан губернатор жаноби олийларининг поезди ҳақидаги маълумотларни қабул қилмоқда эди. У бирров Датту билан Лаъчийга қараб қўйди, қиз қаттиқ қўрққанидан бир бурчакда қунишибгина турарди. Расиклаъл қўли билан Даттуга “чиқиб тур”

дегандек ишора қилди. Датту хонадан чиқди. Расиклаъл телефон қилиб бўлгач, секин Лаъчий томон бурилди-да, жиддий оҳангда:

– Бери кел! – деди.

Лаъчий кўрқа-писа унга томон юрди. Қизнинг бечораҳоллиги ва итоаткорлигидан Расиклаълнинг юраги юмшаб кетди, чунонам мулойим оҳангда сўради:

– Ўзинг жуда яхши қиз бўлатуриб, нега кўмир ўғирлайсан?

Лаъчий юрак ҳовучлаб, саросималаниб жавоб берди:

– Бошлиқ жаноблари! Энди ўғирламайман, энди... шу галча кечиринг!

– Нега бундай қилдинг, ахир, нега?

– Ўзингиз биласиз-ку, бошлиқ жаноблари!.. Бутун туман билади.

– Анови уч юз эллик рупиялик гапними?

– Ҳа! – дея Лаъчий нигоҳини олиб қочди.

– Қанчасини тўладинг?

– Саксон рупиясини.

Лаъчийнинг қаттиқ хижолатга тушганини ва пушаймон қилаётганини кўриб, Расиклаълнинг унга раҳми келиб кетди. У столи тортмасини бир-икки очиб-ёпди, яна очиб, яна ёпди. Охири яна очиб, ундан бир неча қоғоз пулни олди ва Лаъчийнинг қўлига тутқазиб деди:

– Ол! Буларни олиб бориб, анови тошбағирга бер!

Не тариқа миннатдорлик билдиришни билолмай, Лаъчий етти букилди, букилиб Расиклаълнинг тиззаларини силаб, тавоф қилди. У қаддини ростлаган ҳам эдики, ўзини Расиклаълнинг қучоғида кўрди. У Расиклаълнинг қотма, қонсиз чеҳрасида шундай бир ҳисни, шундай бир ҳирсни кўрдик, гўё рўпарасидаги Расиклаъл эмас, хотинчалиш, хотинбоз Мадҳў томошақовоқ тургандай туюлиб кетди. Ўша шилимшиқ қўллар, ўша баданини жимирлатиб юборган чувалчангу қуртлар! Лаъчийнинг кўнглида яна ўша жирканиш ҳисси пайдо бўлди. Расиклаъл қизнинг лабларидан ўпмоқчи бўлиб эгилди, бироқ Лаъчий чаққонлик билан бир силтаниб Расиклаълнинг қучоғидан чиқди-да, унинг башарасига шунақанги айлантириб шапалоқ тортдики, Расиклаъл гангиб, стулга қоқилиб кетди ва ерга ағдарилиб тушди.

– Полиция! Полиция! – қичқирди у йиқилиб ётган жойидан.

Датту дарҳол югуриб ичкарига кирди. Даттуни кўриб, Расиклаъл ўзига келди. У ердан турди ва томоғи йиртилгудек қичқириб деди:

– Бу ҳаромини олиб бориб, ҳибсхонага тиқ! Бу ифлос, бу қанжиқ кўмир ўғирлайди омборимиздан!

Лаъчий шартта деди:

– Ўзинг-чи? Ўзинг нима ўғирламоқчи бўлганингни биласанми, қари тўнғиз?! Қизинг тенгиман-а, беҳаё! Уятсиз!..

– Олиб бор! Олиб бор уни! Ҳибсхонага қамаб қўй!– деди жаҳлдан қизариб-тутақиб Расиклаъл.

Лаъчий олдинга ўтиб, қўлларини ўйнатганча деди:

– Шошмай тур ҳали! Нақ терингга сомон тиқмасамми!

Бироқ Датту уни судраб хонадан олиб чиқиб кетди ва обориб, вокзал ҳибсхонасига қамаб қўйди.

11

Уч кун ҳибсхонада ётгандан кейин тўртинчи куни миршаблар Лаъчийни вокзал бошлиғининг буйруғи билан қўйиб юбордилар. Гандираклаганча Лаъчий ҳибсхонадан ташқарига чиқиб келса, уни олиб кетгани келган Гул турибди.

Лекин бу Гул олдинги Гул эмасди. Ранги оппоқ оқариб кетган, энгил-боши чанг-тупроқ. Эгнига костюм-шим эмас, патҳанча¹ шалвор ва кўйлак кийиб олганди. Кўйлак устидан қора нимча кийиб, унинг устидан чарм камар таққан. Бошида эса — кулла. У орқасига ортмоқлаган чархни чарм камарига тортиб боғлаб олганди. Камарининг илмоқларида эса ханжарлар ва пичоқлар осилиб турарди.

— Ўзингни қанақа аҳволга солиб олдинг?— сўради Лаъчий ажабланиб.

— Отам мени уйдан қувиб юборди.

— Нега қувиб юборди?

— Сенга деб пул сўраган эдим, отамнинг қаттиқ жаҳли чиқди. Балужийнинг боласи бўла туриб бир дайди кўчманчи қизга кўнгил бериб юрибсанми. Сенга уч юз эллик у ёқда турсин, уч рупия ҳам бермайман. Ҳозироқ уйимдан кет, деди. Таёқ олиб, қувиб солди. Мен уйдан қочиб кетдим.

— Шунча кун қаерда бўлдинг? Ўша кун кўприкка нега келмадинг?

— Қайси юз билан келай? Аввал пул топай, кейин келиб, сенга берай дегандим. Бунинг учун мен икки-уч жойдан иш ҳам гаплашиб қўйгандим. Муниципалитет кўмитасида бир югурдаклик ўрни бўш экан, лекин улар сен бу ерлик эмас экансан, дейишди. Бу ишга тўғри келмас эканман. Бирови патҳан экансан дейди, яна бирови башарангдан одам кўрқади, дейди. Хўш, мен нима қилай, қасққа борай? Шундай бўлиб юрганим устига ўзимизнинг зотимиздан Абдул Самад Хон учраб қолди ва менга шу ёрдамни илинди. Пичоқ чархлашга боғлаб қўйди. Кунда икки-икки ярим рупия тушиб туради. Сенга деб ўттиз рупия тўплаб қўйгандим.

— Қани ўша ўттиз рупия? — Лаъчий суюниб, қафтларини олдинга чўзди.

Гул бошини эгиб, жавоб берди:

— У пулни харжлаб юбордим.

— Харжлаб юбордим?! — қичқириб юборди Лаъчий.

— Расиклаълга бердим. Бермасам, сени ҳибсхонадан чиқаришармиди?

Лаъчий ерга ўтириб қолди. Қаршида омборхонанинг пўлат излари саф тортган. Излардан нарида темир йўл панжаралари кўзга ташланарди. Ундан нарида эса темир йўлчилар маҳалласи жойлашган. Маҳалла ортида кўчманчиларнинг чодирлари. Ундан нарида қип-яланғоч дарахтлар бўйсираси. Чодирлар узра эгилган яланғоч шохлар гўё уларнинг гарданига тақалган ўткир қиличга ўхшарди. Бу шохларда гуллар очилган кунда — қизиқ, бу шохларда гуллар очилмай қолиши мумкинми? — оппоқ пуллар очилса! Пулларни узиб-узиб олиб, Думарунинг қўйни-қўнжини тўлдириб қўйса. Бу шохларда нега фақат гуллар очилади? Нега пуллар очилмайди? Лоақал бир баҳоргина пуллар очилсайди!

Лаъчий аста ўрнидан турди-да, омборхона ёнидан ўтиб кета бошлади. Гул у билан ёнма-ён тенг одим ташлаб борарди. Иккаласининг оёғи бирдан эски кўприк томон тортди. Кўприк устига чиққач, иккаласи тушқин ва умидсиз бир ҳолда осмонга тикила бошладилар. У ёқда ҳам ҳеч нарса йўқ эди. Ҳеч бир жойда ҳеч нарса йўқ эди...

Гул муштумларини тугди.

— Ҳали баҳоргача анча бор, — деди у. — Мен унғача сенинг барча қарзингни узаман.

¹ П а т ҳ а н — келиб чиқиши афгонлардан бўлган мусулмон ҳиндлар (Тарж.).

– Мен анови яланғоч шохлардан жуда кўрқаман. Ҳар куни эрта-лаб туриб, уларни томоша қиламан. Улардан биронта барг ё гунча униб чиқмай, кўзлар униб чиқмасайди деб кўрқаман. Баҳор келишидан кўрқаман.

– Қанийди баҳор сира келмаса,— деди оғир уҳ тортиб Гул.

Улар иккови ҳам жим бўлиб қолди. Бир вақт Гул кула бошлади.

– Нега куласан? — сўради Лаъчий унга ҳайрон қараб.

– Шу кунларда мен ҳам айб ишлар қилаяпман.

– Қанақа айб ишлар? Кўмир ўғирладингми?

– Йўқ! Уйма-уй юриб, одамларнинг пичоқ-чопқиларини қайраганимда, уларни фақат бир томонидан қайрайман.

– Нега?

– Пичоқлари тезроқ ўтмаслашиб, яна қайрагани менга беришсин деб.

Лаъчий хандон ташлаб кула бошлади. Гулнинг бу айёрлиги унга жуда нашъа қилди. Бирданига Гул унга ўз дўстидай, ўзига ўхшагандай кўриниб кетди. Ўз кўнглида унга жуда ҳам яқин бўлиб қолганди. Қиз бирдан кулгидан тўхтаб, деди:

– Қўлингни кўрсат-чи.

Гул қўлини қизнинг қўлига қўйди.

Лаъчий унинг қўлини қўлига олиб, диққат билан разм солди. Қўли билан уни босиб қўйди. Суюниб:

– Ҳа, сал ўзгарибди,— деди.

– Нима ўзгарибди? — ҳайрон бўлиб сўради Гул.

– Олдин бу қўл юмшоқ эди, энди қотибди.

Гул индамади.

Лаъчий унинг юзига қаради.

– Энди юзингни чанг босган,— деди у.— Соқолинг ҳам ўсган. Жаноблардай юзинг силлиқ ва йилтиллаган эмас.

Гул ўзини ноқулай сезиб деди:

– Нима қилай? Ишим шунақа, кун бўйи юришимга тўғри келади. Энди... Энди эртадан соқолимни олиб юрадиган бўламан.

– Кераги йўқ,— кескин оҳангда деди Лаъчий.— Менга мана шу дағал, соқоли ўсган юзинг кўпроқ ёқади.

Гулнинг Лаъчий ушлаб турган қўли титраб кетди. Биронта куш бегона инга чўп олиб кириб, унга ўз инидай бемалол жойлашиб олгани каби Гул ҳам қўлини Лаъчийнинг қўлига бемалол ташлаб қўйди. Юраги алланечук бир ширин тўлқинланиб кетди ва унинг бутун борлиғига англаб бўлмас ҳузур бағишлаб, қалбини фараҳга тўлдирди. Лаъчий ҳамон унинг қўлини қўйиб юбормай, унга томон талпинди ва деди:

– Гул!

– Ҳа.

– Сен мени севасанми?

– Ҳа!

– Менга уйланасанми?

– Ҳа!

– Мени уйли қиласанми?

– Ҳа!

– Бекатда навбатда турганлар қаторида мени кутасанми?

– Ҳа! Лекин сен менга бу саволларни нега бераяпсан?

– Бўлди! Менга бошқа ҳеч нарса керак эмас,— деди Лаъчий чуқур қониқиш ила “оҳ” тортиб. — Бошқа ҳеч нарса керакмас...

Лаъчийнинг ҳам қўли салқи тортганди. Унинг бутун вужуди салқи тортиб, ўзини Гулнинг кўксига ташлади.

Гул чўчиб деди:

– Ҳамма бизга қараяпти, Лаъчий, пастдаги одамларнинг бари бизга қараяпти.

– Қарайверсин, дунёдаги ҳамма одамлар қарасин – мен сеникиман, – деди Лаъчий хотиржам бир тусда ва Гулнинг бўйнидан кучоқлаб олди.

Гул бошини эгиб, Лаъчийнинг қўлдай теран кўзларига боқди.

Кўлнинг юзини олис-олисларгача қийғоч очилган севинч нилуфарлари қоплаганди.

Гул ҳам Лаъчийни маҳкам қучиб олди.

Кўприкнинг тагидан тарақ-туруқ қилиб шовқин солганча темир йўл платформаси ўта бошлади. Унинг ёқимли ҳуштаги Лаъчий билан Гулнинг юрагидаги нозик торларни чертиб юборгандай бўлди. Ундан чиққан “ку-ку-куҳ, ку-ку-куҳ” овози эса каккунинг хонишидек борлиқни бир зум сурурга тўлдирди.

Яшил байроқча силкинди. Сигнал чироғи кўтарилди-да, муҳаббат лаззатидан маст-аласт аёл қўлларидек пастга инди. Стрелкачи изларни алмаштирди ва аёл қалби ўзининг олдинги изини ташлаб, янги издан югуриб ўтиб кетди. Янги сафар, янги қўналға, янги йўллар – ҳаётнинг янги водийларига элтувчи номаълум йўллар.

12

Шу воқеадан ўн беш-йигирма кун ўтгач, бир мовийранг енгил машина Думарунинг чодирини яқинидаги тайёрагоҳга борадиган йўлга келиб тўхтади. Машинадан оч жигарранг ялтироқ костюм-шим кийган бир олифтанамо йигит тушди. У қўлида дипломат ушлаб олганди. Бармоқларида қимматбаҳо гавҳар кўзли узуклар ялтиларди ва бўйнига чўлдай қизил галстук тақиб олганди. Думару унга эгилиб салом берди.

Олифта Думарудан сўради:

– Яна неча кун кутишим керак?

– Баҳор келсин! – деди Думару дарахтларнинг яланғоч шохларига суқ билан тикилиб.

– Баҳор ҳали икки ойсиз келмайди.

– Йўқ, тақсир, бу гал баҳор тез келади.

– Унгача у ҳамма пулини тўлаб қутулса-чи?

– Қандай қилиб тўлайди? Тўлаёлмайди, тақсир. Йигирма кун деганда менга атиги эллик рупия берди, холос.

– Лекин у тўлайди. Ҳамид айтаётувди менга. Бир чархчи йигит унга ҳар куни пул бериб турибди экан. Улар ҳар куни эски кўприк устида кўришиб туришар экан.

– Бундан хабарим бор, тақсир.

– Балодан ҳам хабарингиз йўқ. – Ҳалиги йигит гижиниб деди. – Падарига лаънат, ўзи бир чақага қиммат қиз-у, димоғига хода етмайди! Агар қўлингиздан келмаса, тўғриси айтиверинг. Мен йигитларимга айтаман. Манжалақини кўз очиб-юмгунча оёғини ерга теккизмай олдимга олиб келишади. Шу ҳам гап бўлибди-ю!

– Яна бироз сабр қилинг, тақсир, – Думару сал бўшашиб деди. – Баҳор келсин. Бу гунча ўзи очилади.

– Ҳаммаси қуруқ гап... – жаҳли чиқиб деди йигит. Кейин машинаси томон йўл олгани ўғирилган ҳам эдики, Думару олдинга ўтиб, ялинганнамо овозда деди:

- Юз рупия бериб кет.
- Шунгача мендан олган пулинг тўрт юз рупия бўлди.
- Яна юз рупия бера қол! Шундан баҳоргача сўрасам, ўлай агар.

Атиги юз рупия-я!

Йигит ўзининг қаппайган катта ҳамёнини олди. Ундаги юз рупияликлар неча мингталаб бўлса керак. Думарунинг кўзлари ёнди. Йигит ҳамёндан жуда бепарволик билан битта юз рупияликни суғурди-да, Думарунинг қўлига тутқазди. Думару азбаройи миннатдор бўлганидан етти букилиб таъзим қилди. Йигит унинг юкиниб билдирган миннатдорлигига ҳеч нарса билан жавоб қайтармади ва кибр билан сига-ретасини тортганча машинага ўтирди-да, жўнаб кетди.

13

Думару юз рупияликни қўлига олиб, севинганича чодир томон бурилган ҳам эдики, қаршисида Раггий турганини кўрди. Раггийнинг чехрасида муғамбирона табассум ўйнади. У паст овозда ўзича хиргойи қиларди. Думару уни кўриб, дарров пулни чўнтагига яширди ва Раггийдан кўзини олиб қочиб, чодир томон равона бўлди. Бироқ Раггий унинг йўлини тўсди.

- Нима?! – Думару ғоят кескин оҳангда сўради.
- Анови ким эди?
- Чаман оға эди. Курла Роудда унинг пластмасса корхонаси бор.
- У сенга юз рупияни нега берди?
- Бу бизнинг ишимиз. Бизнинг орамизга суқилишга нима ҳаққинг бор?

– Мен ҳаммасини тушунаман. Ҳамма гапни эшитдим. Қани, улушимни чўзиб қўй-чи. Қизимни сотишга сенинг нима ҳаққинг бор? – Раггий Думарунинг гирибонидан тутди.

– Қичқирма! – Думару ўта қувлик билан овозини ўзгартириб деди. – Сенинг улушингни ҳам бераман, улушдан аълороқ тагин бир нима ҳам бераман.

- Қани, бер.
- Томоғимни қўйиб юборсанг-чи.

Раггий унинг ёқасидан қўлини олди.

Думару чўнтагини кавлаб, ундан ўн рупиялик пул чиқарди ва деди:

– Мана, ол, ўн рупия, яна бераман. Башартики, менга бир ишни дўндириб берсанг.

- Қанақа иш экан?

Думару Раггийга диққат билан разм солди. Кейин деди:

- Қизинг қабиламиз ичида яшаб қолишини истайсанми?

– Ҳа.

– У аллақайси қишлоқ, аллақайси шаҳар, аллақайси одамники бўлиб кетмасин дейсанми?

– Ҳа.

– Унда мен айтган бир ишни қилишинг керак бўлади. Эвазига сенга ўн рупия бераман.

- Қанақа иш экан, аввал шуни айтсанг-чи!

– Бундоқ яқинроқ кел.

Раггий Думарунинг олдига келди. Думару эгилиб, Раггийнинг қулоғига бир нима деди. Думарунинг гапини эшитиб Раггийнинг юзи бирпас ташвишли ва хафақон тус олди. Кейин бирдан чехраси ёришиб, ташвишдан ном-нишон қолмади ва Думарудан сўради:

– Бу ишга ўтгиз рупиядан ками бўлмайди.
 – Ўтгиз кўплик қилади, ўн беш бераман.
 – Ўн беш эмас, йигирма беш берасан!
 Узоқ тортишувдан кейин йигирма беш рупияга келишишди.
 – Қани, чиқар пулни, – деди Раггий.
 – Ҳозир эмас, – Думару кулиб деди. – Азизим! Аввал ишни қойил қил-да, кейин йигирма беш рупияни жарақлатиб санаб ол. Борди-ю, менга ишонмасанг, рухсатинг билан Маъманга бериб қўяман.
 – Йўқ, ҳаромзода Маъмандан ҳаромзода сен дурустсан, – деди Раггий жилмайиб; кейин ўн рупияни чўнтагига солди-да, хиргойи қилганча у ердан кетди.

14

Бугун Лаъчий бор-йўғи ўн икки анна ишлаб топди. Чорак рупия Гул олиб келди. Бу аҳволда икки рупиядан қарзини неча ойда узаркин? Лаъчий дам-бадам юраги увушиб, дарахтларга қарарди. Дарахт пўстлоқларининг ранги ўзгариб борарди. Тўқ жигарранг шохларда яшил, юмшоқ новдалар ниш ура бошлаганди. Ҳадемай уларда нозик жажжи яшил япроқлар ёзилади. Кейин силкиниб турган тўп-тўп япроқлар орасидан қип-қизил гунчалар очилади – бу менинг қисматим очилишига ўхшайди – шуларни ўйлаб, Лаъчийнинг хўрлиги келганидан йиғлаб юборай дерди.

Гул унга таскин бериб:

– Ташвиш қилма, ҳаммаси яхши бўлиб кетади – бу аниқ. Мен муддатидан олдин пул топаман. Кечани кеча, кундузни кундуз демай ишлайман. Бир фильм студиясида қоровуллик ўрни бўшаган эмиш. Хўжайин мени эртага чақирган. Етмиш рупиялик маоши билан. Кечқурун олтигача ишда бўларканман. Ишдан чиқишим билан чархимни олиб, айланаман. У ёқдан жиндай, бу ёқдан жиндай йиғилиб-йиғилиб пул бўлиб қолади, қарздан қутуламиз, – деди.

Лаъчий яна хурсанд бўлиб, такрор сўради:

– Кейин-чи, кейин?

– Кейин биз ўзимизга уй оламиз. Бондралик Абдул Самад Хон менга ваъда берган. У менга Бондрада бир уй топиб беради, иккаламиз ўшанда яшаймиз.

– Иккаламиз! – суюнганидан Лаъчий қичқириб юборди. – Менинг уйим!

– Лекин уй унча катта бўлмайди, – деди Гул бўшашиб.

– Лекин у ўзимизники бўлади! Оҳ, менинг уйим! – деди Лаъчий Гулнинг кўксига ёпишиб. Унинг миттигина юраги тез-тез урмоқда эди. – Оҳ! Айни баҳор келганда!

Гул Лаъчийни кучоғидан бўшатиб деди:

– Бўпти, тунда кўприкка келиб тураман.

Лаъчий маъюс тортиб деди:

– Сен ҳар куни бу ердан Бондрагача яёв борасан, у ердан тунда яёв яна кўприкка қайтиб келасан – мени кўргани, – йўқ, бунақаси кетмайди.

Лаъчий чўнтагини кавлаб, ундан тўрт анна чиқарди ва Гулга тик-қиштириб, деди:

– Йўл кира ҳақи, бориш-келишга, ол.

– Йўқ, Лаъчий, – деди Гул ғоят мулойим оҳангда. – Бу тўрт анна-ни сен Думаруга бер, ҳарна қарздан тўрт анна қутулганинг қолади. Сен бу ёғини ўйла.

– Ахир сен чарчайсан-да.

Гул кулиб деди:

– Уйимга келганингдан кейин, оёқларимни уқалаб қўясан. Ҳамма чарчоғим чиқиб кетади.

– Кейин мен оёқларингни, белингни, биқинларингни, қўлларингни, бўйнингни, бошингни уқалаб қўяман. Баданингдаги барча чарчоқни битта қўймай қўлларим билан олиб ташлайман. Гулим менинг! Жоним менинг!..

Лаъчий Гулнинг юзини иккала қўли орасига олиб, сийнасига босди.

Гул Лаъчийни эркалаб, силаб қўйди. Кейин тўрт анналик чақани Лаъчийнинг чўнтагига солиб, тунда кўприкка келишга ваъда берди-да, Лаъчий билан хайрлашди.

15

Шу кунларда Лаъчий Маъман ва онаси билан кўп гаплашмай қўйганди. Жондай қариндош бўлганлари билан ўзларини етти ёт бегонадай тутар эдилар. Гаплашганларида ҳам бир-бирларидан ётсираб, совуққина гаплашишарди. Лаъчий чодирга келарди-да, дарров ўгай отаси ва онасига овқат қилгани уннаб кетарди. Идиш-товоқларни чайар, ўзи ҳам овқатланиб оларди. Ухлаш вақти келганда эса бўйрасини олиб, чодир ичига кириб кетарди. Тунги соат иккигача ё уйғоқ ётарди, ё агар ухлаб қолса ҳам тунги соат иккида ўз-ўзидан уйғониб кетар ва чошиб, кўприкка келиб оларди. Бугун ҳам шундай бўлди. Узоқдан қоронғилик қўйнида кўприк устида турган қўланка элас-элас кўзига чалинди. Азбаройи ишқ ва эҳтиросдан қадамлари тезлашди ва кўз очиб-юмгунча кўприк устида пайдо бўлди. Лекин бу ерга етиб келгач, ҳалиги қўланка бурилиб қараган эди, уни кўриб Лаъчий тахтадек қотиб қолди.

Бу Гул эмасди. Озгин баданли, юзининг қони қочган, пакана гавдали Раму эди.

– Раму! – деярли қичқириб деди Лаъчий. – Бу ерга қандай келиб қолдингиз? – Кейин бирдан кайфи учиб сўради. – Гул қани?

– Касалхонада, – ўксик оҳангда деди Раму.

– Касалхонада? – Лаъчий ҳайрон бўлиб деди. Кейин тили калимага келмай, ортиқ ҳеч нарса демади, Рамуга савол назари билан тикилиб қолди.

Раму хаста овозда деди :

– У бу ердан Бондрага яёв кетаётган экан. Муюлишда, кўча ёқасида бой одамларнинг уйлари бўлган жойда бутазорлар ҳам бор, шу бутазор ичидан бир одам чиқиб келибди-да, орқадан келиб, Гулнинг елкасига пичоқ урибди. Гул уни тутмоқчи бўлибди, лекин қотил қочиб, яна бутазор ичига кириб ғойиб бўлибди. Гул қонига беланганча кўчада ётиб қолибди. Иттифоқо, мен ўша пайтда уйга қайтаётган эдим. Ўша ердаги кулбаларда яшайман-да. Электрчиларнинг идораси ҳам шу яқин-атрофда жойлашган. Кулбам электрчилар идораси орқасида. Шошмай кетиб бораётсам, қулогимга кимнингдир “вой-вой” лаган овози чалинди. Бундоқ қарасам, ўзимизнинг Гул. Ерда думалаб ётибди. Мен уни турғаздим. Йўлда келаётган бир юк машинасини тўхтатдим, ҳозиргина уни Бондра касалхонасига обориб жойлаштириб, бу ёққа сенинг олдинга келдим. Сени шу ерда бўлади деб Гул айтди менга.

Лаъчий хавотирланиб сўради:

– Унинг аҳволи қандай?

Раму:

– Кўп қон йўқотган. Лекин доктор тузалиб кетади, деб айтаётувди, – деди.

– Мени касалхонага олиб боринг!

Раму бироз тарадудланди. Кейин қўлини чўнтагига суқди ва ундан ўн беш рупия чиқазиб, Лаъчийга бераркан:

– Мана буни ёнингга солиб қўй, – деди.

– Нимага? – Лаъчий ҳайрон бўлиб сўради.

Раму бошини эгиб:

– Мен бошингдан ўтганини биламан. Номус қанақа бўлиши менга маълум. Менинг ҳам бир яхши кўрган қизим бўлар эди, ёши сендай келарди. Бир куни Расиклаъл унинг номусига тегиб қўйди, – деди.

У жим бўлиб қолди. Анчагача чурқ этмади. Кейин у бўғиқ овозда:

– Шундай қилмаса, мени ишдан ҳайдарди... – деди.

У яна жим бўлиб қолди. Сўнг алам билан деярли шивирлаб:

– Номус қанақа бўлишини мен биламан, – деди.

Шундан кейин у ҳеч нима демади, уятдан нақ ерга кираёзди.

– Йўқ! Йўқ! Мен бу пулни олмайман, – деди Лаъчий йиғлаб. – Яхши кўрган қизингиз ҳозир қаерда?

– Ўзини қудуққа ташлаб, ўлиб кетди.

Раму юзини ўгириб осмонга қарай бошлади. Лаъчий ҳам лолу ҳайрон эди. Қанчалик бўм-бўш бу олам! Чуқур, қоп-қоронғи, сўқирдир бу олам қудуғи! Ҳар куни минглаб номуслар бу қудуққа ўзини ташлаб чўкиб кетади, шунда ҳам бу оч қудуқ сира тўйяй демайди.

Бир вақт Раму Лаъчийнинг сорийси учидан ушлаб деди:

– Мен сенга келаси ойда яна ўн рупия бераман. Аммо қара, зинҳор-базинҳор номусингни сотма!

Лаъчийнинг кекса Рамунинг елкасига бошини қўйиб, хўнграб йиғлагиси ва уни “отажон, отажон” деб чақиргиси келиб кетди. Бироқ у кўз ёшларини базўр тутиб, аста:

– Юринг, мени касалхонага олиб боринг, – деди.

16

Гул касалхонада бир ярим ой қолиб кетди. Аста-секин унинг жароҳати битиб, энди юрагидаги жароҳат янгилана бошлаганди. У “энди нима бўлади” деган савол устида ўйлайвериб, жуда боши қотганди. Кунлар бирин-кетин ўтиб борар ва лаҳза сайин баҳор фасли яқинлашиб келмоқда эди, у эса ҳамон тўшакдан бағир узай демасди. Лаъчий ҳар куни касалхонага икки маҳал келиб кетарди. Касал кўргани келадиган ҳар иккала вақтда у Гулга ишлаб топган пулидан ҳўл мевалар харид қиларди. У сабзавот бозорида бир сабзавотфуруш кампирга ёлланиб олганди. Кампир қуввати кетиб қолганидан энди сабзавотли саватни бошига қўйиб, кўчама-кўча кезолмайдиган бўлиб қолганди. Лекин унинг мижозларининг кети узилмасди, улар ўрганиб қолишганидан фақат ундан сабзавот олишни ёқтиришарди ва кампир ҳам шу сабзавотларни сотиб рўзғор тебратарди. Қолаверса, мижозлари унга пулни нақд тўлашарди. Шунинг учун у Лаъчийни ёнига дастёр қилиб олган ва ҳар кунлик даромадидан учдан бир қисмини унга берарди. Шу ишида Лаъчий кунда бир-бир ярим рупиялик бўларди. Бироқ Гулга оладиган ҳўл меваларига ҳам шунча кетарди. Думаруга бериш чун ҳеч нарса қолмасди. Гоҳо автобусда келиб-кетиш ҳам пулни еб юборарди. Шунда Лаъчий ҳам Гул қилган ишни қиларди, чунки ишқ дунёсида эркак билан аёлнинг фарқи бўлмайди. Ўз севгилиси учун ҳамма нар-

сани қилишига тўғри келарди. Лаъчий бу муҳаббатдан ўзгача лаззат олмоқда эди. Гул соғломлик чоғида Лаъчийга кўп нарсалар унинг касаллиги вақтидагидек ёқимли туюлмасди. Энди бўлса бемор ошигининг пойидан бир зум жилмасам дейди. Бироқ касалхонанинг ҳам ўзига яраша тартиб-қоидалари бор. Ваҳоланки, Лаъчийнинг мафтункор чехрасини кўриб, касалхона хизматчиларининг раҳми келиб кетарди. Даволовчи шифокор билан ёрдамчилари ҳам ундан кўнгили сўраб қўяр эдилар. У касалхонага кириб келганида хизматчилар ўзларини унинг оёғига ташлагудек бўлишарди. Доктор палаталарни уч-тўрт марта айланиб чиқарди ва гоҳо навбатчи доктор билан бирга уч-тўртта бошқа докторлар ҳам келар эдилар. Гўё улар биронта завқли томоша кўргани келгандай. Лекин касалхона ҳамширалари уларни аслида нима қизиқтириб қўйганини жуда яхши билар эдилар. Шу боис ҳамшираларнинг Лаъчийни кўргани кўзлари йўқ эди. Агар доктор шу яқин атрофда юрган бўлса, Лаъчийни улар уришиб-койиб, палатадан чиқариб юборар эдилар. Кимнинг кўнглида қанақа гап борлигини, қўпол муомала замирида нималар яширинганини Лаъчий жуда яхши тушунарди. У ҳаммасини билиб турарди, шунинг учун ҳаммасига чидарди. Аста-секин у ўзининг ўт-олов феълени тийишни, ширин табассум билан кечирим сўраш йўлини ўрганиб олди. Чунки одам бирон туйғунинг илдизи қаерга бориб тақалишини билиб олса, унга чидаши осонроқ бўлади.

17

Шу орада бир куни Гулнинг отаси саҳари мардонда Лаъчийнинг чодирига келди, бу вақтда Лаъчий бозордаги ишига кетмоқчи бўлиб турганди. Лаъчий уни кўриб, тек туриб қолди.

Балужий:

– Менинг сенда ишим бор эди, – деди.

Лаъчий:

– Мен сабзавот бозорига тез етиб боришим керак. Ҳозир вақтим йўқ, шошиб турибман, – деди.

Балужий:

– Йўлда кетаётиб гаплаша қолармиз, – деди.

Лаъчий йўлга тушди. Балужий у билан бирга-бирга кетди. Лаъчий унинг гапларини эшитиш учун узун йўлдан юрди, бу йўл вокзал омбухонасидан ташқаридаги пичан фарамлари ва Курла Роудга борадиган тош йўл ёнидан ўтар эди. Сал нарида бир кино-театр бўлиб, унинг шундоқ рўпарасида темир йўл чорраҳаси бор эди.

Иккаласи ярим йўлгача жим борди. Охири Лаъчий:

– Менда нима гапингиз бор эди? – деди.

– Сен Гулни ўз ҳолига қўй, – дабдурустдан деди балужий.

– Нега қўяр эканман?

– У менинг ўғлим! – деди Балужий овозини кўтариб.

– У менинг севгилим! – Лаъчий бошини эгиб, гоят мулойим оҳанг-да деди.

– Агар сен унга эрга тегсанг, бутун жамоа менга тупуради.

– Менинг ҳам жамоам бор.

– Сен кўчманчиларга ишониб бўладими? Бугун бу ерда, эртага у ерда! Сен бу ердан кетсанг, ўғлим сени эсидан чиқариб юборди.

Лаъчий индамай кетаверди. Балужий кассасидан уч юз эллик рупия чиқазди.

– Ол буни, ўғлимни ўз ҳолига қўй!
– Йўқ! Йўқ! – Лаъчий шошиб жавоб қайтарди ва одимини жадаллатди.

– Устига яна эллик рупия қўшдим! – дея Гулнинг отаси яна эллик рупия чиқазди. Пул тахламлари унинг қўлида титрар эди.

Лаъчий пулга қайрилиб ҳам қарамади ва қўли билан пулни нари итариб, йўлда давом этди.

Балужий югуриб олдинга ўтди-да, қизнинг йўлини тўсди.

– Менга қара, гапимга қулоқ сол! – ҳансираб деди балужий. – Сен менга эрга тег!

– Сизга? – Лаъчий ҳайратдан қотиб қолди.

– Ҳа!.. Мен сени хурсанд қила оламан. Гулнинг аҳволини кўр-у, менинг келбатимга қара, – Балужий шопдай мўйловини силай бошлади. – Мен сени хурсанд қила оламан. Менинг пулларим ҳам кўп. Касалхонада сени кўрганимдан буён ишқингда телбаман.

Лаъчий бирдан шарақлаб кулиб юборди. Кулавериб, кўзларидан ёш чиқиб кетди.

– Нега куласан? – Балужий жаҳлдан бир оқариб, бир қизарди.

– Кулмай бўладими, ахир, ё отасига, ё ўлига – икковидан биттасига тега оламан-да.

– Менга тег, – деди балужий бетоқатлик билан. – Маҳрга беш минг рупия бераман!

Азбаройи ўзини тутолмаганидан балужий Лаъчийнинг қўлидан ушлаб олди.

Лаъчий куч билан унинг қўлини силтаб ташлади ва чуқур нафрат билан деди:

– Сиз аввал менга ўғлингизнинг розилигини олиб беринг, кейин мен сиз нима бўпсиз, бобонгизга ҳам тегишга розиман.

Шундай дея Лаъчий яшин тезлигида унинг ёнидан айланиб ўтди-да, темир йўл шлагбаумидан бир сакраб, ортига қарамай юриб кетди.

– Лаънати! – деди балужий гижиниб. – Бошингга ит кунини солмасам, Аҳмад Ёр Хон отимни бошқа қўяман!

Лаъчий буни эшитиб қолди. У шлагбаумнинг нарёғидан баланд овозда жавоб берди:

– Аввал жамоангдан сўраб кўр, Хон!

Кейин кулганича Лаъчий бозорга йўл олди.

Қиз балужийнинг гапларидан роса маза қилди. Сабзавотли саватни кўтарганча кун бўйи хаёлида фақат шу гапларни ўйлаб юрди. Эллик ёшдан кейин одамлар шунақа майна бўлиб қоларкан-да, а? У Расиклаблми ё Аҳмад Ёр Хонми, бари бир гўр экан-да. Тилида ботмон-ботмон, кўзида ўша фаҳш, ўша ифлос хоҳиш. Қаригач, ақли суюлиб, фикри бузилиб қоларкан. Аттанг, хат-саводли, маълумотли эмасман-да, бўлмаса бундан битта китоб ёзган бўлардим, “Менинг кўчам чоллари” деган.

Кечкурун Гулни кўргани Лаъчий касалхонага борганида, бу воқеа тўғрисида лом-мим демади. Уша куни балужий ҳам ўғлини кўргани келмади. Ундан кейин ҳам неча кунгача қорасини кўрсатмади. Охири бир куни балужийнинг Пунага кетгани ва у ерда ўз касб-корини бошлаб юборгани ҳақидаги хабар келди.

18

Бир ярим ойдан кейин Лаъчий Гулни касалхонадан олиб, қайтиб келганда, қўчманчилар чодирлари ортидаги дарахтларнинг шохларида

куртак ниш уриб, уларда майин-майин япроқчалар ва гунчалар уч бериб қолганди. Думару ўша гунчаларга жуда диққат билан қараб деди:

– Бир-икки кундан кейин бу гунчалар гулга айланади. Ҳаётимга баҳор кириб келади. Энди қолган бўлса биргина тун, ё, боринги, икки тун қолгандир.

– Бу гунчаларингга ўт тушади, – унинг гапини илиб деди Лаъчий. – Бу гуллар ҳеч қачон очилмайди, ё очилса ҳам чўққа айланиб, башарангни куйдиради.

Думару қаҳ-қаҳ уриб кулди. Лаъчий у ердан қочиб кетди. Бош кўтариб чиқаётган бу сўлим-сўлим, маъсум гунчалар унинг юрак-бағрини тилка-пора қилиб юбораётганди.

Тунда улар, Лаъчий ва Гул, яна ўша эски кўприк устида учрашдилар. Бугун осмонни зулмат чулғаган, ана шу зулмат уларнинг юрагини ҳам қоплаб олганди. Ўқтин-ўқтин осмонда чақмоқ чақиб турибди, аммо уларнинг юрагида ҳеч қанақа зиёдан ном-нишон йўқ.

Гул оҳ тортиб, деди:

– Энди сен нима қиласан?

Лаъчий соддадилларча жавоб берди:

– Биз енгилдик – ўша ваъда ўша ваъда!

– Бу виждонсизлик ва бадниятликка берилган ваъда эди. Лаъчий, сен уни бажармайсан.

– Кўчманчининг қизи берган сўзидан қайтмайди, – бошини эгиб жавоб берди Лаъчий. Унинг кўзларидан ёш милдир-милдир тўкила кетди.

– Сен мен билан кетасанми? – Гул умидвор оҳангда сўради. – Мен билан кетасан-а? Бу дунё жуда кенг. Икковимиз бошқа шаҳарга борамиз-да, ўзимизга ихчамгина уй қуриб оламиз.

– Уй! – Лаъчий аста-аста йиғлай бошлади. Гул уни оғушига олди.

“Ҳа, мана шу уй, – Лаъчий бир зум кўзини юмиб, ўз юрагига деди. – Мана шу оғуш менинг уйим. Шу ер тинч. Шу ерда бахт бор. Шу ерда келажгим муҳайё. Шу ерда бахтим дарахти мева беради. Шу ерда биров бировга эртаю кеч интизор яшайди!”

– Гул! Гул! Мен ўлсам ўламанки, аммо берган сўзимдан қайтмайман.

Бирдан Лаъчий унинг бағридан чиқди-да, кўприк панжарасига суяниб, йиғлай бошлади. Кўз ёшлари пастдаги темир йўл изига чак-чак тома кетди. Аммо кўз ёшлари пўлатни қачон эритган?

Гул бўш қолган қўлларини туширди. Ночорлик ва аламдан у кўприк панжарасини бир тепди ва деди:

– Бу шалоқ, кўпол, эски кўприк бу ерда нега турибди? У бирон ёққа бормаса, бировни биров билан учраштирмаса. Бу тошбағир кўприк нега ер билан яксон бўлиб кетмайди?!

Тепки еганидан панжаранинг темир симлари дириллаб кетди ва улардан чиққан овоз анчагача эшитилиб турди. Гўё кимдир бу иккаласи устидан ҳиринглаб кулаётгандек.

– Бу кўприк бизнинг севгимизга ўхшайди, ҳеч қаёққа олиб бормайди, – деди Лаъчий беихтиёр “оҳ” тортиб ва хўнг-хўнг йиғлай бошлади.

Гул унга қўлини текизмади. Тасалли бериб, овутмади. У Лаъчийни йиғлаб олишига қўйиб берди. Йигитнинг бағри бўм-бўш эди. Аъзойи бадани сувга тушган нондай бўшашиб қолганди. У на ўйлай олар ва на бир нарсани англай оларди. Лаъчийнинг қаршисида бут каби унсиз тик турарди.

Аста-секин Лаъчийнинг йигиси тина бошлади. У кўз ёшларини артди. Сарийси учини босиб-босиб, хўл ёноқларини қуритди. Кейин бошини эгганча (у Гулга кўзини кўтариб қарай олмаётганди) йигит томон бурилди-да, Гулга деди:

– Энди мен борай.

– Қаёққа?

– Ўзим керак бўлган жойга. Ўзим аҳд қилган жойга. Наслимиз қоидаси талаб қилган жойга. Шу дунёга келганимиздан буён ўтириб, туриб, юриб келган жойимизга.

Гул томоғига бир нарса тиқилгандай оҳангда сўради:

– Унда мен қаёққа борай, шуни ҳам айтиб кет!..

Лаъчийнинг юрагидан бир “оҳ” отилиб чиқди, аммо у бу “оҳ”ни бўғзида тутиб қолди. Тутиб қолди, йўқ қилди, томоғини хиппа бўғиб қўйди. Биргина ваъданинг устидан чиқиш учун озмунча гўзал орзулар, ҳис-туйғулар, иймону диёнатлар, истак-хоҳишлар топталиб, ер билан яксон бўлиб кетмайди! Қиз нафасини ичига ютиб, тек туриб қолди.

Осмон ҳам, замин ҳам кўзларини юмиб олган, пўлат излар қорайиб кетган, омборхона ҳовлисида тириклик нишонаси йўқ, сигнал чироклари шиша кўз каби киприк қоқмай бу иккаласидан нигоҳини узмайди.

– Кел, мени охирги марта бағрингга ол, – деди Лаъчий пиқ-пиқ йиғлаганча.

Улар бир-бирларининг бағрига сингиб кетди. Кимдир уларнинг олдига келиб, томоқ қирди, Гул Лаъчийни бағридан бўшатмай, аста бурилиб қаради – Раму экан.

Раму паст овозда деди:

– Вокзалда икковингни чақиришаяпти.

19

Усти ёпиқ омборхона деворининг панасида талай одам тўпланганди. “Шунча одам қаердан келиб қолди?” – Гул ичида ўзидан сўради. Ҳозир тунги соат уч бўлса. Келадиған ҳам, кетадиған ҳам поезд йўқ. Вокзал бошлиғи уйига кетган. Навбатчи бошлиқ эса ўз хонасида стулларни бир-бирига улаб, уйқуни ураётди. Бу одамлар бу ерда нима қилиб юрибди?

Раму деди:

– Улар бошингга тушган ишдан хабардор. Сенга ёрдам кўрсатгани келишган.

Сувчи Мотадин липпасидан гижимланиб кетган учта қоғоз пул чиқарди. Биттаси беш рупиялик эди. Бир рупияликдан иккита бор эди. Кейин у киссасидан битта саккиз анналик танга чиқазди. Ҳаммаси бўлиб етти ярим рупияни у Лаъчийнинг қўлига тутқазди.

Ёши ўтинқираб қолган Довуд мошкичири соқолини қашиди, сўнг чўнтагига қўл солиб, эллик рупия чиқазди-да, уни Лаъчийнинг кафтига қўйди. Пулни бераётди, у ҳеч нима демади. Бошини эгиб, аста орқага тисарилди.

Қоровой Бҳужанг уста оппоқ тишларини тиржайтириб, олдинга чиқди. У қирқ рупияни Лаъчийнинг қўлига тутқазди.

Қўнғироқчи Дисўза олдинга чиқди. У ўн рупияю тўққиз анна берди.

Бошига саватдай салла ўраган ва сариқ либосида ҳалигача “309” рақамли нишон ярқираб турган кекса ҳаммол аста олдинга чиқиб, деди:

– Биз ҳамоллар ўзаро бадал қилиб, бир юз ўттиз беш рупия тўпладик.

Ўша пулни кекса ҳаммол келтириб, Лаъчийнинг этагига тўкди.

Навбати билан бошқалар ҳам бир-бир Лаъчийнинг олдига келиб кета бошлади. Лаъчийнинг этаги қоғоз ва танга пулларга тўлиб кетди ва у миннатдорликдан қаддини эгиб олганди.

Кейин ҳамма ўз жойида туриб қолди, бироқ ҳеч ким сас-садо чиқармаётганди. Рому олдинга чиқиб, гап бошлади:

– Бизлар камбағал одамлармиз. Аммо то тирик эканмиз, ҳеч ким сенинг иффатингга даҳл қилолмайди. Бор, оқсоқолингга бу пулларни бериб, қарзингни уз.

Лаъчийнинг кўзларидан ёш қуйилиб келмоқда эди. Бирдан бу кўзлар севинчдан чарақлаб кетди. У дарров бориб, Рамунинг юзидан ўпди. Кейин Довуднинг, ундан кейин кекса ҳаммолнинг ҳам юзидан ўпди. Суюнганидан ўйинга тушиб кетди ва ҳаммани дуо қила бошлади

Ҳамманинг юзида табассум ва кулги, ҳамманинг нигоҳида севинч оташлари! Гул ҳайрон бўлиб, улардан кўзини ололмасди. Улардан биронтаси ҳам фаришта эмасди, ҳаммалари гуноҳлари ошиб-тошиб ётган, хатоларга кўмилган оддий бандалар эди. Лекин уларнинг бор вужудларидан таралаётган бу нур қаердан келаётибди экан? Осмонни зулмат қоплаган дейишга энди кимнинг тили боради? Ер юзи биёбон деб ким айта олади? Бу темир излар ҳеч қаёққа бормаиди деган ким? Сигнал чироқлари шунақанги порлаб ёниб турибдики, борлиқни чароғон қилиб, нурга тўлдирган! Қулоқларга чалинаётган бу қандай сеҳрли нағма ўзи? Эй гунчалар, жилмайинглар! Ҳой гуллар, очилинглар! Баҳорлар, тезроқ кела қолсаларинг-чи! Бугун бир банда қарзидан қутулди.

Кекса ҳаммол кўзидан ситилиб чиққан бир томчи ёшни бармоғи учида сидириб ташлади. Олдинга чиқди-да, Лаъчийнинг қўлини Гулнинг қўлига берди ва деди:

– Буни уйигача олиб бориб қўй!

Гул билан Лаъчий бирга-бирга йўлга тушди. Энди темир йўл излари тоза ва тўғри эди. Темир йўлдан ўтиб олгач, тепалик кўзга ташланди. Ёғдулардану яна ҳам баланд кўриниб, гўё иккала ёшни олқишлаётгандек эди. Шлагбаумдан наридаги кўчманчилар чодирлари ўртасида қандайдир нур доира ясаб чир-чир айланарди. Чодирлар ортида саф тортган дарахтлар гулга кирган бўлиб, ҳозир улар уйқуда.

Гул чуқур нафас олди ва иккала қўлини ёйиб деди:

– Ишқилиб, эртага баҳор келсин-да!

20

Гул билан хайрлашиб, Лаъчий аввал тўғри ўз чодир томон кетди, кейин бироз ўйланиб турди-да, шартта бурилиб, шох ташлаганча Думарунинг чодирига бостириб борди. У ерга бориб, овозининг бори-ча Думаруни чақира бошлади:

– Думару! Ҳой, Думару!

Лекин Думарудан садо йўқ эди. Лаъчий пардани кўтариб қаради. Думару чодирда йўқ эди. У ерда Жаъман ухлаётганди. Лаъчий оёғи билан тепиб, Жаъманни уйғотди. Жаъман талмовсираб туриб ўтирди ва Лаъчийни кўриб, ҳайрон бўлиб сўради:

– Нимаиди? Бемаҳалда нима қилиб юрибсан?

– Думару қани? – сўради Лаъчий.

– Кечкурундан бери йўқ, – кўзларини уқалаб жавоб берди Жаъман. – Нима ишинг бор эди?

– Қаерга кетди у? – унинг гапига жавоб бермай, яна сўради Лаъчий.

– Пластмасса корхонаси бошлиғи чақиртирувди. Кечкурун чиқиб кетганича ҳали қайтгани йўқ.

Гудранганича Лаъчий у ердан изига қайтди. Тўғри тепалик ортига ўтди, у ерда тепалик қоронғилиги ичида Гул унинг йўлига кўз тутиб турарди.

– Пулни бериб келдингми? – Гул беҳад ташвишланиб сўради.

Лаъчий унга пул тўла этагини кўрсатиб деди:

– Ер ютқур йўқ экан. Энди эрталаб берарман.

– Энди сен билан қачон кўришамиз?

– Эрталаб қарзни тўлашим билан олдингга келаман. Ўша кўприк устида мени кутиб тур.

– Бўпти.

Гул кўнгли жойига тушиб хайрлашди. Лаъчий аста-аста юриб бориб, ўз чодирига етиб келди. Маъман ётган жойида хиёл қимирлаб қўйди. Бироқ яна ширин уйқуга кетди. Лаъчий чодир ичкарасига кирди. У ёқ-бу ёққа синчиклаб қараб қўйди-да, бир сопол идишга барча қоғоз ва танга пулларни ағдарди. Чодирнинг ичкарасида ерни кавлаб, идишни чуқурга жойлади-да, устидан ер баравар қилиб тупроқ тортди. Сўнг ўша ерга бўйра ёзиб, ётди-да, ухлаб қолди. Неча кунлардан бери биринчи марта чақалоқдай ширин ухлади.

Эрталаб онаси уни уйғотиб, уйқусининг белига тепди, бўлмаса яна қачонгача ётишини Худо биларди.

– Тур, жувонмарг, ўтин териб кел. Бугун овқат бўлмайдами ё? Кун тепага келди.

Лаъчий гарангсиб ўрнидан турди ва туриб, ташқарига чиқди. Сўнг чаққонлик билан вокзал омбори атрофида сочилиб ётган тараша-ўтинларни териб қайтиб келди. Онаси ва ўгай отасига чой қўйди.

Шу топ чодирлар ўртасидаги ялангликда кўчманчилар тўплана бошлади. Улар чилдирма чалиб, шодон қўшиқ айта кетишди.

Лаъчий қўлидаги идишни ташлаб, ўша ёққа югурди.

21

Осмон очиқ эди. Дарахтларнинг шохларида қип-қизил гуллар бамисоли сонсиз қуёшлардек жозибадор кўринади. Бу баҳор мўъжизаси! Лаъчий бу гулларни томоша қилар экан, севинчи ичига сиғмай кетаётгани. Бугун унинг тўйи бўлади. Бугун у Гулнинг уйига кетади. Суюнганидан рақс туша бошлади. У кўчманчилар орасига бориб олди.

Бир вақт Думарунинг қоп-қора ва нимжон қўли унинг қўлига келиб тегди ва Лаъчий аста рақсини тўхтатди.

– Бугун баҳор! – Думару хурсанд деди.

– Ҳа, бугун баҳор! – Лаъчий ўша-ўша севинчи ичига сиғмай жавоб берди.

– Бугун сенинг тўйинг бўлади! – Думару ҳам суюнганидан қичқариб деди.

– Ҳа, бугун менинг тўйим бўлади! – Лаъчий кўнгли тоғдек кўтарилиб деди.

– Иккимизнинг!

– Биз иккимизнинг эмас, Гул иккимизнинг тўйимиз бўлади.

Думару қичқириб деди:

– Айтганингдан тонасанми, ҳаромдан бўлган?

– Кўчманчининг қизи ҳеч қачон айтган сўздан қайтмаган.

– Унда чиқар пулларимни! Одамлар, панчоят чақиринглар! Панчоят иш бошласин, ҳозироқ иш бошласин. Мен ўз даъвомни эълон қиламан.

Барча одамлар ўша ернинг ўзида ерга ўтириб олди.

Оқсоқол Думару деди:

– Мана бу қизни отаси менга уч юз эллик рупияга ютқазиб қўйганди. Мен уни чодиримга олиб келмоқчи бўлгандим. Биронта номаъқулчилик қилибманми?

– Йўқ, – ҳамма бош чайқади.

– Бу келмади. Сеникига бормайман деди. Мен пулимни бунинг отасидан сўрадим. У бермади. Хўш, адолатсизлик қилибманми?

– Йўқ, – кўчманчилар баланд овозда деди.

– Шунда мана шу қиз менга баҳоргача пулингни қайтараман, деди. Бугун баҳор кирди. У шу пайтгача атиги саксон рупия берди, холос. Уч юз эллик рупия қаёқдаю саксон рупия қаёқда! Бугун мен унга меники бўлиб қўя қол дедим. Айтинглар-чи, бирон ёмон гап қилибманми?

– Зинҳор! – яна кўчманчилар бир овоздан деди.

Думару жим бўлиб қолди-да, виқор билан Лаъчийга қарай бошлади.

Лаъчий кескин оҳангда деди:

– Мен бунинг пулини олиб келаман. Тунда у чодирда йўқ эди. Пластмасса корхонаси бошлиғи билан ўзининг бўлажак хотини ўрта-сидаги савдони пухталагани кетган экан.

– Бу ёлғон! Бу бўҳтон! – Думару қаттиқ қичқирди.

Лаъчий:

– Бекорга қичқиришнинг кераги йўқ. Мен ҳозир панчоят олдида сенинг пулингни қайтараман, – деди.

Шундай дея Лаъчий шартта бурилди-да, чодир томон кетди. Ич-карида ўзи ётиб ухлаган бўйра қандай тўшалган бўлса, ўшандай ётарди. Лаъчий чаққонлик билан бўйрани у ердан олиб улоқтирди-да, ерни кавлай кетди. Йирик кесаклар олиб ташлангач, юмшоқ тупроқли чуқурча ўрни кўринди, лекин чуқурчада ҳеч нима йўқ эди. У сопол идишни қўйган жой энди бўм-бўш. На идишдан, на пулдан номнишон бор эди.

Лаъчий ҳовлиқиб ташқарига чиқди. Чиқиб, одамларга қараб қичқирди:

– Ким менинг пулимни олди?

Ҳамма жим эди. Кўчманчилар тўдаси Лаъчийга ажабсиниб қараб турарди. Лаъчий орқага ўгирилиб, онасининг ёқасидан олди.

– Айтинг, ойи, пулим қани?

Онаси ғоят кескин оҳангда жавоб берди:

– Мен олганим йўқ!

Онасининг кўзларига ишонса бўларди. Лаъчий у ердан кетиб, амал-киси Маъманга ёпишди ва чинқириб деди:

– Пулимни қайтиб бер, ноинсоф!

Маъман қаҳ-қаҳ уриб қулиб:

– Мана, бу ёлғончини қаранглар, энди баҳона қилаяпти, – деди.

– Ёлғончи, маккор, фирибгар! – барча кўчманчилар бараварига шовқин солишди. – Бугун у Думарунинг қаллиғи бўлади, бошқа гап йўқ.

– Қани, келинлар, Жаъман, Раъший, Сунйа, келинлар. Уни ясантинглар – келин қилинлар.

Барча кўчманчилар Лаъчийнинг атрофида шодликдан рақс туша бошладилар.

22

Гул эски кўприк устида туриб, кўчманчиларнинг чодирларидан ташқарида зўр бериб чирманда чалишаётгани ва рақс тушишаётганини ҳайрат билан томоша қиларди. Лаъчий улар ўртасида келин бўлиб туриб олганди ва хотинлар унга дам-бадам бир нарсалар дер эдилар.

Гул югуриб пастга тушди-да, чодирлар томон кетди. Тўғри Лаъчийнинг қаршисига бориб туриб олди. Шу топ Лаъчийнинг онаси кумуш сопли ханжарни чодир ичидан олиб чиқиб, Лаъчийга узатаркан, деди:

— Энди тамом бўлди, ҳамма можаро тугади. Сен ютқаздинг. Энди келин бўлиб, ўйинга тушмасанг бўлмайди.

Гул худди шу лаҳзада Лаъчийнинг рўпарасига келиб турганди. Уни кўриб, барча кўчманчилар сал ўзларини орқага олишди ва кўзларининг қири билан унга қарай бошлашди. Лекин ҳамма жим эди. На чирманда чалинарди, на биров кўшиқ айтарди. Гўё бутун дунёни сув босгандай.

— Лаъчий!

Лаъчий Гулга бир қараб қўйди-да, кейин яна бошини эгиб олди.

— Лаъчий, юр мен билан! Мен сени олиб кетгани келдим!— деди Гул тап тортмай.

Лаъчий жойидан қимир этмади.

Гул ҳайрон бўлиб сўради:

— Лаъчий, келин либосини кийиб олибсанми?

— Ҳа.

— Кеча берган ваъдангни унутдингми?

— Йўқ. Айтмаганмидим, эртага келин бўламан, деб?

— Лекин... Сен мен билан кетиб, келин бўлмоқчи эдинг-ку?

Лаъчий елкасидан ботмон юк босгандай олдинга букилди, у паст овозда деди:

— Гул, улар пулни ўғирлашибди. Мен қарзимни узолмадим.

— Ўғирлашибди?! — Гул беихтиёр қичқириб юборди.— Ўғирлашди! Йўқ, сен ёлғон айтаяпсан! Сен мени мазах қиляяпсан!

Лаъчий бошини эганча Гулнинг қаршисида турарди. Азбаройи ғазабланганидан Гулнинг аъзойи бадани қалт-қалт қила бошлади.

— Биладан, сен ёлғон гапираяпсан. Сен пулни Думаруга олиб бориб бергансан, ҳозир унга турмушга чиққани кетаяпсан. Кўчманчиларнинг қизлари ҳеч кимга вафо қилмаган, деб отам тўғри айтган экан. Уларга ишонма, дерди кекса отам. Улар манжалақи, ҳаржойи ва маккор бўлади, обрўли одамларни тўрига илинтириб, расвойи жаҳон қилади, дерди.

Лаъчий ёш тўла кўзларини пирпиратиб, Гулга бирров қараб қўйди-да, кейин яна бошини эгиб олди.

Гул бошлаб тарсаки туширмоқчи бўлди-ю, бироқ ўзини базўр тўхта-тиб қолди. Анчагача у Лаъчийга қараб турди. Кейин аста орқага бурилди-да, битта-битта юриб, кета бошлади. Охири тепалик ортига ўтиб, кўздан ғойиб бўлди.

Лаъчий аста:

— Анови ханжарни менга узатиб юборинг, ойи. Энди мен келин рақсига тушаман, — деди.

Чирманда яна гижбанг қила бошлади. Позеблар шиқирлай кетди. Баданлар тўлғониб, юзлар ял-ял ёна бошлади. Қўшиқлар садоси кўкни тутди. Оёқлар шиддат билан ҳаракатга келди. Куй авжга чиққани сайин қўл ва оёқлар ҳаракати ҳам тезлашиб борарди. Рақсдаги дупур-дупурлар ҳам лаҳза сайин авжланарди. Кўчманчилар рақс туша-туша хурсанд бўлганидан ёввойи одамларга ўхшаб қийқира бошлашди. Рақснинг ҳар даврасида Лаъчий Думаруга яқинлашиб келар ва удумга кўра ханжарини эгилиб, Думарунинг оёғига текизиб оларди-да, қайтиб кетар эди. У шу бугунгача бунчалик завқ, бунчалик шиддат, бунчалик эҳтирос билан рақс тушмаганди. Рақс туша-туша у гўё ўз ватанига, ўз қабиласига, ўз урф-одатларига қайтиб келгандек эди. У гўё гоҳ-гоҳ бошқача ҳам ўйлаганини эсидан чиқариб юборгандай эди. Кўнгли гоҳо бошқа кўчадан кетиб қолганидан беҳабардек эди. Ахир бир вақтлар у бошқача орзуларга берилмасмиди? Шу топда унинг кўз ўнгида ҳар бир кўчманчи қиз кўз ўнгида бўладиган манзара намён эди.

Унинг рақси ана шундай шиддаткор ва ваҳшиёна эди. Денгиз тўлқинларидай тошиб келарди, заҳарли илондай тўлғонарди, ҳар бир жамиятга қарши исён кўтарарди, ҳар бир довонга ўзини урарди. Ҳозир унинг ҳуши жойида эмасди, ўз хаёли ўзи билан банд бўлганча рақс тушмоқда эди. Кўчманчилар ҳам ердан оппоқ чанг кўтариб, қабила қизининг теварагида телбаларча рақс тушарди. Ҳув баландда, дарахтларнинг учидаги бир тўп япроқлар орасида чўғдай гул хандон урар эди.

Бир вақт рақснинг охириги даврасини тушиб бўлгач, Лаъчий Думарунинг олдига келди ва удумга кўра иккала қўлини ҳавога кўтарди, бу Думаруга мени қўлингга кўтариб олиб кет дегани эди. Думару ҳамон эшилиб-тўлғаниб рақс тушаётган Лаъчийни қучоғига олди ва ўша лаҳзада Лаъчий ҳам ханжарини унинг қоқ юрагига санчди.

Давоми бор

Сен ўсган тупроққа ошноман мен ҳам

Иоганнес Роберт БЕХЕР

Германия

ШОИР ВАСИЯТИ

Йиллар ўтиб, олға интилган мағрур –
Умрим ниҳояси етиб этса лол.
Сени шарафлайн сўнг бор Она-ер,
Рухсат бергил, кейин қучоғинга ол!
Нутқлар керакмас қабрим ёнида,
Бир қўшиқ бўлса бас, тингласалар жим.
Узатсалар ерга айни субҳидам,
Токи чалғимасин ишидан ҳеч ким.
Ному саналарни шартмас қайд этмоқ,
Сен эса, суюклим, тиз чўккил унсиз.
Жумбоқ эдинг, фақат мен ечган жумбоқ,
Йўқотмаган нарсам ўзингсан ёлғиз.
Кимки эътиқод-ла ўзини севмиш,
Билмас, кўз юмганин сезмас ҳеч ким ҳам.
Эй, вақт, номинг нима?

Номи – унутиш!

Ўзин унутганлар энг бахтли одам.

Олмон тилидан таржима

Эди ОГНЕЦВЕТ

Белоруссия

УЧРАШУВ ОЛДИДАН

Яшин каби ярқ этди жилға,
Қўл силкиди қарагай – танноз.
Ана учди бир тўда қарга,

Шоир, ёзувчи ва олим Носир МУҲАММАДНИ адабиёт ихлосмандлари моҳир таржимон сифатида ҳам яхши билдилар. Айни пайтда Республика Байналмилал маданият марказини бошқариб келаётган иқтидорли шоиримиз жаҳоннинг турли халқлари шоирлари шеърларини ўзбек тилига ўгириб, бир туркум тайёрлади. Аксарияти аслиятдан таржима қилинган ушбу туркумдан айрим намуналар эътиборингизга ҳавола қилинмоқда.

Гўё баҳор этмоқда парвоз.
Тепаликлар... Ёнбағрида уй —
Худди лайлак уяси мисол...
Узоқ йўлда тугамайди ўй,
Учрашувлар, суҳбатлар хушҳол.
Пенза.

Сизрань...

Не бўлди, юрак?

Нечун нотинч тепасан бу он?!
Тинчлан, ахир шошмоқ не керак!
Аммо дардинг тутмайсан пинҳон.
Ҳамроҳим ҳам, мен ҳам бесадо,
Хотирамиз тинчимас лекин.
Кўзачада мажнунтол новда —
Тиграр...
Поезд интилар бетин.
Ухлар митти гўдаклар бу дам,
Митти тушлар бўлар меҳмони...
О, уларни ҳеч бир субҳидам
Уйғотмасин жанглар сурони!
... Чанг-тўзонли уруш йўллари,
Вагонларда одамлар тирбанд.
Эслайсизми, ўша йиллари,
“Етиммассан, ором ол фарзанд”, —
Деган нидо янграб дўстона —
Ўзбекистон чўзди қўлини.
Мардлар юрти — Белорусь билан
Бирлаштирди сахий дилини...
Чўллар бўйлаб бораман, гўё —
Кашф этгандай янги бир уммон.
Лол қоламан шу заҳот аммо...
Салом,
салом,
жон Ўзбекистон!

Леся УКРАИНКА

Украина

Нозик дея, ким айтди мани, —
Қисмат билан қурашмади деб?
Наҳот тиграр қўлларим, таним,
Товушим ҳам наҳотки заиф?

Гарчи унда бордир гоҳида
Шикоят ва тўлқинли нафас.
Бу бир тошқин — баҳор чоғида,
Зерикарли куз ёмғиримас.

Куз бўлса ҳам...

йўқдир зарари.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

45

Кимдир яшнар, ким эса сўлар.
Ҳовуз бўйи толларнинг бари,
Сўнгги дамда шафақранг бўлар.

Ўрмонларни этиб шип-шийдам,
Кафан билан ёпганида қиш.
Гуллар қабри узра ўзи ҳам,
Рангдор барглар сочар бояқиш.

Нима бўпти, яшайман гўё —
Сукунатга гарқ бўлган денгиз —
Сув юзаси гарчи тинч, аммо
Яқинлашар тўлқинлар бу кез.

Рус тилидан таржима

Фариза УНГАРСИНОВА,
ҚОЗОҒИСТОН

ЭРТА ТОНГДА ЧИҚАР БАЛИҚЧИ...

Шиддат билан гувиллар шамол.
Денгиз аро мавжланар тугён.
Тўлқинлари — оқ вулқон мисол,
Отилгандай худди сен томон.
Бир галаён — атроф сув чанги
Яшин чақнар, учар чағалай...
Гўё уммон ва осмон жанги,
Парчаланар тўрлар ҳам талай.
Кимки олар денгиз-ла нафас,
Унинг учун бу оддий ҳолдир.
У қилмагай энгилин ҳавас,
Севар касбин — бўлса ҳам оғир.
Тезда тинар бетизгин тўфон,
Балиқчи дер уфққа сари:
“Ўтиб кетар бари бегумон,
Бева аёл гами сингари.
Денгизда йўқ асло шум ният,
Ҳазиллашмоқ истайди гоҳо.
Ёш балиқчи саботин фақат,
Синамоқни севар у танҳо...”
Эрта тонгда чиқар балиқчи,
Қаршилайди қирғоқда қуёш.
Денгиз эса ўрмалаб чиқиб,
Оёғига аста урар бош.

Қозоқчадан таржима

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

46

УЧҚУН,

уйғур шоири

ХАЁТ ҚҰНҒИРОҒИ

Сахро, чўллар ўтиб келади карвон,
Сафари мушкулдир, манзили йироқ.
Гўёки ер билан туташдир осмон,
Сукунат бағрини тилар қўнғироқ.
Гоҳ гулшан, гоҳ дарё мисоли сароб
Оғушига чорлар осон чалғимоқ.
“Одамлар, мудраманг, элитмасин хоб”,
Дея садо берар тинмай қўнғироқ.

Қақраган лабларда бир сўз ҳукмрон:
Зорланиб бир қултум сув дейди бу чоғ.
Бардошли бўлишга чақириб ҳамон,
Юрак зарби каби янграр қўнғироқ.

Ху, ана кўринди оппоқ чўққилар,
Кутилган ошён ҳам эмасдир узоқ.
Ҳориган вужудга ором тарқалар,
Шодликка оҳангдош бўлар қўнғироқ.

Водийлар, гулзорлар бўлди пояндоз,
Карвонни кузатиб қолди неча боғ.
Янгради қўшиқлар, шўх куйлади соз,
Ҳамон жаранглайди мунис қўнғироқ.

Карвонга ўхшагай биз севган ҳаёт,
Сафари мушкулдир, манзили йироқ.
Шоир эса доим ғафлат душмани —
Умидни уйғотган ўша қўнғироқ.

Уйғур тилидан таржима

Алиҳасан ШИРВОНЛИ

Озарбойжон

ЎЗБЕК ДЎСТИМГА

Гулларга бурканар чўллар ҳар ёни...
Мевали боғларинг билмас ниҳоя.
Кийинтирмоқ учун бутун дунёни,
Сен эккан пахтанинг ўзи кифоя.
Саккокий янгротди шеърий санъатни,
Қаламидан учди ўтли ғазаллар.
Лутфий ҳайрон этди башариятни,
Эллар ҳар сўзини англаб бир гавҳар.
Навий юксалди тоғ каби баланд,

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

47

Буюк Фузулиймиз олди ундан дарс.
Биз “Муҳокаматул луғатайн” билан
Доим фахр этамиз, қиламиз ҳавас...
Неки орзу қилсанг ушалар бари,
Қуёшни ёқарсан юрак қўридан.
Буюк Навойнинг инжу сўзлари,
Мангуга жой олган қалбинг тўридан.
Сен ўсган тупроққа ошноман мен ҳам,
Унга томон бошлар дўстлик йўллари.
Ўзбек дўстим, сени бағримга олсам,
Ҳазарнинг устидан етар қўлларим.

Озарбайжончадан таржима

Иван ЧАПОВСКИ

Македония шоири

ЮРТ САРҲАДИ

Бобом ёш чоғида гайрати жўшиб,
Топмоқ бўлди юртин бўйига мезон.
Йўл босди денгизга қадар ўн беш кун,
Тепаликка чиқиб тикилди ҳар ён.
Уфқ — бепоён.

Сўнгра юрт энини ўлчамоқ бўлди,
Оналар қўшигин тинглаб босди йўл.
Тепаликка чиқиб боқди-ю, бироқ —
Ҳайрат ичра қотиб қолди ул:
Ҳали йўл йироқ.

Энди тоғ томонга ташлади қадам,
Ўқдону милтигин қўлига олди.
Неча бор алмашди ўқдон, милтиқ ҳам,
Аммо юрт сарҳади қаёқда қолди?
Охири толди.

Йиқилди Ватанин тупроғин кучиб,
Юрагу милтиғи занглаб беомон.
Деди: яна бир кун бўлганда кучим,
Македонияга топардим мезон.
Шу бўлди армон!

Григол АБАШИДЗЕ

Грузия

ТОҒЛАР МАДҲИ

Қояларнинг рангига монанд —
Гоҳо қийин эрур ажратмоқ.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Она қишлоқ турар омонат —
 Чўққи узра мисоли қалпоқ.
 Ёнбағирлар кўм-кўк майса ўт,
 Қуроқ-қуроқ ҳовлилар, боғлар,
 Кўкда кезар бир парча булут,
 Нурга чўмган яқин-йироқлар.
 Чор-атрофда тўлқинлар гўё —
 Тоғлар турар саф тортиб, қатор.
 Баъзилари сокину аммо,
 Баъзисида ажиб шиддат бор.
 Булутларга бош қўйган бири,
 Паҳлавондай турар қад кериб.
 Ҳу бошқаси — замин асари,
 Ётар ерга кўксини бериб.
 Тоғлар сафи карвонга ўхшар,
 Бир карвонки, узилмас кети.
 Болаликда сўнги чўққилар,
 Дунё чеки туюлар эди.
 О, тоғларим, кўнглим сарвари,
 Гарчи баъзан йироқсиз кўздан.
 Юксакларга ҳамда нур сари,
 Интилмоқни ўргандим сиздан.
 Буюкликни қилардим орзу,
 Чўққингизга боққанча масрур.
 Асли сиздан бу шеърий туйғу,
 Сиз туфайли қалбимда гурур.
 Тоғ олдида қарздор юртдошлар,
 Тикилингиз, у эмас рўё:
 Туман ичра чўққилар сафар —
 Кемасига ўхшаган гоҳо.
 Тўфонларни қилмасдан писанд,
 Тўсиқларни, говларни тилиб.
 Кезсам дейман у билан пайванд,
 Мангу қорлар елканин илиб!
 Келмоқдаман, қучоғингни оч,
 Эй, севимли тоғлар диёри!
 Мадҳинг куйлай, қалбимда қувонч,
 Янграшга шай туйғулар тори.

Эдуардас МЕЖЕЛАЙТИС

Литва

ҚҰНҒИРОҚ

Қарағайлар арфа торидай гўё,
 Улар узра улкан бир қўнғироқдай,
 Баҳорий осмон ҳам бермоқда садо.
 Денгиз узра митти кемалар.

Тинмай —

Бир чағалай сувга тўш урар чаққон.
 Ортидан тўлқинлар қувлашар, қулар,
 Қуёш шуъласидан борлиқ нурафшон...
 Олам марказида — туташган қўллар.

Кўз олдимда қаср.
Хаёлий,
йироқ,
Ўйларим учади
самони тилиб.
Юрак талпинади негадир чанқоқ,
Қушлар парвозига
интилиб...
О, тасаввур!
Сенда кенглик ва парвоз,
Айни туш...
Балиқлар сузар бемалол.
Олтинранг қирғоқлар...
Қаҳрабо денгиз...
Тўрлар қисмат каби
сирли ва чигал...
Мовийранг баҳорий осмонда бу дам
Шафақ ёқаётир қип-қизил гулхан.
Жаранглайди само
бир кўнғироқдай:
Меҳнат билан,
меҳнат билан,
меҳнат билан!
Оламга жар солар кўнғироқ шоша,
Жарангида бордир ажиб бир ҳикмат:
Бу “улкан қўшиқ”да
“одамлар нота”,
Улар бирлашади
меҳнат-ла фақат!
Замин узра садо берар кўнғироқ,
Наводан тинглаймиз садосини биз.
Ўйготар у ижод, ишга эҳтиёж
Қўшиққа айланар
бор вужудимиз.

Рус тилидан таржима

Жеймс ЖОЙС

Улисс саргузаштлари

Роман

ИККИНЧИ ҚИСМ

Тўп садолари. Макинтош кийган одам ғойиб бўлади. Блум асо билан лола кўсақларини уриб туширади. Жуда кўп кучли рақиблар, чорвадорлар, парламент аъзолари, доимий комиссиялар аъзоларининг тўсатдан ўлгани тўғрисида хабарлар келади. Блумнинг тан маҳрамлари Улуғ Пайшанба кунигача садақа тарқатадилар, хотира нишонлари, нон ва балиқ, ҳушёрлар жамияти тамгалари, қимматбаҳо сигаралар, тўрвадан чиққан суяклар, зар ип билан боғланган қоғоз пакетчаларга солинган презервативлар, қаймоқли обакиданонлар, ананас обакилар, тумор қилиб тугилган ишқий мактублар, тайёр кийимбошлар, хамирга ўралган котлетлар, Жейкнинг дезинфекция суюқликлари солинган шишалар, товар купонлари, қирқ кунлик бароат хатлари, сохта тангалар, янги туғилган чўчқалардан тайёрланган колбасалар, театрлар контрамаркалари, барча трамвай маршрутларининг ягона мавсум чипталари, ҳукумат томонидан имтиёз берилган Венгрия қиролик лотереяси чипталари, текин овқатланиш талонлари, Дунёдаги Ун Иккита Энг Ёмон Китобнинг арзон нашрлари: «Фрицлар ва қурбақахўрлар» (сиёсий), «Болага қараш» (бола тарбияси), «Етти ярим чақага 50 хил овқат» (пазандалик), «Исо Қуёш афсонаси эдимми?» (илоҳийёт!), «Бу касални йўқот» (табиблик), «Гўдакларга коинот ҳақида» (билим), «Баравар пишқирамиз» (кулги), «Реклама агентининг йўлномаси» (журналистика), «Онахон доянинг ишқий хатлари» (эротика), «Коинотда кимлар бор?» (илми нуҷум), «Юракка тўкилган қўшиқлар» (музиқий), «Миллионларга сариқ чақалик йўл» (жамғарма). Фала-ғовур, тўс-тўпалон. Аёллар Блумнинг этагига қўл теккизиш учун суқулишиб ўтиб боришади. Леди Гвендолен Дюбеда оломонни нари-бери суриб, Блумнинг отига сакраб минади ва оломоннинг қий-чуви остида уни қучоқлаб икки бетидан ўпади. Магний чақнайди. Оналар ва оталар чақалоқларнинг этаклари ва иштончаларини силкитиб баланд кўтарадилар.

Аёллар. Падари бузрукворимиз! Падаримиз! Калонтаримиз!

Этак иштончалар.

Яхши ширин боламан,
Леодан тўп оламан.

Блум бўбак Бордмен устига энгашади, унинг қоринчасини эркалаб қитиқлайди.

Давоми. Боши ўтган сонларда.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

51

Бўбак Бордмен (*ҳиқичоқ тутади, оғзининг четидан ивиган сут оқади*). Ба-ба-бу-бу.

Блум (*кўр йигитнинг қўлини сиқади*). Укамдан ҳам ортигим! (*Кексайган эр-хотиннинг елкасидан қучади*.) Менинг қадрдон кўҳна дўстларим! (*Жулдур кийимдаги болалар билан ўйин қилади*.) Ҳа, ана! Ҳуушт! (*Эгизакларни аравачада тебратади*.) Тик-тик юрар соатим, этикчида бошмоғим. (*Кўзбўёқчилик қилади, оғздан қизил, сариқ, кўк, мовий, яшил, сиёхранг шоҳи рўмолларни тортиб чиқаради*.) Бир куни занг чалур (*Жак*) бошини фонусга уражак. Дақиқада 32 фут. (*Бевага тасалли беради*.) Айрилиқ яшартар юракни. (*Азаматларча шотланд рақсига тушади, масхарабозлардай эшилиб-буралиб, қийшанглайди*.) Ҳей, қимирла, дангасалар! (*Тўшакда қимирламай ётиб қолган ветераннинг увишган жойларини ўпади*.) Фахрли жароҳатлар (*Семиз полисменни ҳазил қилиб чалади*.) К.к.: Ку-Ку. К.к.: Ку-Ку. (*Юзи дув қизарган официант қизнинг қулоғига шивирлайди ва самимий хахолаб кулади*.) Вой, айёр! Айёр! (*Морис Баттерли деган фермер келтирган шолғомни хомлигича гачирлатиб ейди*.) Қойил! Ажойиб (*Журналист Жозеф Хайнс бермоқчи бўлаётган уч шиллингни олмайди*.) Йўқ, йўқ, огайни, бу ишинг кетмайди! (*Палтосини устидан ечиб, уни тиланчига беради*.) Илтмос, олинг, бу сизга. (*Майиб-мажруҳ, қари-қартанглар билан тиззалаб судралиш мусобақаси ўйнайди*.) Олга бос, йигитлар! Тезроқ қимирланг, қизалоқлар!

Фуқаро (*азбаройи тўлқинланиб зумрад шарфига кўз ёшларини оқизади*). Ишқилиб Худо хайрини берсин!

Кўчқор муғузлари жим бўлишга чорлаб дўриллаб мўнграйди. Сион юртининг туғини кўтаришади.

Блум (*ўз вазҳу салобатини кўрсатароқ камзулини ечиб ташлайди, найча қилиб ўралган варақни очиб, тантанавор суратда ўқийди*).

Алиф Бет Гимел Далет Хагада Тефилим Кошер Йом-Кипур Ханука Рош-Гашана Б'Най Брит Бар Мицва Маца Ашкеназим Мешуге Талиф.

Кичик муниципал котиб Жимми Генри расмий таржимани ўқиб эшиттиради.

Жимми Генри. Эндиликда виждон Суди очилади. Насрониёна олий ҳазратлари очиқ осмон остида одил судловни бошлайди. Тиббиёт ҳамда ҳуқуқиёт бўйича текин маслаҳатлар, мажҳул ребусларни ечиш, турли ранг-баранг масалаларни ҳал қилиш. Барча хоҳловчилар чин юракдан таклиф этилади. Собит шаҳаримиз Дублинда иншо этилди. Жаннатий Давроннинг 1 йили.

Пади Леонард. Солиқ ва божлардан қандай қутулсам бўлади?

Блум. Уларни тўламоқ керак, огайни.

Пади Леонард. Бош эгаман, ташаккур.

Флинн Узун Бурун. Мен ўт ўчиришга қилган суғуртамни гаровга қўйсам бўладими?

Блум (*қоидапарастларча*). Сэрлар, сизга маълум бўлсинким, фуқаролик ҳуқуқига биноан сиз ярим йил мобайнида ўз устингизга олган мажбуриятларингиз бўйича беш фунт миқдоридан тўловдорсиз.

Ж.Ж.О'Моллой. Ҳақиқий Дониёлнинг ўзи, э, у ҳам гапми! Йўқ! Нақ Питер О'Брайен деяверинг!

Флинн Узун Бурун. Мен бу бадбахт беш фунтни қайдан ўмараман?

Берк. Агар қовуғи чатоқ бўлса-чи?

Блум. (*дориларни санаб*). Суюқ дорилар. Кунига уч марта.

Крис Каллинан. Адабарон субсоляр эклиптикасининг параллакси нимага баробар?

Блум. Сизни эшитганимдан хурсандман, Крис. К.11.

Жо Хайнс. Нега расмий либос киймадингиз?

Блум. Менинг худо раҳмат қилгур катта бобом зах зиндонда Австрия мустабидининг либосини кийиб юрганда, сизнинг аба-аждодларингиз қаерда эди?

Бен Доллард. Капалак гулларми?

Блум. Жамоат паркларимизни безайди.

Бен Доллард. Эгизаклар қачон бино бўлади?

Блум. Ота ўйланиб қолади.

Ларри О'Рурк. Янги қовоқхона очдим. Бир ҳафтага патент керак. Еттинчи уйда яшаганмиз, мени эсласангиз керак, падар Лео. Хонингиз учун портер жўнатиб юбораман.

Блум (*хушламай совуқ*). Мени жуда кўнгилчан деб ўйламанг. Леди Блум совғалар олмайди.

Крофтон. Байраммисан байрам бўлди.

Блум (*салмоқланиб*). Сиз буни байрам дейсиз, мен буни тақдисона деб атайман.

Алессандро Ключчи. Қачон бизда калитлар уйи бўлади?

Блум. Мен шаҳар ахлоқини ислоҳ қилиш тарафдориман. Ўнта васиятга соф ҳолда риоя этилса дейман. Эски уфқлар ўрнига янгилари пайдо бўлади. Ҳамма яҳудийлар, мусулмонлар, мажусийлар бирлашади. Ҳар бир табиат фарзандига уч акр ер ва битта сигир. Энг яхши тобутлар автомобилларда. Жисмоний меҳнат барча учун мажбурий. Парклар куну тун очиқ. Идиш-товоқлар электр асбобларда тозаланади. Сил, ақлий заифлик, урушлар ва қашшоқликлар тақиқланади. Умумий афв эълон этилади, ҳар ҳафта карнавал, хоҳлаган ниқобни тутиш мумкин, ҳамма мукофот олади, бутун жаҳон тили эсперанто ҳамда бутун жаҳон биродарлиги ўрнатилади. Ичкиликбоз ва каззобларнинг сариқ сув очган ватанпарварлиги етар энди. Эркин фуқаролар давлатида эркин молия, эркин рента, эркин муҳаббат ва эркин фуқаро черкови бўлади.

О'Мэдден Берк. Эркин товукхонада эркин тулки.

Дэви Берн (*хомуза тортади*). Иииииииааааах!

Блум. Ирқлар аралашади. Никоҳлар аралашади.

Ленехан. Аралаш ҳаммомлар ҳақида нима дейсиз?

Блум ўз яқин-атрофида турганларга ижтимоий ўзгаришлар ҳақидаги режаларини тушунтиради. Ҳамма розилик ва қўллаб-қувватлашини билдиради. Килдер-стритдаги музейнинг мутасаддиси пайдо бўлади, у яланғоч илоҳаларнинг ҳайкаллари чайқалиб турган жуда катта усти ясси аравани тортиб келади — Венера Каллипида, Венера Пандемос, Венера Метемпсихоз ҳамда — Тижорат, Опера музыкаси, Муҳаббат, Реклама, Саноат, Сўз эркинлиги, Кўпкарра овоз бериш, Озиқ-овқатлар, Шахсий Озодалик, Дам олиш жойларидаги Концертлар, Туғиш дардларини камайтириш ва ҳаммабоп Илми Нужум сингарилар ҳамда шу билан бирга тўққизта янги музалар тасвирланган яланғоч ганч хайкаллари ҳам шу ерда.

Ота Фарли. У баттарин англикан, агност, кўп динли, у бизнинг муқаддас динимизни кўпормоқчи.

Миссис Риордан (*васияти ёзилган қоғозни йиртади*). Сиздан ҳафсалам пир бўлди! Сиз яхши одам эмассиз!

Онахон Гроган (*Блумга қараб отиш учун оёғидаги бошмоғини ечади*). Вой, сен ҳайвон! Ярамас аблаҳ!

Флинн Узун Бурун. Бизга куйлаб бер, Блум. Эски ширин қўшиқлардан айт.

Блум (*завқ-шавқи тошиб*).

Сўз берганман ташлаб
кетмайман дебон,
Жонон бошлаб мени, адабим
ебон
Мен ла ла лала лала ҳулалла.

Ниначи Холохан. Қария Блум! Ҳеч кимга ўхшамайди, бунинг уругини топиб бўлмайдими, ноёб.

Падди Леонард. Операбоп шонли ирланд!

Блум. Гибралтардаги чўлоққа қайси опера ўхшайди? Атиргул ва қўлтиқтаёқ.

Кулги.

Ленехан. Қалам ўғриси! Йўқолсин Блум!

Чодир ёпинган Сивилла (*жўшқин*). Мен Блумчиман, шу билан фахрланаман. Қандай бўлмасин, мен унга ишонаман. Унга ҳаётимни бағишлашга тайёрман, бошқа бундай масхарабоз дунёда йўқ.

Блум (*атрофдагиларга кўз қисади*). Бас бойлайман, жуда чиройли қиз.

Теодор Пюрфой (*балиқчилар кийими ва сув ўтмас курткада*). У табиатнинг муқаддас мақсадларига халал етказиш учун турли механик воситаларни қўллайди.

Чодир ёпинган Сивилла (*ўз кўксига ханжар уради*). Менинг қахрамоним, менинг илоҳим! (*Улади.*)

Жуда кўп эҳтиросли ва мафтункор хонимлар ҳам ўз жонларига қасд қиладилар, ўзларига тиф урадилар, сувга чўкадилар, турли кислоталар, захар ичадилар, томирларини кесадилар, овқат ейишдан воз кечадилар, буғ машиналар тагига ётадилар, Нелсон қуббасида Гиннеснинг катта пиво пишириладиган қозонига ўзларини ташлайдилар, газхонага бошларини суқадилар, чиройли боғичларда осадилар, юқори қаватлардан пастга отадилар.

Александр Ж. Дауи (*бор овоз билан*). Исо Масиҳога имон келтирган оғайнилари, Блум деган махлуққа қарши бўлган биродарлар, Блум дейилмиш ушбу одам — ҳақиқатан ҳам жаҳаннам олови ва насроний оламига айни ҳақоратдир. Бешикдалигидан шайтон ҳирсу ҳавасига берилмиш бу Зот, Мендесдан чиққан сассиқ така, жуда эрта болалик бузуқчиликларига берилди, мисоли водийларга ёғар дўл каби, қариб чуриган кампир билан бўлди. Ушбу пасткаш риёкор, учига чиққан беномус муқаддас Апокалипсисда айтилган ўша оқ буқанинг ўзгинасидир. У Бобул фоҳишасига сиғинади ва барча васвасалар унинг тумшуғидан баднафас билан бирга чиқади. У гулханда ёниш, қайнаб турган мой қозонига ташланишга сазовор. Калибон!

Оломон. Дорга осилсин! Ўтга ёқилсин! У Парнеллдан ҳам ёмон. Мистер Фокс!

Онахон Гроган бошмоғини Блумга отади. Юқори ва қуйи Дорсет-стритнинг дўкандорлари унга турли тақир-туқирлар, қуюлтирилган сутдан бўшаган тунукалар, сасиган карам бошлари, моғорлаган нон бўлаклари, қўйларнинг думлари, пишлоқларнинг дурдаларини улоқтирадилар.

Блум (*саросимада*). Бу яна офтоб уришига ўхшайди, яна қандайдир бемаза бир ҳазил. Худо ҳақи, менинг айбим йўқ, қуёш нури тушмаган қордай оппоқман! Сиз айтаётган одам менинг биродарим Генри. У мен билан эгиз. У Долфинс-бариди туради, иккинчи уй. Бу туҳмат илондан ёмон, бошимга ёлғон айблар келтирди. Биродарлар

ва элдошлар, sgenl inn ban bata coisde gan capall¹. Мен эски дўстим, жинслар бўйича мутахассис, доктор Мейлахи Маллигандан мен ҳақимда тиббий бир хулоса беришини сўрайман.

Доктор Маллиган (*автомобил пойгачиларининг чарм курткасида, пешонасига кўк консерва ойнак қўндирган*). Доктор Блумда бисексуал аномалия кузатилади. У яқинда доктор Юстейснинг телба эркалар ётадиган хусусий шифохонасидан қочиб чиқди. У никоҳдан ташқари туғилган, ҳаддан ортиқ жинсий уринишлар натижасида ривожланиб кетган ирсий эпилепсияга дучор бўлган. Аввалги авлодларида фил касаллигига мойиллик ҳоллари учрайди. Сурункали эксгибиционизмнинг аниқ белгилари бор. Яширин мунофиқлик ҳам кўзга ташланади. У ўз-ўзини уқалашга берилганлиги туфайли сочи эрта тўкилган, шу боис айниган хаёлпарастга ва ясама тишли бузуққа айланган. Оила борасида у вақтинча хотирасини йўқотган ва назаримда у бошқалар олдида гуноҳкор эмас, фақат бошқалар унинг олдида айбдор. Мен ички вагинал текшириш ўтказдим ва S 427 орқа, қўлтиқ ости, кўкрак, олат усти қилларнинг ишқорийлиги бўйича тест қўллаб шу хулосага келдимки, гувоҳлик бераман, бу киши *virgo intacta*² экан.

Блум жинсий аъзоларини люкс иляпаси билан тўсади.

Доктор Мэдден. Шунингдек, ривожланган гинсоспадияга ҳам гирифтор. Наслларнинг манфаатларини кўзлаган ҳолда мен зарарланган аъзоларини спиртга солиб, уларни миллий теротология музейида сақлашни таклиф этаман.

Доктор Кротгерс. Мен касалнинг пешобини таҳлил қилдим. У оқсилланган. Сўлак ажралиши етарли эмас, тизза рефлекслари узук-юлуқ.

Доктор Панч Костелло. Ғоятда билиниб туради *fetor judaicus*³.

Доктор Диксон (*тиббий хулосани ўқиб эшиттиради*). Профессор Блум янги типнинг тугал намунаси — у аёлманд эркак. Унинг маънавий хусусиятлари содда ва жозибали. Аксарият одамларнинг фикрича, у ғоятда дилбар инсон, ажойиб шахс. Умуман олганда, унинг галати томонлари йўқ эмас, тортинчоқ, лекин тиббий маънода ақли заиф эмас. У Эврилган Руҳонийларни Қўллаб-қувватлаш Жамиятининг юрисконсултига жуда чиройли хат ёзди, ҳақиқий дoston, унда ҳаммаси тўла-тўкис тушунтириб ўтилади. Амалда у мутлақо ичмайди ва тасаввур этишимча, сомон тўшақда ухлайди ва бениҳоя камсукум овқатланади, кўпроқ кўкфурушдан қуриган нўхот олиб тановвул қилади. Ёзда ҳам, қишда ҳам ирландча жул камзул кияди ва ҳар шанба ўз-ўзини қийнаб имтиҳон қилади. Менга шу нарса ҳам маълумки, у бир вақтлар Гленкрининг балоғатга етмаган кичик ёшли жиноятчилар ахлоқ тузатиш колониясига биринчи разрядли ҳуқуқбузар сифатида тушган. Бошқа бир хабарга қараганда, у отасининг ўлимидан сўнг туғилган. Бизнинг нутқ аъзоларимиз талаффуз қилишга муяссар бўлган сўзлар ичида энг муқаддаси номига сизни раҳм-шафқатга қақираман. У тез орада бола кутмоқда.

Ҳаммани ҳамдардлик чулғайди. Хотинлар беҳуш йиқилади. Бадавлат америкалик Блум фойдасига хайр-эхсон йиғади. Олтин ва кумуш тангалар, банк чеклари, қоғоз пуллар, қимматбаҳо ашёлар, ғазна облигациялари, тўлови етган векселлар, қарз тилхатлари, никоҳ узуклари, соат занжирлари, медалионлар, билагузук ва маржонлар дўлдек ёғилади.

¹ Бармоқ сўриб топилган воқеа (*бузил. ирл.*).

² Бокира қиз (*лот.*).

³ Жуҳуд сассиғи (*лот.*).

Блум. Оҳ, мен қанчалар она бўлишни истайман.

Миссис Торнтон (*энага боқувчи либосида*). Мени маҳкамроқ ушла, жонгинам. Ҳаммаси тезда тугайди. Маҳкамроқ кучоқла, жоним, маҳкамроқ.

Блум уни қаттиқ қучоқлайди ва саккизта сариқ ва оқ ўғил болаларни юзага чиқаради. Улар қирмизи гилам билан ғаройиб ўсимликлар қўйилган пиллапоя зиналарида пайдо бўлишади. Саккизовлон барчаси чиройли, чехралари олтин-кумушдай, келишган, яхши кийинган ва ажойиб тарбияланган, бешта жонли тилда бемалол гаплаша олади ҳамда турли фанлар, санъатларга қизиқади. Ҳар бирининг исми кўйлагининг кўкрагида аниқ-тиниқ ёзиб қўйилган: Назодоро, Голдфингер, Хризостом, Мэндоре, Силверсмайл, Зилберзелбер, Вифаржан, Панаргирос¹. Уларга шу заҳоти турли мамлакатларда юксак ва масъул лавозимларни топширадилар, улар банк директори, темирйўл диспетчери, масъулияти чекланган компанияларнинг президентлари, меҳмонхоналар синдикатларининг вице-президентлари курсисига ўтирадилар.

Овоз. Блум, сен Масиҳ бин Юсуфмисан ёки бин Довуд?

Блум (*сирли*). Сен айтдинг.

Биродар Торг-Йирт. Унда мўъжиза кўрсат.

Бэнгам Лайонс. Башорат қил, Сент-Лежерни ким ютади?

Блум дор арқонидан юриб боради, чап кўзини чап қулоғи билан беркитади, деворларни ёриб ўтиб кетади, Нелсон қуббасига ўрмалаб чиқиб, энг тепа тоқчада осилиб туради, ўн икки дўжин чиғаноқ (чиғаноғи билан) ютади, ширинча билан оғриган бир қанча беморларни тузатади, юз тузилишини ўзгартиради, жуда кўп тарихий сиймолардан ажратиб бўлмайдиган ўхшашлик касб этади: лорд Биконсфилд, лорд Байрон, Уот Тайлер, Мусо Мисрий, Мусо Маймоний, Мусо Менделсон, Генри Ирвинг, Рип ван Винкл, Кошут, Жан-Жак Руссо, барон Леополд Ротшилд, Робин Крузо, Шерлок Холмс, Пастер ва ҳоказолар, ҳар бир оёғини бир вақтнинг ўзида ҳар томонга айлантиради, денгиз сувини орқага қайтаради, жимжилоғини кўтариб қўёшни қорайтиради.

Папа нойиби Брини (*Папа зуав қўриқчиси либосида, кўксидан пўлат кираса совут, қўл ва оёқларида пўлат калла, шопмўйлов, қора бумазий ёпинчиқда*). Leopoldi autem generato².

Мусо Нуҳни туғди, Нуҳ Евнухни туғди, Евнух О'Халлоранни, О'Халлоран Гугенхеймни, Гугенхейм Агендатни, Агендат Нетаимни, Нетаим Ле Гиршни, Ле Гирш Иесирумни, Иесирум Маккейни, Маккей Остролопни, Остролоп Смердозни, Смердоз Вейссни, Вейсс Шварцни³, Шварц Адрианополини, Адрианопол Аранхуэсни, Аранхуэс Луи Лоусонни, Луи Лоусон Ихаводонсорни, Ихаводонсор О'Доннел Магнусни, О'Доннел Магнус Христбаумни, Христбаум Бен Маймунни, Бен Маймун Тўзон Родсини, Тўзон Родси Бенаморни, Бенамор Жонс-Смитни, Жонс-Смит Саворгновични, Саворгнович Яскисни, Яскис Вентетюнемни⁴, Вентетюнем Сомбатхейни, Сомбатхей Вирагни, Вираг Блумни туғди et vocabitur nomen eius Emmanuel⁵.

Мурда қўли (*деворга ёзади*). Блум бу — шайтанат.

¹ Олтин бурун (*ингл.*) Олтин бармоқ (*ингл.*), Олтиндудоқ (*юнон.*), Тиллакори қўл (*франц.*), Кумуштабассум (*ингл.*), Ўзи кумуш (*нем.*), Симоб (*франц.*) Бутункумуш (*юнон.*).

² Мана Леополднинг шажараси (*лот.*).

³ Қора, оқ (*нем.*).

⁴ Йигирма биринчи (*франц.*).

⁵ Ва ном қўюрлар унга Эммануил (*лот.*).

Мандавош (*ўрмон қароқчиси аслаҳасида*). Килберрек орқасидаги молхонада нима қилувдинг?

Кичкина қиз (*шақилдоқ шақиллатиб*). Баллибох кўприги тагида нима қилувдинг?

Игнабарг. Ажина жарда-чи?

Блум (*дув қизариб, чап кўзидан уч томчи ёш оқади*). Менинг ўтмишимга раҳм қилинг.

Ерларидан ҳайдалган Ирланд ижарачилари (*коржомаларда, қўлларида таёқ-тўқмоқ*).

Sjambok¹ урилсин!

Блум эшаксимон қулоқлари осилиб тушганча сазо устуни тагида ўтиради, қўллари чалкаштирган, оёқларини узатган, «Don Giovanni, a separ teso» ни хуштак чалиб хиргойи қилади. Артейн етимхонасидан чиққан қизчалар қўллари қўлларига бериб унинг теграсида айланадилар. Турма Дарвозаси Зовиясининг қизлари қўл ушлашиб, унинг атрофида тескари томонга айланишади.

Артейн етимчалари.

Лайча у, чўчқа у, исқирт бу одам
Ўйлайди ўзига хонимлар ҳамдам.

Турма дарвозаси қизлари.

Кўрсанг уни хе,
Дарров тортиб ол-е,
Тез ичига кир-е
Турма қараб, бўл-е.

Хорнблоуэр (*овчилар кийим-анжомиди, башорат қилади*). Ва у халқнинг журму гуноҳларини саҳроларда кезувчи руҳ Азозилга, тун алвастиси Лилитга элтгай. Ва тошбўрон қилгайлар уни, хўрлагайлар уни Агендат Нетаимдан тортиб ва Мицраимдан тортиб, барча Хом ерлари.

Ҳамма Блумга картондан ясалган тошларни отади. Қовоқхоналардан галдираб чиққан бадмастлар ва тўда-тўда санғи итлар Блумга келиб уст-бошини ҳаром қиладилар. Лапсердак ва узун пейсларда Мастянский ва Цитрон пайдо бўлади ва Блумга соқолларини силкитиб ишора қиладилар.

Мастянский ва Цитрон. Велиал! Лемляйн Истралик! Ёлғончи-Масих! Абулафия!

Блумнинг бичиқчиси, қўлтиғига дазмол қистирган Жорж С. Мизайес кўринади ва тўлов қозонини узатади.

Мизайес. Қайта тикилган шим учун ўн бир шиллинг.

Блум (*қўллари ишқалаб, ўзига келиб*). Худди эски пайтлардагидай. Шўрлик Блум!

Рувим Ж. Додд, қорасоқол Искариот, бадфеъл руҳоний елкасида ўзининг чўкиб кетган ўғлининг жасадини кўтариб сазо устунига яқинлашади.

Рувим Ж. (*хириллаган овозда пичирлаб*). Бир қанжиқ сотди. Ахлатлар орқасида қичишади. Чангалларингни кўчир ур-йиқит талон-торожда.

Ёнғин ўчириш тўдаси. Паамм!

Биродар Торт-йирт (*Блумга баланд учли тумоқ ва аланга сурати акс эттирилган сариқ чопон кийдиради. Унинг бўйнига халтага солин-*

¹ Таёқ (*африкаанс*).

ган ўқ-дори осиб, сўнг маҳаллий ҳокимият вакилларига топширади, йўл-йўриқ кўрсатади.) Унинг қарзларини ўзига ҳавола этамиз.

Жамоатчиликнинг яқдил илтимосига кўра Дублин ўт ўчириш тўдасидан лейтенант Майерс Блумни ёқиб юборади. Уқириб йиғлаган овозлар эшитилади.

Фуқаро. Самомизга ҳамду санолар!

Блум (*И.Х.С. ҳарфлари туширилган ёпинчиқда, худди Қақнус каби аланга ичида осилиб туради*). Эрин санамлари, кўз ёши тўкмангиз менга.

Дублин репортёрларига жисмининг куйган жойларини кўрсатади. Қора кийинган, қўлларида катта дуо китоблари ва ёниб турган узун шамлар тутган Эрин санамлари тиз букиб дуо ўқийдилар.

Эрин санамлари.

Блумнинг буйраги, бизни дуо қил.

Тирмиз Гули, бизни дуо қил.

Ментор Ментони, бизни дуо қил.

«Фримен»нинг реклама агенти,

бизни дуо қил.

Раҳмдил Масон, бизни дуо қил.

Саргардон Совун, бизни дуо қил.

Гуноҳ Лаззати, бизни дуо қил.

Сўзсиз музика, бизни дуо қил.

Фуқарони Бўйинсундурувчи, бизни дуо қил.

Барча боғичлару Иштончаларнинг дўсти,

бизни дуо қил.

Раҳмдил, Меҳрибон доя,

бизни дуо қил,

Вабо моховдан сақлагувчи Картошка,

бизни дуо қил.

Винсент О'Брайен раҳбарлигидаги олти юз овозли хор «Салламно» қўшиғини ижро этади, оғанда Жозеф Глинн жўр бўлади. Блум қотади, бужмаяди, қора кўмирга айланади.

Зоя. Вақир-вуқур сўйла кўмир бўлмасингдан бурун.

Блум (*кулар нигоҳ билан тасмасига лойдан ясалган чубуқ қистирилган эски шляпа, чанг босган бошмоқ, муҳожирнинг қизил туғунини кўтариб, худди куйдирилгандай қора тўнғизни чипта арқонга боғлаб етаклаб боради*). Қани, йўл бер-чи, бекача, йўқса, бутун Коннемаридаги эчкилар ўлсин, менинг теримни шилиб олишади. (*Кўзига ёш олиб*.) Бу ҳаммаси жиннилик. Юртчилик, ўлганларга мотам, музика, миллатнинг келажаги. Бўлмоқ ё йўқолмоқ. Ҳатто уйқуси интиҳосига етди. Уни тинчлик билан яқунла. Улар майлига яшашни давом эттирсинлар. (*Узоқларга қайғули қарайди*.) Менинг қўшиғим битди. Жиндаккина маргимуш бўлса, бас. Пардаларни тортилади. Хат. Ана шундан сўнг оёқни узатиб хотиржам ётилади. (*Аста хўрсиниб*.) Бас. Мен яшаб бўлдим. Алвидо. Алвидо.

Зоя (*бахмалчасини тўғрилаб, бепарво*). Нима, жиддий айтяпсанми? Унда, ҳозирча. (*Кулгига олиб*.) Сен, чамаси, бугун чап ёнинг билан турганга ўхшайсан, балки ўз суюклигинга қониқмай қолгандирсан. Биламан мен сизларни.

Блум (*аламли*). Эркак ва хотин, муҳаббат, булар нима ўзи? Бўчка ва тиқин.

Зоя (*бирдан жаҳли чиқиб*). Шу инжиқ битлиқларга сира тобим йўқ. Фоҳиша билан ҳам одамларга ўхшаб муомала қилиш керак.

Блум (*ўқиниб*). Рост, нима учундир тўпорироқ бўлиб қолибман. Сиз бу зарурат бўлган ёмонлик. Сен қаерликсан? Лондонликмисан?

Зоя (*сўзамоллик қилиб*). Чўчқадондан, у ерда чўчқачалар орган ча-лишади. Асли йоркширликман, яъни ўша ерда туғилганман. (*Кўксига узатилган Блумнинг қўлини қайтаради*.) Кулоқ сол, Сичқонча Томми. Кўй бу ишни, бошқа ишқалроқ иш билан шуғуллан. Қисқа муомалага лойиқ ярогинг борми? Ўн шиллингга кучинг етадими?

Блум (*табассум қилиб, оҳиста бош қимирлатади*). Кўпроғига ҳам, пари, кўпроғига ҳам кучим етади.

Зоя. Кўпига ишқ ҳам кўп. (*Уни бахмал қўллари билан эркалаб шапатайлайди*.) Хўп, бўлмаса, кетдикми, бизнинг янги пианоламизни ҳам кўриб чиқасан? Серсув мева билан меҳмон қиламан.

Блум (*журъатсизлик билан энсасини қашийди, қизнинг тирсиллаб турган ноқларининг нафис ярашган санъатини кўриб бирдан оғзи очилиб қолган кўча сотувчисидай*). Аллаким билиб қолса, ёмон рашк қилади. Кўк кўзли жодугар. (*Жиддий*.) Биласан-ку ўзинг, бу қанчалар қийин, сенга тушунтириб ўтириш шарт эмас.

Зоя (*тамтамлиниб*). Кўз кўрмай юрак оғримас. (*Уни силаб-сийтайди*.) Юр, юр энди.

Блум. Кулонгич жодугар. Бешик тебратган қўл.

Зоя. Болакайим!

Блум (*кичкина иштончалар ва палточа кийган, боши катта, сочи пахмоқ, кўзларини катта-катта очиб қизнинг жимирлаган кўйлагига қарайди, дўмбоқ қўлчалари билан кўйлак боғичларини санайди ва сўлакайини оқизиб, тилини чиқариб чулдирайди*). Пий йиккий йиккий йиккий уч.

Боғичлар. Севади. Севмайди. Севади.

Зоя. Сукут ризолик аломати. (*Бармоқлари ёзилган жажжжи қўлчалар унинг кафтини тутади, кўрсаткич бармоқ унинг кафти ичига муқаррар юз бериши керак бўлган нарсанинг белгисини худди йўлбошловчи каби чизади*.) Қўл қайноқми, демак томоқ қуриган.

Блум музыка, муаттар ҳидлар, ёқимли нарсалар ишқиди ёниб иккиланиб туради. Ойимқиз уни пиллапоялар томон етаклайди, бадан ҳидлари билан маст қилади, сурма тортилган кўзларнинг сузуклиги, кўйлагининг майин шилдираши билан ҳушини олади, бу кўйлакнинг илондай авроқ бурамаларида? унга қўли теккан барча эркакларнинг ваҳший бир ҳидлари ўрнашиб қолган, ахир.

Нарлар (*ҳирс ва гўнгенинг олтингурут ҳидларини таратиб, охурларда ўкириб қутуриб оёқларини тикка кўтаришади, кўзлари ола-кула бошларини чайқатишади*). Зўррр!

Зоя ва Блум икки ойимқиз ўтирган эшикка яқинлашади. Ойимқизлар бўялган қошлари остидан Блумга қизиқсиниб қарашади, шоша-пиша қилинган таъзимга жавобан кулимсиради. У бехос қоқилиб тушади.

Зоя (*уни чаққон ушлаб қолиб*). Хўп-па! Юқорига қараб йиқилинмасин.

Блум. Сўфи етти марта йиқилади. (*Бўсағада тўхталиб, ойимқизни ичкари киритади*.) Қоида бўйича сиздан кейин.

Зоя. Аввал хоним, кейин бегим.

Бўсағани босиб ўтади. Блум товсилланади. Ойимқиз орқасига ўгирилиб, уни ичкарига тартади. Блум бўсағадан ошади. Даҳлизда муғуз қозикларда эркак шляпаси ва ёмғирпўши осифлик. Блум шляпасини бошидан олади, кейин уларни кўргач, қовоғини солади, кейин қандайдир ўй-фикр оғушида жилмаяди. Уй ичидаги иккинчи қаватнинг эшиги очилади. Қизил кўйлак оёғига қора пайпоқ ва кулранг шим кийган киши кал, эчкисоқол бошини баланд кўтариб, маймунга ўхшаб биланглаб ўтади, у сув тўла кўзани қучоқлаб олган, шимининг қора икки тасмаси орқа-

сида то товонигача тушиб судралиб боради. Блум ундан дарҳол юзини ўгириб, даҳлиздаги стол устидан югуриб бораётган тулкининг ит кўзларини яхшироқ кўриши учун бошини эгади; кейин димоғи билан ҳид олиб, Зоя ортидан салонга ўтади. Қандилнинг ёруғи пуштироқ силлиқ қоғоз абажур билан тўсилган. Парвона ёруғ теграсида гирдикапалак, урилади, учади, урилади, учади. Полга қора, зангори ва қизил тўртбурчаклар солинган линолеум тўшалган. Унинг устига ранг-баранг шаклдаги оёқ излари тушиб қолган: товонга товон, оёқ ўртаси ва товон, оёқ учига оёқ учи, жисп-лашган товон, бир пайтлар ҳаккалаб сакраган ҳабаши ўйинига тушган жисмсиз шарпаларнинг аралаш-қуралаш тартибсиз оёқ излари. Деворларда тол навдаларининг чорси шакли туширилган гулқоғозлар. Камин оташхона олдида товус патларидан ишланган чорчўп. Линч чордона қуриб камин олдида кигиз тўшалма устида ўтирибди, бошидаги кийимнинг айвонини орқага, энсасига қаратиб қўйган. У қўлидаги асони оҳангга мос тўқилатади. Китти Риккетс деган юзидан қони қочган, суяклари бўртиб турган фоҳиша денгизчилар уст-бошида, билагузқларини кўрсатиши учун шимариб қўйилган замша қўлқоп кийган ҳолда ҳалқалар тақилган сумкачасини кўтариб стол четида ўтиради, оёқларини нари-бери чайқатади, камин тепасидаги зар гардишли катта ойнага қараб, ўз аксини томоша қилади. Кўйлаги остидан корсетининг иплари осилиб ётади. Линч истехзо билан пианино олдидаги йигит-қизга имо қилади.

Китти (қўли билан оғзини тўсиб йўталлади). Ойимқизнинг эси йўқроқ. (Чаккасига бармоғи билан нуқади.) Боши кетган, ҳуши ўчган. (Линч таёғи билан унинг этагини кўтаради, оппоқ ички кўйлаги кўрилади. Қиз дарҳол кийимини тўғрилайди.) Ўзингиздан кетманг, яхши йигит. (Ҳиқичоғи тутиб, матросча шляпасини тез қуйи эгади, тагида хинага бўялган сочлари йилтираб кўзга ташланади.) Оҳ, кечиринг!

Зоя. Момоқаймоқлар, чироқ пилигини кўтаринг. (Қандил олдига бориб, чироқ газини охиригача очади.)

Китти (чироқ алангасига қараб). Унга бир нарса бўлдимми?

Линч (тобутдан чиққандай товуш билан). Шарпа ва уй парилари киради.

Зоя. Ҳамма Зояга қарсак чаламиз.

Линчнинг қўлидаги таёқ ярақлаб кетади, бу мис косов. Стивен пианола олдида турибди, унинг бош кийими ва ҳассаси пианола устига наридан-бери ташлаб қўйилган. У икки бармоғини уриб соф тиниқ оҳанглар чиқаради. Хўппа семиз, хамирдай кўпчиган, устига ириган қулупнай тусидаги эски энгил кийган Флорри Толбот диван четида ялқовлана яслана тинглаб ўтиради. Ҳолсиз тўла қўли пастга осилган, мижжасида катта қотган говмичча.

Китти (Яна ҳиқичоқ тутуди, аёқларини ликонглатади). Оҳ, кечиринг!

Зоя (ҳозиржавоб). Йигитинг сени соғиняпти. Ич кўйлагингга тугунча туғиб қўй.

Китти Риккетс бошини хам қилади. Унинг бўйнидаги рўмоли йиғилиб, ҳалқаланиб, елкалари, қўлларида сирғалиб пастга тушади. Линч ўралиб ётган қуртни калтаги билан туртади. Китти бўйинини қўллари билан худди илондай ўрайди ва ўрамига биқинади. Стивен бош кийимини тескари кийган кишига қарайди.

Стивен. Аслида буни Бенедетто Марчелло тўқиганми ёки тайёр ҳолда топиб олганми, бу муҳим эмас. Расм-русум — шоирнинг ҳордиғи. Бу Деметрага аталган қадимги гимн ёки «Coela enarrant gloriam Domini»¹ га илова бўлиши ҳам мумкин. У худди гиперфригий ва мик-

¹ Самолар Худо шаънига мадҳия айтур (лот.).

солидий каби турли-туман оҳанглар ҳамда пардалар бўлишига ва худди руҳонийлар Довуд меҳроби қошида вағирлагандай бир қанча бир-бирига сира ўхшамаган матнлар келишига йўл қўяди, яъники Цирцея йўқ мен нима деяпман ўзи Церера ва Довуднинг ўз туганмас куч-қудрати борасида етакчи тромбончисига кўрсатма бериши. Mais nom de nom¹, булар бари бошқа бир нарсадан. Jetez la gouste. Faut que jeunesse se passe². (*Жим бўлиб қолади; жилмайганча Линчнинг бош кийимини кўрсатади, қиқирлаб кулади.*) Ақл шишинг қайси ёқда?

Бош кийим (*қайғу-аламга ботиб*). Ёлғон! Ўзи шундай, чунки ўзи шунақа. Хотинлар мантиқи. Жухудюнон бу юнонжухуд, зиддиятлар бирлашади. Ўлим ҳаётнинг энг олий шакли. Ёлғон!

Стивен. Сен атай менинг хатоларимни, авроқларим, саноларимни ёдлаб оласан. Қачонгача мен кўз юмайин бу сотқинликка? Хўтук!

Бош кийим. Ёлғон!

Стивен. Ундоқ эса, ана сенга шундоқ. (*Қовоғини солиб.*) Бунинг сабаби шундаки, доминанта ва тоника бир-биридан имкон қадар энг катта масофа билан ажралади, зеро...

Бош кийим. Зеро! Хўп, уёғи нима? Билмайсан.

Стивен (*кучаниб*). Масофа яъни. Имкон қадар эллипс мавжуд. Якуний қайтишга мос. Октава. Қайсики.

Бош кийим. Қайсики?

Ташқарида граммофон қулоқни қоматга келтириб, ўкириб «Муқаддас шаҳар»ни ижро этади.

Стивен (*куч билан*). Ўз-ўзи билан кесишмаслик учун оламнинг четига борадиган бир нарса. Худо, куёш, Шекспир, Тожир ўз-ўзлари билан кесишиб, борлиқда ўзларини топадилар. Тўхта. Бир зум тўхта. Кўчадан ёмон шовқин-сурон эшитиляпти. Ўзларини топадиларки, бу олдиндан ҳеч ўзгартириб бўлмас даражада шарт қилиб қўйилмиш эди. Ессо!

Линч (*хахолаб кулиб, Блум билан Зояга қараб масхараомуз кўз қисади*). Профуссоримизни қаранг-а?

Зоя (*жонланиб*). Майнангни асра, у сендан кўра кўп нарсани биллади, бу сен унутган нарсалардан кўпроқ.

Флорри Толбот Стивенга семиз одамларда бўладиган тўмтоқ анқовлик билан қараб туради.

Флорри. Менга бу йил ёзда дунё охир бўлади деб айтишди.

Китти. Вой, наҳотки?

Зоя (*хандон ташлаб*). Худо кўтарсин!

Флорри (*хафа бўлиб*). Дажжолни ҳатто газеталарда ёзишди. Вой, оёғим қичишиб кетди.

Жулдурвоқи газета сотувчи болалар бақир-чақир қилишиб, думли варақни судраганча товонларини гурсиллатиб ўтишади.

Газетчи болалар. Шошилинч сон! Конкида сакраш пойгаси натижалари. Қирол каналидаги денгиз илони. Дажжол муваффақият билан етиб келди.

Стивен орқасига ўгирилиб қараб, Блумни кўради.

Стивен. Замон, замонлар ва ёрти замон.

Рувим Ж. дажжол, мангу жухуд, кафти таранг очилган қўлларини орқасига қўйиб, оғир қадамлар билан олдинга чиқади, белида саргашта одамнинг халтаси, унинг оғзидан қарз тилхатлари, тўланмаган пул қоғозлари чиқиб туради. У қўлида узун чангак кўтариб олган, унда Лиф-

¹ Аммо, бу қуриб кеткур (*франц.*)

² Ёниб яшанг. Ёшлик ўз ҳақини олсин (*франц.*).

³ Ана! (*итал.*).

фи кўрфазидан тортиб олинган ёлғиз ўғлининг ўз шаклини йўқотган шишиб кетган лоши илиниб туради. Тушиб келаётган қуюқ қоронғуликда Панч Костелло қиёфасига кириб олган ажина ўмбалоқ ошади, унинг бош суяги гидроцефал чаноғига ўхшайди, манглайи қийшиқ, тумшуғи тўмтоқ, қип-қизил бурни шишиб кетган, букри ва бел-сумбати қинғайган.

Ҳамма. Бу нима?

Ажина (жағларини қасирлатади, ҳар томонга сакрайди, кўзларини соққасини чиқаради ва чинқиради, чаққон панжаларини очиб, худди кенгуру сингари чопади, кейин лабсиз лунжини икки оёғи орасига суқиб ўша ердан шақиллайди). *Вvient! G'est moi! L'homme primigene!* (Жойида турган ҳолда қутуриб айланиб, дарвешлардай фарёд солади.) *Sieurs et dames, faites vos jeux!*² (Кўларини ўйнатиб, чўкади. Мўъжаз сайёралар қўллариди худди рулетка пуфакларидай учади.) *Les jeux sont faits!*³ (Сайёралар уча-уча бир-бирларига урилади, қарс-қурс этган овозлар чиқарилади.) *Rein n'va plus!*⁴ (Сайёралар пуфакдек шишиб, юқорига кўтарилади ва кўздан ғойиб бўлади. Ажина поёнсиз бўшлиққа сакраб унда эриб кетади.)

Флорри (тўнкадай қотиб туради, ўғринча чўқинади). Охирзамон бўлди!

Ундан аёлликнинг илиқ ҳарорати ҳовурлари таралади. Оламни қора булут қоплайди. Ташқарида сузаётган туманлар аро оёқ ва йўтал товушларини босиб граммофон ўкиради.

Граммoфон.

Муқаддас Қуддус!
Оч дарвозаларни ва айт
Салтамно...

Ракета осмонга учиб чиқиб нақиллаб ёрилади. Унинг ўрнига оппоқ юлдуз чиқарилади, у борлиқнинг ҳалокати ва Илиёнинг иккинчи бор намоён бўлишидан хабар беради.

Уфқдан то надир қадар тортилмиш, кўзга кўринмас, боши ҳам, охири ҳам йўқ арқондан туманлар оралаб ўмбалоқ ошароқ Охирзамон думалайди, у икки бошли саккизоёқ овчилар кийимида, гусарларнинг баланд ясси уқпарли папоғи, шотландларнинг катак калтача юбкасида Мэн Учоёғи шаклига киради.

Охирзамон (шотландча лаҳжада). Ким бизга ўйнайди тоғларда, тоғларда, тоғларда?

Таралиб бораётган гүлдурoс ҳамда қаттиқ йўтал товушларини босарoқ худди қизилоёқ қушнинг чинқирғидай Илиёнинг саси юксакларда бўғиқ қариллайди. Уни ўзи башараси черков ходимига ўхшаб, Америка байроғи ёзилган кафедра узра муаллақ туради. Уни кенг ва узун, енглари чорси стихарион кўйлақда тер босади. Кафедрани муштлаб тақиллатади.

Илиё. Уй ичида ғала-ғовур бас қилинсин. Жейк Крейн, Кўшмоқ Сю, Дав Кемпбелл ва Эйб Киршнер, сизлар эса, марҳамат қилиб, қўлингизни оғзингизга тутиб йўталинг. Хўб, шундай қилиб, мана шу йўналишнинг ҳаммасига мен қарайман. Болакайлар, айни вақти бўлди. Худойимнинг соати — роса 12.25. Ойингга айт, ўша ерда бўлишингни. Тез ишни бажар ва марра сеники. Мангулик — Саралашга-

¹ У келгай! Бу мен! Кулувчи одам! Азал одам! (франц.).

² Жаноблар ва хонимлар, пул тикинглр! (франц.).

³ Пуллар тикилди! (франц.).

⁴ Бошқа пул тикилмайди (франц.).

ча тўғри экспрессга ол чиптани! Дарҳол сафимизга қўшил! Яна бир сўз Худолигинг борми ё сени жин чалганми? Агар иккинчи бор келиши Кони-Айлендда бўлса, биз бунга ҳозирмизми, йўқми? Флорри Масихий, Стивен Масихий, Китти Масихий, Линч Масихий, сиз ҳаммаларингиз бу самовий қудратни сезишингиз керак. Биз, нима, само қошида ортга чекинаммизми? Ҳеч-да! Фаришталар томонида бўл. Қабарик-призма бўл. Ичингда анови нарса бор-ку, а, энг олий мен. Сен Исо Масихо, Гаутам Будда, Ингерсолл билан сўйлаша биласан. Қани, ҳа, бу титроқларни сезяписизларми? Аминманки, ҳис қиляписизлар. Биродарларим-а, бир марта бу нарсани билиб олсангиз, иш битди деяверинг, осмонга қўрқмай саёҳат қилаверасиз. Сизга тушунарли бўлдимми? Бу ҳаётнинг машъали, сизга айтсам, ҳаммасидан кўра кучлироқ малҳам, энг лазиз патир. Барча ташқи йўналишлар ичида энг яхшиси ва қулайи. Ажойибу гаройиб, энг ҳашаматли бир нарса. Жонингизни киритади. Титроққа солади. Ахир мен биламан, тушунаман титроқлар нималигини. Майли, ҳазилни қўяйлик, ишдан келайлик. А.Ж.Масихий Дауи ва гармонил философия, сизга бу равшанми? О'Кей. Фарбий олтмиш тўққизинчи кўча, етмиш етти. Ёздингизми? Маъкул. Истаган вақтингизда менга солнофондан қўнғироқ қилаверинг. Харажатдан иқтисод қилинг, эй, эски кайфийлар. *(Овози борича бақиради.)* Ана энди ҳамма биргаликда ажойиб қўшиғимизни айтаммиз. Ҳамма бирга, бараварига, жўшқин, бо-шладик! Бўлмади, бошқатдан! *(Укиради.)* Иеру...

Граммфон *(янада қаттиқроқ шовқин солиб).*

Ххиерусаломмоммом... *(патефон игнаси лаппак устида фижирлайди.)*

Уч фоҳиша *(қулоқларини беркитиб, чийллаб).* Воояаяй!

Илиё *(енги шимарилган кўйлақда, юзи қоп-қора, бор кучи билан қичқиради).* Аркон давлат биродаримиз, хўжайин Президент, бу сенга гапим, эшит. Мен сенга қаттиқ ишонаман, хўжайин Президент. Бошим ишлайди, ўйлайман, мисс Хиггинс билан мисс Риккетс динга кирди, юраги тўла дин. Нега мундоқ қўрқиб кетдинг, мисс Флорри? Хўжайин Президент, бир келсанг-чи, ҳамшираларни қутқарайлик бирга. *(Тингловчиларга кўзини қисади.)* Хўжайин Президент, бу қиз ҳамма нарсани тушунади-билади, аммо индамайди.

Китти-Кейт. Эс-хушимни йўқотиб қўйдим. Кўнглим бўшашиб кетди, шунақа бўлиб қолди, бир кирди-ю, Конституция майдонидан чиқди. Мени епископимизнинг ўзи динга киритган. Она томондан бир холам Монморонсига турмушга чиққан. Мен бокира бегуноҳ қиз эдим, мени водопроводчи йўлдан урди.

Зоя-Фанни. Мен бўлсам, бердим-қўйдим, қизиқ бўларкан.

Флорри-Тереза. Фарангларнинг уч юлдузлисидан ичиб ўтирувдик, кейин портвейнга ўтдик, у ёғи бошланиб кетди. Хилан қўйнимга кириб олди, гуноҳ қилиб қўйдик.

Стивен. Аввалда Сўз бўлмиш, охири эса, дунёнинг охири йўқ. Фароғатлидир саккиз фароғат.

Фароғат дегани бу — Диксон, Мэдден, Кроттерс, Костелло, Ленехан, Баннон, Маллиган ва Линч тиббиётчиларнинг оқ халатини кийиб, тўрттаси бир саф бўлиб, ғоз юриш қилиб, тапир-тупур ўтадилар.

Фароғат *(аралаш-қуралашига).* Бир шиша, бифштекс, барно, брондог, булжон, барнум, бардакум, борийул.

Листер *(квакерларнинг¹ кулранг калта иштонида, кенг айвонли илянада, назокатли йўсинда).* У бизнинг дўстларимиздан. Номларини айтиш ҳожат эмас. Ёруғлик тилагил.

¹ Насроний дини жамоаларидан *(тарж.)*.

Курантлар¹ қадам ташлаб узоқлашади. Сартарошга ўхшаб кийинган Супер киради, тоза оҳорланиб қотирилган, текис йилтиратиб дазмол босилган, соч жингалаклари тасма-чилвирга ўралган. У орқасидан Жон Эглинтонни эргаштириб келади, у мандаринларнинг² калтакесакнамо ҳарфлар туширилган сариқ нанка кимоносиди, бошидаги баланд шляпаси буддавийларнинг бутхонасига ўхшайди.

Супер (жилмайганча бутхонасини бошидан кўтаради, қирдирилган қубба кўринадиди, қуббанинг тепасида бир тола ўрилган зарғалдоқ боғичли етим соч). Биласизми, мен бу ерда унга пардоз бериш билан овораман. Чирой ҳам фароғат. Яъни, чиройга дахлдор барча нарсалар, тушунарлими? Буни Йейтс айтган, э, йўқ, мен Китс демоқчиман.

Жон Эглинтон (таги кўк хира фонар олиб, у билан бурчакни ёритади, мижғовлик қилади). Эстетика билан косметика хотинларнинг хосхонасига ярашади. Мен ҳақиқат қидираман. Оддий одамларга ярқли оддий ҳақиқат. Тандеражи фактлар бўлишини хоҳлайди ва уларни олиш ниятида.

Кўмир челақнинг орқа томонида бир парча ёруғлик — у оллава, назаркарда ва серсоқол Мананаан Мак-Лир, у ўйга ботган, даҳанини тиззалари устига қўйган. У оҳиста қад ростлайди. Унинг друидларга хос комидан денгизнинг совуқ шамоли эсади. Унинг боши атрофини илон-балиқлар, мингоёқлар ўраб олган. Ҳамма ёғига чиғаноқлар ва сув ўтлари ёпишган. Ўнг қўлида велосипед насоси. Чап қўлида улкан қисқичбақанинг қисқичларидан ушлаб олган.

Мананаан Мак-Лир (тўлқинлар тилида). Оум! Гек! Вал! Ак! Ҳуб! Мор! Ма! Илоҳларнинг оқ йоглари. Гермес Трисмегистнинг асрорий поймандри. (Денгиз шамолининг увиллаши каби.) Пунаржанам балдапанжоб! Мени лақиллатолмайсан. Бир замонлар айтилганди: Сўлдан эҳтиёт бўл, шакти динидан. (Бўрон қуши нидоси билан.) Шакти, шива, зулматга яширинган Падар! (Насос билан қисқичбақани мажақлайди. Унинг кооператив циферблати осмон буржларини кўрсатади. Уммонларнинг улуғ тўлқинлари каби гулдирайди.) Оум! Боум! Бижаум! Мен кўрғон шуъласиман, мен аъло навли қаймоқ ва саримойман.

Иудаошининг узатилган қўли ёруғликни сўндиради. Яшил ранг ўча бориб пуштига дўнади. Газ оқими аянчли инграйди.

Газ оқими. Пуффу-а! Пуффуиуфу!

Зоя қандил томон югуриб келиб, унинг алангасини тўғрилайди.

Зоя. Ўт олдирай мен, ёқиб тургин сен!

Линч (столга сигарета улоқтиради). Ол.

Зоя (нафсонияти озор чекиб, бошини шахд кўтариб). Хонимни сигарета билан сийлаш — калтак кўтариш эмас! (У сигаретани чироқ алангасида оҳиста айлантириб ўт олдиришга уринади, қўлтиғидаги сарғимтир туклари кўринадиди. Линч қўлидаги косов билан унинг этагини ён томондан сурбетларча кўтармоқчи бўлади. Кўкимтир сариқ ичкўйлак остидан иштонбоғичларининг юқорисида унинг бадани худди парилар жисмидай сутдай кўкиш товланади. У ҳеч нарсага парво қилмай керишади.) Ҳа, қалай, орқамдаги холимни кўриб олдингми?

Линч. Мен қараганим йўқ.

Зоя (қўй оғзидан чўп олмагандай бўлиб). Ростданми? Ҳа, албатта, сиз қараб ўтирмаган бўлардингиз. Сиз кўзимдан йўқолсангиз, қандай бўларкин, а?

У ўзини ибодат-ҳаёли қилиб кўрсатиб, айни замонда Блумга қиё боқиб қарайди ва у томонга тез айланиб, этагини таёқдан халос этади.

¹ Минора соат (тарж.).

² Эски Хитой амалдорлари, маслаҳатчиларининг номи (тарж.).

Унинг бадани яна мовий мавжланади. Блум катта бармоқларини айлантиради, унинг илжайишида ҳирс жилоланади. Китти Риккетс ўрта бармоғини тупуқлаб, ойнага қараб қошларини силаб текислайди. Басиликограммат¹ Липоти Вираг камин-оташигоҳ қувуридан шиддат билан тушиб, букилмас пушти ёғоч оёқда чап томонга жиддий қадам ташлайди. У устма-уст бир қанча чопон кийиб, энига яна жигарранг макинтош ҳам илган, қўлтиғига бир ўрам пергамент-қоғоз қистириб олган. Унинг чап кўзида Кэшел Бойл О'Коннор Фицморис Тисделл Фарреллинг монокл-ойнаги. Бошига Миср қалпоғи — псхентни қўнқайтирган. Ҳар икки қулоғига ғоз патқаламини қистирган.

Вираг (этигини жуфт қилиб, таъзим бажо этади). Мен сомбат-хейлик Липоти Вирагдирман. (Уйчан йўталиб-йўталиб, қуруққина оҳангда.) Бу ерда бузуқ ечинишлар аён кўринмоқда, э? Шуниси тааж-жубланарлики, ойимқизнинг орқа томондан кўринишига кўра, шу нарса равшан бўлмоқдадирки, у нозик жойларига аврат энгил тутмас экан, сен бундай энгилларни томоша қилишга ишқибозсан, тўғрими. Унинг думғазасига игна санчиб дори юборишган, чамаси, сен буни фаҳмлагандирсан? Давом этамиз.

Блум. Гранпарачи². Аммо...

Вираг. Бошқа бир томондан, иккинчи рақамли, олча эликли ва оқ шляпадаги, у сочига бизнинг халқимиз ясаган гофир дарахтидан олинган мой-эликсир сурган экан, у сайр кийимини кийиб олибди ва қандай ўтиришига қараганда баданида йиртилиб кетгудай таранг тортилиб турибди. Худди хода ютгандай. Хато айтсам, тўғриларсан, лекин нозик жойларини очиб шўхлик қилишга мойил хонимлар сени шу яланғоч бўлишга ишқибозликлари билан ўзларига жалб этиб келишган. Мабо-до, бир сўз билан айтсак, Гиппогриф. Тўғри айтяпманми?

Блум. Ойимқиз бироз озғин.

Вираг (қаноат ҳосил қилиб). О, мутлақо! Ростини айтдинг, кўйлагидаги ташқи чўнтаклар ва бел қисми кенгайтириб тикилгани, белини тўла ва лорсиллаган каби кўрсатиш учун мўлжалланган. Ва охирги бозорда харид қилинган, унга қанчадан қанча товуқнинг пари кетди деявер. Бу росмана кўзбўямачилик. Яна кўп майда-чуйда нарсаларга ҳам диққат-эътибор қаратаркан. Бугун киядиганини эртага қолдирмас экан. Параллакс! (Бошини асабий лиқирлатиб.) Бошим тасирлаб отилиб кетайди. Эшитяпсанми? Полисиллабакс!

Блум (тирсагини кафтига олиб, бармоғини яноғига қадаб). У маҳзун кўринади.

Вираг (сассиқкузанники каби сарғайган тишларини кўрсатиб, бармоғи билан чап кўзини сурбетларча пастга тортиб, хириллаб, акиллаган товушда). Аҳмоқ қилади. Ўзини кўй оғзидан чўп олмагандай ва ниҳоятда қайғу-ҳасратга ботгандай қилиб кўрсатадиганлардан шоён эҳтиёт бўл. Кўча чечаги. Уларнинг ҳар бирида Руалдус Колумбус очган бўйдоқнинг тугмаси бор. Бағринга ол уни, тўшини сила. Буқаламун. (Юмшаб.) Майли энди, учинчи рақамга ўтишга ижозат беринг. Оддий кўз билан ҳам аниқ кўрса бўлади, тўши жуда катта. Бошиданок айтиб ўтайлик, калласига бир дунё чучитилган ўсимлик моддаси суртилган. Ўҳ-ху, у пойга чопади! Тўдага кўшилиб қолган исқирт ўрдак, оёқлари узун харидай ва белига қулоч етмайди.

Блум (афсусланиб). Милтиқсиз овга чиқсанг, ўлжа ҳар қадамда оёгингнинг остидан чиқади.

¹ Подшоҳ мирзаси (юнон.).

² Бобожон (идиш).

Вираг. Бу ерда сен учун барча навлар — кучсиз, ўртача, кучли тақдим этилади. Пулини тўлаб, хоҳлаганингни ол. Қандай бахтли бўлалсан агар ҳар қайси...

Блум. Яъни, қайси?..

Вираг (*тамшаниб*). Ҳм-мам! Унинг улуғвор тўшини кўр. Билқ-билқ мой. Шубҳасиз, сут эмизувчилар турига киради, кўкрагининг салмоғига қараганда, олди томондан икки катта бўртиги бўртиб турибди, овқатланаётганда, ликопи ичига тушиб турса ҳам ажаб эмас, бунинг устига ичкарироқда яна иккита солинчаги ҳам бор, у йўғон ичакнинг нечоғли қудратли эканидан дарак беради, улар уқалаш ва эзиш учун ниҳоятда қулай, унинг таранглигидан бошқа ҳеч нарсани орзу қилмасанг ҳам бўлади. Бу гўштдорлик ҳўб яхши овқат ейишнинг натижаси. Тор жойда яхши боқилса, унинг жигари филниқидан ҳам каттайиб кетиши мумкин. Бўғирсоқ, ширин ўтлар ва хушбўй шарбатлар ва бунинг устига сифатли кўк чой қисқа вақт ичида уларни улкан ҳажмдаги табиий ёстиқларга айлантиради. Сен шундайларни ёқтирасан-да, э? Миср заминидан ичи тўла гўшт осилган дошқозонлар. Хоҳлаганча думала, ўмбалоқ ош. Ликоподий. (*Бўйни тортишади.*) Тарақ парақ! Мана, яна бошланди.

Блум. Ҳар қалай, менга говмичча ёқмайди.

Вираг (*қошини чимириб*). Олтин узукни ўша ерга босса, тузатади дейишади. Argumentum ad feminam¹, биз қадимги Рим ва қадимги Юнонда Диплодок ва Ихтиозавр консуллигида шундай дердик. Қолган ҳаммаси — Момо Ҳаввонинг мислсиз воситаси. Сотилмайдиган нарса. Фақат ижарага берилади. Гугенот. (*Яна асабий.*) Ғалати товушлар. (*Маъқуллагандай ҳимранади*). Балки бу сўгалдир. Эсингдадир бу хусусда нимани ўргатганим? Бугдой уни, асал ва мускат ёнғоғи.

Блум (*ўйлашиб*). Ликоподий ва силлабакс қўшилган бугдой уни. Топиш унча осон эмас. Бугун жуда қаттиқ чарчадим, бошимга кўп хангомалар тушди. Тўхтанг. Ахир сўгалли қон сўгал чиқаради, сиз эса...

Вираг (*жиддият билан сўйлайди, бурни қанқаяди, кўзи ғилайланиб пир-пир учади*). Кўлингни қайираверма-да, яхшилаб ўйлаб кўр. Қара, ёдингдан кўтарилибди. Хотирада сақлаб қолиш усулингни ишга сол. La causa e santa. Тара-тара. (*Четга.*) Ишончим комил, эсига тушади.

Блум. Сиз яна розмарин дердингиз. Мен агар тўғри англаган бўлсам, ишламай қолган ялқов тўқималарга таъсир кўрсатиш керак. Йўқ, бундай эмас, энди эсимга тушяпти. Ўликнинг қўли тегса тузалади. Мнемо?

Вираг (*хурсанд бўлиб*). Ана-ана. Худди ўзи. Ўша. Техника. Мнемо-техника (*Куч билан пергамент — қоғоз ўрамини уради.*) Мана бу ерда қандай қилиш кераклиги ёзилган, барча тафсилотлари айтилган. Кўрсаткич бўйича ҳаммасини билиш мумкин, доимий кўрқув ҳолатида аконит, меланхолияда хлорат кислотаси, боғу боғот мақсадлари учун бойчечак. Ана энди Вираг кетказиш ҳақида ҳикоя қилиб беради. Бизнинг эски танишимиз каустик-ортиқ. Уни от ёли билан таг-тугидан кесиб ташлаш керак. Бироқ биз болгарлар ва баскларга мурожаат қиламиз, сен ниҳоят эркакча кийинган аёллар ўзингга ёқиш-ёқмаслигини аниқладингми, йўқми? (*Ясама кулади.*) Сен бир йил диний масалаларни ўрганмоқчи эдинг, 1886 йилнинг ёзида эса айлананинг квадратурасини топаман ва ўша бир миллионни қўлга киритаман дегансан. Ана алаҳсираш! Буюклик билан қўлгу бўлишнинг ораси бир қадам. Мисол учун, пижамаларми? Ёки айтайлик, айри ёпиқ

¹ Аёлларга далолат (*лот.*).

трикотаж иштонми? Ёки анов мураккаб либос — комбинация билан бирга унинг изорими? (*Масхараомуз қуқулайди.*) Қу қу қув!

Блум ҳар учала ойимқизга журъатсизгина кўз югуртиради, кейин пушти мато билан тўсилган қандилга қарайди, чирилдоқнинг туганмас садосини тинглайди.

Блум. Унда мен ҳозир тугатишни хоҳлардим. Ҳеч қачон тунги кўйлақлар бўлмаган. Шундан келиб чиқадики. Аммо эртага бу янги кун бўлажак. Ўтган кун бугун эди. Нима ҳозир бўлса шу ҳозир эртага ҳозирдай бўлгай ҳозир эса кечадай.

Вираг (*унинг қулоғига энгашиб пичирлайди ва шавқ билан хур-хур хуриллайди*). Бир кунлик ҳашаротлар ўзларининг бир лаҳзалик ҳаётларини такрор-такрор қўшилиш ичида ўтказишади, уларни ўртача соғлом моданинг ҳиди ҳавога тарқалиб тинмай ўзига тортади, моданинг жинсий ҳарорати унинг елка қисмига тарқалади. Андоми чиройли! (*Унинг тўтинами сариқ тумшуғи палағда фағиллайди.*) Тақрибан бизнинг эрамининг беш минг беш юз эллигинчи йилларида Карпат диёрларида шундай матал айтиларди: бир неча бочка солод сиркасига қараганда бир қошиққина асал биродаримиз хирс-айиқвойни кўпроқ ўзига тортади. Асалариларнинг учиб юриши айиқни қизитади. Бироқ буни қўя турайлик. Балким, бошқа бир сафар давом эттирармиз. Бизга келсак, биз жуда, жуда хурсанд бўлдик. (*Йўталади, бошини солинтиради ва букланган кафти билан бурнини ишқалайди.*) Ушбу тунги ҳашаротларни ёруғлик ўзига тортишига эътибор бергайсан. Лекин бу тўғри эмас, сен албатта уларнинг ташқи муҳитга мослашмайдиган кўзларини эслаб кўр. Ушбу чигал ва мушкул масалаларни менинг «Сексология асослари ёхуд севги эҳтироси» деб аталган ўн еттинчи жилдимдан қара, уни доктор Л.Б. йилнинг энг машҳур китоби деди. Биргина мисол, яна шундайлар ҳам мавжудки, уларнинг ҳаракати автоматик тарзда содир бўлади. Назар сол яхшироқ. Унинг учун бу унинг қуёши. Тунги қушлар, тунги қуёш, тунги ўйинлар. Маҳкамроқ қучоқла. Жимми! Ж-ж-ж-ж!

Блум. Эсимда, пашша ўзининг девордаги соясига жинни бўлиб хужум қилди, ундан кейин жинни бўлиб ўрмалаб кўйлагим ичига кириб олди яхшиямки тагин...

Вираг (*юзида совуққонлик ифодаси ҳосил бўлади, аёлларча ёғли хишилаб кулганча*). Э қойил! Иштони ичига тилла кўнғиз кириб олибди, булбулчасига хантал малҳам кўйибди. (*Ҳаяжонланиб бидирлайди, курка бағбақа ҳалқаларини силкитади.*) Тўдди-бўдди! Тўдди-бўдди! Қаердамиз? Сим-сим, оч эшикни! Келур! (*Шоша-пиша қоғоз ўрамани очиб, ўқишга тушади, бурни йилтироқ кўнғиздай ва панжаси қаторлар устидан ўнгдан чапга чопади.*) Ҳозир, ҳозир, оғайнижон, сен қидирган саволга жавоб топиб бераман. Тез орада бизга Ред-бэнкдан ейишга чиғаноқлар келтиришади. Энг зўр ошпаз мен ўзим! Улар биз учун бағоят фойдали, Перигордан келган ер ости кўзиқоринлари, ҳамма нарсаларни кўймай еяверадиган хўра мистер тўнғиз хўрак ер остидан кавлаб чиқарадиган ширин туганаклар, улар ҳам асаб ожизликлари ҳамда эркалаб кетиш ҳолларида бағоят наф беради. Гарчи улар сасиқ, лекин худди оловдай иссиқ. (*Бошини силкитади, бидирлайди, майнавозчилик қилади.*) Ҳазилқаш авжакда, кўзлари ойнакда.

Блум (*паришон*). Ойнакда кўрганимиз шундан иборатки, хотинлар қўштабақалиларнинг энг чатоқ ҳодисаси. Доим очиқ сим-сим: қўшайган жинс. Шунинг учун улар ҳашаротлар, ўрмаловчи, судралувчилардан ўлгудай кўрқишади. Аммо Момо Ҳавво ва илон бунга зид ҳодиса. Лекин бунга тарихий далил йўқ. Менинг гоямнинг аниқ анало-

гияси. Бундан ташқари илонлар аёлнинг сутини жуда яхши кўришади. Шарбатга тўлган қўштавақалининг кўкрагини сўриш учун не-не ўрмонлар, неча-неча чақиримлар йўл босиб судралиб келади. Элефантулиазис ёдингиздадир, у ўтлоқдаги Рим аёллари ҳақида ёзганди.

Вираг (*қат-қат буришган лабларини чўччайтириб, кўзларини тошдай қаттиқ юмиб, бегона бир талаффузда худди оят қироат қилгандай унли маънос садо чиқаради*). Ва елинлари тирсиллаб тўлган сигирлар маълумки...

Блум. Мен ҳозир увлаб юбораман. Мени кечиринг. Нима? Мана. (*Худди дарсда жавоб бераётгандай.*) Улар ўзлари сўрдириб ташлатиш учун газанда уясини излаб боришган. Чумоли шираларни қитиқлаб соғади. (*Чуқур фикрлаб.*) Дунёни инстинкт бошқаради. Ҳаётни ҳам, ўлимни ҳам.

Вираг (*бошини ёнига қийшайтириб, елкасини букиб, куракларини букчайтириб, соққаси чиққан хира кўзларини парвонага тикади, чангак бўлиб қолган панжалари билан уни кўрсатиб, қичқиради*). Ким у Жер-Жер? Ким у азиз Жералд? О мен унинг хато қилишидан жуда-жуда кўрқаман. Бу палакатнинг олдини оладиган киши йўқмики, тоза сочиқ олиб уни ҳайдаб юборса а? (*Миевлайди.*) Пиш-пиш-пиш, кел бу ёққа. (*Хўрсинади, ўзини орқага ташлайди ва қимирламай энгаҳи осилган ҳолда ерга қия тикилиб қолади.*) Нима қилдик, майли. У тезда тин олади.

Мен туғилдим учмоққа,
Баҳорни шўх қучмоққа,
Айланмоққа, кўчмоққа.
Алдамайман, шоҳ эдим,
Боқий нарса йўқ дедим,
Поёнга етиб келдим,
Оҳа!

(*Учиб бориб чироққа урилади, қанотларини пир-пир типирлатади.*)
Ғоят, ғоят, ғоят, ғоят, ғоят чиройли қанотчалар.

Тепадаги сўл эшикдан Генри Флауэр чиқиб келади-да, сирғангандай икки қадам ташлаб, салоннинг ўртасидан чапроқда тўхтайдди. Устида ёпинчиқ ва бошида бостириб кийилган патли сомбреро. Кўлида даста оғочидан нуқра торли чанг ва узун бамбук найли аёл бошига ўхшаши сопол Ёқуб чилими. Қора бахмал чолвори таранг тортилган, балга киядиган туфлиси кумуш боғичли. Халоскорнинг масрур қиёфаси, гажаклари жингала бўлиб тушган, мўъжаз мўйлабча, соқоли жуда сийрак. Товони кичкина-кичкина турна оёқлари тенор қўшиқчи Марио, княз Кандинскийга тегишли. У тўр манжетини тўғрилайди, тароватли лабларини лаззатланиб эҳтирос билан ялайди.

Генри (*гитарасини тинғиллатиб, наст ва хуморли овозда*). Мана гўзал гул яшнаб очилган.

Вираг нўписали қиёфада жағларини маҳкам босиб қандилга тикилади. Блум кўзларини Зоянинг бўйнидан узолмайди. Олифта Генри ўртаси ўймоқча энгаҳини қимирлатароқ пианинога бурилади.

Стивен (*ўзича мингирлаб*). Кўзингни юмиб чал. Худди отажондай. Мен қорнини чўчқанинг емиши жавдар билан тўлдирдим. Тўйиб кетдим ҳаддан ортиқ. Борай мен ўз хаводоримга. Гўёки бу худди ўша. Стиви, сени чорлар ҳалокатли йўл Қария Дизининг ҳузурига ўтиш ё телеграмма бериб хабар қилиш керак. Бизнинг бугунги учрашувимиз менда унутилмас таассурот қолдирди. Гарчи бизнинг ёшимиз. Эртага тўлароқ ёзаман. Дарвоқе, айтиб қўяйки, мен ичганман. (*Яна чалади.*) Энди минор аккорд. Ҳа. Ҳар қалай, унчамас.

Алмидано Артифони мўйловларини таҳдидли қимирлатиб, найча қилиб ўралган ноталарни узатади.

Артифони. *Ci rifletta. Lei rovina tutto!*

Флорри. Бир нима айтиб бер. «Муҳаббатнинг эски ширин кўшиги»ни айт.

Стивен. Овозим йўқ. Мен тамом бўлган санъаткорман. Линч, мен сенга уд ҳақидаги хатни кўрсатган эдимми?

Флорри (*аҳмоқона илжайиб*). Билади кўшиқ айтишни, лек айтмас.

Деразада икки Сиём эгизаги Филип Хушёр ва Филип Маст, икки Оксфорд профессори майса ўрувчи машина кўтариб пайдо бўлишади. Икковлари ўзларини Мэтью Арнолдга ўхшатиб ниқоблашган.

Филип Хушёр. Тентак ақлига нима дейди, эшит. Иш ишқал. Сиёҳи йўқ перо билан ҳўл қоғозга ёз. Уятсиз ибратли ёш йигит каби. Ойлик эди уч фунту ўн икки, икки фунти қоғоз пул, бири олтин танга, яна икки крон, билса эди буни ёшлик. Муни en ville, муни sur mer, Мойрада, Ларчетда, Хиллс-стритда табибларда, Беркда. Тўғрими ҳаммаси? Мен сенга қараб турибман.

Филип Маст (*сабрсизлик билан*). Йўқот бу бошоғригини Худонинг жаннатига! Ҳеч кимдан қарзим йўқ. Октавани ўйлаб олсам бўлгани. Шахснинг иккинчи бор иккиланиши. Ким менга айтди унинг отини? (*Унинг ўт ўрари шовқин солиб тариллайди.*) Аҳа, ана. Зое ту сас arano². Гўёким, мен бўлгандайман бу ерда илгари. Фақат қачон, балки Аткинсон билан, қаердадир менда унинг сурати бор эди. Қандайдир Мак. Ёки Тумак. Қулоғимни еган эди айтиб кимнидир, ким эди, шошма, Суинберн эмасми?

Флорри. Бас, кўшиқ айтасанми?

Стивен. Руҳ бардам, жисмимиз ожиз.

Флорри. А сен Манутни тугатмаганмисан? Сен менинг ўша ерлик бир танишимга ўхшайсан.

Стивен. Мен унга барҳам берганман. (*Ўзича.*) Эҳ, намунча ақли.

Филип Хушёр ва Филип Маст (*ўт ўрар потирлар, ўрилган ўтлар ерга отилиб ётар*). Ақлли-тақилли. Тугатди-тук отди. Айтганча, китоб, анов нарса ва таёқ ўзингдами? Ҳа-ҳа, мана улар. Ақлли-шақлли, тугатти-сугатти. Бардам бўл. Биздан ўрган ва сўрган.

Зоя. Ўтган кеча бир руҳоний келди, мақсади маълум нарса, ўзи бошдан-оёқ тугмаси қадалган, чопонини ҳам ечмайди. Нега мунча хавфсирайсиз, дедим унга, шундоғам сизни биламан, католик кашисиз, дедим.

Вираг. Унинг шундай қилиши ниҳоятда табиий. Гуноҳқорлик сари қадам ташлаган. (*Кескин, кўз қорачуқлари кенгайиб.*) Қуриб кетсин Папаси! Оламда ҳеч бир янги нарса йўқ. Мен Вирагман, мен роҳиблар ва бокираларнинг яширин ахлоқларини фош қилиб ташладим. Нега мен католик черковдан алоқани уздим? «Руҳоний, аёл ва тавбахона»ни ўқинг. Пенроуз. Иблис Флибертид-жиббет. (*У жазавага тушади.*) Қамишдан бўлган белбоғини ечиб ташлаб аёл ҳаёнинг нафис лаҳжаси билан лингамга ўз йонисини тақдим этади. Ундан сўнг тез орада эркак аёлга тўқайзорлардан ўлжа, бир бўлак гўшт келтиради. Аёл хурсанд бўлиб, ўзини тери ва укпарлар билан безайди. Эркак унинг йонисини катта маҳкам лингами билан севар. (*Қичқиради.*) Coactus volui. Сўнг енгилтак хотин қочмоқчи бўлар. Эркак зўр бериб унинг қўлидан тутар. Хотин чинқирар, тукурар, тишлар. Ҳазабга минган

¹ Ўйлаб кўринг. Сиз ҳаммасини буздингиз (*итал.*).

² Ҳаётим, мен сени севаман (*юнон.*).

эркак хотиннинг бўлиқ ядганасига¹ қаттиқ урар. (*Ўз думини тутиш учун айланади.*) Пуф-паф! Пух-пух! (*Тўхтайтиди, акса уради.*) Апшу! (Олдини қашийди.) Уфиррухх!

Линч. Хўш, қандай бўлди у ёғи? Сен ҳазрат отани тавбасига таянтирдингми? Черков замбарагини отгани учун тўққиз марта «Э, Падар» дуосини ўқитгандирсан?

Зоя (*бурнидан худди морж мўйловлари каби туклар отилиб чиқади*). Замбаракка бало борми? Бир андаккина сезим, холос. Ҳисоб қуруқ.

Блум. Бечора!

Зоя (*бепарво*). Ўзи айбдор.

Блум. Қанақасига?

Вираг (*унинг башараси бўжмайиб ваҳшиёна бир ўра ҳосил бўлади, ундан қора мавжлар отилиб чиқади; суяклари кўриниб турган бўйни олдинга туртиб чиққан. Нокас тумшуғини кўтариб увиллайди*). Verfluchte Goim!² Унинг отаси бўлганми ё қирқтами отаси. Э унинг ўзи ҳеч қачон бўлмаган. Чўчқалар Худоси! Унинг иккита чап оёғи бор эди. Бу Иуда Иакх, Ливия бичилган қули, Папа бастарди! (*У қийшайиб кетган олдинги панжасига чўқади, тирсақлари тўймоқ ва қаттиқ, гардани билан қўшилиб кетган бош чаноғи ичидан кўзлари ола-кула талваса қилади, сукунатга ботган оламни унинг чинқириқ уввоси тутиб кетади.*) Фаҳш насллар. Апокалипсис.

Китти. А Мэри Шортоллни айтинг. Анов кўк шапкали Жонгинам Жимми билан ўйнаб қорнини қаппайтириб олдию касалхонага тушди, туққандан кейин боласи томоқни ютолмай қўйди, шунақа алоҳа тўшакчасида бўғилиб ўлди, ҳаммамиз уни кўмгани пул йиғдик.

Филип Маст (*жиддий*). Qui vous a mis dans cette fichue position, Филип?

Филип Хушёр (*қувноқ*). C'était le sacre pedion, Филип.

Китти шошмасдан бошидан шляпасини ечади ва хина билан бўялган сочларини тузатади. Ҳаммабон аёлнинг шунчалар чиройли боши ва шунчалар чиройли мафтункор сочлари бўлиши мумкинлигини ҳеч кимса дунё бино бўлиб хаёлига келтирган эмас. Линч унинг шляпасини олиб бошига бостириб кияди. Ойимқиз дарҳол уни тортиб олади.

Линч (*кулиб*). Мечников деган одам мана шунақа нарсани одамсимон маймунларга эмлаган.³

Флорри (*бош силкиб*). Локомотор атакси⁴.

Зоя (*қувнаб*). Вой-вой, менинг энциклопедиям қаёқда?

Линч. Уч оқила қиз.

Вираг (*безгак тутгандай қалтирайди, тутқаноққа гирифторм кишининг юпқа лабларида сариқ кўпик жимирлайди*). У мум, меҳригиёҳ малҳами, норанж гули сотиб юрди. Рим саркардаси Пантер уни ўз қурол-асбоби билан йўлдан оздирди. (*Ялтираб турган чаёндай тилини чиқаради, кафтини оёғининг орасига суқади.*) Масихо! У қизнинг қулоқ пардасини йиртиб юборган. (*Худди павиан маймуни каби ваҳшиёна чинқириб жилпанглайди, белларини уятсизларча ўйнатади.*) Хак! Хек! Хик! Хок! Хук! Кок! Кук!

Башараси қип-қизил, қўллари мушакдор, бурни сертук, кўрпасақол, шалпангқулоқ, кўкси сержун, пахмоқсоч, эмчакдор Бен Дароз Доллард олдинга чиқади, гўштдор белига қора чўмилиш иштони кийган, гўштлири иштондан осилиб туради.

¹ Лингам, йони, ядгана — эр-аёл олатлари, орқа (*санскр.*).

² Лаънати гоимлар! (*идиш.*). Гоим — яхудийлар тилида жоҳил одамлар.

³ Мечников 1904 йилда маймунларга захм эмлаган.

⁴ Ҳаракатлантирувчи аппарат фаолиятининг бузилиши.

Бен Доллард (улкан кафтларида тошларни шарақлатиб ўйнайди, гулдурлаган овози билан шўх тиролча оҳанглари куйлайди). Муҳаббат юракда ўт олса.

Она Каллан ва она Квигли, икки қиз хизматчилар билан тўсиқлардан ошиб сакраб ўтиб, уни кенг қулоч ёзиб қучоқларига босадилар.

Қизлар (ҳаяжон оғушида). Катта Бен! Бен, менинг жоним!

Овоз. Мановини ушлаб тулинг манов аҳмоқ иштонда.

Бен Доллард (қаҳ-қаҳ уриб кулиб, нафаси ичига тиқилиб, сонига шапиллатиб уради). Қани, қани, бошланг!

Генри (кесилган аёл бошини бағрига босиб, майин шивирлайди.)

Сенинг юраккинанг, менинг севгилим. (Уд торларини чертиб.)

Ажиб сиймо бўлгач намоён...

Вираг (терисини ўзгартиради, қуюқ патлари туллаб тўкилади). Бекор!

(Қоп-қора оғиз ўрасини кўрсатиб ҳомуза тортади, яна жағларини ёпади, пастки жағини қоғоз ўрами билан туртиб қўяди.) Ўшандан кейин шунга айтиб мен жўнаш учун отландим. Алвидо. Кечир алвидо. Dreck!¹

Генри Флауэр шошиб-пишиб соқоли ва мўйловчасини тароқ билан тарайди, бармоқларини туплаб ҳўллаб сочларини силлиқлайди. Ингичка қилич билан ўзига йўл кўрсатиб, эшикка шўнғийди, елкасига осилган арфа шўх тиринглайди. Вираг ёғочоёқда ўхшовсиз икки сакраб эшикка етади, думини хода қилади ва йўл-йўлакай чаққонлик билан деворга ириган-сариқ варақани ёпиштиради ва боши билан уриб уни текислайди.

Варақа. К. 11. Ёлонлар ёпиштириш ман этилади. Сирни тўла сақлаш. Д-р Гай Фрэнкс.

Генри. Энди ҳаммаси тугади.

Вираг чаққонлик билан калласини бураб олади-да, уни қўлтиғига қистиради.

Вирагнинг боши. Фирибгар!

Бирин-кетин жўнайдилар.

Стивен (Зояга елкаси оша). Протестантларнинг хилоф таълимотига асос солган ўша чиранчиқ пастор сенга кўпроқ ёқиши мумкин эди. Лекин сен итга ўхшаган донишманд Антисфендан эҳтиёт бўл, ундан сўнг ересарх Арийнинг ўлимидан кўрқ. У бадрафхонада омонатини топширди.

Линч. Унга ҳаммаси битта худо.

Стивен (художўйлик билан). Раҳмон ҳар нарсага Қодир.

Флорри. Менинг ишончим комил, сен амалсиз руҳонийсан. Ёки роҳибсан.

Линч. Тўғри-тўғри. У кардиналнинг ўғли.

Стивен. Кардиналнинг ўғури. Бурама мазҳаби роҳиби.

Бутун Ирландия руҳонийларининг раҳбари Табаррук Зот Саймон Стивен кардинал Дедал қизил камзул, сандал ва пайпоқ кийган ҳолда эшикда кўринади. Унинг ёрдамчи ходимлари етти оғир гуноҳ, маймунсимон пакана-миттиллар ҳам алвон либосларда, унинг ортидан ёпинчиқнинг узун этакларини кўтариб ва ҳам этак остига дам-бадам қараганча келадилар. Табаррук Зотнинг бошида ён томонга қийшайган гижим цилиндр. Катта бармоқлари қўлтиғига тиқилган, кафтлари олдинга чиқиб туради. Бўйнида шиша тиқинларидан тасбеҳ, унинг ўртасидан кўксига буров-бурама хоч осилиб тушган. У катта бармоқларини қўйнидан чиқариб, уларни ҳавода кенг юмшоқ ҳаракатлантириб, кўкдан раҳм ва раҳмат сўрайди ва тантанавор, болохонадор хитоб этади.

¹ Ахлат! (идиш.).

Кардинал.

Асирликка тушди-да Консервио,
 Чуқур зиндон унинг бўлди макони.
 Банди бўлди,
 Қўл-оёғи кишанда,
 Уч ботмондан ортиқ эди авзони.

У бир зумгина ўнг кўзини қисиб ва чап лунжини шишириб ҳаммага олазарак боқади. Кейин ўзини босолмасдан мункаяди ва орқасига чайқалади, сўнг азаматларча қувноқлик ва саховат билан баралла қўшиқ куйлайди.

Эркак ўрдак хўп яхши,
 Сап-сап-сариқ панжаси,
 Семиз эди, дўмбоқ ва сузгир,
 Аммо ваҳший ўрдакхўр
 Ўз қорнини ўйлаб, кўр,
 Отди уни, ўлди сағир.

Искабтопар чивинлар унинг кийими ёнида ғувиллаб учишади. Қўлини кўксиди чалкаштириб чеҳрасида азоб ифодаси билан белларини уқалаб, қашиниб, нидо солади: Мен дўзах азобида қолдим. Энг бўлмағур сафсата билан қасам ичаманки, Исо Масихога таҳсинлар айтурман, бу майда резги халқнинг ҳаммаси ҳам бир хил эмас, акс ҳолда мени бу қурмағур қуррамиздан суриб чиқариб юборгай эдилар.

У бошини ёнига солиштириб, ўрта ва кўрсаткич бармоқлари билан атрофдагиларга тез-тез дуо қилади, байрамона бўсагузорликларни адо этади, кейин алпанг-талпанг шипиллаб узоқлашади, бошидаги цилиндрни қийшайиб қолган, у шитоб билан кетаркан, ўз ёрдамчи ходимлари каби кичрайиб боради. Миттилар байрам бўсаларини улашароқ иланг-биланг одим отиб, пишиллаб, хихилаб, ўгирилиб, бурилиб мўралай-мўралай, ҳар ёққа қарай-қарай унинг орқасидан юрадилар. Олислардан унинг мардона ва шафқатли, майин ва оҳангдор овози янграйди:

Юрагимни сенга элтар,
 Юрагимни сенга элтар,
 Майин кеча шамоли
 Юрагим сенга элтар!

Ёниқ эшикнинг қабзаси буралади.

Эшик қабзаси. Сееенгааа!

Зоя. Эшикка иблис келди.

Эркак киши шарпаси ғижирлаган пиллапоялардан тушиб келади, у қозикдан шляпаси ҳамда ёғирнўшини олаётгани эшитилади. Блум беихтиёр ўрнидан қўзғалади, олдинга юради, йўл-йўлакай эшикни қия ёпади, кейин асабийлашиб чўнтагидан шоколад бўлагини чиқариб Зояга узатади.

Зоя (унинг сочини ҳазиломуз искаб). Ҳимм. Онангга балли. Жонимдан ҳам яхши кўраман, севаман.

Блум (ташқарида даҳлизда ойимқизлар билан гаплашаётган эркак кишининг овозини эшитиб, сергакланади). Яна у бўлса-чи? Яна-я? Ё иш чаппа бўлдими? Ёки маишат устига яна маишатми?

Зоя (зар қоғозни очиб). Санчқидан олдин бармоқ ўйлаб топилган. (Бир бўлак ширинлик ушатиб оғзига солади, яна бир бўлагини Китти Риккетсга узатади, Линчга ҳазиллашади.) Сенга ҳам оҳқа берайми?

(Линч бош силкитади. Ойимқиз унинг жиғига тегади.) Берайми ё бермайми? (Линч бошини орқага ташлаб оғзини очади. Ойимқиз шоколадни дам у ёққа, дам бу ёққа айлантиради, йигитнинг боши унга эргашади. Яна орқага қайтади, йигит ойимқизга қарайди.) Ол!

Ойимқиз шоколад бўлагини итқитади. Йигит уни оғзи билан хап этиб тутиб, касирлатиб чайнайди.

Китти (чайнаб). Мен билан Майрасга ўйнагани борган анов инженер, унинг шоколади яхши эди. Ичига ликёрлар солинган. Бу бозор қуни вице-қиролнинг ўзи рафиқаси билан келди. Биз у ерда Тофтнинг арғамчисида роса учдик, ҳозиргача ўзимга келолмайман.

Блум (Свенгалининг мўйна пўстинида пешонасига, наполеонча жамалак туширган, қўлини кўксига чалкаштирган, худди сўзлай туриб махсус машқлар бажараётган нотиқ каби манглайини тириштириб, эшик томонга лочиндай ўтқир назар ташлайди. Кейин чап оёғини олға ташлаб, кучаниб шитоб билан шиддатли айланади ва ўнг қўлини сўл елкасидан тушириб, лозжа устасининг ишорасини адо этади). Даф бўл, даф бўл, даф бўл ким бўлсанг ҳам, сени қарғайман!

Ташқарида туман қўйнида узоқлашаётган қадамлар ва эркакнинг йўтали эшитилади. Блумнинг чеҳрасидан енгил тортгани сезилади. У қўлини нимчасининг қатига тиқиб хотиржам, бемалол бир алфозда туради. Зоя унга шоколад узатади.

Блум (вазминлик билан). Ташаккур.

Зоя. Айтдимми, қулоқ сол. Қани, ол!

Зинада оёқ товуши баралла эшитилади.

Блум (бир бўлак шоколадни олиб). Кўзгатадими? Мен ўйлаган эдимки. Ванил тинчлантирадими ё бўлмасам? Мнемо. Сочилган нур, хотира сочилиб кетади. Қизил силга таъсир қилади. Ранглар аёлларнинг табиатига таъсир қилади, уларда бу бироз бўлса ҳам бор. Қора одамни ғамга ботиради. Еб-ичинглар, ўйнаб-кулинглар. Зеро эртага. (Овқат ейди.) Дидга ҳам таъсири бор, пуштисимонлик. Лекин мен анчадан бери. Худди нотанишдай кўзга. Анов руҳоний ишқилиб, бўлсин-да. Ҳеч бўлмаса кеч бўлсин. Эндрюснинг қўзиқоринини синаб кўрсакмикин.

Эшик очилади. Бу ернинг бекаси тўла семиз Белла Коэн киради. Устида оқиш-сарик узун кўйлак, этагига ялтир-юлтир попилтириқ осилган. У иссиқдан ториқиб қора суяк елпигич билан елпинади, бу билан «Кармен»даги Минни Хокка ўхшаб кетади. Чап қўлида иккита, никоҳ ва сақловчи узук. Башарасига зайтун туси урган, терлаган, кўпчиган, бурни гўштдор, бурун тешикларига сарғимтирлик ўтирган. Кўз атрофлари қуюқ бўялган. Мўйлар ўсиб кўзга ташланиб қолган. Қулоқларига катта зумрад исирға осилган.

Белло. Вой, иссиқ! Вой, тутаб ҳовурим чиқиб кетяпти.

У жуфтлашиб турганларни бирин-сирин кўздан кечиради, кейин назари Блумга тушади, нигоҳи хукмфармо, қатъиятли. Катта елпигичи унинг юзи, бўйни, лорсиллаб турган баданини енгилгина елпийди. Кўзлари қарчигайдай ёнади.

Елпигич (олдин тез, сўнг оҳиста елиб). Кўриб турибман, сен уйлангансан.

Блум. Ҳа... Унчаликмас, мен қайгадир йўқотиб қўйдим...

Елпигич (дам очилиб, дам ёпилади). Жиловинг хотинингнинг қўлида, гаҳ деса, қўлига қўнасан.

Блум (аҳмоқона илжайиб ер чизиб қолади). Бу рост.

Елпигич (ёпилиб, қулоқ устида тўхтади). Сен мени унуттингми?

Блум. Ҳа. Йўқ.

Елпиғич (*ёпиғиғича бел устида*). Мен ўшаман ҳа ўша сен олдин кимни орзу қилгандинг? Ўшанда у ва шериги бор эди. Ўшандан бери бизни билармидинг? Мен ҳам уларнинг бари ва ҳозир ҳам биз ҳаммамиз ўша-ўшамми?

Белла Блумнинг ёнига боради, уни елпиғичи билан оҳиста уради.

Блум (*сесканиб*). Ҳукмфармо хилқат. Кўзимдаги хотинларга ёқадиган хуморни сизди.

Елпиғич (*шапатилаб*). Биз кўришдик. Сен меникисан. Тақдир шунақа.

Блум (*бўйсуниб*). Лобар хотин мен сенинг ҳукмингни кутган ва истагандим. Мен чарчадим, ташлаб кетишди, ёшим ўтиб қолди. Мен инсон ҳаётининг бош почтахонасида кечиккан хатлар учун қўйилган яшик олдида турибман, қўлимда қўшимча ҳақ тўланадиган ҳали жўнатилмаган хат, ҳа, шундай десак ҳам бўлади. Бир-бирига тўғриланг очилган дераза ва эшик орасида отни йиқитадиган елвизак эсади, жисмларнинг қулаши қонунига кўра... Мен ҳозиргина чап қўймичимнинг томирида яллиғланиш оғриғини сиздим. Бу дард оиламизда бор. Отам раҳматли тул қолиб шу касалга чалинган, унинг оғриқларига жуда сезгир эди. У ҳайвонларнинг иссиғи бунга ёрдам беради деб ишонарди. Қиш кирганда мушук терисидан тикилган нимча киярди. Ҳаётининг охирларида шоҳ Довудни ва маъшуқаси асном аёлни эслаб, Атосни ёнида олиб ётарди, гўрга киргунча содиқ маҳрами эди. Сиз эҳтимол, билсангиз керакки, итнинг сўлағи... (*Сесканади.*) Оҳ!

Ричи Гулдинг (*катта портфел кўтариб киради*). Кулги билан доим енгасан. Дублиндаги энг яхши нарса. Шаҳзодаларга лойиқ жигар ва буйрак.

Елпиғич (*шапатилаб*). Ҳаммаси тугайди. Меники бўл. Ҳозир.

Блум (*икқиланиб*). Ҳаммаси ҳозирми? Туморни бекор бериб юборибман. Ёмғирда қолдим, шабнам тушганда тошлар устида ётдим, менинг ёшимда бу хато. Ҳар бир ҳодисанинг ўз табиий сабаби бўлади.

Елпиғич (*секин настини кўрсатиб*). Сен қила оласан.

Блум (*настга қараб, ойимқиз оёғининг чизимчалари бўшалиб ётганини кўради*). Бизга қарашяпти.

Елпиғич (*кескин настини кўрсатиб*). Қилишинг керак.

Блум (*ҳам хоҳлаб, ҳам хоҳишига қарши бориб*). Мен ҳақиқий ясси тугун қилишга устаман. Югурдак бўлиб юрганимда ўрганиб олганман. Келлетнинг почта буюртмалари бўлимида ишлаганман. Қўлимни қадоқ қилганман. Тугунлар тили. Ижозат беринг. Илтифот қилинг. Мен боя тиз чўкиб туриб эдим. Оҳ!

Белла кўйлагини андаккина кўтариб, оёқда мустаҳкам туриб олгач, курси четига чизимча билан боғланган ботинка кийган шойи пайпоқдаги лаққа гўштдор оёғини қўяди. Оёғи букланмайдиган, ёши ўтинқираб бораётган Блум бу туюқ устига энгашиб, юмшоқ бармоқлари билан чизимчанинг учини тешикчалардан ўтказди.

Блум (*завқи келиб гувранади*). Менсфилднинг қўлида хотин-қизлар бўлимида мирза бўлиб хизмат қилади. Клайд-роудлик леди хоним учун ясалган мислсиз мўъжаз, тагига атлас астар тўшалган ўлардай посон лайка ботинкача, унинг тугмаларини қадаш, то тиззагача чалкаштириб чизимчаларни тешикдан ўтказиб тортиш менга ҳеч туганмас ажойиб-ғаройиб лаззат бағишларди, бу ўсмир чоғларимдаги муҳаббатимнинг орзуси эди. Ҳатто мум манекенга бўлса ҳам завқим тошарди, мен ҳар куни томоша қилгани Раймондга борардим, леди хонимнинг паришликлар киядиган майда тўр пайпоғию оёғининг равочга ўхшаган кичкина бармоқчаларини кўрганда шавқим келиб ўз-ўзидан жўш урарди.

Туёқ. Эчкиларникадай менинг илиқ пўстимни ҳидла. Менинг шоҳона оғирлигимни ўзинг ҳис қил.

Блум (*чизимчаларни боғлаб*). Сикмаяптими?

Туёқ. Агарда чалкаштириб юборсанг, соққаларингни шундай тепаманки, учиб кетади.

Блум. Муҳими, бошқа тешикка ўткизиб юбормасам бўлди, бир хайрия балида шунақаси ҳам бўлган. Кори бад. Сиз эслаган хонимнинг... тешиги тегишли жойида эмас экан. Ўша балда у кимни учратди денг... Тайёр!

Чизимчаларни боғлаб қўйди. Белла оёғини настга туширди. Блум бошини кўтарди. Ойимқиз беканинг башараси ва кўзлари унга тик боқиб турарди. Унинг кўзлари хиралашади, ўчади, кўзостлари халта бўлиб осилади, бурни кўпчиди.

Блум (*ноаниқ пўнғиллаб*). Марҳаматли жаноблар, яна қандай хизматлар бўлса, биз тайёرمىз...

Белло (*қуюқ дўриллаган овоз билан, кўзи худди одам ўлдирадиган калтакесакнинг кўзидай қаҳрли ёниб*). Ярамас лайча!

Блум (*ошuftа бўлиб*). Малика!

Белло (*икки бети настга чўкиб*). Хиёнаткор болдирларнинг кули!

Блум (*ийғламсираб*). Ҳар нарсага қодир!

Белло. Нажасхўр!

Блум (*мушаклари латтадай бўшашиб*). Ажойиблар ажойиби!

Белло. Тиз чўк! (*Унинг елкасига елтиғич билан уриб.*) Оёғингни бук! Чап оёғингни орқага торт. Йиқиласан. Йиқилияпсан. Тиз чўк!

Блум (*кўзларини сузиб, катта-катта очиб, бекач уларни юмади ва чинқиради*). Кўзиқорин!

Худди тутқаноқ тутгандай қаттиқ чинқариб у тиз чўкади, пишиллайди, хирқирайди, тумшуғи билан унинг оёғи тагини кавлайди, кейин худди ўлиб қолгандай узала тушиб ётади, кўзларини пир-пир учган мижжалари билан чимдиб беркитади, бу намунали устанинг ҳолатига ўхшайди.

Белло (*сочи калта олинган, бақбақаси қип-қизил, қуюқ ўсиқ мўйлаби оғзи теграсида тақадай айланиб тушган; у тоғликларга хос гамашни кийган, кўк чопонининг тугмалари кумушдан, кўйлаги эркин бичиб тикилган, бошида каклик пати қадалган тиролча иляна. Қўллари этик шимининг чўнтагига чуқур тиқилган. У оёғини Блумнинг гарданига қўйиб пошнаси билан қаттиқ эзади*). Менинг бутун оғирлигимни билиб қўй. Ҳуқуқсиз қул, ўз ҳукмдорингнинг голиб пошналари тахти олдида тиз чўк, токи улар сенинг устингда мағрур ва порлоқ қад кўтариб турсинлар.

Блум (*таслим бўлиб минғирлайди*). Қасам ичаманки, ҳеч қачон сизнинг сўзингиздан чиқмасман.

Белло (*қаҳ-қаҳ уриб*). Ўл-е эшшак! Бошинга нима тушишини сен ҳали билмайсан. Сенинг ночор тақдирингни мен ҳал қиламан, мен сени мажақлаб ташлагувчи кўрқинчли махлуқман. Мен ҳаммани коктейл билан сийлаб айтаманки, бўталоқ, сенинг барча муғамбирликларингни бошингдан уриб чиқараман. Қани, менга бир гап қайтариб кўр-чи. Бунга журъат этсанг, жаззанг! Сен жисмоний трико кийиб менинг пошна билан қиладиган тарбиям нималигини биласан.

Блум диван тагига кириб кетади ва мўралаб олазарак қарайди.

Зоя (*этагини ёйиб уни беркитмоқчи бўлади*). Бу ерда у йўқ.

Блум (*кўзларини чирт юмиб*). Бу ерда у йўқ.

Флорри (*уни этаги билан тўсиб*). У бундай қилмоқчи эмасди, мистер Белло. У ўзини тузатади.

Китти. Сиз уни кечиринг, мистер Белло. Сиз уни кечирасиз-а, тўғрими, мадам сэр?

Белло (*авроқ*). Қани, кела қол, жонгинам. Сенга бир сўз айтаман, шарифам, биз жазони аниқлаб оламиз, холос. Юрак-юракдан сўйлашамиз. (*Блум ботинмайгина бошини чиқаради.*) Ана ўзи, вой оқила қизим. (*Белло унинг сочидан тутиб ташқарига тортиб чиқаради.*) Сен тузалгин дейман-да, бу сенинг фойданга, юмшоқ зарарсиз жойингга-да. Хўб, қани, қандай думбачамиз? О, мунча юмшоқ бўлмаса. Хўп, майли, қани тайёрлан.

Блум (*зир қақшаб*). Оҳ, йиртиб юборманг менинг...

Белло (*зуғумкорона*). Тумшугига ҳалқа, қисқич омбирлар билан қийноқ, таёқлаш, сўйилга тортиш, қамчилаш, буларнинг ҳаммасини қадимги замонлардаги Нубиялик кул каби бир бошдан тотиб кўрасан, бунга най садосини жўр айлаймиз. Сен энди қўлга тушдинг! Ўла-ўлгунча мени эсингдан чиқармайсан. (*Унинг афтига қон тепчийди, пешона томирлари бўртиб чиқади.*) Мен ҳар куни эртаминан Матерсондан келган чўчқа қовурдоқни еб бир шиша портер пивосини ичиб тўйиб нонушта қилгач, сенинг устингда худди ўриндиқда ўтиргандай ўтираман. (*Кекиради.*) Яхши сигарани тутатиб, «Қовоқхоначилар газетаси...»ни ўқийман. Кейин балким, сени молхонада сўйишлари ва ўтга қўйиб куйдиришларини буюраман, бир луқма-бир луқма тўғри оловдан олиб мазза қилиб чайнайман, этларинг тишимда қисирлайди, фарқи йўқ ўтда пишган чўчқачанинг этидан боз устига гурунчу, лимон ва қорағат қайласидан андак-андак қўшиб тановул этамиз-да бафуржа. Албатта, жонинг бироз оғриса ҳам керак.

Унинг қўлларини қайира бошлайди. Блум чинқириб чалқанча йиқилади.

Блум. Керакмас, оғриди, ойи! Керакмас!

Белло (*яна қайириб*). Яна бир!

Блум (*инграйди*). О-о! Жаҳаннам! Ёмон оғриди! Жонимни суғуриб олишяпти!

Белло (*қичқиради*). Қойил, қонли капрал билан қасам ичаман! Мен учун бу йилги энг яхши янгилик! Қани-чи, жин ургур, мени куттириб қўйма! (*Унинг башарасига шапалоқ тортади.*)

Блум (*ғиншийди*). Сиз мени урмоқчисиз. Мен ҳаммасини айтиб бераман...

Белло. Уни ушлаб туринглар, қизлар, ҳозир мен устига ўтириб оламан.

Зоя. Оҳа! Мен ҳам минаман. Хоҳлайман.

Флорри. Мен ҳам хоҳлайман, қизганчиқ бўлма.

Китти. Йўқ, мен. Уни менга беринглар.

Муассаса ошпази миссис Кео буришган-тиришган, энгагидаги туклари оқарган, чирк этак тутган, оёғида бошмоқ ва туссиз кўк эркаклар пайпоғи, енг ишмарилган қўллари қип-қизил, ҳамма ёғига ун сочилган кўйи эшикда пайдо бўлади, қўлида хамир ёпишган жўва.

Миссис Кео (*қонга ташна одамдай*). Сизга ёрдам-пордам керакмасми?

Улар Блумни тутиб турган жойида михлаб қўядилар.

Белло (*Блумнинг юзига ўтиради, хир-хир қилади, сигара тутатади, шошмасдан семиз оёғини чўзади*). Кўриб турибман, Китинг Клейни Ричмонддаги жиннихонанинг президенти қилиб сайлашди, шундай экан, айтиб ўтиш ўринлики, Гиннеснинг дивиденди қайд этилган акциялари ўн олти-ю уч чорақдан ўтмоқда. Крейг ва Гарднер айтишганда мен аҳмоқлик қилиб ўша пакетни сотиб олмагандим.

Ҳаммаси менинг омадсизлигимдан, жин чалсин буларни. Бунинг устига манав ярамас Реклама бирга йигирмани йиғиштириб кетди. (*Жаҳл устида сигарасини Блумнинг қулоғига тиқиб ўчиради.*) Қаёқда қолди бу ярамас расво қулдон?

Блум (*босилган, топталган, куйган алфозда*). Аа! Оо! Махлуқ! Жаллод!

Белло. Буни ҳар ўн дақиқада сўра. Ялин ёлвор. Илгари ҳеч нарсани сўрамагандай илтижо қил. (*Унинг бурнига бармоғини ўхшатиб суқади, тутаган сассиқ сигарани тиқади.*) Қани ўп. Буни ҳам, уни ҳам. Ўп. (*Оёғини у ёққа олиб, Блумга минади ва уни икки тўла оёғи билан сиқиб, худди чавандоздай амр қилади.*) Хўппа-хўппа! Ёнғоқ тергани кетдик! Мен унга миниб Эклипс пойгасида қатнашаман. (*Ёнига қийшайиб, ўзи минган отнинг моякларини дағаллик билан қисади ва тинмай қичқиради.*) Ҳей-ҳей, хўппала! Чаққон-чаққон! Сени ўзим чопадиган қиламан. (*Худди пойгачидек оти устида сакрайди, эгарда кўтарилиб-кўтарилиб қўяди.*) Хоним юрар одим-одим, арава борар йўртиб-йўртиб, чавандоз учар шамолдек.

Флорри (*Беллони силтайди*). Энди менга беринг. Сизга шу етади. Мен олдин сўровдим.

Зоя (*Флоррини силтайди*). Йўқ менга, менга. Сен нима, ҳалиям тугатмадингми, зулук?

Блум (*ҳансираб*). Бошқа ҳолим қолмади.

Белло. Ҳали бўлмади, тўхтаб тур. (*Нафасини ростлаб.*) Ўҳ лаънати. Оҳа. Ҳозир. Пўкакни отиб юборди. (*Ўз орқасини йириб очиб, юзини буриштириб қаттиқ ел чиқаради.*) Қани, ушлаб тур-чи. (*Яна орқасини йиради.*) Ў, жин урсин, ўн олти-ю уч чорак.

Блум (*қора терга тушиб*). Эркак эмас. (*Ҳидлаб кўриб.*) Хотин киши.

Белло (*унинг устидан тушади*). Бас, думингни ликиллатаверма. Орзуйингга еттинг. Сен бундан буён эркакликдан тушдинг, энди тўла менга қарайсан, бўйнингга бўйинтуруқ. Ислоҳ либослари ҳақида. Сен эркаклар кийимини ташлайсан, буни тушуниб олдингми, Руби Коэн? ва дарҳол жимирлаб турадиган, бош томондан кийганда шилдирайдиган ярақ-юруқ шоҳи кўйлақлар оласан.

Блум (*ғужанак бўлиб*). Ипак, деб буюрди хонзода! О, шилдироқ! гичир-гичир! Мен унга тирноқларимнинг учини текизсам бўладими?

Белло (*ўз ойимқизларини кўрсатиб*). Кейин сен худди манавилардай бўласан, чиройли улама соч тақасан, упа-элик, мушку атирлар сепасан, қўлтиғингни тоза тутасан. Баданингга мослаб ўлчовингни олишади. Сен тигиз тортилган жуда тор корсет киясан, унинг матоси кўк ўзи кит мўйловидан ясалган боғичлар билан бойланади, энг чеккасигача, то тосгача олмослар билан безатилади, бу ерда сен тўлишасан, шунинг учун тўкилиб турадиган матолардан кўйлақлар киясан, белкўйлақларинг ҳавойи, ҳарир ва чиройли бурамали бўлади, албатта уларнинг ҳаммасида менинг уйимнинг тамгалари туширилади, Алиса учун нафис либослар, Алиса учун энг аъло атрлар. Алиса ўзини худди эгар-жабдуқнинг соҳибасидай сезади. Бундай ҳавойи ҳарир либослар кийган Мария ва Марфалар ўзларини совқотгандай сезадилар, лекин яланғоч тиззаларни чирмаган енгил жимжимадор тўрлар сенга шуни эслатадики...

Блум (*сочлари хантал рангига уйқаш жозибадор бекач, икки бетига қуюқ упа-элик тортилган, аммо қўллари ва бурни эркакларники каби катта-катта, оғзи нафс хурушларига мойил*). Мен фақат икки маротабагина ўша ойимқизнинг усти-бошларини Холлс-стритда кийиб кўргандим ҳазил қизиқчилик учун. Ишлар касод бўлган пайтларда

кийимларни мен ўзим ювардим пулни тежами учун. Энгил-бошимни ҳам ўзим қайта бичиб тикардим. Соф иқтисод.

Белло (*заҳарханда қилиб*). Кўрсатган хизматларингни писанда қиласан-да, а, онахон мақтасин деб, а? Ана ундан кейин худди байрамдай ясан-тусан қилиб, деразаларнинг барча пардаларини тортиб, ойна олдида ўзини ҳар мақомга солганини кўрсангиз, дам қип-яланғоч сонларини кўрсатади, дам така эмчакларини, дам худди бераётгандай турли ҳолатларга киради! Ҳоҳо! Кулгим қистайди! Кўп кийилган қора комбинация ва калта иштон, охириги зўрланиш чоғида барча чоклари сўкилиб кетган, буни сенга Шелборн меҳмонхонаси бекаси Мириэм Дэндрейд сотган эди, тўғрими?

Блум. Мириэм. Қора комбинация. Ярим кибор хоним.

Белло (*қўпол кулиб*). Худо урсин, бу шунчалар қизиқ! Сочингни олдириб, орқа эшикдан кириб олиб, ўзингни офатижон Мириэм қилиб кўрсатган экансан-да, а, тўшакка кўндаланг ётиб, нафас чиқармай кутиб, а, баайни миссис Дэндрейднинг ўзи-я, ахир у лейтенант Смайт Смайт, мистер Филип Огастес Блокуэлл, Ч.П., синйор Лачи Даремо, барно тенор, мовий кўзли Берт, лифт ҳайдовчи, Гордон Беннетдай машҳур Анри Флери¹, худди Кайковусдай бой кварталон Шеридан, кўҳна Тринити сузувчилар командасининг саккизинчи рақами, ўзининг пойгада ютиб олган катта итлари Понто ва Бобс, бева герцогиня Мэнорхамилтон томонидан зўрланмасдан сал олдин шундай ётиб эди-да. (*Хахолойди.*) Худо урсин, бунақасини ҳеч ким кўрмаган, хаёлига ҳам келтирмаган, кула-кула ўласан агар!

Блум (*унинг юзи, қўли қалтирайди*). Мен Жералд туфайли корсетларга ишқивоз бўлиб қолганман, ўшанда мактабда «Аксинча» деган пьесада аёлни ўйнаганман. Ҳаммасига жонажон Жералд сабаб. У катта опасининг корсетини жуда ҳам яхши кўриб қолган экан, бари ана шундан бошланган. Энди жонажон Жералд тилла бўёқ билан юзини қизартиради, киприкларини бўяйди. Гўзалликка сифинади.

Белло (*ғаразли кулиб*). Гўзалликмиш! Кулгили алаҳсираш! Ўз чиройли бежама бурмаларингни тагингга йиғиштириб, ялтираган силлиқ тахт устида худди ойимқиздай ўтиришни биласан.

Блум. Илм-фан учун. Биз бошимиздан кечирадиган ранг-баранг ҳузур-ҳаловатларни қиёслаш учун. (*Жиддий.*) Шундай туриш ҳақиқатан ҳам яхши... Нега деганда, қанчадан қанча пайтлар қўл...

Белло (*кескин*). Бу яна қандай найрангбозлик? Ана у бурчакда сен учун қипиқ солиб қўйилган. Мен сенга қатъий кўрсатмалар бергандим, сен, нима унутдингми? Буни тик туриб адо этинг, сэр! Мен сенинг ярамас одатларингнийўқотмай қўймайман! Тагликларингда бирон марта доғ қолдирганингни кўрсам, ўлдим деявер! Дореннинг эшаги номига қасам ичаманки, сени дор устида ўйнатаман. Ўтмиш гуноҳлар сенга қарши бош кўтарган. Улар сон мингта саноғи йўқ.

Ўтмиш гуноҳлари (*бири олиб бери қўйиб*). Қора Черковнинг қоронғусида у камда битта аёл билан яширин никоҳга ўхшаган бир нарсани ўқитганди. У Д'Олийер-стритлик мисс Даннга хаёлан кўнғироқ қилиб, ўзини кўча будкасидаги аппарат олдида уятсиз бир ҳолга келтирганча, унга ақлга сифмайдиган нарсаларни сўйлаган. У бир кечаси санғийдиган қизни нажас ҳамда бошқа нарсаларини бўш ётган бинолар олдидаги ҳожатхонада санитарияга зид ҳолда қолдириб кетишга ҳам сўзи ва ҳам иш кўрсатиб унатган. У бешта жамоат халажойларида ўзининг қонуний рафиқасини олати салмоқли ҳар бир

¹ Блумнинг французчалашган «Генри Флауэр» лақаби.

эркакка таклиф этиб қалам билан ёзиб чиққан. У сассиқ купорос бўёқлар чиқарадиган фабриканинг орқасида ошиқ-маъшукларнинг ён-верига жойлашиб олиб, нималарни қандай ва қанча томоша қилиш мумкинлигини чамалаб кўрмаган деб ким айта олади? Ётмаганми у тўшакда худди семиз ахта чўчқа каби, ишлатилган ҳожатхона қоғозининг кўнгилни ағдарадиган бир парчасига кўзи билан еб юборгудай бўлиб тикилмаганми, буни унга палид бир фоҳиша тортиқ қилмаганми ширин кулча билан почтадан келган пулга алданиб?

Белло (*чинқиртириб хуштак чалиб*). Тузук-тузук! Сенинг бутун жинойи фаолиятингда энг ярамас уятсизлик нимадан иборат эди ўзи? Палид шу ҳолингда баён эт. Барини ичингдан чиқариб қус! Умрингда бир очиқ гапир!

Гунг ноинсоний қиёфалар қоронғуликдан тўда-тўда бўлиб чиқади, улар қаҳрли ғайиланади, ноаниқ чурқиллайди, чириллайди, ғойиб бўлади, булар Буфлуффум, Полди Кок, бир чақалик Чизимчалар, Кэссиди ёнидаги аъжуба, кўр йигитча, Ларри Каркидон, ана ўша қиз, ана ўша хотин, ана ўша суюқоёқ, ана ўша бошқа, ана ўша...

Блум. Мендан сўраманг! Бизнинг умумий эътиқодимиз. Плизентс-стрит. Мен ўйламаган эдимки, ярми ҳам... Энг муқаддас нарсалар номига қасам ичаманки...

Белло (*амрона*). Жавоб бер. Ярамас паррихта! Мен талаб қиламан. Димоғимни чоғ қил, уят нарсалардан сўйла, ё олабўжилардан айт, ё шеърлар ўқи, фақат тез бўл, тез! Қаерда? Қандай? Қачон? Қанчаси билан? Учгача санайман. Бир! Икки! У...

Блум (*тили тутилиб, калдираб*). Ммеен буууринииимнии тиикииидииим ўўшша иииифилоссс...

Белло (*каландимоғлик билан*). Йўқол, сассиқ кўппак! Тилингни тий! Гап сўраганда гапир!

Блум (*таъзимда*). Жаноб! Бегойим! Эркакларни бўйсундирувчи!

Кўлларини кўтаради. Благидан билакузуклар шилдираб тўкилади.

Белло (*масхаралаб*). Кундузлари бизнинг исқирт уст-бошларимизни ювиб чайсан, биз, аёлларнинг тобимиз қочганда, этагингни қистириб, бизнинг ҳалажойларимизни тозалайсан, думинг ўрнида идиш-товоқ сочиғини ишлатасан. Қандай яхши, тўғрими? (*Блум унинг қўли бармоғига ёқут узук тақади.*) Хўш! Шу узук билан сени қабул қилдим. Ташаккур, бегойим деб айт.

Блум. Ташаккур, бегойим.

Белло. Сен кўрпа-тўшакларни йиғасан, менга ванна тайёрлайсан, барча бўлмалардан тунги тувакларни олиб чиқасан, жумладан ошпаз хотин — миссис Кеонинг ҳам заруратини қум билан йиғиштирасан. Эсингда турсин, еттовини ҳам топ-тоза қилиб ювасан ёки шампандай охирги томчисигача ичиб кўясан. Меникини иссиқ-иссиқ ич! Ана шундай! Менинг ҳузуримда кўл қовуштириб турасан, акс ҳолда барча қилғилик, гуноҳларингни бирма-бир юзинга соламан, бошлаб таъзирингни бераман, орқангни яланғочлаб қаттиқ чўтка билан ураман. Шундай қиламанки, барча хатоларингни билиб оласан. Кечаси билагузукли қўлларингни крем суриб силлиқлайсан, қирқ уч тугмачали қўлқопчалар киясан, упа-эликни аямайсан, бармоқларинг учларини атир-анбарга белейсан. Бундай назокатлар учун валломатлар қадим замонларда жонларини тикардилар. (*Илжаяди.*) Бундай жонон парини кўргандан кейин менинг азаматларим ўзини тўхтатолмай қолади, ҳаммадан ҳам полковник хурсанд бўлади, улар бу ерга тўй олдида келишади, менинг тилла кавушчали нозанинимга кўрмана беришади. Аммо олдин сен билан ўзим бир роҳат қиламан. Менинг

отчопарда Чарлз Алберта Марш деган бир танишим бор (мен ҳозиргина унинг тўшагидан турдим, кейин лорд-канцлер идорасида ишлайдиган бир жентлмен ҳам мен билан бирга эди). У ўзига бир ходима излаб юрибди. Кўкрагингни кўтар. Табассум қил. Елкангни туширма. Ким қанча бермоқчи? (*Қўли билан уни кўрсатиб.*) Мана шу нарсага, хўжайини юк кўтаришни ўргатган, саватни тишида тишлаб кўтаради. (*Енгларини шимариб қўлини Блумнинг чотига тиқади.*) чуқурлиги ўзига яраша! Хўш, қандай, йигитлар? Юракда ўт борми? (*Қўлини харидорга нуқади.*) Ҳамма тепага чиқсин. Бошлаймиз!

Харидор. Бир флорин!

Диллоннинг ходими қўнғироқни чалади.

Овоз. Бир шиллинг у саккиз пенс ортиқча беряпти.

Ходим. Донг!

Чарлз Алберта Марш. Афтидан ҳали қиз болага ўхшайди. Нафаси ширин. Ёқимли.

Белло (*тўқмоқчани уради*). Икки шиллинг. Бундан арзон бўлмайди, арзимас баҳо. Бўйи ўн тўрт қарич. Ўзингиз уни қўл билан ушлаб кўринг. Уёқ-бу ёғини айлантинг. Бадани майин, мушаклари юмшоқ, териси ипакдай. Қанийди олтин тоштешарим ўзимда бўлса! Енгил соғилади. Кунин ўн тўрт литр тоза сут беради. Насл қолдириши ҳам аъло, бир соатдан кейин кўзилайди. Унинг ажлодларидан бири соғин бўйича ҳаммадан олдинда бўлган, қирқ ҳафтада минг галлон¹ сут берган. Оҳо-о, олтиним! Кўрсат бор бисотингни! Оҳо-о! (*Блумнинг елкасига ўз К. тамғасини босади.*) Ана сизга! Коэн кафолатлайди! Икки шиллинг, жентлменлар, ким кўпроқ?

Қорача юзли киши (*лаҳжасини яширишга уриниб*). Жуз вундт-зтерлинг.

Овозлар (*шов-шув қилиб*). Халифа Ҳорун ар-Рашид учун.

Белло (*мамнун*). Маъқул. Майли, ҳаммаси ёпирилиб келсин. Энг, энг калта кўйлак, енгилгина, тиззадан ҳам юқори, оқ тўр иштон кўришиб туради, бундан зўр қурол йўқ, нозик тўр билан тўқилган ипак пайпоқ, зумрад попилириқли, чоки ниҳоятда тўғри тушган, тиззадан юқорига қараб ўрлаб кетган, ишқибозларимизнинг энг нозик ҳиссиётларини жунбушга келтирмай қўймайди. Бармоқ бўйи баланд пошнада бедана юришни ўрган, қоматни юнончасига адл тут, сағри таранг, беллар биланглаб лорсиллайди, ўзига тортади, тиззалар бир-бирига ўпишгандай тегиб туради. Уларни кўзларингнинг бутун жодуси билан ўзингга жалб эт. Уларнинг ғариба хоҳиш-истакларини қўллаб юбор.

Блум (*бўғриққан башарасини қўлтиғининг тагига яширади, оғзига бармоғини тиқиб бетамизона иршаяди*). Оҳа, сиз нимага ишора қилаётганингизни мен биламан.

Белло. Бошқа нимага ҳам ярайсан, ҳажиқиз? (*Энгашиб қарайди, қўлидаги елтиғич билан Блумнинг сонлари орасига уриб қўяди.*) Ўзингга қара! Ўзингга қара! Думи йўқ мушук! Нима бор у ерда? Думинг қани, ёки уни чопиб ташлашдими, а? Сайра, қушим, сайра. Олти яшар болакайнинг булбулчасидай осилганидан айланай. (*Жўшиб қичқириб.*) Эркакмисан ўзи, йўқми?

Блум. Экклс-стритдаги анави...

Белло (*ачитиб*). Сенинг туйғуларингни аягим келади, аммо сенинг ўрнингни мушакдор барзанги эгаллаб бўлди, замонлар ўзгарди, менинг шўх йигитчам! Ана уни эр деса бўлар, гавдаси ҳам бор. Сен чала туғилган шундай кўк томирлари бўртган, гўдир, дағал бир

¹ Бир галлон – 4,54л.

қозикқа эга бўлганиндайди. Бас бойлайман, у замбарагини отди. Оёқ оёқда, тизза тиззада, қорин қоринда, кўкрак кўкракда! Йўқ, уни ахта деб бўлмайди. Орқаси – сариқ тук босган, мисли тиканзор. Тўққиз ой сабр қил, ўзинг кўрасан! Жин урсин уни, чучкаришни кўр, диконглашни кўр! Қутуриб кетасан киши, тўғрими? Ҳиқилдоқдан олади, тўғрими? (*ғижиниб тупуради.*) Пуф-эй, латта!

Блум. Менга адабсизларча муомала қилишди, мен... мен полицияга арз қиламан. Юз фунт. Ақл бовар қилмайди. Мен...

Белло. Ичагинг ингичкалик қилади, ўлимса. Бизга росмана жала ёғсин, сенинг ёғар-ёғмасингни бошга урамизми.

Блум. Бунда жинни бўлиб қолиш мумкин! Молл! Эсимдан чиқибди! Кечир! Молл! Ахир биз... ҳар ҳолда...

Белло (*шафқатсиз*). Йўқ, Леополд Блум, ҳаммаси хотин кишининг иродаси билан ўзгарди, сен эса бу пайтда Уйқу ўрида узала тушиб ухлаб ёттинг. Сенинг кечанг йигирма йил давом этти. Қайт ва боқ.

Хувиллаб ётган майдон узра қадим Уйқу ўрининг овози.

Уйқу ғори. Рип ван Винкл! Рип ван Винкл!

Блум (*Соч-соқоли ўсган, кўзлари ич-ичига ботган, қуруқ чакак бўлиб қолган Блум йиртиқ бошмоқ кийиб, қўлида занглаган эски милтиқ кўтариб, оёқ учуда ўсмоқчилаб қадам ташлайди, каттак-каттак ойначалардан ташқарига қараб нидо солади*). Мен уни кўраётирман! Бу унинг ўзи! Мэт Диллон уйдаги биринчи кечки зиёфат! Аммо бу кўйлак, яшил! Сочлари ҳам оч рангга бўялган, анави...

Белло (*масхараомуз қулади*). Вой кўр япалоққуш-ей, бу ахир ўз қизинг-ку, Маллингарлик студент билан турибди.

Сочлари оч тусли, енгилгина туфлича ва енгилгина кўк кўйлак кийган, бўйнидаги зангори шарфи худди шимол денгизи гўзаллариники каби шамолда ҳилтираган Милли Блум ошиғининг бағридан бир зум узилиб, ҳайрат тўла порлаган кўзларини катта-катта очиб хитоб қилади.

Милли. Вой! Бу отам-ку! Аммо қандай... вой, дадажоним, сиз мунча қариб қолибсиз!

Белло. Нима, ўзгариб қолибдимиз? Мана, ўзинг кўр, бизнинг жовонимиз, бизнинг ёзув столимиз, унинг устида ҳеч нарса ёзилмаган, Хегарти Холамизнинг юмшоқ креслоси, кўҳна рассомларнинг суратлари. Бу ерда бир эркак ўз ошна-оғайнилари билан таралла-бедод яшайди. Бу ер алданган эрлар макони! Нима бўпти? Қани айт-чи, қанча хотинларни кўрдинг? Ясситовон каллахум, қорнингни қулдирадиб уларни хурушга келтириш учун не-не кўчаларни кечалар санғимадингни? Нега индамайсан, эй, кўча хандон эр? Уй харажатларини қилиб келаётган одоб-икромли хотинлар. Энди тамомила тескариси. Экканингни ўрасан!

Блум. Улар... Мен...

Белло (*гапини бўлади*). Ренда бўлган олди-соттида сен Брюссел гиламини олган эдинг, улар гиламингни оёқости қилиб топташади. Улар шўх сатанг Молл билан бошоломон ўйнашиб, кўйлагининг тагидан бурга тутиб, сен ёмғирда қолиб келтирган ҳайкалчани йиқитишади, синдиришади, сен санъат – санъат учун деганча қолаверасан. Кейин сенинг қуйи қутингдаги барча сирларингни билиб олишади. Сенинг астрономияга оид китобингни тамаки ўраб чекишади. Кейин сенинг камин оташгоҳингга мис панжара устидан чиртиллатиб тупуришади, эсингдами бу мис панжарани Хэмптон Лидомдан ўн шиллингга сотиб олгандинг.

Блум. Ўну олти. Фақат учига чиққан аблаҳлар шундай иш қиладилар. Мени кўйиб юборингиз. Мен қайтаман – мен исбот қиламанки...

Овоз. Қасам ич!

Блум қўлларини мушт қилиб, олдинга силжийди, тишлари орасида овчилар пичоғи.

Белло. Ижарачи бўлибми ва ё сигинди? Тамом кечикдинг. Сен ўз уйингда арзон ўрин-тўшак қилиб қўйибсан, энди унда бошқалар ётади. Сенинг марсиянг ёзилиб бўлди. Сен қудуқнинг тубига тушдинг, чириган тўнка, буни маҳкам ёдингда тут.

Блум. Қани адолат! Бутун Ирландия битта одамга қарши! Наҳот ҳеч ким... *(Бармоқларини тишлайди.)*

Белло. Сенда агар жиндаккина нанг-номус сақланиб қолган бўлса, бу кунингдан ўлиб қўя қол. Сенга жуда ноёб кўҳна бир май берсам ҳам бўларди, уни ичиб тўғри дўзахга борардингу яна қайтиб келардинг. Васиятингни ёзиб, бор сармоянгни бизга қолдир. Агар у йўқ бўлса, қандай қилма топ, ўғирлик қил, босиб ол, жонингни жабборга бер! Кейин биз сени ахлатхона ёнидаги буталар тагига кўмамиз, у ерда менинг ўгай қариндошим Алданган қари Коэн билан бизга нажас ичида тинч-хотиржам ётгайсан, одам қуригандай келиб-келиб шу лаънати бўйни қийшиқ, итвачча қўшмачи, ярамас эски увишиқ ҳажикизни эр қилган эканман, менинг бошқа ҳамма эрларим ҳам ўша ерда, бари, билмайман, ўнтами ё ўн битта, эсимда йўқ, бу бадбахт гўрсўхталарнинг отларини ҳам унутганман, ҳаммаси гўрида ётиб ювиндисида чирисин, илойим. *(Хахолаб, ҳирқираб хандон ташлаб.)* Биз сизнинг тагингизга гўнг солиб қўямиз мистер Гулчечак! *(Майнавозчилик қилиб, финғиллайди.)* Хайр-хўш энди, Полди! Хуш қолинг, дадаси!

Блум *(бошини чангаллаб).* Менинг ирода кучим! Хотирам! Гуноҳ қилдим! Мен азоб... *(Кўзёши тўкмай хўнграйди.)*

Белло *(масхаралаб).* Майли, йиғла, оппоғим, ува, ува! Тимсоҳдай кўз ёши тўкасан!

Қурбонлиқ келтириш учун маҳкам ўраб-чирмаб қўйилган Блум тушкунликка тушиб, юз тубан йиқилиб ўкиради. Мотам жоми чалинади. Йиғи девори олдида суннат қилинганларнинг қора гавдаларига куллар сочилган, жулдур кийимларга бурканган, булар М.Шуламовиц, Жозеф Голдуотер, Моше Герцог, Харрис Розенберг, М.Мойзел, Ж.Цитрон, Минни Уотчмен, О.Мастянский, ҳазрат Леополд Абрамовиц, кантор. Улар қулоч ёзиб қўлларини силкитиб, увиллашиб, чинқиритиб муртад Блум учун йиғи очганлар.

Суннатдорлар *(бўғиздан чиққан узун мунгли сўлиш билан улар унинг бошига чириган-ириган сабзавотларни ирғитадилар; гуллар йўқ).* Шема Исраэл Адонайи Элоим Адонайи Эҳад!¹

Овозлар *(хўрсиниб).* Ори, жон берди. Ҳа, ҳа. Ҳа, жон берди. Блум? Ҳеч эшитмаганман. Хайми? Ғалати бир зот эди. Манакай, беваси. Мановми? Ҳа, ҳа.

Эри ўлган бева хотинни ёқиш учун тайёрланган гулхан узра аланга ўрлайди, қатронли кофур оғочидан таралган дуд атрофда сузади. Хушбўй ҳид пардаси аста тарқайди. Болут роми ичидан сочлари ёйилган парий чиқиб келади, у ғоятда нафис фамил-қўнғир тусли ҳавойи либосларга чулганган, у ўз ғоридан тушади, мажнунтоллар навдалари чодирлари остидан хосланиб ўтиб Блум узра сокин бўлади.

Мажнунтоллар *(япроқлари шивирлаб).* Опа. Бизнинг Опамиз. Ш-ш!

Парий *(секин).* Ўладиган жон! *(Эркалаб.)* Оҳ, қўй, инграма!

¹ Тингла, Исроил: Раббимиз Илоҳ, Раббимиз Ягона Аҳад! *(қад.ях.).*

Блум (*худди муз парчасидай тол бутоқлари тагига кириб кетади; Қуёш шуғллари тарам-тарам тушади; ғурур билан*). Мана шу аҳволда. Мендан шунни кутишаётганини сезгандим. Одатланиб қолганман.

Парий. Улимга маҳкум! Сен мени бемаъни ахлоқсизлар ичидан топдинг, кафешантан раққосалари, кўча санғи сотувчилар, боксчилар, маълум-машҳур генераллар, тор либос кийган ахлоқсиз пантомима артистлари, таниқли шимми ижрочилари, Ла Аурора ва Карини, музика асари, аср шов-шувлари. Мен керосин ҳиди келиб турган пушти арзон қоғозга беркитилгандим. Мени клуб такасалтанглариинг сийқа уятсизликлари, ғўр ўсмирларга жозибали туюладиган бўлар-бўлмас ҳангомалар, соя-силуэт расмлар, энг янги қимор соққалари, сийнабандлар, патентли товарларнинг рекламалари, бандаж тақиш фойдалари, чурраси тушган жентлменнинг тавсиялари, уйланган йигитларга нозик маслаҳатлар қуршаганди.

Блум (*парийнинг оёғи остида тошбақадай бошини кўтаради*). Биз илгари учрашганмиз. Бошқа юлдузда.

Парий (*ғамгин*). Резина маҳсулотлар. Ҳеч қачон узилмайди. Бизнинг кибор мижозларимиз шунисини ёқтиришади. Эркаклар учун корсетлар. Тутқаноқни даволайман, касал тузалмаса, пулини қайтараман. Профессор Уолдменнинг кўкракни ўстиришга дахлдор ажойиб малҳами ҳақидаги холис гувоҳларнинг сўзлари. Миссис Гэс Раблин менинг кўкрагим уч ҳафтада етмиш олти мм ўсди деб хабар беради ва бунга суратини қўшиб жўнатади.

Блум. Сиз «Фотосуратлар»ни назарда тутяпсизми?

Парий. Шундай. Сиз мени у ердан олиб кетдингиз, зарҳалланган болут ромга солиб, тўшагингиз тепасига илиб қўйдингиз. Ёз кунларининг бирида кечқурун биқиниб туриб мени тўрт жойимдан ўпдингиз. Сиз мени яхши кўриб қалам билан кўзим ва кўкрагим, нозик жойимнинг расмини чиздингиз.

Блум (*тавозе билан унинг узун сочларини ўпади*). Сизнинг мумтоз тархингиз булар, о мангу латофат. Мен сизни кўриб турганимдан бахтиёр эдим, сиз гўзалликка дахлдорсиз, сизга сифинишга ҳам тайёрман, мадҳингизни айтиб тугатолмайман.

Парий. Қоронгу тунларда мен сизнинг сийлов сўзларингизни эшитардим.

Блум (*шошилиб қолиб*). Э, ҳа, ҳа. Сиз айтмоқчисизки, мен... Болаларни ҳисобга олмаганда, бошқа ҳамманинг тушига энг ёмон нарсалар киради. Биламан, мен тўшакдан қулаб тушдим, яъники мени ағдариб юборишди. Айтишларича, агар шароб-май ичига пўлатга ўхшаган бир темир нарса ташлаб қўйилса, хуррак отишга қарши нафи тегаркан. Яқинда менга бир инглиз сохта малҳамининг баёнини юборишди, бошқа нарсаларга фойдаси бор деб, аммо ўзи менга адашиб келиб қолган манзил чалкашиб. Ёзилишига қараганда, у бўшанилганда шовқин-сурон ва ҳид чиқишидан сақларкан. (*Хўрсиниб*.) Бу ўзи доим шунақа-да. Никоҳ-эй, сенинг номинг — маккорлик.

Парий (*бармоқлари билан қулоқларини беркитиб*). Вой бу сўзлар! Мен уларни лугатдан топмадим.

Блум. Аммо сиз уларни тушундингизми?

Мажнунголлар. Ш-ш!

Парий (*юзини қўли билан беркитиб*). Нималарни кўрмадим мен бу ётоқда? Кўзларим нималарга тушмади?

Блум (*узрхоҳлик оҳангида*). Мен тушунаман. Кир кийим-бош кирлигича ташқарига қўйилган. Каравот ҳам ғичирлаб қолган. Гибралтардан денгиз орқали олиб келинган, анча вақт бўлди.

Парий (*бошини қуйи эгиб*). Баттар! Баттар!

Блум (*оҳиста ўйлашиб*). Курсича қийшайиб қолган. Бу рафиқам оғир бўлгани учун эмас. У ўша пайтларда роса етмиш кило эди. Болани эмизмай қўйгач, тез семириб кетди. Курси ёрилиб синган, елими кўчган. Лаббай? Яна бу сариқ йўлли тувак, бир томондаги банди синган.

Шаршаранинг шовқини эшитилади, шариллаган, шовуллаган товушлар келади.

Шаршара.

Пулафука Пулафука
Пулафука Пулафука.

Мажнунтоллар (*навалари бир-бирига туташиб*).

Эшитинг. Шивир-шивир. Опамиз ҳақ. Биз Пулафука шаршарасида ўсганмиз. Биз ҳаволар дим ва иссиқ бўлган ёз кунлари соя-салқин берганмиз.

Жон Уайз Нолан (*олисда, Ирландия миллий ўрмончилиги кийимида, саломлашароқ патли шляпасини кўтариб қўяди*). Ў, Ирландия дарахтлари! Ўсинг, кўкаринг! Ҳаво иссиқ пайтлар соя-салқин беринг!

Мажнунтоллар (*шивирлашиб*). Ким келганди Пулафукага мактабдан саёҳат қилиб? Ким синфдошлар билан ёнғоқ теришга бормай, бизнинг соямизда ўлтирганди?

Блум (*кўкраги озғин, ичидан пахта қўйилган елкалари чиққан, туссиз қора кўримсиз ўсмирлар костюмини кийган, костюми ҳам энди тор келиб қолган, оёғида оқ теннис туфли, тепаси қайрилган камбар ҳошияли пайпоқ ва бошида тамғали мактаб шапкаси*). Мен у пайтлар бола эдим, ўсмир. Менга кўп нарса керакмасди, қалтираган, дирилдоқ вагон, Э ва А дан анқиб турган омухта ҳидлар, эски «Роял» қўноқхонаси зинаси олдида тўпланишиб турган одамлар, улар бари ур-йиқитни ёқтиришади, пода инстинкти, ва ҳирсу шаҳват ҳиди ўтириб қолган театрнинг нимқоронғу ҳавоси шалоқ туйғуларни жўштиради. Ҳатто кийимларнинг тури. Бундан ташқари, иссиқ. Ўша ёз куёшда доғлар бор эди. Ўқув йилининг охири. Буфетда ром ичган аёллар. Дориломон кунлар.

Дориломон кунлар, оқ мовий кўйлак ва калта иштон кийган ўқувчилар, ўша чоғлар ҳам навраста Доналд Тернболл, Абраҳам Чаттертон, Оуэн Голдберг, Жек Мередит, Перси Энжон ўтлоқда дарахтлар соясида туриб ёш Леополд Блумни чақиртиришади.

Дориломон кунлар. Ҳов Корчалон! Кел буёққа. Ура! (*Бақиритишиб саломлашадилар.*)

Блум (*ҳаракатлари қовушмаган ва ўнқовсиз ўсмир, иссиқ қўлқоп кийган, онаси бўйнига жун шарф ўраб қўйган, уни қорбўрон қўлишади, ўрндан туришга уринади*). Яна! Мен ўн олтига кирдим: Ўҳ, жуда чиройли! Монтегю-стритдаги барча жомларни чалингиз. (*Ингичка овоз билан хитоб қилиб.*) Энг яхши мактабимизга ура!

Акс садо. Эшшак!

Мажнунтоллар (*майин шивирлашиб*). Бизнинг Опамиз ҳақ. Шивирлаш. (*Бутун ўрмон шивир-шивир ва бўса овозларига тўлиб кетган. Ўрмон махлуқлари гамадрилиялар япроқлар юзида, дарахтлар таналарида жимираб кўринадилар, улар япроқларини ёзаётган, очилаётган гулларга айланадилар.*) Ким бизнинг соя-салқин сукунатимизни бузди?

Парий (*уялиб, панжаларини ёзиб юзига парда қилиб*). Вой, ўлай! Оппа-очик жойда-я?!

Мажнунтоллар (*ергача бош эгиб*). Шуни айтинг, опа! Бизнинг маъсум ва бокира ўрмонимизда.

Шаршара.

Пулафука Пулафука
Фуфуфука Фуфуфука.

Парий (*панжаларини кенг ёзиб*). О! Қандай шармандалик!

Блум. Мен эрта вояга еттим. Усмирлик. Дов-дарахт ўт-ўлан. Мен ўрмон илоҳига қурбонлик қилдим. Гуллар баҳорда очилади. Ишқ фасли эди. Ҳовури ҳовурингни тортади, бу табиий ҳодиса. Зигир сочли Лотти Кларк деган қиз, мен отамнинг театр дурбинидан уни кўрганман, у уйкуга ётиш олдидан ечинарди, дераза пардаси яхши тортилмаганди. Жуда шўх қиз эди, оғзида ҳар хил ўтларни чайнаб юарди. Риалто ёнидаги кўприк олдида тепалик бўларди, у мени шўхликлари билан ўзига жалб қилиш учун ўша тепалиқдан ўтлар ичида пастга думаларди. Ўша ерда уларникида бир катта қийшиқ дарахт ўсарди, қизча дарахт устига чиқди, кетидан мен ҳам чиқдим. Ҳеч одам ўзини тўхтатолмайди. Мени шайтон урди. Бунинг устига ким кўриб ўтирибди дейсиз?

Янги туғилган мугузчалари оппоқ бузоқча навалар, ўт-ўланлар орасидан кавшанаётган ҳўл тумшугини чиқаради.

Барра бузоқча (*сўлаклари оқиб чўзилади, унинг бўртиб чиққан катта-катта кўзларидан ёш оқади*). Мееенгаа. Мееенгаа ўў.

Блум. Бун эҳтиёжни қондириш дейдилар. (*Аламли эҳтирос билан.*) Мен юраман десам битгаям қиз кўнмади. Мен итбўқи эдим. Улар мен билан ўйнагилари келмасди...

Хоут кўрфази томонда баландда рододендронлар орасидан елини тирсиллаган бир эчки чиқиб келади, калтагина думчаси тинмай ликиллайди, йўл-йўлакай қумалоқлайди.

Эчки (*мағрайди*). Бее-бе-бе-бе! Э-э-а-э-э-ааа!

Блум (*юзи қизариб кетган, бошланг, қоя тиканаклари ва қушқўнмаслар орасида*). Қонуний никоҳ бўлган. Аҳвол-шароит ишни ўзгартириб юборади. (*Пастга, кўрфаз ёққа қаттиқ тикилиб қарайди.*) Бир сонияда ўттиз икки бора ўмбалоқ ошади. Газеталарда васваса. Илиёнинг бош айланиш қасали тутти. Қоядан қулаш. Босмахона хизматчисининг фожиали ўлими.

Ёз ҳавосининг кумуш сукунатида худди мўмиёдай ўраб-чирмалган Блумнинг қўғирчоғи Арслон Калланинг чеккасида кўкимтир-қорамтир мой янглиғ мунтазир сув томон ўмбалоқ ошиб ағанаб боради.

Блумумия. Блублибулбулқ!

Узоқда кўрфаз нарёғида Бейли билан Киш маёқлари орсиди «Қирол Эрин» кемаси юзиб боради, трубсидан қуюқ қора тутун ўрлаб, қирғоқ бўйлаб ёйилади.

Маслаҳатчи Наннетти (*қирғийқараш қилиб туради, эғнида алпоқ пижак, қўлини нимчасининг зиҳига тикиб палубада ёлғиз ўзи вурди забон қилади*). Менинг мамлакатим ер куррамизнинг миллатлари ўртасида ўз ўрнига эга бўлганда, ана ўшанда, майли ўшанда менга марсия ёзилсин, аммо асло ундан бурун эмас. Мен қонун...

Блум. Чил. Пуфф!

Парий (*димоғ-фироғ билан*). Биз мангу латифалармиз, сиз бугун ишонч ҳосил қилгандирсиз, бизнинг ундай жойимиз йўқ ва мўй ҳам ўсмайди бизда. Биз мисоли харсангтош каби тоза ва совуқдирмиз. Биз оҳанрабо нурларидан қувват олурмиз. (*Баданини жозибадор бурайди, бармоқларини оғзига тикади.*) Сиз менга осилдингиз. Мен орқадан эшитдим. Нечук журъат эттингиз?..

Блум (*ўсал бўлиб, кафтлари билан супургигулни силайди*). Боқинг, мен бамисоли чўчқанинг ўзиман. Ичимни сурги билан тозаладим. Бир озгина дуккак кассий билан бир ош қошиқда тиконли туз. Ичкарироққа юбориш керак. Гамилтон Лонг игнаси, у аёлларнинг маҳбуби.

Парий. Менинг ҳузуримда-я. Упа-элик учун момик пахта. (*Қизариб энгил таъзим қилади.*) Қўй, бошқа гапирма.

Блум (*таъби тирриқ бўлиб*). Шундай. Рессави!¹ Мен ўша тирик меҳробни эъзозлардим, унда елка – елка деб номланмайди. (*Кутилмаганда қизишиб.*) Нега муаттар нафис қўл, қимматбаҳо жавоҳирлар билан безалган қўл, ҳукмдор қўл...

Гавдалар силжир, дарахтлар оралаб қўлма-қўл иланг-биланг сирғалар, ялқовлана бир ўрмон нақши ҳосил қилур, бир-бирлари-ла хуморлана садоланур.

Китгининг овози (*тўқай ичра*). Бизга ўша ёстиқчалардан бировини кўрсат-чи.

Флоррининг овози. Мана, кўр.

Қарқур қанотларини қаттиқ патирлатиб бутазордан учиб чиқади.

Линчнинг овози (*тўқайзорда*). Ўҳ! Қайноқ!

Зоянинг овози (*тўқайда*). Қайноққина жойдан.

Вирагнинг овози (*қушлар қабиласининг бошлиғи, ҳарбийча зангор тусларга чулғанган, патлар-парлар билан ясанган, арчаларнинг қузоқлари-ю кўсакларни босиб-янчиб, қамишзор оралаб катта қадамлар ташлаб учиб борур, ва қўлида найзасини қаттиқ-қаттиқ силкитур*). Қайноқ! Қайноқ! Ўтирган ҳўкиздан қўрқинг!

Блум. Жоним садаға. Иссиқ бадандан қолмиш иссиқ жой. О, аёл ўтирган ерда ўтирмақ, айниқса, энг аъло яқинлик олдида унинг сонлари ораси бирмунча очилган бўлса, ва ундан ҳам нақадар созки, агар у ўтирароқ оқ сатин этагининг астарини янада юқорироқ кўтарган бўлса-да. Бундан-да ортиқ аёлвоналик йўқдир. У мени банди жон этар ва юрагим тошар.

Шаршара.

Тошатошар Пулафука
Пулафука Пулафука.

Мажнунтоллар. Шш-ш! Опа, гапир!

Парий (*унинг кўзи йўқ, роҳибаларнинг оқ либосида, сочида кенг қанотли тўрбезак нусха ва хавроча; нигоҳ назарсиз майинликда*). Транквилл хонақоси. Опа Агата, Кармео тоғи, нок ҳамда Лурд башоратлари. Энди истақлар қолмади. (*Бошини қўйи эгиб, хўрсиниб.*) Ёлғиз ҳаво ва заррот. Ҳой, туманли оқ чорлоқ, қайга учиб борурсен, айт менга – қандоқ.

Блум ўрнидан қўзғалади, шимининг орқасидаги тугмалари сўтилиб отилиб тушади.

Тугма. Тқирр!

Елкасига шол рўмол ташлаган қумлик икки қиз чинқириб-қичқириб ёмғирда рақсга тушишади.

Қизлар.

Леополднинг чолвори
бебоғич
Боғичи йўқ чолворда
Уйга қандай боради,
Уйга қандай боради?

¹ Гуноҳқорман! (*лот.*).

Блум (*совуқ*). Сеҳрни барбод қилдинг. Сўнги томчи. Агар фақат ҳавою заррадан бошқаси бўлмаганда, сиз оқ қизлару соқ қизлар ҳаммангиз қаерда бўлардингиз? Бир қараса, қочиб турасиз, бир қараса, кучиб турасиз, мисли эшак чоптиргани тургандек.

Мажнунтоллар (*улар япроқларидан кумуш нуқралар учиб кетмиш, қоқсуяк, заиф қўллар ожиз титрамишлар*). Хазон фасли!

Парий. Қандай разолат! Менинг номусимга тегинмоқ! (*Унинг либосида бир парча ҳўл доғ пайдо бўлади.*) Шаънимга доғ туширмоқ! Сен мусаффо аёл либосига қўл урмоққа нолойиқсан. (*Унинг қўли либослар қатида ненидир тутлади.*) Аммо шошмай тур. Ошиқона кўшиқлар айтмагайсан энди, шайтон. Омин. Омин. Омин. Омин. (*Утақводор валломат либосида қўйнидан ханжар чиқариб, унинг қорнига уради.*) Некум! Йўқ бўл!

Блум (*сакраб туриб, унинг қўлини тутди*). Ҳей! Небракада! Худди мушукдай чайир! Ҳалол бўлсин, бегойим! Пичоқни қўйинг. Тулки ва узум, тўғрими? Тиканли сим сизга камлик қилдими? Хоч жуда мўртми? (*Унинг чодра пардасини тортади.*) Сенга ким керак ўзи, ҳазрат аббатми, ё чўлоқ боғбон Бروفими, ё сув ташувчининг қуруқ ҳайкали, ё меҳрибон онахон Алфонс, ё биродари азиз Лисми?

Парий (*унинг қўлида чодрасини қолдириб қичқирганча қочади, унинг ганчи ёрилиб, ёриқлардан сассиқ ҳидлар тўзийди*). Поли...!

Блум (*унинг ортидан*). Сиз ўзингиз асло қўй оғзидан чўп олмагандек! Йирганиб нима қиласан, ўзинг бошдан-оёқ шилимшиқсан. Бу ҳақда мен баъзи бир нарсаларни биламан. Сизнинг бутун кучингиз бизнинг ожизлигимизда. Қани-чи, биз, насл қолдирувчиларга қанча тўланади? Сиздан бочкасига қанча? Мен ўқиганман, сиз Риверада маъшукларингизга пул тўлар экансизлар. (*Қочиб бораётган парий хўнграб йиғлайди.*) Ҳо! Мен ўн олти йилдан буён қулдай тер тўкаман. Хўш, суд менга лоақал беш шиллинг нафақа ажрим қилдими? Бошқаларни лақиллатинг, менга кетмайди. (*Исканади.*) Буниси тагин нима. Пиёз. Чирик. Олтингурут. Чирк.

Унинг қошида Белла Коэн ҳозир бўлади.

Белла. Мени келаси гал таниб оласан.

Блум (*совуқ назар билан қараб*). Гули тўкилибди, Дирдов қўй кўчқор бўламан дейди. Тишлари ликиллаб қолибди, тук чиқиб кетибди ҳар ёғидан. Ётиш олдидан хом пиёзни суртсанг, юзингнинг ранги очиларди. Бақбақаларни уқалаб йўқотиш мумкин. Кўзларинг ҳам тулки ўйинчоғингнинг кўзларидай хира, бўм-бўш, шишадай. Бошқа ҳаммасига шунақаси ярайверади. Баҳузур. Мен уч сумбали милтиқ эмасман.

Белла (*нафратомуз*). Рост, сен бўшсан. (*Унинг оёғи орасидан акиллаган товуш эшитилади.*) Фохрахт!

Блум (*нафратомуз*). Ўйинчоғингни олдин яхшилаб тозала, у ердан айғирингнинг шарбати чакиллаб томаётибди. Хашак олиб арт.

Белла. Биламан сени, реклама қилиб юрасан! Ахта отдан фарқинг йўқ!

Блум. Ўзинг кимсан, акабачча! Ҳамма иллат сенда!

Белла (*пианино томонга юз буриб*). «Саул»даги ўликлар маршини ҳозир ким чалади?

Зоя. Мен, сўгалларингизни эҳтиёт қилинг. (*Пианино олдида югуриб келиб, қўлларини чалкаштирганча тугмаларни босади.*) Мушук томга ўйнагани чиқди. (*Аланглаб.*) А? Ким менинг мушукчаларим билан ошиқ-маъшук ўйнапти? (*Яна югуриб стол ёнига қайтади.*) Сенинг ҳамма нарсанг меники, менинг ҳамма нарсам ўзимники.

Китти норози қиёфада тишларини кумуш зар қоғоз билан қоплайди, Блум Зоя ёнига келади.

Блум (*мулоийм*). Анави картошкани менга қайтариб бер, яхшими?

Зоя. Бу фант, фантга яхши нарса экан.

Блум (*тўлқинланиб*). Бу ўзи арзимаган нарса ахир, менга эса онамдан, бечора онагинамдан ёдгорлик.

Зоя.

Бу нарса менга керак
Худо сўрар қайда у?
Сен айтасан менда йўқ —
Жаннатдан ҳайдар сени.

Блум. Уни кўриб эслаб юраман. Ёнимда юрса дейман.

Стивен. Бўлсин бўлмасин мана масала.

Зоя. Ол ана. (*Этагини кўтариб, сонларини очади, пайпоғининг ёқасига ўраб қўйилган картошкани олиб узатади.*) Ким яширса, ўша топади.

Белла (*қовоғини солиб*). Бу нима қилиқ? Бизда варете йўқ. Пианинони синдириб қўйманг. Пулни ким тўлайди?

Пианола олдига келади. Стивен чўнтагини кавлаб қоғоз пул чиқариб унга узатади.

Стивен (*бағоят, назокат билан*). Топган гул келтирур. Мен ҳурматли дублинлик зотларни ийдирдим. Маъзур тутасиз, хоним. Ижозат этинг. (*Қалтираган қўли билан Линч ва Блумни нуқиб кўрсатади.*) Биз ҳаммамиз бу пойгада гаров ўйнаймиз, Клинк ҳам, Линк ҳам. Dans ce bordel ou tenons nostre etat.¹

Линч (*камин томондан овози чиқади*). Дедал! Унга фотиҳа бер менинг номимдан.

Стивен (*Беллага пул беради*). Тилла танга. Унга бердим.

Белла (*пулга, кейин Зоя, Флорри ва Киттига қарайди*). Сиз учта қизни хоҳлайсизми? Бизда ҳар бири ўн шиллинг туради.

Стивен (*жўшиб*). Юз минг узр-маъзурлар. (*Яна чўнтак кавлаб икки крон топиб унга узатади.*) Марҳамат қилинг, brevi manu², кўзим яхши кўрмайди.

Белла пулларни санаш учун стол ёнига боради, Стивен ғўнғиллаб ўзи билан ўзи гаплашади. Зоя столга энгашади. Китти Зоянинг елкаси оша қарайди. Линч ўрнидан туриб картузини тўғрилайди ва Киттининг белдан қучиб бошини улар орасига олади.

Флорри (*ўрнидан туришга уринади*). Оҳ! Оёғим увишиб қолибди. (*Стол томонга чўлоқланиб юради, Блум ҳам шу ерга келади.*)

Белла, Зоя, Китти, Линч, Блум (*ҳаммалари баравар тез-тез сўйлаб*). Манави жентлмен... ўн шиллинг... уч кишига тўлади... йўқ, тўхтанглар, бир дақиқа... жентлмен алоҳида тўлайди... ҳей, қитмир?... вой... сен кимни қитиқлаяпсан... сиз бир кечагами ёки вақтинчами?... ким?... бу ёлғон, сизга айтсам... жентлмен ҳақиқий жентлменлардай тўлаб қўйди... ичкилик... Қачон эди ўн бир бўлгани.

Стивен (*пианола олдида туриб нафратланиб қўл силтайди*). Ҳеч қандай шиша керакмас! Нима-нима, ўн бир? Жумбоқ.

Зоя (*этагини кўтариб ярим соверенни пайпоғига яширади*). Елкамизнинг ягирини чиқариб топамиз.

Линч (*Киттини кўтариб, столдан нари олади*). Кетдик!

Китти. Шошма-чи. (*Икки кронга чангал солади.*)

Флорри. Мен-чи?

¹ Бу шумшук уйда биз ўтириб қолдик (*франц.*).

² Кечиктирмай (*лот.*).

Линч. Хўппа!

Уни кўтариб олиб бориб диванга босади.

Стивен.

Тулки куйлайди, хўроз учади.
Кўкда бонг чалинди
Ўн бир бўлибди
Қизнинг шўрлик жони қайга боради.
Учиб кетишдан ўзга
Чора йўқ энди.

Блум (*Белла билан Флорри ўртасига ярим соверенни столга хотиржам қўяди*). Шундайми, ахир. Қани-чи. (*Бир фунт қоғоз пулни олади.*) Учта ўнтадан. Ора очиқ.

Белла (*қойил қолиб*). Сизни лақиллатиб бўлмайди, эски юрган одамсиз. Упиб олгим келяпти.

Зоя (*Блумни кўрсатиб*). Уними? Хоҳлаган жойингга совун сурмай кириб кетади.

Линч Киттини диванга итқитиб, ўпади. Блум қўлидаги қоғоз пул билан Стивеннинг олдига келади.

Блум. Бу сизнинг пулингиз.

Стивен. Нега ундай? Le distraire ёки ишсиз гадо. (*Яна чўнтаklarини кавлаб бир кафт танга чиқаради. Нимадир ерга тушади.*) Тушди.

Блум (*эгилиб ердан бир қути гугурт олиб унга узатади*) Мана.

Стивен. Люцифер¹. Ташаккур.

Блум (*мулоҳазакорлик билан*). Балки, пулингизни менга бериб қўйганингиз яхшидир сақлаш учун. Ортиқча тўлашнинг нима кераги бор?

Стивен (*бор пулни унга тутқизиб*). Олдин адолат қил, кейин саховат.

Блум. Шундай қиламиз, аммо бу ақлдан бўлармикин? (*Ҳисоблайди.*) Бир, етти, ўн бир, яна беш. Олти. Ўн бир. Бунгача йўқотганларингиз учун мен жавоб бермайман.

Стивен. Нега хўрус? Нега ўн бир? Пропаракситон². Лессинг айтган: муҳими қотиб қолган он.

Оч тулки. (*Хахолаб кулади.*) Хотинини кўмади. Балки уни ўлдиргандир.

Блум. Бу ерда бир фунт олти шиллинг ўн бир пенс. Чорагини олиб ташласак, росмана етти фунт.

Стивен. Ҳеч қандай аҳамияти йўқ.

Блум. Шундай-куя, аммо...

Стивен (*стол олдига келади*). Илтимос, сигарета беринг. (*Линч дивандан туриб столга сигарета олади.*) Шундай қилиб, Жоржина Жонсоннинг жони узилди ва никоҳдан ўтди. (*Стивен столдаги сигаретага қарайди.*) Мўъжиза. Салонлар жодуси. Никоҳдан ўтти. Ҳим. (*У сирли, хаёлга ботган кўринади, гугурт чақиб, сигаретани ўт олдиришга тутинади.*)

Линч (*осмонга қараб*). Менга қара, агар гугуртни яқинроқ тутсанг, тутатсанг эҳтимол.

Стивен (*гугуртни кўзига яқин олиб боради*). Сиртлон кўзлари. Ойнак тақиш жойиз. Кеча синдириб қўйдим. Ўн олти йил аввал. Масофа. Кўзга ҳамма нарса ясси бўлиб кўринади. (*Гугуртни нари олади, у ўчади.*) Мия фикрлайди. Яқиндан — узоқдан кўриниб турган нарсадаги

¹ Бу ерда гугурт маъносида. Ўт сўрапти.

² Ўқ, ўзак. (*юнонча*).

ажралмас модаллик, (*сирли тумтайиб*.) Ҳм. Сфинкс. Абу Ҳавл. Ярим кечада бу махлуқнинг елкаси иккита бўлиб қолади. Никоҳдан ўтти.

Зоя. Унга бир савдогар уйланиб, ўзи билан бирга олиб кетти.

Флорри (*бош силкиб*). Лондонлик мистер Агнер.

Стивен. Агнер. Тақдир. Лондондан тақдир, дунё гуноҳларига балоғардон.

Линч (*диванда Киттини қучоқларкан, қийқиради*). Donna nobis расет¹.

Сигарета Стивеннинг қўлидан тушиб кетади. Блум уни олиб каминга ташлайди.

Блум. Чекманг. Овқатланишингиз керак. Агар анов ярамас ит бўлмаганда. (*Зояга*.) Ейишга ҳеч нарса йўқми?

Зоя. Нима, қорни очми?

Стивен (*унга табассум билан қўлини чўзиб, «Илоҳлар ҳалокати»даги қасамёд оҳангида хониш қилади*).

Hangende Hunger
Fragende Frau,
Macht uns alle Kaput¹.

Зоя (*аламангиз*). Ҳамлет, мен отангнинг ҳиди бўламан! (*Унинг қўлидан тутади*.) Мовий кўз барно йигит, кел, қўлингни бер, бир фол очиб қўяй. (*Унинг пешонасига ишора қилиб*.) Ажин йўқ — ақл йўқ. (*Санайди*.) Икки, уч, Миррих — бу ботирлик. (*Стивен калласини чайқайди*.) Бола йўқ.

Линч. Қўй ичида қўчқор. Қўрқув нималигини билмайдиган бола. (*Зояга*.) Ким сенга фол очишни ўргатган?

Зоя (*унга ўгирилиб*). Буни катта момонгдан сўра. (*Стивенга*.) Мен башарангдан биламан. Кўзлари мана мундай. (*У бошини эгиб, пешонасини тириштиради*.)

Линч (*кула-кула Киттининг орқасига икки марта шаппатилайди*). Жаҳли чиқиб, қамчи сўқиб.

Икки бора қамчининг қарсиллаган овози эшитилади. Пианоланинг қопқоғи қаттиқ отилиб кетади ва у ердан ота Доланнинг кичкина думалоқ тепакал боши худди шиша ичидан чиққан ажинадай сакраб чиқади.

Ота Долан. Ким бу ерда қамчи хоҳлаб қолган? Ойнагингни синдириб қўйдингми? Кичкина дангаса ёлғончи. Кўзингдан биламан.

Пианола тобути ичидан ректор Жон Конмининг раҳмдил, кўнгилчан, ҳукмфармо, таънаомуз калласи кўринади.

Ректор Жон Конми. Хўб айттингиз-да, ота Долан. Хўб айттингиз. Ишончим комилки, Стивен — яхши бола.

Зоя (*Стивеннинг кафтини кўздан кечираркан*). Аёлча қўл.

Стивен (*пичирлаб*). Гапир-а гапир. Ёлғонла. Мени қучоқла. Мени эркала. Мен ҳеч Худонинг хатини ўқиёлган эмасман. Фақат унинг бошмалдоғининг пикша балиғидаги дактилоскопияси бундан мустасно.

Зоя. Қайси кунда туғилгансан?

Стивен. Пайшанбада. Бугун.

Зоя. Пайшанбанинг боласи — узоққа етар қораси. (*Унинг қўлидаги чизиқларни кузатиб*.) Тақдир чизиғи. Обрўли дўстлар.

Флорри (*кўрсатиб*). Тасаввур.

¹ Бизга тинчлик ато эт (*лот.*).

² Сизғувчи очлик, терговчи хотин гўрга киритар бизни. (*нем.*).

Зоя. Ой бўртиғи. Сенга дуч келади... *(Бирдан кафтга қаттиқ тикилиб.)* Ёмонликни гапириб ўтирмайман. Ёки барибир билишни истайсанми?

Блум *(унинг бармоқларини четга суриб ўзининг кафтини очади).* Фойдасидан зиёни кўп. Мана менинг қўлимни ўқи.

Белла. Қани, кўрсатинг-чи. *(Блумнинг қўлини ўзига тўғрилаб.)* Ўзим ҳам билгандим. Бўғимдор бармоқлар, хотинбоз.

Зоя *(Блумнинг кафтини кўради).* Панжара. Узоқ денгиз сафари. Хотини пул.

Блум. Тўғри чиқмаяпти.

Зоя *(жонланиб).* Оҳа, кўрдим. Калта жимжилоқ. Сенинг курк товуғинг сени ёмон чўқилабди. Яна тўғри чиқмаяптими?

Бўр доира ичида тухум босиб ўтирган катта қора товуқ ўрnidан қўзғалади, қанотларини қоқади ва қақағлайди.

Қора товуқ. Қуд-қуд-қудо қо-қ-қо-ғоо. *(Тухумидан ёнбошлаб узоқлашиб, лапанглаб кўздан ғойиб бўлади.)*

Блум *(қўлини кўрсатиб).* Чандиқ бу бахтсиз ҳодиса. Йигирма икки йил аввал йиқилиб тушиб, қўлим ёрилган. Ўшанда ўн олти яшар эдим.

Зоя. Кўраётирман, деди кўр. Қизиқроқларини айт бизга.

Стивен. Кўряпсанми? Ягона улуғ мақсад сари боряпти. Мен ҳам йигирма иккига кирдим. Ўн олти йил илгари мен йигирма икки ёшимда йиқилиб тушдим, йигирма икки йил аввал у ўн олти ёшида минган отидан қулади. *(Юзини буриштириб.)* Қўлимнинг бир жойи синди. Тиш дўхтирига бориш керак. Пул-чи?

Зоя билан Флорри пичирлашади. Блум қўлини тортиб олиб стол устида тескарисига қийшайтириб, ажси-бужси қилиб нималарнидир ёзади.

Флорри. Нима-нима?

Сағриси йилтираб турган бойтал қўшилган уч юз йигирма тўртинчи сонли кеб файтон гулдираб ўтиб боради, эгарда Жеймс Бартон (Хармони-авеню. Доннибрук). Ўриндиқларда Буян Бойлан ва Ленехан ялтайишган. Файтоннинг орқасида «Ормонд»нинг хизматчиси жойлашган. Дарпардалар оша Лидия Дус билан Майна Кеннеди юқорига маюс боқадилар.

Хизматчи *(оёқ учида сакраб, уларга бурнининг учини кўрсатади).* К-кимм-ни қ-қатии ққичи-ди қааати қийчиидии-ей!

Бронза ва олтин пичирлашади.

Зоя *(Флоррига пичирлаб).* Пичирлаб айт. *(Пичирлашини давом эттиришади.)*

Буян Бойлан кебдан ташқарига осилади, унинг нафис сомон шляпаси чаккасида қийшайган, оғзида қизил гулни тишлаб олган. Денгизчилар шапкасини бошига илган, оқ туфли кийган Ленехан Буяннинг костюми елкасидан узун соч қилини ялтоқланиб олади.

Ленехан. Оҳо-ҳо Буни қаранг! Бирон ўргимчакнинг инини буздингми, нима бало?

Бойлан *(қорни тўқ одамдай иршаяди).* Товуқнинг патини юлдим.

Ленехан. Кечаси тер тўкибсан-да.

Бойлан *(тирноқлари калта бармоқларини ёзиб, кўзини қисади).* Буянга яраша мол. Ё энг олий сифатли бўлиши керак, ё пулни қайтар. *(Кўрсаткич бармоғи билан унинг бурнига нуқади.)* Қани, бир ҳидлаб кўр-чи, мана.

Ленехан *(кулиб эгилади).* Умм! Қаймоқ! Қаймоқ! Умм!

Зоя ва Флорри *(баравар хахоллашади).* Ва-ҳа-ҳа-ҳа!

Бойлан *(ерга шахдам сакраб тушиб, ҳаммага эшиттириб баланд овоз билан чақиради).* Ҳей, Блум, бормисан! Миссис Блум кийиниб бўлдимми?

Блум (*хизматчиларнинг қорамтир мовий плюш либосида, калта иштон, сариқ пайпоқ ва упаланган парикда*). Чамаси, ҳали тайёр эмаслар, сэр. Пардоз-андоз дегандай...

Бойлан (*унга олти пенслик тангани отади*). Бирон нарса ичарсан, (*шляпасини беписандлик билан Блумнинг пешонасидан ўсиб чиққан кийик мугизига илади*.) Мени олиб чиқ. Хотининг билан қиладиган андак ишимиз бор. Тушундингми?

Блум. Ҳа, сэр. Ташаккур, сэр. Твиди хоним ваннада чўмилаяптилар, сэр.

Мэрион. Бу унга кўрсатилган катта ҳурмат. (*Сувни ўйинқароқлик билан шалоплатиб кўкрагини чиқаради*.) Раул, кел буёққа, жоним, елкамни ишқалаб қўй. Ойим Ҳаввадай шир яланғоч ўтирибман. Бошимда янги шляпаму қўлимда чўткам.

Бойлан (*хурсанд бўлиб, кўзлари ёниб*). Э, ўргилсин!

Белло. Нима-нима? Нима гап? *Зоя унинг қулоғига шивирлайди*.

Мэрион. Майли, у қарайверсин, pishogue! Кўшмачи! Бурнини тишласин! Мен қамчисидан қон томган бирон ойимтиллага айтаман, ё бўлмаса соқоли чиққан хотин Бортоломонега хат ёзиб юбораман, бошлаб гуппидай қилиб шиширишсин, кейин менга бунинг муҳрланган ва қўл қўйилган қоғозини олиб келиб кўрсатади.

Белло (*хахалайди*). Хо-хо-хо!

Бойлан (*Блумга елкаси оша қараб*). Тирқишдан қараб мазза қилиб томоша қилиб ўтир, хотин кишининг кўнглини олиш қандай бўлишини кўрасан.

Блум. Раҳмат, сэр. Айтганингиздай қиламан, сэр. Мен яна иккита ошнарни ҳам чақириб келсам бўладими, сэр? Улар ҳам гувоҳ, ҳам суратга олишарди. (*Суриладиган малҳам солинган идишни узатади*.) Мойупа керакми, сэр? Ёки пўртаҳол мойи?.. Иссиқ сув дегандай? а?..

Китти (*диванда ўтириб*). Айтиб бер, Флорри, айтиб бер. У ерда нима...

Флорри унинг қулоғига шивирлайди. Ишқ замзамалари шивирлар, шитирлар, шириллар, пойма-пой бижирлар, сўзлар пилч-пилч шир-шир чилп-чилп.

Майна Кеннеди (*жўшиб кўзларини ола-кула қилиб*). Оҳ, бу ёронгулнинг ҳидимикин ва ё шафтолининг! Оҳ, ҳамма ёғини ўпяпти, эркалатяпти! Чирмашиб кетишди! Оҳ, кўмди бўсаларга!

Лидия Дус (*дудоғи очилиб*). Чўлп-чўлп! Вой, уни қўлида кўтариб хонани айланяпти, вой, нима қиляпти уни! Таёғига даст кўтарди! Вой, овози Парижга етти, Ньюоркка кетти! Оғзи тўла маймунжон, оғзи тўла қаймоқ.

Китти (*кулади*). Ҳи-ҳи-ҳи!

Бойлан овози (*майин ва ширин, хирқироқ ва бўғиқ*). Ўйх! Ўўх! Бий-бий-лан! Ўҳибийлаан!

Мэрион овози (*наст ва лаззатли, хириллаган ва ғириллаган*). Ооҳ! Оҳва-яянаа, яянаа оҳваа, оҳваа-янаа?

Блум (*ўзини қаттиқ қисиб, кўзлари ит қопгандай олайиб*). Четга! Ёп! Четга! Бопла! Бопла! Яна! Ур! Сол!

Белло, Зоя, Флорри, Китти. Ҳо-ҳо! Ха-ха! Хи-хи!

Линч (*кўрсатади*). Табиатнинг ойнаси.¹ (*Кулади*.) Ҳе-хе-хе-хе!

Стивен ва Блум ойнага қараб туришибди, ойнада Вилиям Шекспирнинг кўса, худди тиришиб қочиб қолгандек башараси пайдо бўлади ва боз устига кийик мугузлари ҳамда даҳлиздаги кийим қозиқлари кўринади.

¹ Шекспир. Ҳамлет. III, 2.

Шекспир (*камоли жиддият билан нутқ ирод этади*). Қаттиқ кулиш ақлнинг заифлигидан дарак берур. (*Блумга.*) Сен шундайчиқин кўзга кўринмайчиқин келмоқчи бўлдунг. Ол энди кўр. (*У худди Қора ахта хўроз каби қичқириб кулади.*) Ё Ёгаго! Қани маним Отелло ўлдириб қўйди-ку Суздимонани! Ҳо-ҳо! Ёгогого!

Блум (*ойимтиллаларга ўкинч-аламли илжайиб боқиб*). Қачон мен эшитгайман сизнинг шув-шув ҳазилларни?

Зоя. Улгурмайсан икки марта уйланиш ва бир марта хотинсиз қолишга.

Блум. Хатолар кечирилади. Ҳаттоки буюк Наполеон ҳам ўлимидан сўнг танасига мослаб кийим бичаётганларида...

Икки бети ва тугма бурни қайғули гуфтиғулардан, кўзёшлару олий навли Херес майдан лоладай қизарган бева хотин миссис Дигнам бошига шляпачасини қийишиқ қўндириб, йўл-йўлакай юзи, лаби ва бурнини бўяб, упа-элик сепиб кўча йўлкасидан шоша-пиша майда қадам ташлаб ўтиб боради, она оққуш бир гала оққушча жўжачаларини олдига солиб сузади. Дигнам хонимнинг этаги тагидан марҳум эрининг одми эски шими ва каттакон қийшайиб кетган бошмоғи кўриниб туради. У қўлида Шотландия беваларининг суғурта полиси ва жуда катта гумбаз зонт кўтарган, зонт остига унинг барча жўжачалари жойлашган, чунончи, ёқа валангор, фақат битта оёғига бошмоқ илган ва қўлидаги чўчқа котлети солинган тугунчакни силкитиб сакраб-сакраб бораётган тирмизак Пэтси, ҳиқиллаган Фредди, оғзини қийшайтириб йиғлаётган Сюзи, укасини ликиллатиб кўтарган Элис бари шу Зонт остида. Дигнам ойи уларни туртиб-суртиб, шапатилаб юришига ундайди, унинг барча елканлари ва байроқчалари шамолда ҳилтирайди.

Фредди. Ойи, мунча мени судрайсиз?

Сюзи. Вой, ойижон, қистаб кетяпти, чидолмаяпман.

Шекспир (*шол одамлардай ожиз қаҳр-ғазабга миниб*). Ҳожат ббааҳай бўлсин иккинчида.

Шекспирнинг кўса башараси Мартин Каннингемнинг серсоқол афти билан алмашади. Гумбаз зонт мастона чайқалади, болакайлар бир четга қочишади. Зонт остида кимоно кийган, бошига қувноқ бева шляпасини илган миссис Каннингем пайдо бўлади. У тавозе қилароқ ёнлама юриб, сирғалиб, японларга ўхшаб буралиб-эшилиб келади.

Миссис Каннингем (*ашула айтади*).

Шарқда ўзим ҳаммадан аъло.

Мартин Каннингем (*унга лоқайд қараб*). Ажойиб! Бетийиқ қилпиллама!

Стивен. Et exaltabuntur cornua justi¹. Маликалар энг зўр буқалар билан қўшилдилар. Пасифаяни эсланг, унинг кўнглини оламан деб, менинг қадим-қадим абаодим энг дастлабки изҳорхонани қурди. Хонимойим Гриссел Стивенсни ҳам эсингиздан чиқарманг, яна шунингдек, Лэмбертларнинг чўчқаёғи уругини ҳам унутманг. Нуҳ эса май ичиб қўйди. Ва унинг кемаси очилиб кетди.

Белла. Оғзингизни тийинг. Бу ерга ярашмайди.

Линч. Индаманг унга. У бизга Париждан келди.

Зоя (*Стивеннинг олдига чоғиб келиб уни қучоқлайди*). Вой, ростми? Сен бизга парлфрансни ўргатасанми?

Стивен шляпасини бошига бостириб кийиб, бир сакраб камин олдига бориб қолади ва елкаларини кўтариб, қўлларини худди балиқ сузгичидай ёзиб, нотабийи мёрт табассум қилганча серрайиб туради.

¹ ...ва тақводорнинг шохлари ўсгай. (*лот.*).

Линч (*диванни муштлаб*). Прам прам прам праммм.

Стивен (*тез-тез ноаниқ гапириб, худди чизимчага осилган қўғирчоқдай лиқирлайди*). Чўнтакни қоқловчи эрмаклар учун минглаб жойлар қўлқоплару ва яна алланимабалолару ва балки юракларини ҳам сотувчи ширин хонимойимлар билан гаштли кечалар пиволару сосискалар энг нозик талабчан дид-фаросатлилар учун мўлжалланган энг ажойиб хосхоналар ойимтиллалар бамисоли оппоқ пиллалар либослари гаройиб нақ маликаларга лойиқ канкан рақсига тушар ўйин худди масхарабоз қилбўйин Париждан келмиш экан сочини ўрмиш экан аҳмоғингни топибсан хорижликка ёпиш сан ўзи бўйдоқ боши тўмтоқ инглизча гўлдирайди гап билмайди чулдирайди ана сенга қил мацца оқизиб юбор тиззадан. Жантлменлар комилфо дезир плезир келинг-келинг визитэ бизнинг бунинг ҳаммаси ўлалала ҳам дўзаху ҳам жаннат ўликка ёқинг шам суннат жентлменлар сочар олтин бирон кеча олмас тин. Ана бизда энг зўри буни дейди вери шокинг ким кўйибди сенга динни кулги қилишни мсе дунёга бир келибсиз роҳат қилинг тўлибсиз. Қиё-қиё боқиб келар ана қанча ойимқизлар ясан-тусанни қилиб сўнг барини итқитиб ечиб ташлашар қизиб, томошанинг зўри бунда қаранг бир барзанги ёшгина ширингина роҳибани қилар ҳанги кийимлари аллақанги. (*Тилини баралла такиллатади.*) Ўлалала-я! Се риф qu'ila!

Линч. Vive le vampire!²

Ойимқизлар. Қойил! Парлефрансе!

Стивен (*бошини орқага ташлаб, майнавозчилик қилиб, қаҳ-қаҳ уриб қулиб, ўз-ўзига қарсак чалади*). Тўла ғалаба, ҳамма кулади. Ойимтиллаларга ўхшаган фаришталару босқинчи зўравонлардай табаррук ҳаворийлар. Ярим кибор хонимлар кўзларни яшнатувчи ясан-тусан безакларда олмос, биллур тақинчоқлар чиройлари ял-ял очилур. Ёки мсе ҳозирги замонавий гаройиб эрмакларни хоҳлайдиларми, кексалик ожизлик тушунарли ахир? (*Алланималарни муболағадор қилиб ҳавода чизади; ойимқизлар билан Линч беихтиёр унинг ҳаракатларини қайтарадилар.*) Резинадан ясалган, ҳақиқийсидан фарқ қилмайдиган аёл қоматини бемалол томоша қилиш мумкин шундай ича қип-ялангоч кучоқлаб ўпиш мумкин беш марта ўн марта. Жантлменлар кирсинлар томоша қилгали, ҳамма ҳолатлар ойнада акс этар трапезияда ўйнагандай ундан кейин агар мсе хоҳласалар алоҳида ўйин ҳам бор ҳайвон бир қассоб ана жигарни олиб чик-чик қилур қорнига кўйиб қуймоқ чўзур Шекспир пиесасидай, аҳа.

Белла (*кула-кула ўлади, қорнига тинимсиз шапатилаб хандон отади*). Қоринда... қуймоқ... Ҳа! Ҳо! Ҳо! Ҳо! Қоринда... қуймоқ!... Ҳо!

Стивен (*қичиқ ҳаракатлар қилиб*). Мен сени севади, ширин сэр. Мен сенга англизчасига айтади, тушундими. О ҳай, мен Loup³. Пул тўланадими? Ватерлоо. Ватерклозет. (*Бирдан бармоғини юқори кўтариб жим қолади.*)

Белла (*хахолаб*). Қуймоқ...

Ойимқизлар (*хахолашиб*). Анкор! Анкор!

Стивен. Менга қаранглар. Тушимга тарвуз кирибди.

Зоя. Чет элларга бор, хорижлик қизлар билан ошиқ-маъшуқ ўйна.

Линч. Ер курраси бўйлаб хотин қидириб...

Флорри. Тушлар тескари чиқади.

Стивен (*қўлларини олдинга чўзади*). Мана шу ерда бўлганди. Ойимтиллалар маҳалласи. Серпентайн авенюда Велзувул менга уни, семиз бева хотинни кўрсатди. Қаерда тўшалган ўша алвон гилам?

¹ Вой, унинг хартуми! (*франц.*).

² Яшасин вампир! (*франц.*).

³ Бўталоғим (*франц.*).

Блум (*Стивеннинг ёнига келиб*). Менга қаранг...

Стивен. Йўқ, мен учган эдим. Менинг душманларим тагимда қолди. Асрларча мангу. Дунёнинг охири йўқ. (*Қичқириб.*) Pater! Озодман.

Блум. Ахир эшитсангиз-чи...

Стивен. Отам руҳимни синдирур, а? О, merde alors! (*Қичқиради, унинг чангалида тирноқлари ўткирлишади.*) Хей! Оҳо-ҳо!

Саймон Дедалнинг овози гарчи уйқусираган бўлса-да, дарҳол унга акс садо беради.

Саймон. Ҳаммаёқ тинч! (*Лочиннинг кучли қанотларида аста товсилланиб тушиб келади, кўкда давра солиб далда бериб қийқиради.*) Э-ҳей, ҳей, кичкинтой! Қалай, ютяпсанми? Ҳо-ҳо! Пуф-ей! Бу чалажонлар билан битта охурдамисан! Мен уларни ўн чақирим ёнимга йўлатмасдим. Бўшашма! Туғлар баланд кўтарилсин! Кумуш дала узра учаётган қизил бургут. Олстер тамғасози! Эҳе эҳей! (*югуриб бораётган овчи итлардай ақиллайди.*) Акак! Аквакваквак! Хей, кичкинтой!

Ясситекислик бўйлаб гулдор шоҳлар ва шуълалар шиддат билан учади. Уйғониб кетган семиз тулки ётоғидан чиқиб, думини таёқ қилиб, ўз бувисини ерга кўмиб буталар оралаб далага чопади, у кўзларини йилтиратиб хазонлар тағидан бўрсик уясини қидиради. Унинг кетидан овчи итлар галаси тумшуқлари ер искаб, иссиқ қонга ташнаком бўлиб тинмай чав-чав қилиб югуради. Жамоанинг овчи эр ва овчи хотинлари гала билан бир жону бир тан бўлиб, жон олиш, қон тўкишга ошиқади. Олти Чақирим Буруни, Флэтхаус, Тўққиз Чақиримдан худди булутдай пиёдалар бостириб борадилар қўлларида ғўдир кўзли шох-бутоқлар, чангак-санчқилар, арқонлар, панишахалар, қамчи кўтарган чўпонлар, тосларни тарақлатган айиқ ҳайдовчилар, ингичка қиличли тореодорлар, машъаллар кўтарган оқ сочли занжилар. Вағир-вуғур оломон ичида соққа ўйин, танга ўйин, қайиш ўйинчилар, қиморбоз қартабозлар. Уғрилар, айғоқчилар, ўйинга тикилган пулларни қабул қилиб олувчи, мунажжимларнинг учли тумоғини кийган букмекерлар қулоқни қоматга келтириб вағирлайдилар.

Оломон.

Пойгалар дастури! Пойгалар дастури!
Бирга ўн баровар!
Пул тикинг! Пул тикинг!
Бирга ўн, биттаси ҳисобмас!
Бирга ўн, биттаси ҳисобмас!
Пойга стол устида
Бахтингизни синанг!
Бирга ўн, биттаси ҳисобмас!
Беш юзгача тўлайман!
Қани йигитлар!
Беш юзгача!
Бирга ўн бераман!
Бирга ўн, биттаси ҳисобмас!

Чавандозсиз қора от финиш устунни ёнидан худди шарпадай югуриб ўтади, ой нурида унинг ёллари кўпиради, кўзлари бамисли юлдуз. Унинг ортидан бошқалари депсиниб, олд оёқларини осмонга кўтариб боради. Булар қоқ суяқ отлар: Тоғ, Махсум Иккинчи, Мускат, Герцог Вестминстер Ўқи, Зарба, Герцог Бофорнинг Париж улоғини олган Цейлони. Улар устида занглаган совутлар кийган миттилар эгарларда, эгарларда дикирлашади, сакрашади, дик-дик кўтарилишади. Орқада

¹ Жин урсин, шундай бўлгач! (*франц.*).

майда булдуруқ сочилгандай арзанда Шимол Хўрози, у қора терга ботган, вужудидан буғ кўтарилади, бу сариқ саман қирчанғини Гэррет Дизи миниб олган, унинг бошида сарғиш-оқ картуз, эғнида кўк камзил, енглари зарҳал, жиловга маҳкам ёпишган, қўлида чавгон таёғи. Унинг қирчанғиси шпат билан оғриган оқ латта ўралган орқа оёқларини депсиниб тошлоқдан йўртиб боради.

Зарҳаллилар жойи (майна қилиб). Ҳой, мистер, яхшиси ерга туш, отингни итар! Бир сакра! Зўр бер! Кечасига етиб борасан!

Гэррет Дизи (таёқдай тўғри, қотиб эгилмас бўлиб қолган бу киши уларга чавгон таёғини кўтариб нўписа қилади, унинг тирналган башарасига почта маркалари ёпиштириб ташланган, мовий кўзлари машғал ёруғида чақнайди, бу орада унинг қирчанғиси тўғри йўртиб бораверади). Per vias rectas!

Унинг ва шатталаётган қирчанғи оти алвастисининг устига челак-тоғоралар, қўй гўшtidан пиширилган, ичида савзи, арпа, пиез, шолғом, картошка бўлаклари сузиб юрган шўрвани тўнкаришади.

Яшиллар жойи. Хўб ажойиб кун бўлди-да, сэр Жон! Ажойиб кун, зоти олийлари!

Оддий аскар Карр, оддий аскар Комптон ва Сисси Кэффри ҳар бири ўзича қўшиқ айтиб дераза тағидан ўтадилар.

Стивен. Чув! Оғайни, кўча-кўй шовқин!

Зоя (қўлини кўтаради). Жим!

Карр, Комптон, Сисси Кэффри.

Юрак қурғур интилар

Эҳ, Йоркширнинг гулига...

Зоя. Яъни менга. (Ҳовуч уриб.) Ўйнайлик! Ўйнайлик! (Пианола олдига югуриб келиб.) Ким икки пенс беради?

Блум. Ким...

Линч (қизга танга беради). Ол.

Стивен (бармоқларини сабрсиз қасирлатади). Тезроқ! Тезроқ! Қани менинг бахши таёғим? (Пианино томонга интилиб, таёқчасини қўлга олади, тантанавор ўйин тушиб уч бора оёқларини тапирлатади.)

Зоя (дастакни айлантиради). Ана шундай.

Музыка асбоби қутисига икки чақа танга ташлайди. Олтин, қизил, нофармон чироқлар ёнади. Дигирчак аста айланиб, сузилиб валс чалади, Маэстро Гудвин бошида кокилли парик, эғнида сарой либоси, унинг устидан эски енгсиз ёмғирпўш кийган ҳолда қўллари қалтираб, кўҳна қариялардай бели букилиб, хонадан юриб ўтади. Жимитдай бу одам бармоқлари йўқ таёқдай қўллари билан пианино чалишга ўтириб куйга ҳамоҳанг тарзда аёлларча нафосат билан бошини қимирлатади, кокили ҳам шунга яраша тинмай ликирлайди.

Зоя (пошнасини уриб айланади). Ўйнанглар, ахир. Ичингизда биронта яроқли борми? Ким ўйнайди?

Ранг-баранг чироқлари пар-пар ёнган пианола «Менинг йоркширлик севгилим» дебочасидаги валсни чалади. Стивен таёғини стол устига ташлаб Зояни белидан ушлайди. Флорри билан Белла столни камин томонга суришади. Стивен Зояни қучиб ясама бир назокат билан хона ичида валсга тушади. Блум бир чеккада туради. Зоянинг кўтарилган тирсагидан еңги очилиб эмланган жойининг оқ тамғаси кўринади. Профессор Мажинни дарпардалар орасидан оёғини суқади, оёғининг учиди баланд цилиндр айланиб туради. У чаққонлик билан цилиндрни бошига итқитиб кияди ва шу тариқа нўрим шляпада худди конки

учувчилардай хонани айланади. Унинг устида қизил қайтарма ёқали кулранг-мовий сюртук, крем-тюлдан бўйин рўмолча, ўртаси кенг қийилган яшил нимча, оқ бўйинбоғ ва тик қотирилган ёқа, тор кўкимтир шим, лакланган бал туфли ва сарғиш қўлқоп. Ёқасида каттакон картишкагул. У деярли кўзга ташиланмайдиган ҳассасини ҳар томонга айлантиради-да, сўнг уни маҳкам қўлтиғига қисади. Чиройли бир ҳаракат билан қўлини кўксига қўяди, ҳар ёққа таъзим қилади, бармоқларини гул ва тугмачаларга тегизади.

Мажинни. Ҳаракат нафосати, ритм ва пластика санъати. На Левинстон ва на Леггет Берн хоним буни эплолмаган. Либослар кийиладиган балларни ташкил этиш. Қад-қоматни қўйиш дарслари. Катти Ланнер усули. Ана шундай. Менга қарашингизни сўрайман! Менинг хореографик талантим. (*Енгил боларидай оёқларида менуэтдан учта на адо этади.*) Tout Le monde en avant! Reverence! Tout Le monde en place!¹

Ўйин охирлайди. Маэстро Гудвин кўринар-кўринмас таёқ қўллари билан ҳамон куй чалганча бужмайиб кичраяди, ғойиб бўлади, қуруқ ёмғирнўшининг ўзи курси устидан сидрилиб тушади. Валс оҳанглари янада баландроқ янграйди. Стивен билан Зоя енгил ҳаволаниб айланадилар. Олтин, пушти, нофармон чироқлар ярқ этиб ёниб, аста-секин ўчади.

Пианола.

Икки йигит олисларда
қолган
Ўз қизини сўйлайди...

Муюлишдан олтин сочли, чикка бел қўллари, нозик ва мусаффо, тиниқ мовий либос кийган, енгил сандал шиппакдаги субҳидам соатлари пириллаб учиб чиқишади. Улар қўлларидаги арқончалар устидан сакрашиб чиройли рақсга тушишади. Улар ортидан қаҳрабо-олтин тусдаги пешин соатлари чиқишади. Улар сочларига қадалган баланд тароқлари ярқиллаб, қўллари биланд кўтарганча ойначалардан шўх сакраган, дикирлаган шугъалчаларни ҳар ён таратишиб, бир-бирларига хандон-хушон чирмашиб кўшиқ хониш қиладилар.

Мажинни (ҳарир қўлқопларда ҳовуч уриб). Carre! Avant deux! Равон нафас олинг! Balance!²

Субҳидам ва пешин соатлари ўз жойларида турганча айланиб валс тушадилар, ўз жуфтларига яқинлашиб, эшилиб-буралиб таъзим қиладилар. Уларнинг орқасида йигитлари қўллари ййдан эгиб, кафтларини қизларнинг елкаларига қўядилар, сўнг яна қўллари оладилар.

Соатлар. Сиз қўлингизни менинг...

Йигитлар. Мен сизга тегинсам майлими?

Соатлар. Ҳа, оҳистагина!

Йигитлар. О, оҳистагина!

Пианола.

Вой, ёримнинг беллари
мунча ингичка.

Зоя билан Стивен ўзларини эркин тутиб шитоб билан айланишади. Оқшом соатлари кечки соялар ичидан пала-партиш лапанглаб чиқиб

¹ Ҳамма олдинга чиқади! Таъзим! Ҳамма ўз жойига турсин! (*франц.*).

² Чорси! Жуфт бўлиб олға!.. Тебранаиз! (*франц.*).

келадилар, улар сузилиб хумор боқадилар, ёноқларига андаккина хина ва ол буйёқлар суртилган. Улар қорамтир ҳарир либосда, кенг сиёҳранг енглари худди кўршапалакнинг қанотларидай кечки сарин елда ҳилпирайди.

Мажинни. Avant! huit! Traverse! Salit! Cours de mains! Croise!¹

Тун соатлари битта-битта бўлиб бўш жойларга ўтишади. Субҳидам, пешин, оқшом соатлари улар олдидан орқага чекинадилар. Улар ниқоб тутган, сочлари орасига ханжар суқилган, қўлларида сассиз қўнғироқчалар осилган билагузуклар. Улар бошларига чодирлар ёпиниб, ҳорғин таъзимда эгиладилар.

Билагузуклар. Ҳей-эй! Эй-ҳей!

Зоя (айлана туриб, кафтини пешанасига босади). Оҳ!

Мажинни. Les tiroirs! Chainé de dames! La corbeille! Dos a dos!²

Улар оҳиста муқом билан чирмашиб, нақилар ҳосил қилиб, яна улардан чиқадилар, таъзим ясаб, тиз букиб, айланиб, шўрликларнинг бошларини айлантирадилар.

Зоя. Бошим айланиб кетди.

Стивенни қўйиб юбориб, курсига шилқ этиб ўтиради. Стивен Флоррини тутиб, энди у билан рақсга тушиб айланади.

Мажинни. Boulangere! Les ronts! Chevaux de bois! Escargots!³

Бир-бирлари билан чирмашиб, чекиниб, қўлларини алмаштириб тун соатлари ҳар бири бошқа бирининг ёйдаи эгилган қўлига туташароқ ҳаракатчан бир ранг-баранглик ҳосил қиладилар. Флорри Стивен билан бирга ўнғайсиз депсиниб туради.

Мажинни. Dansez avec vos dames! Changez de dames! Donnez le petit bouquet a votre dame! Remerciez!⁴

Пианола.

Менимча, шундай жуда яхши,

Тарарабум

Китти (сакраб туриб). Вой, мана шу куйни Майрасдаги арғамчи ўйинда ҳам чалишган эди!

Стивеннинг олдига югургилаб боради. У Флоррини дарров ташлаб, бу қиз билан ўйинга тушиб кетади. Япалоққушнинг хириллаган чинқирик товуши эшитилади. Улкан машина чийиллаб қарсиллаб ғичирлайди, улкан айлана арғамчи оҳиста хонани яна хона атрофида гир айлантиради.

Пианола.

Йоркширлик қиз бола.

Зоя. Бошидан оёқ Йоркшир. Қани, қани, ҳамма ўйнасин!

Флорри билан ўйинга тушади.

Стивен. Эркакча якка ўйин!

У Киттини Линчнинг қучоғига итариб юбориб, стол устидан шумтол ҳассасини олиб, ўйнайди. Ҳамма валс гирдобида, ҳамма айланади, ўрғилади, чирмашади, учади Блумбелла, Киттилинч, Флорризоря елимишак дирилдоқ хотинлар. Стивен ўзининг шляпаю ҳассаси билан ҳамманинг ўртасида дам қурбақадай чалтак бўлади, дам оёқларини баланд кўтариб

¹ Олга! Буралиб! Кўндаланг! Таъзим! Қўлларни алмаштирамиз! Ўтиш! (франц.).

² Кичик доира! Хонимлар қўлма-қўл! Катта доира! Ўтириламиз! (франц.)

³ Новвой қиз! Доиралар! Кўприklar! Уловлар! Чиганоқлар! (франц.).

⁴ Ҳар ким ўз хоними билан! Хонимларни алмашамиз! Ҳар ким хонимга гулдаста беради! Йигитлар, хонимларга ташаккур билдирадилар! (франц.).

ақл бовар қилмас дикирлайди, дам тишларини бир-бирига қаттиқ қисиб икки қўли билан белларини тутади. Отўйин машинаси чириллаб гулдираб жанг-жунг қилиб увиллаб зувиллаб акиллаб ириллаб айлангани айланган сариқ кўк мовий учқунлар отилгани отилган отлар олтин илонларга осилган уларга миниб ўтирганларнинг бутун ичак-чавақлари сочилган фонданго сакраб ўт туртиб ўт оёғингни чўзиб ўт тур йиқил яна тур.

Пианола.

Менинг қизим – фабрикдан
Жуда одми кийинган.

Тудалашиб учарлар ёнар порлоқ чироқлар ҳамма чарх уради ўкирибон қасирлабонувиллабон тўда бўлиб ағдарилар парақлабон. Тарарабух!

Тутти. Анкор! Яша! Қойил! Анкор!

Саймон. Онангни ота-онасини эсла!

Стивен. Ўлим рақси.

Донг-дунг яна донг-дунг жаранглайди ходимнинг қўнғироғи, от, байтал, хўкиз, тўнғизчалар, Конми Христоснинг эшагини миниб олган, денгизчи қўлтиқтаёқ ва ёғоч оёқда қўлларини кўксидан чалиштириб, гоҳ арқонни тортиб бахрийларча ўйинга тушади ғирт бахрий. Тарарабум! Қирчанғиларда қўнғироқ осилган бўрдоқи чўчқаларда отларда мечкайларда Корни тобутда пўлат ақула бир қўлли тош Нелсон олхўри еб оғизлари кирлаган икки ялмоғиз кампир болалар аравасидан отилиб чиқишар ҳеч нарсага қарамасдан. Эҳ, шайтон, ҳаммадан ҳам у ўктам! Кўк пилик бочкадан чиққан нэр ўқит. Лав кечки зиёфат ёлланган извошга тушган Буян етти букилган кўрлар велосипед ҳайдовчилар қор ушлаган Дилли одми кийинган. Зўрға нафас олаётирман ҳозир йиқиламану ўлиб қоламан вицеқирол билан қироличага ўхшаган эски бир жомашов юрак қурғур интилар оҳвоҳ ўлдим эҳ ўша шлепширлик гулойимга. Тарарабум!

Жуфтлар тарқашар. Стивен айлана-айлана ўзини тўхтатолмайди, хона эса у билан бирга айланади. Кўзларини чирт юмиб, гандираклар бир одим отади. Олов излар маконларга йўл солар. Қуёшлар, юлдузлар ваҳшат ичра чарх урар. Олтин чивинлар девор бўйлаб гириллар. Стивен қоқилган қозикдек тек қотар.

Стивен. Хооп!

Озган, тўзган, қоқсуяги қолган Стивеннинг онаси моховларнинг кўкиши либосида сўлиб қуримиш гулчамбарда ва йиртилиб кетган никоҳ ҳарир рўмолида хонанинг поли тагидан кўтарилиб чиқади, унинг бурунсиз абгор башарасини қоронғу зўрнинг моғори босган. Сийрак сочлари тикка. Кўкимтир ҳалқа ичидаги бўм-бўи кўз косаларини у Стивенга қаратмиш, тишлари тушиб кетган комини очмиш ва неларнидир сассиз-садосиз сўйламиш. Бокира қизлар ва изҳорхонлар овоз чиқармай хониш қилурлар.

Хонишчилар.

Liliata rutilantium te
Libilantium te confessonum...
virginum...

Буқа Маллиган масхарабознинг сариқ аралаш қизил ранго-ранг либосида, қўнғироқчали ҳазилвон қалпоқча кийган ҳолда қўрғон тепасида тураркан, қўлида бўрсиллоқ нон ва саримой тутиб Стивеннинг онасидан кўзини узмайди.

Буқа Маллиган. Унинг жони узилган. Қандоқ ачинарли! Маллиган қайғули ғамбода онани қарши олгай. (Кўзларини ола-кула қилиб кўкка қарайди.) Шалдир-шулдир Малахия!

Она (*ўлимнинг нозик ва телба табассуми билан*). Мен илгари гўзал қиз Мэй Гулдинг эдим. Мен қазо қилдим.

Стивен (*даҳшат ичида*). Лемур, сен кимсан? Бу қандай мудҳиш ҳазил?

Буқа Маллиган (*қўнғироқчасини жангиллатиб*). Кула-кула ўласан! Шўрпешона ит Клинк шўрпешона қанжиқ итни нариги дунёга равона қилди. Шўрлик тобутга тушди. (*Эриётган мой кўзёш бўлиб унинг кўзларидан оқиб нон устига тўкилади.*) Бизнинг улуғвор ва мунис онамиз. Эпи ойнопа понтон.

Она (*Зах қоронғу гўрнинг чирик моғор ҳидини нафаси билан оҳиста уфуриб Стивенга яқинлашади*). Бу барчанинг бошида бор, Стивен. Дунёда эркаклардан кўра хотинлар кўп. Сенга ҳам бу кун келади. Вақт-соати етади.

Стивен (*надомат, даҳшат, қўрқинч ичида ўртаниб*). Улар сени ўлдирган мен деб билишади, ойи. Анов киши сенинг руҳингга тухмат қилди. Ахир бу рак-ку, мен эмас. Пешона.

Она (*оғзининг бир четидан кўкимтир сафро оқиб тушади*). Менга бу қўшиқни айтиб бергандинг. «Муҳаббатнинг аччиқ асрори».

Стивен (*ўлғудай ташна бўлиб*). Сен менга ўша сўзни айт, ойи, ҳозир агар эсингда бўлса. У ҳамма биладиган сўз.

Она. Сен Падди Ли билан Долки поездига сақраб чиққан оқшом ким сени қутқарди? Бегоналар ичида юриб жонингдан тўйганингда, ким сенга раҳм-шафқат қилди? Дуонинг куч-қудрати чексиз. Урсула аҳли панд-насиҳатларида азоб-уқубат чекаётган қалбларни дуо қилиш айтилади, қирқ кунлик тавба-тазарру буюрилади. Тавба қил, Стивен.

Стивен. Қонхўр арвоҳ! Илон-чаён!

Она. Мен у дунёда сени дуо қилгайман. Дилли кечқурунлари ақлий меҳнатларингдан сўнг сенга гурунч пишириб берсин. О, ўғлим, кўп йиллар сени севиб ардоқладим, тўнғичим, сени ўз бағримда кўтариб юрдим.

Зоя (*камин устида турган лавҳ билан елпиниб*). Мен эриб сув бўлиб оқаётирман.

Флорри (*Стивенни кўрсатиб*). Қаранглар! Унинг ранги оқариб кетди.

Блум (*ойна олдида бориб, уни кенгроқ очади*). Бошим айланди.

Она (*хира ёнган кўзлари билан*). Тавба қил! Жаҳаннам ўти!

Стивен (*оғир нафас олиб*). Мурдахўр! Чаноқ ва қонли суяклар!

Она (*унинг юзи яқинлашиб келиб, чириган ўлик нафасини уфуради*). Огоҳ бўл! (*қуриб қорайган қўлларини оҳиста Стивеннинг кўксига яқинлаштиради, бармоғини олдинга чўзади.*) Огоҳ бўл! Худонинг амри! (*Кўзлари қаҳрли ёнган яшил қисқичбақа қисқичларини кериб уларни Стивеннинг кўксига ботиради.*)

Стивен (*қаҳр-ғазаби тошиб, бўғилиб*). Қозурот! (*Унинг юзи осилиб, кўкариб, сўлжасийиб қолади.*)

Блум (*дераза олдида туриб*). Нима бўлди?

Стивен. Ah non? par exemple!¹ Хаёл ўйинлари! Менга ё ҳаммаси, ё ҳеч вақо! Non serviam!²

Флорри. Тўхтанглар, унга сув берайлик. (*Эшикдан ташқарига чиқади.*)

Она (*қўлларини аста синдириб, аламли инграйди*). Ё Исо Масиҳонинг табаррук юраги, унга раҳм қил! Уни жаҳаннам азобидан қутқар, о табаррук юрак!

¹ Йўқ, шунчаки, мисол учун! (*франц.*)

² Йўқ хизмат қилмайман! (*лот.*)

Стивен. Йўқ! Йўқ! Йўқ! Ҳаммангиз қани менинг руҳимни синдириб кўринг-чи, кўлингиздан келарми! Мен барингни тиз чўктираман!

Она (*ўлим талвасасида хириллайди*). Худоё, мен учун Стивенга раҳм қил! Мен Қазо Майдонида видо йўлин тутганимда, қайғу, алам, муҳаббат азобин тотганимда, чексиз ғам гирдобига ботган эдим.

Стивен. Нотунг!

Уиккала қўли билан ҳассани чангаллаб ушлаб бор кучи билан қандилга уради. Охирзамоннинг зангори алвон олови кўкка ўрлайди, сўнг чўккан зулматда маконлар остин-устин бўлади, ҳамма нарса ойна ва тош синиқларига дўнади.

Газ оқими. Пфук!

Блум. Тўхтаг!

Линч (*Стивен томон ўзини отиб, қўлидан тутади*). Ҳей! Қани, тўхта! Жинни бўлма!

Белло. Полиция!

Стивен ҳассани улоқтириб, боши ва қўлларини кескин орқага ташлаб, оёқларини ерга қаттиқ тираб хонадан эшик олдида турган қизлар ёнидан ташқарига учиб чиқиб кетади.

Белло (*чийшлаб*). Ушла уни!

Икки ойимқиз эшик ёққа чопишади. Линч, Китти, Зоя ҳаяжонларини босолмай гаплашганча хонадан югуриб ташқарига чиқишади. Блум улар ортидан боради-ю, кейин изига қайтади.

Ойимқизлар (*эшикда тўдалашиб туришади, кўрсатишади*). Ана у ерда.

Зоя (*аниқроқ кўрсатиб*). У ерда. Ҳув ўша ерда нимадир бор.

Белло. Ким чироқнинг пулини тўлайди? (*Блумнинг этагидан тутиб*.) Аҳа, сиз у билан бирга эдингиз-ку. Чироқ синди.

Блум (*даҳлизга югуради, яна орқага қайтади*). Яна қанақа чироқ, ҳей хотин? Ойимқиз. У кийимини йиртди.

Белло (*бармоғини нуқади, кўзлари қаҳр-ғазабдан ёнади*). Мана манавинга ким тўлайди? Ўн шиллинг. Сиз гувоҳсиз.

Блум (*Стивеннинг ҳассасини қўлига олади*). Менми? Ўн шиллингми? Нима, сиз уни бошлаб қоқламадингизми? У ахир...

Белло (*бақириб*). Майли, гап сўқиб нима қиласиз? Бу ер каптархона эмас. Бу ернинг баҳоси ўн шиллинг.

Блум (*настдан чироққа қараб, чизимчасини тортади. Газ чирсиллаб ёниб қийшайган пушти, оқиш абажурни ёритади. Ҳассани кўтаради*). Фақат шишаси синибди. У мана бундай...

Белло (*ўзини ортга ташлаб чинқиради*). Вой худойим! Керакмас!

Блум (*ҳассани туширади*). У абажурни қандай урганини кўрсатмоқчийдим. Беш пенслик ҳам зарар етмаган. Ўн шиллинг дейсиз!

Флорри (*бир стакан сув кўтариб киради*). А қани у?

Белло. Нима, полиция чақирайми?

Блум. А, буни биз биламиз. Ўзи кўриқчию сизга кўшиқчи. Аммо бу йигит Тринитининг студенти. Сизнинг энг бопта мижозларингиздан. Бу жентлменлар яхшилиқни унутишмайди. (*Масонларга хос ишора қилади*.) Бунинг нималиги сизга маълумми? У вице-канцлернинг укаси. Сиз жанжал чиқишини хоҳламасангиз керак?

Белло (*саркашлик қилиб*). Тринити! Қайиқ пойгасидан кейин бу ерга шўхлик қилгани келишади-ю, пулини тўлашмайди. Сиз нега бунда хўжайинлик қиласиз? Қани у? Устидан шикоят қиламан! Шармандасини чиқараман! (*Чақиради*.) Зоя! Зоя!

Блум (*ўз сўзида туриб*). Агар бу сизнинг Оксфордда ўқийдиган ўғлингиз бўлганда-чи? (*Таҳдид билан*.) Мен биламан, ахир.

Белло (*бир зум лол бўлиб*). Э сиз ўзи кимсиз? Хуфями? Зоя (*эшикда*). Кўчада жанжал бўляпти.

Блум. Қаерда? Нима бўпти? (*Стол устига бир шиллинг ташлаб чиқиб кетмоқчи бўлади.*) Қаерда? Манави сизга шишангиз учун! Мен тоза ҳаво олишим керак!

Шошиб ташқарига чиқади. Ойимқизлар кўрсатишади. Флорри қийшайган стаканнинг сувини оқизиб унинг орқасидан боради. Зинапоя устида барча ойимқизлар тўдалашиб вағирлашиб, туман тарқалаётган ўнг томонни кўрсатишади. Сўл ёқдан бир арава қўнғироқларини жиринглатиб келиб уй олдида тўхтади. Блум эшик ёнида турганча Корни Келлехер келганини пайқайди, у ерга тушмоқчи бўлиб туради, ёнида икки жалатой ҳамроҳи ҳам бор. Блум четга бурилади. Даҳлиз ичкарисидан Белла қизларни бўшаишмасликка ундайди. Ойимқизлар қайноқ ширин янгроқ чўлп-чўлпларини ҳаволаб ҳадя этишади. Корни Келлехер ҳирсу ҳаво билан иршайиб уларга жавоб қайтаради. Индамас жалатойлар аравакашга ҳақини тўлашади. Зоя билан Китти ҳамон ўнг томонни кўрсатиб туришади. Блум эса ҳиндуларнинг пончоси (кигизпўши) ва халифаларнинг ёпинчиғини устига ташлаб ўраниб, башарасини яширганча улар ёнидан пастга чопиб тушади. Бамисоли хуфя Ҳорун ар-Рашид. У индамас жалатойларнинг орқасидан ўтиб, қоплонча энгил одим отиб панжара ёқалаб боради, унинг ортидан йиртиқ пайтаваларнинг арнабодиён ҳиди таралади. Шумтол ҳассаси қадамларига ҳамоҳанг тўқиллайди. Эски туссиз чолвор ва итбоқарлар қалпоғини кийган Тринитилик Хорнблоуэр қамчинни чарс-чарс уриб исковуч итларни узоқдан ҳайдаб бошқариб боради, итлар галаси из олиб, тинмай акиллаб тилини осилтириб ҳансираб нафас олиб, изни йўқотиб, у ёқдан-бу ёққа санғиб, етиб олай деб, товони, этакларини тишлаш пайида бўлади. У қулоқларини қисиб, югуради, изини чалкаштиради, жони халқумига тикилганча чопади. Унга тош, шагал, косов, карам, турли қутилар, картошка, тухум, сасиган балиқ, аёлларнинг тиртиқ-сиртиқ туфли, кийим-бошларини отишади. Унинг кўришиб турган изидан шовқин-сурон солиб, хуштаквозлик қилиб чарх уриб оёқларини қўлларига олиб бир издиҳом халлослайди, булар: кўча соқчилари 65 С ва 66 С, Жон Генри Ментон, Узидом Хили, В.Б.Диллон, Маслаҳатчи Наннетти, Алессандро Ключчи, Лалли О'Рурк, Жо Кафф, миссис О'Дауд, Сикун Берк, Нишонсиз миссис Риордан, Фуқаро, Гарриоун, Тотсзобом, Қайдакўрдим, Учрашмаган, Кимгадир ўхшаган, Эсимдайўқ – Улайагар, Крис Каллинан, сэр Чарлз Камерон, Бенжамин Доллард, Ленехан, Бартелл Д'Арсини, Жо Хайнс, Сариқ Мерри, ношир Брайден, Т.М.Хили, жаноб судя Фицгиббон, Жон Хауард Парнелл, муҳтарам Консер ва Б'Акра, профессор Жоли, миссис Брин, Дэнис Брин, Теодор Пюрфой, Майна Пюрфой, Уэстленд-роу почтаси хизматчиси, Ч.П.Маккой, Лайонснинг оинаси, Ниначи Холохан, Кўча одами, Бошқа кўча одами, Ботинка, Танқабурун ҳайдовчи, Бой протестант хотин, Дэви Берн, миссис Элин Макгиннес, миссис Жо Галлахер, Жорж Лидуэлл, қадоқ қўлли Жимми Генри, бошқарувчи Лейреси, ота Каули, Божхона идорасидан Крафтон, Дэн Доусон, омбирлари билан тиш дўхтир Блум, миссис Боб Дорен, миссис Кенфик, миссис Уайз Нолан, Жон Уайз Нолан, Клонски трамвайида салмоқли тўшига тирғилишиб суркалишган чиройли эри бор хоним, «Гуноҳ Латофатлари»ни сотувчи, Мисс Дюбедаубўлсада, Жералд Морен хоним ва Ребекдан Станислаус Морен хоним, Дриммининг катта хизматчиси, полковник Хейс, Мастянский, Цитрон, Пенроуз, Арон Фигфурт, Моше Герцог, Майкл Э. Герати, нозир Трои, миссис Гэлбрейт, Экклс-стрит чорраҳасидаги Констебл, стетоскоп кўтарган

кекса доктор Брэди, қумлоқ соҳилдаги сирли нотаниш киши, дайди лайча, барча жазманлари билан бирга миссис Мириэм Дэндрейд.

Хуштаквозлик (бақирчақирурйиқит). Ҳов ана, Блум! Ушла Блумни! Ушлаб Блумни! Тут ўғрини! Ҳой! Ҳой! Муюлишда ушла!

Блум халлослаб келиб Бивер-стрит муюлишидаги оғочлар остида кўрдик, шовқин-сурон оломон, билмай нима ўзи бу бошоломон ва кимга етгай шармандалик беомон ва ҳей, ҳей, қаранглар-чи, чиқмайдими зўр ур-тўполон! — деб тўхтади.

Стивен (жуда чуқур ва ниҳоятда секин нафас олиб, шу билан бирга ўз хатти-ҳаракатларини кузатиб). Сиз менинг меҳмонларимсиз. Чақирилмаган. Георгларнинг бешинчиси ва Эдуардларнинг еттинчисининг амру иродаси била. Айбдор тарих. Хотира оналарининг масаллари.

Оддий аскар Карр (Сисси Кэффрига). Нима, у сени ҳақорат қилдим?

Стивен. Мен уни атов йўсинида чақирдим. Тушум келишиги. Қаратқич эмас.

Овозлар. У сўккани йўқ. Ойимтилла ёлгон айтяпти. Бу йигит Коэншида эди. Нима бу шовқин? Аскар бола шунақа қиладим?

Сисси Кэффри. Мен аскар болалар билан айланиб юрган эдим, улар чеккароққа ўтишди, биласиз-ку улар нима қилишини, шу пайт бирдан манави йигитча ўралашиб қолди. Мен ким билан кетган бўлсам, шу билан кетдим, мен лафзимда тураман, бир шиллинглик қиз бўлсам ҳам.

Стивен (Линч ва Киттини бошидан таниб қолади). Саломлар сенга, Сизиф. (Ўзи ҳам атрофдагиларни кўрсатиб.) Шоирона. Неошоирона.

Овозлар. Лафз қилади кимга.

Сисси Кэффри. Мен уни нима қиламан. Мен аскар бола билан эдим.

Оддий аскар Комптон. Бу илоннинг қулоқ чаккасига солайми а? Гарри, сол афт-башарасига!

Оддий аскар Карр (Сиссига). Биз ҳожат бўшатаётганда, у сенга тегишдим?

Лорд Теннисон (инглиз байроғи рангидаги куртка ва крикет ўйинига кийиладиган шимда, яланг бош, соқоллари ҳилпираб). Уларнинг вазифаси — гап сўқмаслик.

Оддий аскар Комптон. Сол башарасига, Гарри.

Стивен (Комптонга). Сизнинг исмингизни билмайман-у, аммо сиз ҳақсиз. Доктор Свифт айтганларки, битта совутли одам одми кўйлакдаги ўн кишини уради. Бу ерда кўйлак синекдоха, яъни кўчим. Бутуннинг бўлаги.

Сисси Кэффри (оломонга). Ҳа йўқ, мен манов аскарлар билан эдим.

Стивен (илтифотли). Бунинг нимаси айб? Аскар йигит шоввоз йигит. Мисол учун, мен шундай деб ўйлайманки, ҳар бир хоним...

Карр (шапкасини қийшиқ қўндириб Стивеннинг устига бостириб боради). Менга қара, хўжайин, ҳозир оғзингга бир туширсам, нима дейсан а?

Стивен (осмонга қарайди). Нима дердим? Бу жуда ёмон. Ўз-ўзини оқлашнинг олижаноб усули. Шахсан ўзим зўравонликни ёқтирмайман. (Қўлини қимирлатади.) Қўлим оғрийди. Enfin ce sont vos oignons.¹ (Сисси Кэффрига.) Қандайдир англашилмовчилик бўляпти бу ерда. Тушунтириброқ айт-чи ахир, нима гап?

¹ Хуллас, бу ишларни сиз бошладингиз (франц.).

Долли Грей (*балкондан рўмолчасини силкитади, иерихонлик қаҳрамон қизнинг ишорасини қилади*). Раав. Ошпазнинг ўғли, хайр энди. Доллига омон-эсон қайт. Сени кутиб қолган маъшуқанг тушингга кирсин, у эса кўргай сени тушларида.

Аскарлар булашиқ кўзларини ола-кула қиладилар.

Блум (*тирсаклари билан йўл очиб, Стивенни шахд билан енгидан тортади*). Юринг, профессор, экипаж сизни кутмоқда.

Стивен (*ўгирилади*). А? (*Енгини бўшатади*.) Мен у билан гаплашмайми ёки бошқа биронта ясси куррамиз узра типпа-тик юриб турган махлуқ билан муомала қилмайинми? (*Бармоқ билан кўрсатиб*.) Мен мурожаат қилиш ёки кўз билан кўриш мумкин бўлган кимсадан кўрқмайман. Типпа-тик турган бўлса. (*Чайқалиб кетиб, орқага бир қадам ташлайди*.)

Блум (*уни тутиб қолади*). Ўзингизни ушланг.

Стивен (*бемаъни кулиб*). Оғирлигимнинг маркази бошқа ёққа кўчди. Бу оҳанжама ёдимдан кўтарилибди. Келинг, бирон ер топиб гаплашиб ўтирайлик. Ҳаёт учун кураш борлиқнинг қонунияти, аммо ҳозирги сулҳпарварлар ва айниқса чор подшоҳ билан инглиз қироли, қозиликка учинчи томонни тортишди. (*Пешонасига уради*.) Бироқ мана шу ерга келганда, мен руҳоний билан қиролни ўлдиришим керак.

Қушча сўзакча. Эшиттингизми, профессор нима деди? У коллеж профессори.

Тугмача Полли. Ҳа-ҳа. Жуда яхши эшиттим.

Қушча сўзакча. Унинг сўзлари жуда нозик ифодаларга бой.

Тугмача Полли. Ҳа, шундай. Бунинг устига ҳазил-мазақни ҳам бошлаб жойига қўяди.

Карр (*атрофдагиларни итариб олдинга чиқади*). Сен ҳозир менинг қиролимни нима дединг?

Арк остида Эдуард Еттинчи пайдо бўлади. Унинг устида оқ пахталик, унга Муқаддас Юрак, Боғич, Қушқўнмас, Олтин тери ҳамда Дания Фили нишонлари, Скиннер ва Пробоин полкларининг тамгалари, Линколн адлия корпорацияси ва кўҳна мўътабар Массачусетс тўпчилар бригадасининг белгилари нақшилланганди. Қирол қизил қант сўради. Эғнида энг олий камолотга етган ва Буюк Қадамжонинг энг улўф устаси унвонини қозонган Зотнинг либослари, этаги ва курагида «Германияда ишлаб чиқарилган» деган ёзув босилган. Унинг чап қўлида «Defense d'igniter»¹ сўзи босма ҳарфлар билан ёзиб қўйилган сувоқчиларнинг челаги. Уни гулдурос олқишлар билан кутиб оладилар.

Эдуард Етти (*оҳиста, тантанавор, аммо ноаниқ*). Сулҳ, ҳақиқий сулҳ. Таниб олишларинг учун менинг қўлимда челак. Салом, менинг йигитларим. (*Ўз табааларига ўгирилади*.) Биз бу ерга ҳалол ва адолатли олишувни кўриш учун тўпландик. Биз чин дилдан ҳар иккала муборизга омад тилаймиз. Маҳак мақар абак². (*Карр, Комптон, Стивен, Блум ва Линчларнинг қўлларини қисиб қўяди*.)

Умум қарсақлар. Эдуард Етти челакни назокат билан юқори кўтариб миннатдорлик билдиради.

Карр (*Стивенга*). Қани, яна бир айт.

Стивен (*Асабийлашади, аммо ўзини қўлга олади, дўстона оҳангда сўзлайди*). Мен сизнинг нуқтаи назарингизни тушунаман, гарчи худди мана шу дамларда шахсан менинг қиролим йўқ. Ҳозир патентланган

¹ «Пешоб қилиш тақиқланади» (*франц.*)

² Маккор отанг сен билан бирга (*араб. бузилган*).

Хотинларнинг бошлари битта ягона бошга айланади. Салладор замбуруғ устида ўтирган Тишсиз Кампиршо кўринади, бошида тўнтарилган қалпоқ, кўксиди ўлим гули, вабо қорайтирган картишка.

Стивен. А-а! Мен сени биламан, ялмоғиз! Ҳамлет, ўч ол! Чўчқаларини еб қўядиган қари мечкай!

Тишсиз кампиршо (*олди-ортига чайқалиб*). Ирландиянинг муҳаббати, Нўхот подшоҳнинг қизи, алаппа¹. Уйимни бегоналар босди, ҳеч ким уларни қучоқ очиб қарши олмас! (*Худди бахшии каби ув тортади.*) Ochone! Ochone!². Бой қўнғиз! (*Инграб, нола қилиб.*) Сен Ирландияни кўрдинг, унинг аҳволи нечук?

Стивен. Сенга қандай чидаяпман, мендан шуни сўра. Шўрлик кўзбойлағичлар! Муқаддас салосанинг учинчиси қани? Soggarth Aroon?³. Ҳазрат Қарғагажир?

Сисси Кэффри (*чийшлаб*). Ажратинг уларни!

Безори. Бизникилар қочяпти.

Оддий аскар Каар (*камарини маҳкамроқ тортиб*). Менинг ҳилпираган қиролимга қарши ким бир сўз айтса, бўйинини қайираман!

Блум (*ташвишланиб*). Лекин у ҳеч нарса демади. Бир оғиз ҳам. Англашилмовчилик бўляпти.

Фуқаро. Erin go Bragh!⁴

Майор Твиди билан Фуқаро бир-бирларига тамға, нишонлари, ҳарбий ўлжалари, жароҳатларини кўз-кўзлайдилар. Бир-бирларини қутуриб қутлайдилар.

Оддий аскар Комптон. Жағига ур, Барри! Кўзига сол. Бу илон бурлар тарафдори.

Стивен. Менми? Қачон?

Блум (*қизил мундирларга*). Биз сиз учун Жанубий Африкада жанг қилдик, биз ирланд пиёдалари. Ахир бу тарихга кирмадими? Қиролнинг Дублин ўқчилари. Ҳукмдоримиз уларни тақдирлаган.

Фабрика ишчиси (*гандираклар бу ердан ўтиб боради*). Ўҳ, шайтон! Ўҳ, вой шайтон! Ўҳҳ, сўққуни шиллиб ташла! Бақбақпақ!

Найзабардорлар совут-сипарларда найзаларининг учига ичак-чавоқларни илдириб ғажир тўда бўлиб боради. Майор Твиди Қаҳҳор турк каби шоп мўйлови қимирлаб, хўроз пати қадалган айиқ қалпоқ кийиб, олтин ҳалли эполетлар тақиб, барча қурол-аслаҳаларини кўтариб, барча мукофот нишонларини намоёниш этароқ сафга туради. Саргашта эҳромий сарбоз сингари имо-ишоралар қилади.

Майор Твиди (*қаҳрли ўкириб*). Роркс Дрифт! Гвардиячилар, олдинда душман, олға! магер-шелал-хаш-боз⁵.

Оддий аскар Карр. Ҳозир соламан!

Оддий аскар Комптон (*оломонни четга суриб*). Ҳалол бўлсин. Илонни бир пасда қиймасини чиқарамиз.

Сон-саноқсиз оркестрлар «Гарриоун» ва «Худоё, қиролни сақла»ни ижро этишади.

Сисси Кэффри. Ҳозир уришади! Мени деб!

Тугмача Полли. Ботирлар парилар учун!

Қушча сўзакча. Чамамда қора валломат ушбу майдонда зўр жасорат кўрсатур.

¹ Болагинам (*ирл.*).

² Дод! Дод! (*ирл.*).

³ Шонли руҳоний (*ирл.*).

⁴ Ирландия то қиёматгача! (*ирл.*).

⁵ Талон шошар, ўлжа тошар (*қад. яҳ.*).

Тугмача Полли (*қизариб*). О, йўқ ойимқиз. Мен алвон камзул ва шоджуррам авлиё Георг тарафидаман!

Стивен.

Фоҳишалар чорлови тун чоғида
Кафан тўқир сенга, Ирландия.

Одий аскар Каар (*камарини ечади, бўкиради*). Ҳилпираган илоннинг бошини янчаман, қани айтсин бир ёмон сўз ҳилпираган қиролим шаънига!

Блум (*Сисси Кэффрини елкасидан тутиб силкитади*). Э, айтинг уларга! Нима, соқов бўлиб қолдингизми? Ахир сиз — халқлар халқаси, насллар боғлови! Гапир эй, хотин, сен эмасми қутлуғ ҳаёт ҳады этгувчи!

Сисси Кэффри (*харосон ичида аскар Каррнинг енгидан тутуди*). Сенга нима бўлди? Ахир мен сен билан биргаман-ку? Мен эмасми сенинг маъшуқанг? Сисси сенга маҳрам. (*Бақиради.*) Полиция!

Стивен (*Сисси Кэффрига қараб, жўш уриб*).

Йигитчага жоду кўз,
Ифлосланар каптарлар.

Овозлар. Полиция!

Олис овозлар. Дублин, Дублин ёняпти! Халойиқ, ёнғин!

Кўкка кўкиш алангалар ўрлайди. Дуд-тутун булутлари айланади. Оғир пулемётлар тариллайди. Пандемониум. Қўшинлар саф тортади. Тақалар тақиллайди. Замбараклар. Ҳирқироқ буйруқлар. Жомлар чалинади. Бадмастлар бўкиради. Пойгада ўйинчилар вағирлайди. Ойимтиллалар чинқиради. Сиреналар увлайди. Жангари саслар. Ўлим ёқасидаги оҳ-воҳлар. Найзалар совутларга санчилади. Мурдорлар ўлганларни талайди. Йиртқич қушлар денгизлардан келиб, ботқоқлардан кўтарилиб, тоғлардан шўнғиб, қийқира-қийқира айланурлар, сув қушлари, қоравойлар, калхатлар, қарчиғайлар, лойхўраклар, лочинлар, қирғий-миққийлар, қарқурлар, сув бургутлари, чағалайлар, чорлоқлар, ёввойи ғозлар. Ярим кечада чиққан қуёшни зулмат қоплади. Ер силкинади, зириллайди. Шоҳйўл ва Иероним тоғидан чиққан Дублин мурдалари бирлари оқ қўй пўстинида, бошқалари қора эчки пўстакларда бош уриб кўпларнинг кўз ўнгида намоён бўлурлар. Тубсиз қаър сассиз комин очур. Спорт либослари кийган бошқон Том Рочфорд умуммиллий тўсиқлар оралаб чопиш мусобақаси қатнашчиларига етакчилик қиларкан, ҳеч ерда тўхтамай шу югурганча тубсиз бўшлиққа сакрайдур. Бошқа югурувчилар унинг ортидан тўхтовсиз эргашурлар. Ақл бовар қилмас алфозларда зулмат чоҳига кетурлар. Уларнинг жисмлари маҳв бўлур. Оҳанжама кийимлардаги фабриканинг қизгиналари қўп-қизил чўққа айланган йоркшир тарарабмбаларини итқитурлар. Узларини муҳофаза қилиш учун кибор хонимлар калта кўйлаklarини бошларига тортурлар. Қисқа алвон кўйлакдаги сеҳр-жодули қизлар хандон отиб узун супургиларда учиб борурлар. Квакерлистер пластир ва клистирларини кўюрлар. Аждаҳо тишлари ёмғир бўлиб ёғилур. Ундан сўнг далаларда қуролланган қаҳрамонлар кўкариб чиқишур. Улар Қизил Ҳоч валломатларининг шартли қутловларини бир-бировларига дўстона йўллароқ ўзаро дуэл тортиб қиличбозликка киришурлар: Вулф Тон Генри Граттон билан чопишур, Смит О'Брайен Дэниэл О'Коннелл билан, Майкл Дэвитт Айзек Батт билан, Жастин Маккарти Парнелл билан, Артур Гриффит Жон Редмонд билан, Жон О'Лири Лир О'Жонни билан, лорд Эдвард Фицджералд лорд

Жералд Фицэвдвард билан, Водийдаги Донахю уруғи аъзолари Донахюдаги Долинс уруғи аъзолари билан сўғишурулар.

Курраи заминнинг марказидаги баландликда Авлиё Варваранинг кўчма меҳробини тиклаётирлар. Унда қора шамлар инжилий томонда ҳам, ҳаворий томонда ҳам туради. Минораларнинг юксак шинакларидан кўтарилмиш икки шуълани найза тутун билан ўралган қурбонлик тошига бориб санчилади. Унинг устида ақлсизлик илоҳаси миссис Майна Пюрфой кишанланган кўйи яланғоч ётади, табаррук май жоми унинг кўпчиган қорнидан жой олган. Ҳазрат Малахия О'Флинн тўқилган калта кўйлакда мурсакни тескари кийиб, икки сўл оёғини тақимини олдига қилиб, кўчма ибодатни адо этади. Санъат магистри ҳазрат Хю К.Хейнс Лав ридо ва университетнинг қора шляпасини кийган ҳолда боши ва ёқасининг олди орқага қараб ибодатни бошқараётган Зот тепасига шамсия тутиб турур.

Ота Малахия О'Флинн. Introibo ad altare diabali.¹

Ҳазрат Хейнс Лав. Иблиски, менинг ёшлигимни хуррам қилур.

Ота Малахия О'Флинн (табаррук жомдан май олиб, меҳмонга пешкаш этур, ундан эса қон томиб туради). Corpus meum²

Ҳазрат Хейнс Лав (ибодатни бошқарувчининг калта кўйлаги этагини юқорига баланд кўтариб, унинг бўзариб жун босган думбасини кўрсатади, улар орасида солинчак осилиб турур). Менинг таним.

Барча гуноҳкорлар саси. Орез, онмаллас идлиратўк агишра килҳощдоп одух зимиббар ичвигрут битут инасран аммах.

Осмондан Адонаи овози.

Адонаи. Орууууууу!

Барча тақводорлар саси. Зеро, ҳамма нарсани тутиб тургувчи Раббимиз Худо подшоҳлик Аршига кўтарилди, Салламно!

Осмондан Адонаи овози.

Адонаи. Хуууууудо!

Зарҳаллар ва яшиллар партияларининг тарафдорлари бир-бирларидан қаттиқроқ бақиршига ҳаракат қилиб «Рим Папасига тепки» ва «Ҳар дам шарафла Марияни» деган қўшиқларни ижро этишади.

Оддий аскар Каар (ваҳшат билан ҳар бир сўзини дона-дона қилиб). Ҳилпираган башаранга соламан! Илоннинг қанжиқ битлиқи бошини ҳилпираган янчиб ташлайман!

Тишсиз кампиршо (Стивеннинг қўлига ханжар тутқизади). Йўқот уни, acushla³. Соат 8.35 да сен кўкка чиқасан, Ирландия эса озод бўлгай. (Ибодат қилади.) Ё раҳмдил меҳрибон Худо, уни қабул эт!

Блум (Линч олдига югуриб) Сиз уни ажратиб олиб кетолмайсизми?

Линч. У диалектикани, универсал тилни яхши кўради. Китти! (Блумга). Уни сиз олиб кетинг. У менинг сўзимга кирмайди.

У Киттини олиб кетиб қолади.

Стивен (Уни кўрсатиб). Exit Judas. Et Lagueo se suspendit⁴.

Блум (Стивенга югуриб). Тезроқ кетайлик. Ҳозир баттар бўлади. Мана, таёғингиз.

Стивен. Таёқ, йўқ. Ақл. Бу пок Ақлнинг базми.

Сисси Кэффри (аскар Каррни қўлидан тортади). Кетдик, оёқда туролмаяпсан. У мени ҳақорат қилди, мен эса уни кечирдим. (Унинг қўлоғига бақиради.) Кечирдим ҳақорат қилганини.

¹ Иблисинг қурбонгоҳига яқинлашгайман (лот.).

² Менинг танам (лот.).

³ Бу ерда: жоним (ирл.).

⁴ Иуда чиқди. Ва ўзини осди (лот.).

Блум (*Стивеннинг елкаси оша*). Ҳа-ҳа, юринг. Кўриб турибсиз-ку унинг аҳволини.

Одий аскар Карр (*юлқиниб*). Унга ҳозир кўрсатаман ҳақорат қилишни!

Мушт кўтариб Стивенга ташланади, унинг юзига уради. Стивен бир қадам ташлаб, чайқалиб йиқилади. Юз тубан карахт бўлиб ётади, унинг шляпаси девор тагига тушади. Блум шляпани қўлига олади.

Майор Твиди (*ўжиради*). Карабинлар тасмага! Ўт очиш тўхтатилсин! Со-о-қ-чи!

Дайди ит (*қаттиқ вовуллайди*). Ов-ов-ов-ов-ов!

Оломон. Турғиз уни! Ётганни урма! Ўзига келсин! Ким? Ҳа, аскарбола урди. У профессор. Ёмон уриптими? Тегма! У ҳушидан кетибди.

Дайди ит оломон атрофида ўралашади, исканади, қаттиқ вовуллайди.

Кампир. Аскарнинг нима ҳақи бор бировни уришга, яна ўзи ҳам итгай ичиб олган? Борсин бурлар билан урушсин!

Қўшмачи. Вой, сен қолувдинг буйруқ бермаган! Нима, аскар бола, энди қиз бола билан ўйнаб-кулмасинми? Анови дарров қочиб қолди, ҳаммани сотишга тайёр!

Кампир ва қўшмачи бир-бирларига ташланишиб, сочларини юлишади, юмдалашади, башараларига туфлашади.

Дайди ит (*вовуллаб*). Ҳов-ҳов-ҳов-ҳов!

Блум (*уларни ажратиб, нарига суриб*). Қочинглар, нари туринглар!

Аскар Комптон (*шеригини тортиб*). Ҳей, Гарри, юр кетдик! Фараонлар!

Бошлари ёпинчиқли икки барваста соқчи тўда ичига киради.

Биринчи соқчи. Нима бўляпти бу ерда?

Аскар Комптон. Биз манов оймқиз билан кетаётувдик, манов ҳақорат қилди ва шеригимни урди. (*Ит акиллайди.*) Э, кимнинг лайчаси бу тинмай акиллайди?

Сисси Кэффри (*қизиқсиниб*). Вой, қони оқяпти!

Эркак (*тиззасидан туриб*). Йўқ. Ҳушидан кетган. Зарари йўқ, ўзига келиб қолади.

Блум (*бу кишига ишонмай қараб*). Уни менга қўйиб беринг. Ўзим қарайман, мен...

Иккинчи соқчи. А сиз ким бўласиз? Сиз уни биласизми?

Аскар Карр (*тили калдираб соқчи олдига келади.*) У менинг қизимни сўкди.

Блум (*жаҳли чиқиб*). Сиз ўзингиз уни ҳеч сабабсиз урдингиз. Мен гувоҳман. Констебл, унинг қисмини ёзиб олинг.

Иккинчи соқчи. Мени ўқитманг, хизмат вазифаларимни яхши биламан.

Аскар Комптон (*шеригини тортиб*). Ҳей, Гарри, юр энди. Бўлмаса, Беннет авахтага ташлайди.

Аскар Карр (*гандираклаганча оёқ тираб туриб олади*). Қўйдим сенинг ўша Беннетингга! Итнинг тезаги! Ўлганда яқинига бормайман!

Биринчи соқчи (*дафтар чиқариб*). Унинг фамилияси нима?

Блум (*оломон оша қараб*). Ана кеб ҳам келиб қолди. Сержант, менга агар озгина ёрдам бериб юборсангиз...

Биринчи соқчи. Исми шарифи. Турар жойи.

Тўда орасида шляпасига қора латта бойланган, қўлида мотам гулчамбари кўтарган Корни Келлехер пайдо бўлади.

Блум (*жонланиб, хурсанд бўлиб*). Айни муддао! (*Шивирлаб*.) Саймон Дедалнинг ўғли. Озроқ отиб қўйибди. Айтинг, полисменлар манови хайвонларни тарқатиб юборишсин.

Иккинчи соқчи. Хўрматимиз сизга, мистер Келлехер.

Корни Келлехер (*соқчига маънодор қараб*). Арзимаган иш. Мен уни танийман. Пойгада ютуқ чиққан экан. Олтин кубок. Рекламага қўйибди. (*Кулади*.) Бирга йигирма. Тушундингизми?

Биринчи соқчи (*оломонга ўгирилиб*). Нимага оғизларингизни очиб турибсизлар? Тарқал, тарқал.

Оломон фивир-шивир қилиб аста ён кўчаларга тарқалади.

Корни Келлехер. Менга қўйиб бераверинг, сержант. Ҳаммаси жойида бўлади. (*Кула-кула бош чайқайди*.) Биз ҳам ўз вақтида шундай бўлганмиз, балки батарроқ. А? Нима дедингиз?

Биринчи соқчи (*кулади*). Ҳа, рост гапингиз.

Корни Келлехер (*иккинчи соқчини аста тирсаги билан туртиб*). Бу ишни ёпди-ёпди қилиб қўя қоламиз. (*Хониш қилади*.) Ва ўша менинг тарала-тарала-тарала. Хўш, қалай, ҳаммаси тушунарли бўлдимми?

Иккинчи соқчи (*қувноқ оҳангда*). Албатта, бизнинг ҳам бошимиздан ўтган.

Корни Келлехер (*кўзини қисиб*). Ёшлигим – бебошлигим. Менинг извошчим бор.

Иккинчи соқчи. Яхши, мистер Келлехер. Хайрли тун.

Корни Келлехер. Ҳаммаси жойида бўлади.

Блум (*соқчилар билан қўл олишиб хайрлашади*). Жентлменлар, раҳмат сизга, катта раҳмат. (*Овозини дўстона пасайтириб*.) Тушунасиз-ку, биз шов-шув бўлишини истамасдик. Унинг отаси элга таниқли, хўрматли одам. Ёшликда нималар бўлмайди дейсиз.

Биринчи соқчи. Ҳа-ҳа, тушунарли, сэр.

Иккинчи соқчи. Ҳаммаси жойида, сэр.

Биринчи соқчи. Агар тан жароҳати олган бўлса, мен маълумот ёзишга мажбурман.

Блум (*маъқуллаб бош силкийди*). Албатта. Мутлақо тўғри. Бу тўғридан-тўғри хизмат бурчингиз.

Иккинчи соқчи. Бурч ўз номи билан бурч-да, сэр.

Корни Келлехер. Хайрли тун, йигитлар.

Соқчилар. (*баравар чест бериб*). Хайрли тун, жентлменлар.

Улар вазмин, оҳиста кетадилар.

Блум (*енгил нафас олиб*). Уфф, хўб вақтида келиб қолдингиз, Худо етказди сизни. Ростданам, извошчингиз борми?..

Корни Келлехер (*кула-кула елкаси оша оғочлар олдида турган извошга ишора қилади*). Жемметда икки савдогар ҳаммани шампан билан сийлади. Худди шахзодалардай, Худо ҳақи. Биттаси пойгада икки фунт ютқизган экан. Аламдан ичишибди, кейин ойимқизлар билан кўнгили очгилари келибди. Шундай қилиб, уларни аравага чиқардим-у тўғри Беханга йўл олдим, бир кўз очсак, шўх маҳаллага келиб қолибмиз-да.

Блум. Мен эса Гардинер-стрит орқали уйга қайтаётгандим, мутлақо бир тасодиф билан...

Корни Келлехер (*кула-кула*). Муни қарангки, улар мени ҳам ойимқизлар ҳузурига судрашди, кемага тушганнинг жони бир деб. Йўқ, дедим, бизга тўғри келмайди. Сиз билан бизга ўхшаган иссиқ-совуқни кўрган тўнкаларга йўл бўлсин. (*Хира нигоҳ билан кўзини ғилайлатиб кулгани кулган*.) Бу нарса, Худога шукур, уйимизда ҳам топилади, а, тўғрими? Ҳа-ҳа-ҳа!

Блум (*зўраки кулиб*). Ҳи-ҳи-ҳи! Ҳа. Мен дўстим Вирагни кўргани келгандим, сиз уни билмайсиз (*бечора ўтган ҳафта ётиб қолганди*) у билан қиттай-қиттай отдик-да, мен уйга қайтаётсам, кимни кўриб қолдинг денг...

От кишнайди.

От. Ихҳо-ҳо! Ҳоҳоҳо!

Корни Келлехер. Буни қаранг Бехан эса менга нима дейди денг аравакашимиз савдогарларни Коэнша ойимга қолдирганимиздан кейин мен унга шошмай тур-чи мен ҳам бир кўз учида бўлса ҳам кўрай-чи... (*Тинмай кулади.*) Менга ҳушёр аравакашлар керак тобут олиб боргани. Нима қилдик, уни уйга олиб бориб қўямизми? Қўналғаси қаерда? Қабре ёқлардамикин, а?

Блум. Йўқ, Сэндиқоувда, чамаси у шундай дегандай бўлаётганди.

Стивен осмонга қараб ётиб, нафас олади. Корни Келлехер отга қия назар солади. Блум қовоғини осилтирганча уйга ботган.

Корни Келлехер (*энсасини қашиб*). Сэндиқоув! (*Эгилиб Стивенни чақиради.*) Ҳей! (*Яна чақиради.*) Ҳей! Умуман олганда, унинг ҳаммаёғи қипиқ бўлиб кетибди. Фақат шилиб кетишмасайди.

Блум. Йўқ-йўқ. Унинг пули ва шляпаси менда, таёқчаси ҳам.

Корни Келлехер. Ҳечқиси йўқ, ўзига келиб қолади. Ҳеч ерига зарар етмаган. Мен энди боришим керак. (*Кула-кула.*) Эрталаб учрашувга чиқаман. Ўлганларни кўмиш керак. Нима қиламиз иш шунақа-да!

От (*кишнайди*). Оҳоҳоҳо!

Блум. Хайрли тун. Мен бироз кутай, уни бирон ерга...

Корни Келлехер извошга ўтиради. Асбоб-анжомлар шарақлайди.

Корни Келлехер (*извошда туриб*). Хўп, хайр. Блум. Яхши қолинг.

Извошчи жиловларни силкиб, отларга далда бергандай қамчинни кўтариб қўяди. Извош ва от оҳиста ортга тисарилиб, бурилишади. Корни Келлехер ўриндиқда Блумнинг ночор аҳволидан кулиб, бошини чайқаб-чайқаб қўяди. Унинг ёнида аравакаш ҳам текин томошага қўшилиб бошини сараклатади. Ўз навбатида буларга жўр бўлиб калласини шодмон лиқиллатади. Корни Келлехер кафти ва бош бармоғи билан полисменлар энди уйқуда ётган кимсани безовта қилиб ўтиришмайди, бу ерда қиладиган ишлари қолмади, деб ишонтиришига уринади.

Блум бошини эгиб миннатдорчилик билдиради Стивенга худди шу нарса керак дегандай. Извош жаранг-журун қилганча тралала тор кўча муюлишида тралала қайрилади. Корни Келлехер Блумни яна бир карратралала ишонтиради. Корни Келлехер бунга камолитрулала ишончлала ҳосил қилади тралала ишо. Тақаларнинг тақа-туқи, анжомларнинг шақир-шуқури узоқлашган саритралала алала узолала лалалалалашади. Блум қўлида Стивеннинг таёқчаси ва қипиққа қоришган шляпасини тутиб, нима қилишини билмай боши қотиб туради.

Блум. Ҳей! Эҳей! (*Жавоб йўқ, у яна эгилади.*) Мистер Дедал! (*Жавоб йўқ.*) Отини айтиб чақирилса-чи. Худди ойкезиклардай. (*У яна эгилиб, бироз иккиланиб тургач, лабларини ётган кимсанинг қулоғига яқин олиб келади.*) Стивен! (*Жавоб йўқ. У яна бир карра чақиради.*) Стивен!

Стивен (*юзи тундлашади*). Ким бу? Қора қоплон. Қонхўр. (*Хўрсиниб, керишади ва барча унли товушларни чўзиб ноаниқ минғирлайди.*)

Ким... Фергус-ла... учар
Ёриб... Ўрмон кўланкаларин?..

Чап ёнига ағдарилади, хўрсинади, ғужанак бўлиб ётади.

Блум. Шеър. Жуда билимдон. Юрагинг ачийди. (*Энгашиб Стивен нимчасининг тугмаларини ечади.*) Енгилроқ нафас олади. (*Стивеннинг кийимларини эҳтиёткорлик билан қипиқлардан тозалайди.*) Бир фунту етти шиллинг. Хайриятки жароҳати йўқ, соппа-соғ. (*Қулоқ тутайди.*) Нима-нима? Стивен (*ғўлдирайди*).

... кўлкалари... ўрмонларнинг...
... денгиз тўлқинлари...
... оқариб кўринар кўкрак...

Қўлларини чўзади, яна хўрсинади, муккайиб ётади. Блум шляпа ва таёқчани ушлаб қоматини ростлаб туради. Олисларда итлар акиллайди. Блум таёқчани ушлаган бармоқларини дам бўшатади, дам қисмлайди. Стивеннинг алохон ётган гавдаси, чеҳрасини назардан ўтказайди.

Блум (*тунга мурожат қилиб*). Юзи менга шўрлик онасини эслатади. Ўрмон кўланкалари. Оқ кўкрак. Чамаси, у Фергусон деб айтти. Қиз бола. Аллақандай қиз бола. Бу унинг учун энг соз бўлурди. (*Ғўлдирайди.*) Қасамёд қиламанки, ҳар доим муқаддас санаб ва ҳар доим сақлаб ва ҳеч қандай қисми-ю қисмлари, хабару ахборларини ошкор қилмагайман... (*Ғўлдираб.*) денгизнинг қумлоқ тубида... соҳилдан юз эллик қадам нарида... сув қайтар ерда... оқим ҳам...

У хуфя мураббий каби бармоғини лабларига босиб сассиз, хушёр ва ўйга ботганча қўриқлаб, сақлаб туради. Қоронғу девор сатҳида аста-секин бир рўё пайдо бўлади, бу ёши ўн бирга чиққан сеҳрли бола, уни бир пайтлар парийлар ўғирлаб олиб кетган; устида мўъжаз итон курткачаси оёғида биллур бошмоқчалар, бошида митти бронза қалпоқ, қўлида китоб. Бола китобни овоз чиқармай ўнгдан чапга қараб ўқийди, табассум қилиб варақларни ўпади.

Блум (*лол қолиб, сассиз чақиради*). Руди!

Руди Блумнинг кўзларига қарайди, уларни кўрмай, ўқишда давом этади, табассум қилиб, китобни ўпади. Унинг ёноқларини майин қизиллик қоплаган. Кийимидаги тугмалари олмос ва ёқутдан. Чап қўлида фил суюгидан ясалган ингичка нафис таёқча, унга нофармон попук тақилган. Унинг нимчасининг киссасидан оппоқ кўзичоқ мўралайди.

И З О Ҳ Л А Р

12-Воқеа

ЦИКЛОПЛАР

“Улисс”нинг 2-қисмининг 12-воқеаси Жойснинг бадиий ниятига кўра “Циклоплар” деб аталади. Ҳомернинг “Одиссея” достонида циклоплар денгиздаги оролда яшовчи бир кўзли улкан одамсимон махлуқлар. Бу гоётада кучли ва ўта қаҳрли махлуқлар қўй боқиб кун кўрадилар. Одиссей шериклари билан бу оролга келиб, Циклоп Полифемнинг горида унга асир бўлиб қолади. Циклоп ҳар куни Одиссейнинг ўртоқларидан икки кишини тутиб ерга уриб мажақлаб ейди. Циклоп қўйларини ҳам шу горида сақлайди. Одиссей қўйларни учтадан қилиб матаб, ўртасига шерикларидан бирини қўй қорнига маҳкамлаб, ўзи ҳам шу йўл билан Полифемнинг асоратидан халос бўлади. Полифем ҳар куни эрта-лаб қўйларни гордан санаб чиқараётганда, ўртадаги қўй қорнига боғланган одамларни сезмай қолади. Бунгача Одиссей шериклари билан бирга унинг ёлғиз кўзига ёғоч тиқиб батамом кўр қилиб қўйган бўладилар. Полифем Одиссейни қарғайди.

12-воқеа Аноним персонаж томонидан киноя ва масҳарага тўлиқ иборалар билан ҳикоя қилинади. Эпизодда ўзини ҳаддан ортиқ миллатпарвар, ватанпарвар, ирландпарвар қилиб кўрсатувчи Фуқаро деган шахс олдинга чиқади, барча баҳслар у билан Блум атрофида кечади. Полифем Одиссейдан исминг нима деб сўраганда, Одиссей унга ўзини танитишни истамай, “Ҳеч ким” деб жавоб беради. Ҳикоя қилувчи персонаж шундай Ҳечким. Унинг на исми ва на насаби маълум. Фуқаронинг ўта қайсар ва ҳес нарса билан чиқишмас фанатизми Полифемнинг ваҳший кучи ва одамхўрлигига муқояса қилинади. Бундай муқоясалар сўз билан таърифланмайди, балки назарда тугилади. Эпизоднинг воқеалари ичида 33 та хил-хил ёзиш услублари муболағали тақлид йўсинида қайта бино қилинади. Улар остида жуда кучли киноя ётади. Эпизодда худди Рабле, Свифт, Стерн сингари мумтоз адибларнинг овозлари янграб тургандай. Адиб бу услуб воситасида циклопона улкан миқёс яратади. Шафқатсизлик, фанатизм, антисемитизм, миллатпарастлик сингари бало-офатларни фош қилишда Жойс танлаган бу услуб узра услуб услуби ниҳоятда қўл келади. Эпизод ҳамон ўз долзарблигини йўқотмаган инсоният ҳаётига даҳлдор кўп гоёларни қамровга олади. Циклоплар ороли, ўрмонлар, кўм-кўк ўтлоқлар, зумрад осмон Ирландияни эслатиб туради.

Инисфайл – қисмат ороли. Ирландиянинг қадимги номларидан бири.

Эблана – Дублиннинг эски номи.

Мунстер, Лейнастер – қадимги Ирландия подшоҳликлари.

Рори – XIX аср охирида ерларни бўлиш тарафдори бўлиб чиққан деҳқонларнинг номи.

Курхулин, Балор, Ёмон Кўз – ирланд афсоналари персонажлари.

Маунтжой – Дублиндаги турма.

Талафантра – санскритлаштирилган ясама сўз.

Эреб – юнон афсоналарида ер ости зулумоти илоҳи.

Вираг – Блумнинг отасининг жунгорча номи.

Гарри Оун – афсонавий ирланд қироли. Романда бир қопогон ит ҳам шу ном билан юритилади.

13-воқеа

НАВСИКАЯ

13-эпизод Ҳомер достонига иқтибос шартли равишда “Навсикая” деб аталади. Роман сюжетининг Ҳомер достонига уланадиган жиҳати: достонда Одиссей ўз саргузаштлари давомида феаклар деган элатнинг оролига бориб қолади. Феаклар шоҳи Алкиноининг навраста гўзал қизи билан дарё бўйида учрашади. Либосларни чайиш, чўмилиш учун келган сарой қизлари малика Навсикая бошчилигида копток ўйнайдилар. Жойс романининг бу эпизодида учта дублинлик навраста қиз ёш укачаларини ўйнатгани ва ўзлари соҳилда дам олгани денгиз бўйига келадилар. Болакайлар бир-бирлари билан талашиб копток ўйинига бериладилар. Блум ҳам ушбу кунботар чоғида уйидаги нохуш аҳволдан оғир хаёлларга ботганча соҳилда ўтиради ва беихтиёр қизлар, болакайларнинг ўйинларига маҳлиё бўлади. Айниқса ўртоқларидан чеккароқда ўй-фикрга боғиб ўтирган Герти Макдауэлл Блумнинг эътиборини ўзига тортади. Ёзувчи Гертининг жозибали сиймосида малика Навсикаяга ишора қилади. Узоқдан бу икки киши ўртасида оҳанраболи мулоқот юзага келади. Герти Блумнинг худди ўз йигити каби тасаввурга берилади. Блумда ҳам шундай кайфият оқими жўш уради. Бутун жараён қиз билан Блумнинг онг оқимида рўй беради. Навсикая Одиссейни қандай қутқарган бўлса Герти ҳам ўз қизлик латофати билан Блумни сўнгсиз тушкунлик ва изтироблардан қутқаргандай бўлади. Дунё адабиётларида ушбу эпизод постмодернизмнинг беқиёс санъаткорлиги билан битилган ўта мазмундор саҳифаларидан деб баҳоланган. Жойс бу эпизодда ҳам дунё адабиётларига сон-саноксиз иқтибослар қилади, улар орқали қаҳрамонлари оламларни кенгайтириб боради. Булар “маданий қаҳрамон”нинг том маънодаги бепоён оламларидир.

Рип Ван Винкл – Америка адаби Вашингтон Ирвингининг бир ҳикоясида тасвирланган қаҳрамоннинг номи. У тоғлар орасидаги бир адир устида йигирма йил уйқуга чўмиб ётган бўлади.

Тефилим — дуо ёзилган тумор. Яҳудийлар бу туморни уйлари эшигининг тепасига осиб қўйганлар.

Мен... А бўламан — Жойснинг турли мамлакатлардаги шарҳчилари бу сўзларни “Мен Алфаман” ёки “Мен алифдирман” деб талқин қиладилар. Жойс Блум қиёфасида кези-кези билан Исо Масихога гоёта нозик ишоралар қилади, турли муқоясаларга кенг майдон ташлаб ўтади.

14-Воқеа

“ҚУЁШ БУҚАЛАРИ”

Блум ўта музгар ҳолда туғруқхонада кўзи ёриши қийналиб ётган танишини кўргани боради. Бу ерда туғилиш ва ўлим ҳақида чортанг суҳбат кураётга ёш врачлар, зиёли йигитчалар даврасига кириб қолади. Улар орасида Стивен Дедал ва шўх ялламаёрим Буқа Маллиган ҳам бор. Блум келиб қолган жой Миллий туғруқхона деб аталади. Унга доктор Эндрю Хорн раҳбарлик қилади. Романда у Хомер “Одиссея”сидаги қуёш илоҳига қиёсланади. Одиссей ўз саёҳатлари давомида денгизда баланд қоядаги қоронғу горда яшайдиган Скилла деган одамхўр махлуққа дуч келади. Скилла ўз қояси ёнидан ўтаётган ҳар бир кемадаги олгита одамни тутиб нобуд қилади. Хомер уни худди сувсиз оч қолган итдай тинимсиз увиллайди, ангиллайди, деб таърифлайди. Туғруқхона залидаги бўйдоқ ёшларнинг маст-аласт суҳбатларида ҳам шундай ангиллаш, увиллаш садолари аён бўлади. Тиринкрия деган оролда Гелиос қадим замонлардан бери буқалар ва қўйлар подаларини боқади. Еттита қўй ва етти буқа подаси. Уларнинг ҳар бирида элликтадан буқа ва элликтадан қўй бор. Афсунгар илоҳа Цирцеянинг Одиссейга таълим беришича, подалар ва улардаги махлуқларнинг сони ҳеч қачон ўзгармайди. Уларни Фаэтуса ва Лампасс дега нимфа чўпон боқишади. “Улисс”нинг 11-воқеасидаги олтин сочли икки қиз ва 14-воқеадаги ҳамшира ҳамда туғаётган хотин худди мана шу икки нимфага ўхшашиб кетади. Ҳар бир бобда янги бадиий техника воситалари ва услубларини яратган Жеймс Жойс “Гелиос буқалари” бобида ҳам тамомла янги бадиий тасвир услубини кашф этади. У инглиз адабиёти ва тили тараққиётида мавжуд ўнлаб бадиий, илмий, тарихий, диний, публицистик ва фольклор услубларини қайта яратади. Уларни ўзи тасвирлаган воқелик ва одамларнинг қиёфалари, руҳини жонлантириш, қутилмаган қирраларини намоён этишга хизмат қилдиради. Европа адабиётида мавжуд ёзув стилларини қайта яратиш “Улисс” бобларида янги-янги қирралари билан намоён бўлади. Бадиий таржимада уларни айнан ўзидай қайта бино қилиш мумкин бўлмаган иш каби кўринади. Биз суянган С.Хоружийнинг рус тилига таржимасида 14-бобдаги услуб ўзига хосликларини чиқариш учун у қадимги славян маноқиблари, блиналари тилига мурожаат қилади. Айрим ўринларда бу муглақо тушуниб бўлмайдиган жумбоққа айланади кетади. Аслида Жойс блиналар тилини ҳаёлига ҳам келтирмаган. Бундай мушкул ҳолларда инглиззабон бўлмаган ўқувчига эпизоднинг мазмунини холисроқ /нейтралроқ/ тарзда етказиш назаримизда ўринлироқ бўлади. Зеро услубни иложи борича тушунарсиз қилиб таржима қилишдан сира маъно кўринмайди. Бунда ўқувчи билан асар ўртасида алоқа узилиб қолади. Ўзбек тилига таржимада шундай тушунарлироқ йўл тутиш, айни замонда Жойс бадиий услубини соддалаштириб юбормасликни мақсад қилиб қўйдик. Лотин ҳикматида юлдузларга элтадиган йўл тиконзорлардан ўтади дейилганидек, Жойс бадиий услубларининг мақомларига ўқувчини чақирганақлар орасидан олиб ўтишга тўғри келади, Жойс Хомер мағораси билан Хорн туғруқхонаси маконини ажиб бир тарзда муқояса қилиб беради. Бобдаги воқеалар худди она курсоғида рўй бераётгандай ва суҳбат, баҳс машаққатлари туғруқнинг буюк машаққатлари билан уйқашиб кетади.

Холлсга етгаймиз — қадимги Рим қоҳинларининг маросим қўшиқларига ўхшатма.

Хорхорн — туғруқхона бошлиғи доктор Хорн, матн бўйича Гелиос илоҳи.

Лилит — яҳудий афсоналаридан зулмкор руҳ. Бола туғилишида зиён етказувчи, насроний ақидаларидан йўлдан оздирувчи маккора.

Хорив, Фасга, Хетти шоху — Фаластиндаги тоғларнинг номлари. Жойс Фаластин, Исроил, Бобил тарихида рўй берган воқеаларни худди 3 даврида Дублинда рўй бераётгандек қилиб тасвирлайди.

Етмиш шориҳ — Кўҳна Библияни қадим ивритдан юнон тилига ўгирган 70 таржимон. Уларнинг таржимаси “Септуагинта” деб аталади.

Тофет — Қуддус яқинидаги жуда чуқур жарлик. Шаҳар аҳолиси бу ерга турли чиқиндиларни ташлаган ва сассигидан қутилиш учун уларни ёқиб юборган. Доимий ёниб ҳид таратиб турадиган бу жойни аҳоли жаҳаннам деб атаган.

Себарга — Ирландия рамзи.

Исқирт Гарри — қирол Генрих VIII.

Хорн ҳарам — туғруқxonанинг Жойс талқинидаги яна бир номи.

Жойс бениҳоя кўп жаргон сўзлар, тушунчалар, варваризмларни қўллайди. Воқелик ичида формалар яратади. Формаларнинг ўзи мундарижа яратиш воситаси бўлиш билан бирга ўзлари ҳам мустақил бадиий ҳодисага айланади.

15-Воқеа.

ЦЕРЦИЯ

15-воқеага келиб роман ўз юксаклигига кўтарилади. Стивен /Ўгил/ ва Блум /ота/ йўналишлари ниҳоят бир-бирига яқинлашади. Роман воқеалари байтулла тарафдан туғруқxона залига кўчади. Бу ердаги воқеалар худди дунё миқёсида қиймат қойим рўй бераётгандек мислсиз фантазмагория ичида ривожланади. Стивен ва Блум ва улар тимсолидаги Бутун Ирландия ўз ўтмиши билан тўқнашади. Стивен бу ерда зўравонлик ва фаҳш-разолат ималигини ўз кўзи билан кўради, ўзи бошидан кечиради. Блум уни ўзи ёш нобуд бўлган ўғли Руди деб тасаввур қилиб бу жаҳаннамдан қутқариш, олиб чиқишга уринади. Жойс бу эпизодда гарб маданиятида мазохизм деб юритиладиган иллатни ўткир наштар билан ёриб ташлайди, разолатни бутун даҳшати билан фош этади. Разолат ҳукмрон бўлган жамиятга аёвсиз ҳукм ўқийди. Ахлоқий нажот йўлига ишора қилади. Жойс ёмон ярани кесиб ташлашдан бошқа чора йўқ демоқчи бўлади. Эпизод ранг-баранг эврилишлар, кийинишлар, таносух — метемпсихоз билан тўлиб тошиб ётади. Бу ақл бовар қилмас ҳодисаларнинг барини Жойс худди жаҳон саҳнасида рўй бераётгандай тасвирлайди. Жойс саҳналар ичида неча-неча саҳналар яратади. Мавжуд барча бадиий воситалар ва усуллардан унумли фойдаланади. Бунда нафосат тубанликдан юксакликка ўрлай боради.

Степсайд — Дублин яқинидаги жой.

Мен чойнакман — мен қайнаб турибман демоқчи.

Жаггернут — ҳинд асотирларида улкан ароба.

Ефод — яхудий уламози киядиган устки ҳирқа.

Велиал — Кўҳна Библияда иблисининг номи.

Мисраим — Ҳомнинг ўғли, кейинроқ Мисрнинг номи.

Абулафия — ўзини халоскор деб эълон қилган испан яхудийларидан.

Липоти Вигар — Блумнинг бобоси.

Басиликограммат — подшоҳ котиби.

Гофер — Нуҳ кемаси гофер дарахти ёғочидан ясалган.

Локомотор атаксия — ҳаракат аъзоларининг ишдан чиқиши.

Пулафука — Дублин жанубидаги гўзал шаршара.

Нотунг — “Нибелеунглар ҳалқаси”да Зигфриднинг сеҳрли коптоги.

Рус тилидан
Иброҳим ҒАҒУРОВ
таржимаси

Зинаида БИКОВА

Читтаклар чуғури ғамни аритар

* * *

Майли ёгаверсин яна жала, қор,
Лойлансин қишлоқнинг жин кўчалари.
Шамолда қалтираб турган юлдузлар,
Титрасин гулдирак кучайган сари.
Майлига юрсак-да балчиққа ботиб,
Резина этикда роса совқатиб,
Дир-дир қалтираса оёқларимиз...
Уша лой кўчага деразалардан
Тунда қамаштириб одам кўзини,
Ёгилиб турувчи чироқ нуридан
Ҳаёт бизга кулиб очар юзини.

* * *

Дарахтлар остида рақсга тушгани
Шодон отланамиз юрак ҳаприқиб,
Қизчалар кўзида яйрар япроқлар,
Муסיқа эшилар дилга ўт ёқиб.
Қордайин оқ кўйлак кийган болалар
Қордай елкамизга кўядилар бош.
Йигиту қиз чарх уриб, гир айланамиз
Товланиб капалак мисоли ювош. —
Чексиз қувончларга, илҳомга тўлиб,
Гўё абадият ичра маст бўлиб.

* * *

Севолсанг,
Кимгадир ишонсанг
Худди Ҳаққа ишонганингдай.
Бирдан йўлдан тойсанг
Бир жарликдан қулаган каби

Рус тилидан
Файзи
ШОҲИСМОИЛ
таржималари

Зинаида БИКОВА 1940 йилда туғилган. Украинанинг Черновци шаҳрида яшайди. Касби ўқитувчи. Шеърлари “Арион”, “Знамя”, “Дружба народов” журналларида босилиб туради. “Тинч давлат”, “Куринмас қушлар” шеърый китобларнинг муаллифидир.

Мўъжизада омон қолсанг-да гарчи,
Севги жуда нозик, бўлар чилпарчин.

* * *

Ёлғиз қолгим келади гоҳо,
Ўйлаш учун сен ҳақингда жим.
Қани эди учирмасайди
Хаёлнинг кўринмас қушларин ҳеч ким.

* * *

Қуёш яна ялтираб қолди
Кузги экин майсаларида,
Қуш қаноти, симлар узра ҳам —
Кўнглим равшан тортдики бирам.

* * *

Қордан сизиб оққан жилғача
Софлиги-ла ёшликка тимсол.
Унга қараб қувонмоқдаман,
Эслаб ўтган йилларни хушҳол.

* * *

Қўрқаяпман ишонгим келмай,
Мунча оғир фироқ дамлари.
Айрилиқда ўйлайман сени
Ҳаёт алдов ва бекор деган
Муздек фикр тергайди мени.

* * *

Апрелнинг униққан япроқларида
Муз парчалар ташланар кўзга.
Қорайган шохларнинг тепаларидан
Мовий осмон кўз ташлар бизга.
Мен қуёш юзига тик боқолмайман,
Кўлмакдаги аксига қараб
Кўраман — шамс сариқ чамбарда
Тураб ҳар ён ёғдулар тараб.
Муҳаббат ҳам шундай аслида,
Тирик экан тик боқолмайсан.
Ўлгач эса —
Қалбда яшайди мангу.

* * *

Читтаклар чуғури ғамни аритар.
Қалбим яраланиб, қадрдон шаҳрим,
Яна қайтиб келдим илиқ бағринга,
Яхшиям қушларга сўнмабди меҳрим...

* * *

Сен ҳақдаги хотираларим
Уфққача чўзилиб кетган,

Жавдарзорда тобига етган,
Қуёшнинг тилларанг таъмини тотиб,
Баҳор ҳавосидан яйраб қулф урган,
Саҳар сабосидан шовуллаб турган,
Бугдой бошоғини турар эслатиб.

* * *

Ҳаяжонга солади мени
Онажоним севган қўшиқлар.
Бу қўшиқлар нурдай беғубор.
Уларда онамнинг нафас олиши,
Дард-ҳасрати, табассуми бор.

* * *

Самбиттол!
Сен ҳовлимизда,
Мактаб ёнида,
Қенг далаларда,
Йўллар четида,
Дарё бўйида ҳам
Усаверасан...
Қалбим хаста пайт,
Пар ёзган шохингга
Теккизмайман қўл.
Куртагингга боқиб
Қувонар кўзим —
Юракка янги куч
Киради оқиб.

* * *

Истардим: оқ варақлар узра
Қора доғлар асло бўлмаса,
Чаппар урган гулларнинг юзи
Чивинлардан бевақт сўлмаса,
Муҳаббатга эса хиёнат
Сира-сира аралашмаса...
Аммо сийқаланиб кетди бу дунё
Тирсаги ейилган камзул сингари...
Ва лекин барибир Илоҳий куч-ла
Яна юз очар у келажак сари.

Ватанимиз мустақиллигининг 20 йиллигига

Сен мисли камалак – юксак ва сўлмас...

Сарлавҳага чиқарилган сатр Абдулла Ориповнинг “Руҳим” шеърдан бўлиб, шоир, аввало, кўп синовларда тобланган руҳига “Сен мисли камалак – юксак ва сўлмас” дея таъриф беради. Яъни:

*Сен мисли камалак – юксак ва сўлмас,
Камалакни эса парчалаб бўлмас...*

Бу сатрлар ҳаётида кўп машаққатларни, маломатларни бошдан кечирган шоир қалбининг хитобидир.

Дарҳақиқат, Абдулла Орипов қийин ва мураккаб ижодий йўлни босиб ўтди. Зотан шеърятимизда у янги туйғуларни қуйлади, кашф қилди, янги иқлим яратди.

Бугун умрининг ҳар бир йилини юксак ижодий руҳ билан кечираётган шоир – 70 ёшда!

Мен устоз шеърятни билан дастлаб ошно бўлган даврларимни, унинг ўзи билан илк танишган кезларимни ҳамиша мароқ билан эслайман.

Йиллар ўтаверди. Мен ўзим ҳам маълум бир ёшни қоралаб қўйдим. Ҳар бир соҳа вакили босиб ўтган умр йўллари давомида ўз соҳасига оид воқеаларни, чечинмаларни, хотираларни ёдига олади. Шоирга эса умр йўли қирғоқларидан тошиб оққан, шафақ алангасида ял-ял товланган сермавж шеърят наҳри тим-солида кўринса сира ажаб эмас.

Мен устоз билан унинг муборақ айёми арафасида бир суҳбат уюштиришни ва уни журналимизда ёритишни кўнглимга тугиб қўйган эдим. Дам олиш кунларининг бирида устозга дабдурустдан сим қоқдим. Абдулла ака бугун жиндек тоби келишмай турганини айтди. “Унда эртага борсам-чи?”, – дедим мен. “Майли, телефон қилиб кўргин”, – деди.

ҲОШИЯГА БИТИЛГАН ҚАЙДЛАР

Мен устозим, халқимизнинг суюкли фарзанди, Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов шеърларини яна бир қайта ўқиб чиқдим. Гарчи аксарият шеърлар таниш, жаранги ёдимдан ўчмаган бўлса-да, улар кўнглимда яна бир марта ҳаяжон, идрокимда чақин фикрлар ва кўнглимда ажиб хотиралар уйғотди. Ва бу жараёнда юрагимда кечган фикр-мулоҳазаларимни саҳифалар ҳошиясига қайд этиб боришга ошиқдим. Бир қараганда булар фақат ўзимгагина тегишли фикр-мулоҳазалардир. Шундай бўлса-да, кўнглимда туғилган ушбу туйғуларимни устоз шоир мухлислари, шеърят шинавандалари билан ўртоқлашгим келди. Уйлайманки, уларнинг кўпчилиги Абдулла Орипов шеърятини яхши билади, бу шеърятнинг охори уларнинг кўнглидан сира тўкилмаган, боз устига улар бу шеърятдан мудом баҳраманд бўлиб келмоқдалар.

Ушбу қайдларни ҳавола этишдан яна бир муддао – ўсиб келаётган ёш авлод бу боқий ҳазинани қанчалик ўқиб-ўрганмоқда, уларга бу шеърят ўз таъсирини қанчалик ўтказди, биз ёд билган шеърлар уларнинг қалбида ҳам биз туйганчалик ҳаяжон уйғота оладими – ана шуни ҳам билмоқ эди. Қолаверса, ушбу – ҳошияга битилган қайдлар ёш авлод – янги шеърхонлар назарини устоз шоир ижодига яна бир марта жалб этса, ўша машҳур шеърларни ўқимоққа, англамоққа даъват этса, не ажаб!

Келишилган вақтда Абдулла аканинг Дўрмондаги ҳовлисига чиқиб бордим. Устоз мени хушхол кайфиятда қарши олдилар. Суҳбатимиз ўз-ўзидан қовушиб кетди.

— **Абдулла ака, суҳбатни болалик йилларингиз, шеърятга илк ҳавас қўйган даврларингиздан бошласак...**

— Майли, шундоқ бўла қолсин. Мен Қарши (қадимги Насаф) шаҳридан беш-ўн чақирим шимолроқ томонда Қўнғиртов ёнбошидаги Некуз қишлоғида туғилганман. Болалигим ўша Қўнғиртов этакларида ўтган. Баҳор келганда ҳавони ўт-ўланнинг ёқимли, хушбўй ҳиди қоплар, шаррос ёмғир қуйганда биз тоғ ёнбағри унгуридаги кичик-кичик горларга беркиниб олардик. Мен кўпинча ўша юксакликдан шимол тарафдаги ям-яшил бепоён кенгликларни томоша қилар эдим, тўйиб-тўйиб нафас олардим. Адирлар бу пайтда минг хил ўт-ўлан, чучмомаю қизғалдоқлар билан, каррагу ҳазориисфанд билан, қўзигуллар билан қопланарди...

— **Шеърятга ҳавас сизда ўша гўзал табиат қўйнида уйғонган экан-да?..**

— Балки... Лекин мен бунда бошқа сабабни ҳам кўраман. Биз оилада тўрт ўғил, тўрт қиз ўсганмиз. Мен ўғиллар орасида кенжаси эдим. Акаларим Бухоро ва Тошкентда олий ўқув юрларида тил ва адабиёт факултетларида ўқишарди. Улар ҳар сафар уйга келишганида даста-даста бадий китобларни кўтариб келишарди. Менинг аллақачон саводим чиққан, китобларни шариллатиб ўқий олардим. Яна бир нарса муҳимки, болалигимда хотирам ниҳоятда кучли эди. Бир ўқиганим эсимда қолаверар эди. Радио, телевидение ёхуд бошқа томошалар бўлмаганидан кейин эрмагим китоб эди-да. Дуч келган нарсани ўқиб, дуч келган нарсани ёдлаб олаверардим.

Албатта, бу китоблар орасида халқ дostonлари ҳам, Навоий бобомизу Пушкиндин таржималар ҳам, Фафур Фулом, Ҳамид Олимжон шеърятини ва яна бошқа кўп роману қиссалар бўларди.

Одамнинг ҳаёти тасодифлар билан боғлиқ. Агар мен тасодиф билан адабиёт факултетига эмас, бошқа факултетга ўқишга кирганимда бошқа соҳанинг одами бўлиб кетардим. Масалан, осмон илми мени ниҳоятда қизиқтирарди. Астроном бўлишни орзу қилган пайтларимни яхши эслайман. Қишлоғимиз осмондаги пиёладай-пиёладай юлдузларга маҳлиё бўлиб, қандай сир бор экан у ерларда деб кўп ўйлардим. Ҳозир ҳам юлдузлар дунёсига кўп қизиқаман. Юлдузлар ҳақидаги китобларни кўп ўқийман. Боғда кичиккина телескопим бор. Бўш вақтларимда юлдузларни кузатишни яхши кўраман.

— **Матбуотда илк чиққан шеърингизни эслайсизми?**

Шеърларим аввал туман, вилоят газеталарида босилиб турган бўлса-да, биринчи марта болалар газетасида “Қушча” деган шеърим босилиб чиққан. Ундан кейин қанчадан-қанча шеърларим, тўпламларим чоп этилди. Бироқ илк шеърим босилиб чиққан ўша кун, унинг қувончи сира-сира эсимдан чиқмайди. Эҳтимол, бу ҳам адабиётдаги биринчи муҳаббат нашъасидир.

Яна шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, мулоҳаза билдирилмаган шеърлар ҳақида каминанинг фикри бошқачамикин деган ўйга бориш асло шарт эмас. Бинобарин, устоз ижодининг 60-80-йилларига қадар бўлган дастлабки юксалиш даври ҳақида фикрлар баён этилдики, унинг ундан кейинги йиллардаги ва айнан ҳозирги кундаги ижоди алоҳида таҳлилга, алоҳида ҳайратга моликдир.

“Куз” — қалб ва руҳнинг уйғун ҳолдаги камолотга етилганлиги кўринади бу шеърда. Шоирни истеъдод кенгликларига илк бор олиб чиққан шеър ҳам дейиш мумкин бу шеърни...

*“Мангу яшилликнинг маскани қайда,
Қайдадир хазонни билмаган баҳор?
Нечун у ҳовлиқиб оққувчи сойда
Чавандоз умрининг қайтмас сеҳри бор?!”*

Мазкур сатрларда шоирнинг дунёга муносабатида илк фалсафий куртақлар кўзга ташланади. Ушбу шеър 1962 йилда ёзилган.

“**Одамлар**” шеърда шоирнинг услуби шаклланади.

“**Деразанги қоплар оқшом зулмати**” — севги ҳақида қуйма сатрлар, эҳтирослар мавжи.

– Сизни катта йўлга олиб чиққан устозларингиз ҳақида ҳам гапириб берсангиз...

Факултетимизда адабиёт тўғараги муттасил фаолият кўрсатарди. Озод Шарафиддинов, Матёқуб Қўшжонов каби устозлар биз билан соатлаб машғулот олиб борардилар. Кейин Озод аканинг “Оқ йўл”и билан “Шарқ юлдузи”да шеърларим босилиб чиқди. Ёзувчилар уюшмасидаги мушоиралардан бирида “Муножотни тинглаб”, “Бургут” деган шеърларимни ўқидим, ўша куни Абдулла Қаҳҳор назарига тушдим. Миртемир домладан кўп шоғирдлари қатори сабоқ олдим. Шайхзодадек донишманд устозга эргашиб, у киши шеър ўқиган минбарда мен ҳам шеър ўқидим. Эсимда, Эски шаҳардаги “Турон” кутубхонасида ўқиган шеърларимни тингловчилар жуда илиқ кутиб олдилар. Учрашувдан қайтаётганимизда Шайхзода домла билагимдан тутиб, “Шоир, сизга битта гапим бор. Эҳтиёт бўлгайсиз, ишқилиб қарсақлардан талтайиб кетмасангиз бўлгани”, деган. Бу гаплар ҳам қулоғимга қўрғошиндай қўйилиб қолди.

Устоз Фафур Фулом қатнашган давраларда шеърларини ўз оғизларидан нечача бора эшитдим. Бир сафар Фафур ака елкамга қоқиб, “Кеча телевизорда шеър ўқиган бола сенмисан. Ёзавер, ўғлим”, деганларини ҳеч қачон унутмайман. Ойбек домла уйларига чорлаб, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига аъзоликка тавсия ёзиб, уни қўлимга тутқазганлар. Бу воқеа ҳам сира эсимдан чиқмайди.

– Абдулла ака, ўтган асрнинг 60-йиллари “илиқлик даври” деб номланади. Бу йиллар шахсга сифиниш давридан кейинги жамиятда куртак адаб бошлаган эркин нафас олиш мумкин бўлган давр эди. Ана шу йилларда адабиётга янги тўлқин кириб келди. Бу сиз мансуб бўлган авлод ижодкорлари эди...

– Адабиётимизда ўтган асрнинг қарийб ярмидан кўпи урра-уррачилик, гоёбозлик даври бўлган эди, десак тўғри бўлади. Адабий жараёнга ялпи назар ташлаганда шундай таассурот туғилиши табиийдир. Дарҳақиқат, ўтган асрнинг 60-йилларида собиқ мамлакат маънавий ҳаётида қандайдир ўзгаришлар бошланган эди. Бу силжишлар ўша даврда майдонга чиққан шоирлар ижодида, айниқса, бўртиб кўрина бошлади. Рус адабиётида Е.Евтушенко, А.Вознесенский, Б.Ахмадулина сингари шоирлар пайдо бўлди. Янги эпкининг хосияти шундан иборат бўлдики, бундай ижодкорлар қаттиқ танқидга учрадилар, лекин қамалмадилар.

Муҳитдаги энг катта ютуқ мана шундан иборат эди. Бизникилар ҳам, шубҳасиз, Москва соатига қараб иш тутардилар. Биз ҳам дилимизни очиб, айрим шеърларимизни унда-бунда эълон қила бошлаган эдик. Эркин Воҳидов каби шоирларнинг нафасида янги баҳор шабадалари уфуриб турарди.

Ўзим ҳақимда гапирадиган бўлсам, баъзи мисолларни келтириш билан чекланаман. “Тилла балиқча”, “Биринчи муҳаббатим” каби шеърларимиз ошдан чиққан тош янглиғ ўша давр мафкурасининг тишини қарсиллатгани сир эмас. Бу шеърларга қўйилган айбларни эшитса, бугунги кунда ёш бола ҳам кулиб

“Пушкин” — дунё шоирларининг Пушкин ҳақида битган энг гўзал, теран ҳиссиётли, фалсафий мушоҳадали шеърлари қаторига қўйиш мумкин уни. Ушбу шеърда шоир ўз фикрларини тўла-тўқислигича сатрларга кўчира олиш маҳоратига эришган. Ушбу шеър шоир руҳига юксак парвоз берган Пушкинга таъзим ва эҳтиром ҳамдир.

“Онамга хат” — шоирнинг шеърдан-шеърга ўсиб бораётганлигини тасдиқловчи шеър. Шоир юрагидаги туйғуларини қоғозга туширар экан, ўзини кашф этиб боради, кўнгил ҳолатини чуқур тадқиқ қилади, юраги тубида туғилган фикрларни гоё қийин сўқмоқлардан — шеърдаги ҳар бир сатр қоядан-қояга (фикрдан-фикрга) элтувчи қалтис сўқмоқлар янглиғ руҳни юксалттириб боради, шоир кўнглидаги муддаосини тўқис баён қилгач энгил тортади, кашфиёт машаққатларидан кейинги ажиб энгилликдир бу.

“Сен баҳорни соғинмадингми?” — Ёшлик, Баҳор, севувчи Қалб мадҳияси бу шеър.

“Булоқ” — шоирнинг дастурий шеъри.

“Мен нечун севаман Ўзбекистонни” — ушбу шеър нафақат шоир ижодида, балки ўзбек шеърлятидаги юксак руҳли, теран мазмунли, фалсафий туйғуларга омихта шеърдир. Уша даврда шеърлар биргина фикр ёки биргина ташбеҳ заминига ҳам қуриларди. Ушбу шеърда эса ҳар бир сатр, ҳар бир бандда янги мушоҳадани, янги тафаккурни кўрамиз. Агар бу шеър ёзилган давр руҳини (1964) тасаввуримизда жонлантирадиган бўлсак, шоирнинг бемисл жасоратини ҳам англаймиз. Зеро Ватан ҳақида бу руҳдаги шеърларни ёзиш у пайтлар тасаввурга ҳам сифмас эди. Ушбу шеърда ҳар жиҳатдан камолотга этган, фалсафий мушоҳадаси, чайир-пухта услуби шаклланган шоирнинг руҳига жасорат ҳам йўғрилганлигига амин бўламиз.

юбориши мумкин. Жумладан, “Мен кимга суянгайман, биринчи муҳаббатим” сатрини катта мажлисларда тилга олишиб, “партияга суян, давлатга суян” қабилидаги кўрсатмалар билан “сийлашган”. Ҳатто биз тарихда ижобий роль ўйнади деган 60-йиллар адабий муҳитининг ижтимоий-сиёсий башараси мана шундай эди.

— **“Қатагон йиллари” билан солиштириганда гарчи бу давр “ҳолва” туюлса-да, совет тузуми, коммунистик сиёсат миллатимизни сира кўқартирмади. Эркака талпинган кўлларни ҳаминша кесиб, озодликни ўйлаган бошларни ҳар вақт дорга тортиди. Шундай оғир даврларни бугун эслаб, этинг сесканиб кетади...**

— Сиз ҳақсиз. Мустабидлар сиёсатнинг энг таъсирли йўлини танлаган, халқлар бошига манқуртлик терисини кийдириб, қуллик ва қарамликка ялпи равишда кўникаришни ўз олдиларига мақсад қилиб кўйган эди. Бу айниқса биз учун жароҳатли ва унутилмасдир. Чунки биз оққан дарёнинг авлодларимиз. Лекин истибод даврида “Сен ҳеч ким эмассан, омисан, ёввойисан”, деган ҳақоратга чидаб келинди. Етти иқлимга оёғи етган, ҳар ишда адолатни байроқ қилган улуғ бобомиз Амир Темурни оқсоқ ва қонхўр деб бадном этдилар. Дунё сардафтарини шеър уҳкамат билан бойитган, юлдузларни кашф этган халқни саводсизликда, маданиятсизликда айбладилар. “Сенларни шўро тузуми одам қилди, йўқса, ҳамон феодализм ботқоғига ботиб ётар эдиларинг”, деб таҳ-қирладилар.

Оғир ўтмишни эслаб, нега кўнглингда оғриқ уйғонмасин! Айниқса, қатагон йилларини! Сиз тасаввур қилинг, туппа-тузук бир одам, шоир ёки ўқитувчи “халқ душмани” деб бадном этилса! Чекистлар келиб уйини тинтув қилса, кўз ўнгида қизларини, аёлини ечинтирса...

Мен бу гапни осмондан олиб айтаётганим йўқ, халқ таълими ходими Носир Саидийнинг қизи Раёно Ашурбекова қон йиғлаб: “НКВД ходимлари уйимизни тинтув қилишди, — дейди. — Биз ёш болаларни ҳам ота-онамиз олдида ечинтириб кўришди.

Онам ҳомиладор эди. Унга ҳам ечинасан, дейишди, ечинтиришди. Бечора отам: “Гулсумхон, кечир, сизларни ҳимоя қилолмайман”, — дея жовдираб йиғлагани ҳамон ёдимда. Шундан сўнг онам эс-ҳушидан айрилиб, руҳий касалликлар шифохонасига тушиб қолди...”

Бу қандай бедодлик? Ўша даврда бундай хўрлик ва ситамларнинг чек-чегараси бўлганми ўзи?

Мустабидлар назарида: бутун эл “халқ душманлари”дан иборат эди, озод бўламан деган ўлимга гирифтор этиларди.

Жумладан, яқин ўтмишни эсга олинг. “Ўзбеклар иши” деган айбнома қанча оилани қон қақшатиб юборди, шаънимизни ер билан битта қилди. Одамларни “Мен порахўрман”, дейишга мажбур қилдилар. Бизни уюшган жинойтчиликда айблаб, дунёга жар солишди.

— **Не бахтки, миллатимиз, халқимиз бир умр зулмат бағрида қолиб кетмади. Жафокаш юртимиз орзуси рўёбга чиқди — истиқлолга эришдик. Ана шу мубо-**

“Ўзбекистонда куз” — тўлишган руҳ, оидин туйғулар, қуйма сатрлар. Шавқ билан ёзилган.

“Учқур хаёл соҳиби йигит...” — оломон фалсафаси... Кейинги шеърларда ҳам так-рорланади.

“Она тилимга” — !

“Дорбоз” — ! **“Тилла балиқча”** — !

“Темир одам” — кашфиёт шеър!

“Отелло” — мукамал шеър.

“Армон” — Усмон Носирга бағишланган. Рамзий шеър. Ака тимсолида, чамамда, давр олинган. Давр шоирга бир кўрсатиб, сўнг кўйнига яширган нарса нима эди?.. Эрк, миллат озодлиги эди **бу, чамамда. Муаллиф шуни назарда тутган бўлиши керак.**

“Муҳаббат” — севги ҳақидаги оташин монолог!

“Кўндан кутган эдим ҳақиқиб, мана...” — ҳаётгий, қуйма шеър. Ҳеч қачон эскирмайди. Ҳар ўқилганда кишида кайфият ва руҳ уйғотади. Кўнглини фалсафий туйғуларга йўгиради.

.Шеър якунидаги:

*Шоирлар алдайди бизни, жонгинам,
Баҳор доим эмас, уч ойдир, холос...—*

сатрларидаги **“Шоирлар алдайди...”** сўзида даврга исён бор.

“Чол ва “Коммунизм” қиссаси” — даврга киноя.

рак айём муҳтарам Юртбошимиз Ватан мустақиллигини эълон қилган анжуманда сиз ҳам тўлиб-тошиб шеър ўқидингиз:

...Елкамизга офтобнинг текканлиги рост бўлсин... — дея.

— Истиклол миллат шаънини ҳимоя қилибгина қолмай, унинг дунёқарашини ҳам рўёбга чиқаради. Руҳи озод инсон ўзи яшаётган жамятга, шу билан бирга, бутун башарият ҳаётига дахлдорлик ҳисси билан яшайди.

“Нега кеча бизга беписандлик билан қарашди, нега қадримизни ерга уришди, нега бор бойликларимизни талашди, тилимиз, дину дунёимиздан Мосуво қилишга уриндилар?” деган саволни ўзимизга бериб кўрсак, кўп нарсалар ўз-ўзидан ойдинлашади. Энг асосийси, бу дориламон кунларнинг қадрига етмоқ, бу кунларга шукрона айтмоқ лозимлигини англаб етамиз.

— **Тўғри айтасиз. Бугунги кунда у даврларни эсга олиб хотирласак, ёшлар учун бир чўпчакдек бўлиб туюлади. Аини чоғда истибоднинг моҳияти тобора равшанроқ кўринмоқда. Жумладан, коммунистик сиёсатнинг яна бир даҳшатли томони шунда эдики, у бутун-бутун халқларни темир қафас ичида сақлаб, шодиёна кўшиқлар айтишга мажбур қилди. Тўғрироғи, уни шунга ўргатиб ҳам қўйди. Ўз ноғорасига ўйнамаганларни қатл қилди, қувғин остига олди. Айтмоқчиманки, сиз ўша даврда “шодиёна кўшиқлар”ни эмас, халқ дардига йўғрилган Ватан эркини орзулаган тўғулариңизни дадиллик билан сатрларга туширдингиз ва бошингизда қора булутлар айланди. Ўша дамларда кимлар сизга руҳий суянч бўлди?**

— Устозларим, албатта.

*— Ақлим танидим-у қошимда шу кун
Жасур акаларим сафини кўрдим...*

сатрларида (“Табиат” шеърдан), демак, ўша устозларни назарда тутган экансиз-да?..

— 60-йиллар охирида адабиёт дунёсида ёшларни “тарбиялаш” мавсуми авж олди. Ўша даврда Эркин Воҳидовга ва менга қарши хуружлар, бизни яккалашга уринишлар бўлди. Шундай бир вақтда Абдулла Қаҳҳордай атоқли бир зот бизни ўз ҳимоясига олиб, асарларига шеърларимиздан эпиграфлар қўйди. Улкан адибимизнинг ушбу хатти-ҳаракати “Ҳой, бирордарлар, бу болаларни қаровсиз экан деб ўйламанглар!” — деган хитоби эди.

Ижодимнинг дастлабки палласида ҳар томондан турткиланиб, “бошим ба-лога қолиб” юрган пайтларимда устоз Озод аканинг айтган ушбу гапи сира эсимдан чиқмайди. Жасурқалб, қўрқмасюрак домламин: “Абдуллажон, сизни олиб кетишса, мен ҳам сиз билан бирга кетаман”, — деганди...

— **Ўша даврларда ҳасадгўйларга, ичиқораларга, ўзганинг муваффақиятини кўролмасларга бу тузум муҳити, сиёсати кўл келиб қолди ҳам... Айтмоқчиманки, Ҳасадгўй тимсоли кўп шеърларингизда ёрқин намоён бўлади, худди ҳаётдан олиб чизилгандек...**

“Хайр энди... Қалбимда бир видо қолди...” — ёшлигимизда барчамизнинг тилимиздан тушмаган шеър.

“Қонли кўйлак” — шеърдаги шукуҳ кўнгилни юксалтиради.

“Хўроққанд” — мен бу шеърни шоир ижодидаги ўша давр ҳаётини ўзига хос акс эттира олган энг теран шеърлардан бири деб биламан.

“Авлодларга мактуб” — аччиқ кинояли шеър. Ўша давр учун катта жасорат эди. Билъакс, аччиқ киноя учун теран тафаккур керак.

Ушбу сатрларни битишга ўша даврда катта журъат керак эди:

*“Дўстлар, жасоратни гоҳи-гоҳида
Бироз кўпиртириб ёзар эдик биз.
Баъзан ўзимизга меҳримиз жўшиб,
Бир четда қоларди замин у замон.
Ўзи ҳам билмаган хислатин ўқиб,
Уялиб юрарди шўрлик қаҳрамон...”*

Шеър якунидаги ушбу икки сатр бомба мисоли портлайди:

*Ер ости тинч турсин десангиз агар,
Сизлар ер устида сўйламанг ёлғон!*

“Ер устида” кўп вақт (цензура тақозоси билан) “шеър устида” деб чоп қилинган.

– Балки... Ҳар ҳолда мен Ҳасадгўй образини ўйлаб топганим йўқ, тўқима образ ҳам эмас у. Ўз кучи ва келажакига ишонмайдиган одамнинг кўнгли тор бўлади, бошқаларнинг муваффақиятини ҳазм қилолмайди. Ҳасад ана шунақа чиркин хасталик. У, асосан, талантсизлар кўнглида кўкаради.

Қадимгилар айтади, ҳар кимнинг гўри бошқа, Азроили бўлак, деб. Ҳеч ким бировнинг шон-шухратини тортиб ололмайди ёки бировга шон-шухрат бахш этолмайди ҳам. Олам, табиат шундай қурилган. Ҳар ким ўз овозида, ўз даражасида куйлайди. Ана шу жиҳатга кўра мен ҳасад, ғараз туйгуларига ниҳоятда нафрат билан қарайман...

– Абдулла ака, комил инсон деган тушунча бор. У қандай инсон ўзи? Шахсан мен комил инсон ҳақида ўйлаганимда, аввало кўз ўнгимда Навоий сиймоси гавдаланади. Муҳтарам Юртбошимизнинг улуг шоиримизга берган таърифлари нақадар топиб айтилган: “Навоийни агар биз аллома десак, у – алломаларнинг алломаси, агар авлиё десак, у – авлиёларнинг авлиёси, агар шоир десак, у – шоирларнинг султони”.

Буюк бобомизнинг салоҳияти, шеър санъати, унинг ижодининг қай даражада ўрганилаётганлиги ҳақида фикрларингизни ўртоқлашсангиз...

– Ижодкорлар орасида ҳаққа етгани Навоий деган тушунча бор. Зеро, унинг асарларини ўқиганимизда кўз ўнгимизда соҳиби камол, беназир бир инсон сиймоси гавдаланавереди.

Алишер Навоий ўзининг буюк истеъдоди билан ўша даврдаёқ адабиётимизни ўртамеъначилик ботқоғидан олиб чиқиб кетди. Навоий шеърят қофиябозлик эмас, балки улуг санъат эканлигини ҳар бир сатри орқали исботлади. Шоирнинг бирор байти йўқки, унда доҳиёна ташбеҳлар учрамасин. Масалан, ёрнинг лабига учуқ тошган ҳолатни Навоий, мана қандай лутфу назокат, мутуйиба билан тасвир этадилар:

*Эрмас учуқ, шакарга ёпишди чибин пари,
Икки лабим била они олсам дудогидин.*

Навоий газалларини бир ёқлама талқин қилиш ҳоллари кўзга ташланади баъзан. Айрим адабиётшунос олимларимиз унинг ҳар бир байтидан тасаввуф унсурларини ахтардилар ва бу руҳни бошқаларга ҳам сингдирмоқчи бўладилар. Лекин шуни унутмаслик керакки, Навоий ижодида ҳаётгийлик ҳаммиша бўриб кўринади. Ушбу байтга эътибор беринг:

*Дард туфроққа ниҳон қилди Навоий жисмини,
Топибон бир шуша олтин, дафн қилгандек гадо.*

– Менимча, Навоий шеърятини турли қолипларга солиб талқин қилмаслик керак. Чунки Навоий ижодига ҳар қандай қолип, ҳар қандай рамка торлик қилади. Шу боисдан Навоийни ўқиш эмас, англаш керак.

“**Онажон**” монологи. Уни ёддан билмаган ва давраларда ёниб ўқимаган шеърят мухлисининг ўзи йўқ. Уни эшитганлар кўзида ёш ялтираган. Ҳозир менинг ҳам кўзим қайта ёшланди.

“**Най**”. Мен талабалик давримнинг сўнгги йилида амалиётни ўташ учун Фафур Фулом номидаги бадиий адабиёт нашриётига борганим. Ўша бир ойлик амалиётни Мирзиёд Мирзоидов, Саидахмад Худойберганов, Тўлқин Алимов ва Абдулла акалар ўтирган хонада ўтказганман. Абдулла аканинг янги тўплами нашрга тайёрланаётган эди. Абдулла ака, “Най” деган шеърим бўларди, қайсидир газетада босилган, шуни ҳеч тополмаяпман, деб қолди. “Мен бу шеърингизни ёддан биламан”, дедим ва ўқиб бердим. “Жон укажон, шуни қоғозга тушира қолгин”, дедилар. Ва мен тезда қоғозга тушириб бердим.

“**Шоирлар ҳаёти**”. Унинг яратилиш тарихини қайсидир домламиз гапириб берувди. “Бир учрашувга борганимизда, деворга кўп шоирларнинг сурати осиелик экан... Учрашувдан кейин Абдулла шу шеърини ёзди”, деганди. Илҳом онлари Лайлатулқадр кечасига ўхшайди: нимани ёзсанг, асл тиллога айланади.

“**Жаннат**” шеърига “**Ҳазил**” деб изоҳ берилган. “Коммунизм” бу ҳақиқий жаннат, дея талқин қилинарди у пайтлар. Шеър гўзал топилма асосига қурилган. Мен ёш укамга афсонавий жаннат ҳақида эртак айтиб берувдим. Укам ўша жаннатни топиб берасан, деб туриб олди. Унга болалар боғчасини кўрсатиб базўр қутулдим, дейди шоир.

Шоирона бир ташбеҳ айтай: халқимизнинг бир фазилати ёққанки, бизга ўзбек туркийсида сўзловчи Алишердек табаррук зот жўнатишган экан, бунинг учун Яратганга минг бора шукр қиламиз.

Бугунги кунда ер юзининг барча пучмоқларида буюк шоиримизни фақат илтифот юзасидан эмас, балки башариятга меҳнати сингган зот бўлганлиги учун ҳам ардоқлаб турибдилар.

– **Абдулла ака, шон-шухрат дегани нима эканлигини биз тенги ижодкорлар сизда кўрганмиз. Зеро, ўзбек шеърлятида сиздек доврўқ қозонган шоирлар бармоқ билан санарлидир. Ана шу шон-шухратни кўтариб юриш сизга оғирлик қилмадимми?**

– Албатта, ҳар қандай шон-шухратнинг замзамаси-ю васвасаси бисёр... Боя айтганимдек, устозларнинг, жумладан, Шайхзоданинг “Эҳтиёт бўлинг, ишқилиб қарсақлардан талтайиб кетмасангиз бўлгани” деган гапларини доим ёдимда тутдим. Ижодкорнинг учта душмани бор: мол-давлат, мансаб, шон-шухрат. Ижодкор мана шу учта нарсани енгиши керак. Мол-давлат ва мансаб бир-бирига моҳиятан яқин туради. Лекин шон-шухрат хавфлироқ. Мана шу учта нарсани енголмаганларнинг кўпини кўрдик. Шон-шухратни енгим деганларда ҳам бир асорат қоладики, бу – кибр. Кибр – ёмон нарса. Аллоҳдан биринчи душманинг ким деб сўрашганида, кибр, деган. Инсонни ўша кибрдан мосуво ҳолда тасаввур қилиб кўринг, кимни кўрасиз – комил инсонни... Гурур – бошқа, албатта, у фақат такаббуриликдан холи бўлса.

Шон-шухрат ҳақида яна гапирсам, меҳнат билан, риёзат билан банд киши шон-шухратга кўп ҳам эътибор беравермайди.

– **Мутолаага муносабатингиз қандай?**

– Буюк олмон шоири Иоганнес Бехернинг шундай гапи бор: “Киши фикрлари ўлмаслиги учун ҳар куни, ҳар доимо фикрлаб, тафаккурини чархлаб турмоғи шарт”. Тафаккурни чархлашнинг энг беназир усули мутолаадир. Мутолаасиз ҳаётимни тасаввур қилолмайман. Газета-журналларни ҳам мунгазам кузатиб бораман. Юз-кўзингиз эмас-ку, “Жаҳон адабиёти” журнали менинг энг сеvimли журналимдир.

Китоб ўқиган, ўқийдиган одамнинг фариштаси бўлади. Мулоҳазакор, оқ билан қорани ажрата оладиган, шеърни, китобни қадрлайдиган инсонлардир улар. Бизнинг ҳақиқий дўстларимиз, танқидчиларимиз ана ўшалар.

– **Адабиётимиз ҳамиша ёзувчиларга сероб бўлган адабиёт. Уларнинг ҳар бирининг мухлиси, ўқувчиси бор. Аммо эндиликда совет тузумида яшаб ўтган ёзувчи ва шоирлар ижодини ўйлаганда, кўнгилда бир иштибоҳ туғилади: уларнинг меросига бугун қандай ёндашишимиз керак, балки қайта нашрларда уларни жиддий саралаш, ҳатто айримларига таҳрир ҳам лозим бўлар?**

– Албатта, бу жиддий муаммо. Бу муаммо Фафур Ғулом, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Миртемир, Шайхзода каби кўплаб ижодкорларимизга тааллуқли. Масалан, Абдулла Қаҳҳор, Фафур Ғулом ҳақида, унинг талантининг кучи атом қудратига тенг, лекин бу кучни ўтин ёришга сарфлаб юрибди, деган. У бу билан Фафур Ғуломнинг Москва, Кремль, Коммунизм ҳақидаги шеърлари-

Шеър якуни:

*Лекин катталарга сўйламанг эртак,
Улардан қутулиш қийин бўлади.*

Ҳақиқатан ҳам, Совет давлати халққа “коммунизм”дан эртак айтиб қўйиб, кейин уни топиб бера олмади.

“**Чувалади ўйларим сенсиз**” – гўзал шеър. “*Хаёлимга тароқ ургайман*” сатри бе-ниҳоя гўзал!

“**Сароб**”, “**Баҳор**”. Бугунги кунда балки дастлабки беназир шавқини бермас, лекин шундай шеърлар ўзбек поэзиясида яна ярагилармикин?

“**Табиат**” – фалсафий мантиғи ва мукамал шакли билан туғилган шеър.

“**Созим**” – ўз пайтида бу шеър шоирнинг даврга жавоби эди. Айрим нашрларда “**Жавоб**” деб номланган бўлса ҳам эҳтимол.

“**Она**” – дурдона шеър.

“**Арманистон**” – дилбар шукуҳи билан юракни ром қилади.

“**Нутқ**”. Фафур Ғулом вафотининг бир йиллигига бағишланган бу шеър ўзининг ниҳоятда раvon ифодаси билан шоир услубининг юксак маҳорат касб этганлигини таслиқдайди. Бадиҳа эмасмикин, деган ўйга ҳам борасиз..

ни назарда тутган. Бу шеърларни бугун ёритиб бўладими? Мутлақо йўқ. Бу борада раҳматли устоз Туроб Тўланинг бир гапи ёдимга тушади. Абдуллажон, деганди у бир кунни, уйимдаги китоб жавони олдидан ўтаётганда ўзимнинг томликларимни кўрмайин деб кўзимни юмиб ўтаман... Туроб ака, мен қандоқ ўтай, мен ҳам кўзимни юмиб ўтайми, деб сўраганимда, йўқ, сиз кўзингизни пирпиратиб ўтсангиз бўлаверади, деганди. Самимий одам эди Туроб ака. Унинг назари билан ёндашадиган бўлсак, адабиётимизда собиқ тузум даврида ёзган асарларидан кўз юмиб ўтадиганлар озмунчами? Вақт шафқатсиз ҳакам дегани шу бўлса керак-да...

Ҳар ҳолда улар ижодига бугунги кун ва келажак назари билан ёндашганда, миллий мафкурамизни бойитадиган асарларни асраб-авайлашимиз керак.

— **Абдулла ака, баъзи шеърларингизнинг ёзилиш тарихи ҳақида гапириб берсангиз. Масалан, мудом тилдан тушмай келаётган “Тилла балиқча” шеъри...**

— Олтмишинчи йилларда, нашриётда ишлаб юрган кезларимда улкан биномиз ёнида бир ошхона бўларди. Биз у ерга бориб тушлик қилардик.

Ўша жойда бир ҳовузча бўлиб, ичида иккита тилла балиқча сузиб юрарди. Мен шуни кўриб ушбу шеърни ёзганман. Бундан бошқа хулоса келиб чиқиб, ўша пайтда ур калтак-сур калтак бўлиб кетди. Нечта олим, нечта адабиётшунос ундан турли маънолар чиқарган. Шеърда бу сассиқ ҳовузга тилла балиқчани келтириб ташлангани, шўрлик тилла балиқ турли емишлар ва ушоқларни еб кун кечирishi, алам қиладиган жойи — тилла балиқча дунёни шу сассиқ ҳовуздан иборат деб билишлиги ҳақида ёзилган. Менга қўйилган айб даҳшатли эди: гўё мен мамлакатни қўлмак, сассиқ ҳовуз деб талқин этган эмишман. Бу гапга бугунги кунда жилмайиб қўя қолиш мумкин. У даврда эса бу айб оғир айб эди. Зотан ана шундай айблар Усмон Носирни дорга тортирган эди.

Унинг:

*Йўлчиман, манзилим уфқдан нари
Ложувард денгизнинг тубига яқин,*

сатрлари учун, шоир океан ортини қўмсябди, деб айб қўйишган.

*Шеърим, яна ўзинг яхиисан,
Боққа кирсанг гуллар шарманда...*

Бу сатрларга қўйилган айбни эшитинг: “Бу нима дегани? Совет гуллари Усмон Носир шеърдан хунукми? Шоир шеърларини совет гулларидан ортиқ кўраркан-да?!”

Совет тузуми мафкураси ҳар бир шеърни, ижод намунасини ана шундай рамкаларга солган ва шунга кўра ҳукм чиқарган.

— **“Ўзбекистон” қасидангиз услуб жиҳатидан ҳам, мазмун жиҳатидан ҳам беназир ва бетакрордир. Уни узоқ йиллар давомида яратгансиз...**

— У даврларда бутун Совет Иттифоқи она-Ватан сифатида улуғланар ва қўйланарди. Бу ҳолатда менинг кўнглимда: “Унда — Ўзбекистон-чи?!” деган савол туғилган. Ва бу савол бутун шеър давомида “Ўзбекистон, Ватаним ма-

“Қўйил, у кунларни эслатма менга”— севги туркумидаги бетакрор шеър.

“Баҳор кунларида кузнинг ҳавоси”. 1968 йил эди, чамаси. Баҳор ойлари. Ёзувчилар уюшмасининг катта залида бўлиб ўтган қизгин мушоирада Абдулла ака ушбу шеърини ва *“Ёзажакман”* газалини ўқиган эди. Анжуманда Ойбек ҳам иштирок этганди. Навбат Абдулла Ориповга дейилганда зал гулдурос олқишларга тўлиб кетди. Абдулла ака дастлаб мазкур шеърни ўқидилар. Зал яна олқишлардан ларзага келди. Мухлислар қўймагач, Абдулла ака яна шеър ўқишга рози бўлди. Бу шеър “Ёзажакман” эди. Шеърдаги:

*Сен шеърга қўлинг чўзмагил, эй жоҳили нокас,
Бўлсанг-да худо номингни шайтон ёзажакман,*

байти янграганида Ойбекнинг минбардаги ёш шоирга юз буриб, йирик кўзлари билан тикилгани ёдимда қолган...

“Куз манзаралари” — мен мудом давраларда ёддан айтиб юрадиган шеър.

“Севги ўлими” — севги туркумидаги гўзал шеър.

“Оҳу” — дилбар шеър.

ним!” хитоби бўлиб янгради. Қизиқ бир детал. Шеърнинг буюк соҳибқиронга бағишланган сатрларида “Дейман бу кун — у маним, маним” мисраси бор эди. Цензура тазйиқи билан “Демам бу кун — у маним, маним” деб эълон қилинган. Буюк бобомизни меники дейишга ҳаққимиз йўқ эди ўша даврларда!

— **Абдулла ака, қишлоғимизда бир аёл бўларди. Эри урушдан қайтмаган. Ёлғиз ўғли билан бева қолганди. Сизнинг “Аёл” шеърингизни ҳар гал ўқиганимда кўз ўнгимда унинг сиймоси гавдаланарди...**

— “Аёл” номли шеърим урушдан қайтмаган амакиларимнинг беваларига бағишланган. Уларнинг изтиробларини кўриб, кузатиб улғайган кўнглимнинг нидоси бу шеър.

— **Севимли қўшиққа айланиб кетган “Биринчи муҳаббатим”нинг ёзилиш тарихи-чи? Агар сир бўлмаса, унинг “прототиби” борми?**

— Албатта бор... Яхшиси, бу сир бўла қолсин.

— **Абдулла ака, яқинда “Онажон” шеърингизга қайта кўзим тушиб, мижжаларим яна намланди. Унда худди менинг ёнишларим мужассам бўлгандек туюлаверади ҳар гал. Қолаверса, мен ҳам Онам ҳақида туркум шеърлар ёзганман... Муҳтарама волидангиз ҳамон ёдингизга тушиб турадими? Сизни дунёга келтириб, вояга етказган ул зотнинг жойлари жаннатда бўлсин...**

— Онам раҳматликни мен жуда ҳам миннатдор бўлиб эслайман. Ҳамманинг ҳам ўз онаси бир фариштадай, илоҳий кўринади. Зотан Она — бу меҳр деганидир.

Мен онамга бағишланган шеъримни, марсия десам ҳам бўлади, узоқ вақт ёздим. Ўша пайтдаги аҳвол-руҳиятимдан сўз очмай қўя қолай. Лекин мен бу шеърни матбуот учун ёзган эмасман. Ҳеч қачон ҳам одамнинг байроғи бўлолмайди. Икки йил шеърни эълон қилмадим. Сабаби, мендан кейин учта синглим бор эди. Бу шеърни ўқишса улар учун онам иккинчи марта қазо қилгандек бўларди-да... Кейинчалик эълон қилдим.

Оналар ҳақида гап кетганда, муқаддас ҳаж сафаридида Макканинг улуғ шайхи амри маъруфида эшитганим ёдимга тушади:

“Аё, аҳли муслим, сизга икки йўл кўрсатилгандир: сажда қилинг, Оллоҳга ва яна Оллоҳга. Саждага яна бир йўл бордир, у эса Онага ва фақат Онага. Аё, аҳли муслим! Расули акрамнинг ўғилларини такрор қиламизки, шул икки хилқатдан ташқари ҳеч бир мавжудот саждага лойиқ эмас. Пайгамбарларимизга, падари бузрукворимизга ҳам сажда қилинмайди, улар зиёрат қилинади”.

Мана, Онага берилган баҳо.

— **Абдулла ака, сиз таржима соҳасида ҳам улкан фаолият кўрсатдингиз. Аниқса, Дантенинг “Илоҳий комедия”сини таржима қилганингиз тарихий иш бўлди.**

— Ҳозирча унинг “Дўзах” қисми таржима қилиниб, нашр этилди. Таржима жараёни мен учун улуғ мактаб бўлди. Агар қоғоз устида энг кўп тер тўккан бўлсам, ўша таржима устида тўкканман. Она тилимизнинг нақадар бой эканлигига имон келтирган бўлсам, ўша таржима жараёнида имон келтирганман. Азбаройи таржима асл нусхадан кам бўлмаслиги учун тилимиз бойлигидан имкон борича тўлиқ фойдаланиш учун изландим, тил хазинамиздан сўзлар ахтардим.

“**Паҳлавон Маҳмуд қошида**” — чуқур фалсафий шеър.

“**Абдулла Қаҳҳор**” — муаллиф устоз адиб таваллудининг 60-йиллиги муносабати билан сафарда битилганлигини таъкидлайди.

“**Оталар боладан ранжиса озроқ...**” — шеърятимизни безайдиган шеър.

“**Совга**” — бу шеър 1967 йилда Бухоро газининг Москвага етиб бориши муносабати билан ёзилган. Шеър талқини қалтис ва ниҳоятда мураккаб. Шоирнинг илҳом қудрати — парвоздаги руҳи шеър муваффақиятини таъминлаган.

“**Минораи калон устидаги лайлак**” — шоир ушбу шеъри туфайли кўп маломатларга дучор бўлган деб эшитганман. Айтишларича, ўша пайтдаги ҳукумат раҳбарларидан бири: “Ҳов-в, шоир йигит, нима қиласиз бошингизга бало орттириб, бундан кўра гул ва булбул ҳақида ёзсангиз бўлмайдими?!” дея маслаҳат берган экан.

“**Алишер**” — Алишер Навоийнинг 525 йиллиги муносабати билан ёзилган. Шеър тарихий миқёси, фалсафийлиги, оҳанг кўлами, тафаккурий қулочи билан яшаб қолади. Бу йил ҳам Навоийхонликда жаранглади.

“**Хатолар**” — жаҳон шеърятини безайдиган шеър.

— Нега бу улуг асар таржимасини ниҳоясига етказмаябсиз? Олдинда ҳали “Аъроф” ва “Жаннат” қисмлари турибди...

— Бунинг ўзига хос сабаблари бор... Бир сабаби асарнинг ниҳоятда буюклиги ва мураккаблигидир. Унинг таржимасини бир киришганда поёнига етказмоқлик мумкин бўлмаган иш. Бу асарнинг улуглигини, залворини рўй-рост, қалбдан ҳис қилиш керак. Орада маълум бир танаффус бўлмаса, бу эзиб ташлайди одамни. “Дўзах”ни таржима қилганимда, тушларимда одамларнинг суякларини қазиб юрардим. Бундай туш кўриш — кетмон билан қабрларни кавлаб, каллалар, суяклар билан гаплашиб чиқиш — кимга ёқади, дейсиз.

Данте айтишича, дўзах дарвозасига “Эй банда, бу ерга умидларингни ташлаб кир”, деб эзиб қўйилган экан. Бу гап айнан таржимонга ҳам тегишлидир. Яъни таржимон ҳам жаҳаннамий меҳнатни бўйнига олиб, бу ишга киришмоғи шарт. Мен “Дўзах” таржимасида ана шу уқубатларни бошдан ўтказдим. Эндиликда “Аъроф”нинг ҳам анчагина қўшиқлари ўгирилди. Худо умр берса, таржимани тўла-тўқис ниҳоялашни ният қилганман.

— Абдулла ака, шоир учун қачон осон бўлган — беш юз йил олдинми, ҳозирми ёки беш юз йил кейинми?

— Шоир учун ҳеч қачон осон бўлган эмас, ҳеч бир замонда осон бўлмайди.

— Умр йўлингизга қараб, баъзан армон ва пушаймон ҳам туясизми?

— Албатта. Армоним — беҳуда кечган вақтларим, пушаймонларим — собиқ тузум сиёсатига маҳлиё бўлиб ёзганларим...

— Кўнглингизда баъзан бисотингиздаги шеърларни саралаш нияти уйғонмайдими?

— Вақт саралагани маъқул, менинча...

— Бошқа жанрда нега ижод қилмайсиз?.. Масалан, прозада...

— Прозада ҳам ёзиш ниятим бўлган, ҳозир ҳам йўқ эмас, лекин ўқувчини зериктириб қўйишдан қўрқаман. Шеър бошқа, проза бошқа, Шеър менга ўз ётоғимга, наср эса меҳмоннинг уйига ўхшаб кўринади.

— “Дунё бу — қувгинди оҳудай елар...” дегансиз бир шеърингизда. Мана шу безовта дунё, югурик умр кўнглингизда қандай туйғулар уйғотади?

— Умрнинг югуриклигини қабристонларга йўлим тушганда сезиб қоламан ва юрагим титраб кетади... Гоҳ-гоҳида Форобий қабристонига ўтиб тураман, тиловат қиламан. Ажабо, ўнгимга бурилсам — устозим ётибди, чапимда эса — шогирдим! “Умр бунча югурик, дунё бунча бевафо!...” деган туйғу кечди кўнглимдан.

— Туғилган юрт меҳри деган тушунча бор. Шоир учун эса бу айниқса қадри. Сизни ҳам туғилган заминингиз — Қашқадарё меҳри бот-бот тортиб турадими?

— Нимадандир сиқилсам, кайфиятимда сўниқлик пайдо бўлса, кўнглим Қашқадарё кенгликларини кўмсаб қолади. Бу диёрнинг соддадил, самимий, жўмард одамлари кўз ўнгимдан кетмайди. Қитмирликни билмайдиган, фақат меҳнат билан умргузаронлик қиладиган эзгу инсонлар ҳақида ўйлаганимда дастлаб кўзим ўнгидан мен болагимдан билган ўша одамлар гавдаланади.

— Абдулла ака, жаҳон адабиёти сахнасига ўзбек адиблари ҳам чиқадиغان кунлар келишига ишонасизми? Токи, дунёда турли жараёнлар давом этар экан, уларга баҳо беришда катта доирадаги одамлар, келинлар, бу борада бир ўзбек

“Биринчи муҳаббатим” — бу шеърнинг таърифи йўқ. Қўшиққа айланган, мудом ҳар бир тўйда жаранглайди. Машҳурликда шоир номидан ҳам олдинга ўтиб кетган дейиш мумкин.

“Бул ажаб...” ғазали Яссавийга бағишланган. Ушбу шеър ёзилган давр Яссавийга нисбатан ниҳоятда қатағон давр эди. Ҳатто Эргаш Рустамов деган олим Яссавий ҳақида ёзган мақоласи учун руҳий хасталар шифохонасига ётқизилганди. Шеър анча вақт ўтгандан кейин эълон қилинди.

Унда шундай сатрлар бор:

*Нафс ила дунёга эрк берган фосиқлар, сиз бу кун
Яссавий хокпойидан айлаб олинг тумморлар.*

Яна шундай байт бор. Унда чиройли сўз ўйини қилинган:

*Гар фалак буржида шамс уйқуга солса ўзни,
Етди навбат бизга деб чақнар эмиш сайёрлар.*

адиби бор, унинг фикрига ҳам қулоқ солиб кўрайлик-чи, дейиладиган давр ҳам келармикин?

— Нега келмас экан? Бизнинг халқимизнинг иқтидори жаҳоннинг бошқа халқлариникидан камми? Албатта, шундай ижодкорлар биздан чиқади. Чиқиши керак. Боболаримиз дунёни ўзига қаратганди-ку, ахир. Муҳтарам Юртбошимизнинг ижодкорларга кўрсатаётган улкан гамхўрликлари заминада шу муддао бор эмасми?

— **Модерн шеърятига муносабатингиз қандай?**

— Мен ҳаммиша айтиб келганман, қўк шеър ёзасанми, оқ шеър ёзасанми ёки қизил шеър ёзасанми уни, аввало, одам тушуниб, ўқиб баҳра олсин.

Америкалик Роберт Фрост деган шоир бор. Унинг бир шеъри ёдимда қолган. Қафасдаги маймунга бир масалани ечишга беришади. У ечолмайди. Кейин у каталакда ҳар ёнга сакрай бошлайди. Бу билан маймун, кўриб қўйинглар, ақл биринчи ўринда эмас, чаққонлик биринчи ўринда туради, демоқчи бўлади. Айрим “модерн” шеърларни ўқисам, ана шу муқом эсимга тушади. Айтмоқчи-манки, умр қисқа, уни тажрибалар учунгина исроф қилиб қўймаслик керак. Адабиётдаги муваффақиятни фақат шаклий изланишларгина таъминламайди. Улар нечоғли замонавий ва илғор бўлмасин, шеърда руҳ ва мазмун муҳимдир.

— **Лекин, афсури, адабий танқидчилигимизда бу муамоларни чуқур таҳлил қила оладиган, тўғри йўналишларни кўрсатиб берадиган танқидчиларимиз, адабиётшуносларимиз ҳам йўқ-да. Буни ҳам тан олишимиз керак.**

— Мана бу шеърга қулоқ тутсангиз, ўзингиз хулоса чиқариб оласиз.

ТАНҚИДЧИЛАРГА ҲАЗИЛ

*Антитеза йўли билан
Абсурдларни яратдик.
Реал ҳамда виртуални
Модернга қаратдик.
Концептуал эклектика
Аралашди ҳар гапга.
Тушимизга кириб чиқар
Экзюпери ва Кафка.*

— **Ёш ижодкорларга қандай истакларни айтган бўлардингиз?**

— Биринчидан, ёш қаламкашлар ўз адабиётини теран билишлари керак, иккинчидан, улар жаҳон адабиётини ўрганиши зарур. Учинчи шарт — улар меҳнатга ташна бўлишлари керак. Ўрни келганида ёш шоир укаларимизга бир гапни айтиб ўтай, зинҳор битта шеърни бир ўтиришда ёздим, деб мақтаниб юрманг, шеър, яъни ундаги сўзлар унли ва ундошларига қадар тинимсиз сайқал топгандагина ва айни чоғда биринчи ёзилишдаги руҳий қуввати ва сеҳрини йўқотмаган тақдирдагина мукамал асарга айланиши мумкин. Албатта, мен бундоқ камолотга эришганман демоқчи эмасман. Лекин мумтоз адабиётимизни ўқиб-ўрганиб, Данте сингари шоирларни таржима қилиб, шу хулосага келганман.

Бу байтда шоирга ҳасад билан қараган бир гуруҳ ижодкорларга ишора қилинади, деганди уни оғзаки талқин қилганлардан бири.

“**Баҳор кунларида**” — унда китобий ҳақиқат ва ҳаёт ҳақиқати ўткир истеҳзо билан берилади. Шеър замирида тузум сиёсатига исён йўғирилган.

“**Кетмоқдаман**”. Уткир Ҳошимов илтимоси билан унинг “Баҳор қайтмайди” видеофильми учун ёзилган. Ушбу қўшиқнинг то мудом оҳори тўқилгани йўқ.

“**Илғор ишчи ва чаққон мухбир қиссаси**”. Бу шеър илк бор Ёзувчилар уюшмасида ўтказилган мушоирада ўқилган. Узоқ вақт эълон қилинмади. Айтишларича, кимдир уни магнитофон тасмасига ёзиб олган, кейин ўша ёзув орқали 90-йилларда тикланган ва эълон қилинган.

“**Юртим шамоли**” — катта шеърый тажриба меваси.

“**Саратон**” ва “**Хотирот**”— шеърятимизнинг энг баланд нуқталарини белгилловчи шеърлар. Республиканинг бош газетасида ушбу икки шеър биргаликда эълон қилинганди. Уни кейинчалик Зулфия опа мақтагани эсимда. “**Уйдан кетганимга ўн йил бўлибди**” мисраси билан бошланувчи “**Хотирот**”да шундай сатрлар бор:

*Бузилиб бўлибди аллақайси дам
Ҳовли ортидаги омонат кўприк...*

— *Сизда шеър туғилиши жараёни қандай кечади? Дастлабки учқун мисра тарзида намоён бўлади, фикр ёки мажоз бўлибми? Буни билиш ўзим учун ҳам қизиқарли...*

— Менда шеър дастлаб фикр тарзида, баъзан мажоз тарзида намоён бўлади. Кейин у шеър бўлиб шаклланади. Боя айтганимдек, қаттиқ меҳнат натижасида, албатта. Лекин меҳнатда завқ бўлиши керак. Илоҳий завқ. Зеро, қаттиқ меҳнатни юк ташувчи жонвор ҳам қилади. Бу илоҳий завқ сизга уйқу бермасин. Бу илоҳий завқ бўғзингизга қадар келсин, ичингиздан тошиб турсин. Кўзингиз юмилиб кетаётган эса-да, қўлингиз қаламга талпинсин. Хуллас, меҳнат, яна меҳнат... Чўнтагида иккита шеър қораламаси юрмаган шоирни мен шоир санамайман: кези келганда тузатиш киритиш учун «аммо»нинг ўрнига «лекин»ни қўйиш керак бўлар, масалан. Ёшлгимда мен ухлამаслиқдан кўрқмасдим, эндиликда ухлამаган туним эртасига дарҳол ўз таъсирини билдиради.

— **Абдулла ака, ҳозир кўнглингиз кўпроқ нимани тусайди?**

— Самимий, беғубор дўст суҳбатини. Бир тўртлигимда айтганман: дўстлашган икки одамнинг бойлиги бойлигига тенг бўлиши шарт эмас, бўйи бўйига тенг бўлиши шарт эмас, мансаби мансабига тенг бўлиши шарт эмас, уларнинг кўнглилари бир-бирига тенг бўлса, бас...

— **Абдулла ака, Ватанимиз ўз мустақиллигининг йигирма йиллигини нишонлаш арафасида, халқимиз истиқлолдан қувват олиб, хуррият нашидасидан ил-ҳомланиб истиқбол сари дадил қадам ташлаётган бир паллада шоирман, ёзувчиман деган қалам соҳибларининг вазифаси нимадан иборат бўлиши керак, деб ўйлайсиз?**

— Қалам соҳиблари, ўткир тафаккур эгалари ҳар бир замонда ҳам даврнинг энг олдинги марраларида бўлишган. Керак бўлса, халқ саодати, Ватан озодлиги учун жонларини фидо қилишган. Буни тарихдан яхши биламиз. Бугунги кунда мамлакатимиз мустақил, халқимиз буюк бунёдкорлик ишларини амалга оширмоқда. Биз ижодкорлар мана шу манзаранинг шоҳиди бўлиб турибмиз. Аммо бизлар мана шу руҳга, мана шу шиддатга муносиб асарлар яратаётимизми? Давримизнинг қахрамонларини юксак оҳангларда тараннум эта олдикми? Мана шу туйғу барчамизни безовта қилиши зарур, тунлар уйқу бермаслиги керак.

Чинакам шоирман, ёзувчиман деган қалам соҳибни бугунги кунимиз шуқудидан қалбида сурур туюши керак. Шу сурурни туймаган ижодкорнинг истеъдодига мен шубҳа билан қарайман.

— **Устоз, ушбу саволимни сизга кўп истиҳола билан билдирмоқчиман. Бир тўртлигингиз хусусида. Тўртлик шундай:**

“Афсус, жаҳон аро денгизимиз йўқ...”

Гоҳо ўкинч билан янгерар сўзингиз.

Лекин, Ислом ака, менинг кўнглим тўқ:

Ўзбекистон учун денгиз ўзингиз.

Абдулла аканинг шуҳрати баравж пайтида туман раҳабарлари ўша бузилган кўприкни ахтариб келишиб, тузатишмоқчи бўлишган экан.

“Она сайёра” — XX аср жаҳон шеърятини безайдиган шеър!

“Рухим” — юксак мақомдаги шеър.

“Ўзбекистон, Ватаним маним” — мазмунан пойдор, услубан юксак шеър! Асл қасида! Олти йил давомида яратилган!

“Қарши қўшиғи” — забардаст илҳом меваси! Юқорида айтганимдек, нашриётда амалиёт ўтаётганимда Абдулла ака ва яна кимлар биландир тушликка чиққан эдик. Тушлик орасида Абдулла ака стол устидаги салфетка қоғозини олиб, нималарнидир ёза бошлади. Кейин бизга қараб, *“Қарши қўшиғи”*нинг янги тўрт сатри, деганди.

“Итижо” — дostonга арзигулик саккиз қатор шеър! Шеър якуни:

Айрилиқдан кўрқмасман бу кун,

Мен кўрқаман севиб қолишдан!

Кимнинг кўнглида кечмаган бу туйғу!

“Ўрмон”. Шеър якуни:

Заъфарон зулфинга тақиб кетайин

Олис чўлларимнинг бинафшасини...

Мен ушбу сатрларни илк бор ўқиганимда ундаги ғоят ўринли ташбехингизга қойил қолганман. Истеъдодингизга яна бир карра тан берганман. (Мен ҳам шоирман, ахир!) Сиз ушбу тўрт сатр шеърингизда муҳтарам Юртбошимизнинг сиймосини тугал чиғиб бергансиз десам, мсуболаға эмас. Зеро, денгизнинг абадий туғён тимсоли эканлигини, зоҳиран ҳам, ботинан ҳам ниҳоятда улуғворлигини, бағрикенглигини ким кўрмаган дейсиз? Сиз халқимиз бахти, Ватанимиз саодатини туну кун ўйлаб шу йўлда жонбозлик кўрсатаётган фидойи, беназир раҳнамомизни денгизга қиёслаб, поэтик ташбих яратгансиз. Дунёдан огоҳ инсонлар сифатида, тева-рагимизда, яқин-йироқларда қандай жараёнлар кечаётганлигини яхши биламиз.

Юртбошимизнинг дунёвий ташвишлардан ортиб, мамлакатимизнинг ички ва ташқи муаммоларига ҳар куни рўбарў бўлган ҳолда маънавиятимиз ҳақида ҳамиша қайғураётганликлари, ижодкорларга алоҳида эътибор бераётганлиги унинг қалбига бағрикенгликнинг далил-исботидир. Яратилаётган шарт-шароитдан, кўрсатилаётган ғамхўрликдан биз — ижод аҳлининг кўнглимизда миннатдорчилик туйғуси жўш уриб турибди. Шундай эмасми?

— Ушбу эътибор ва ғамхўрликнинг замирига назар солсак, ундаги қалам аҳлига нисбатан юксак ишонч ва катта умидни илғашимиз қийин эмас. Зеро буюк соҳибқирон таъкидлаганидек, ўз қавмимизда бош бўгин эканмиз, шунга муносиб фикрлашимиз жоиз. Тафаккурда дунёвий мавқеларга кўтарилмоғимиз керак. Бундай парвозга биз фақат Мустақиллик шоҳсупасидан, Истиқлол заминидан кўтарилишимиз мумкин эди. Истиқлолнинг қадри шунинг учун буюқдир.

Кўҳна тарихга назар солсак, озодликни ҳеч бир миллат осонгина, ўз-ўзидан қўлга киритмаганлигини кўраемиз. Эҳ-ҳе, қанчадан-қанча кўз ёшлар тўкилган бу йўлда, қанчадан-қанча қурбонлар берилган. Бизнинг миллатимиз, халқимиз учун ҳам Истиқлол осмондан тушгани йўқ. Бу йил мана шу муборак айёмга 20 йил тўлади. Бу давр мобайнида биз эски тушунчалардан қутулдик, буюк келажак сари юз бурдик. Биз мана шу мураккаб кураш йўлини доно йўлбошчимиз раҳбарлигида босиб ўтдик, дея фахр ва ифтихор билан айтаман. Не-не хавф-хатарга, қалтис вазиятларга рўбарў келмадик. Энг машаққатли муаммоларни ҳам Юртбошимиз бошчилигида ҳал қилиб, дунё саҳнасида обрў-эътибор қозонмоқдамиз. Ўзбек деган ном дунёда бугун мағрур жарангламоқда.

Бугун тарихда шахснинг ўрни нақадар муҳим эканлигига амин бўлиб турибмиз.

Ислом Каримовни даврнинг ўзи майдонга олиб чиқди.

Ҳали олдимизда кўп довлар бор. Барчамиз истиқлолимиз асосчиси Юртбошимиз атрофида мустақкам жипслашишимиз керак.

Гўзал топилма!
“Шоир”.

...Тоғдай оғир юкни кифтида олиб,
Қушдай енгил бўлиб юради шоир.

Ушбу сатрларда шоир кимлиги, қандай зотлиги тўкис намоёнди!

“*Мўмин Мирзо*” — дардли шеър. Мукамаллик санъат даражасида!

“*Номаълум одам*” — катта фалсафа мужассам бу шеърда, юксак руҳ зоҳир!

“*Келдим қошингизга чопиб, энтикиб...*” сатри билан бошланадиган шеър ва “*Мак-туб*”, “*Чорлаш*” — лирика намуналари.

“*Булбул ўғай эрур зоғлар орасида...*” — ушбу сатр билан бошланадиган тўртликнинг ёзилиш тарихи таниқли адабиётшунос олим Умарали Норматовнинг махсус мақоласида баён қилинган.

“*Ёлғизлик*” — маҳзун, аммо бетакрор шеър!

“*Сув*” — оҳори тўкилмайдиган ҳазил заминига қурилган.

“*Ҳангома*” — пушкинона халқчиллик! Баркамол истеъдод маҳсули!

“*Кўшиқ*” — теран мажозий шеър. Кўшиқ — миллат эрки, озодлиги, чамамда...

Шеър якунидаги ушбу:

*Балки кўролмасмиз биз уни хуррам,
Болалар бахтига қўшиқ соғайсин...*

сатрларидан кўнгилга шу фикр келади.

— Абдулла ака, давримизнинг алломаси, қолаверса, ҳаётнинг аччиқ-чучугини татиб, 70 ёшни қоралаган мўсафид сифатида умрнинг мазмунини ёшларимизга бир оғиз сўз билан қандай ифодалаган бўлардингиз?

— Шу озод Ватанимиз бахти учун яшашда!..

— Дарҳақиқат, сиз бу туйғунгизни бир шеърингизда шундай таъкидлагандингиз:

*Ўзбекистон — ягона Ватан учун яшайлик,
Ватан ичра гўзал бу чаман учун яшайлик!*

Устоз, мен сизнинг биринчи расман шогирдингизман. Бу гапим ғалати туюлмасин. Чунки бундан қирқ йиллар чамаси олдин биринчи бўлиб менга “Гулистон” журналида “Оқ йўл” тилаган эдингиз. Мендан кейин, албатта, кўндан-кўн ёш шоирлар сиздан дуои-фотиҳа олди. Мен эса биринчи рақамли шогирдингиз эканлигимдан мудом фахрланиб юраман.

Сизга барча шогирдларингиз номидан, журналимиз таҳририяти номидан муборак айёмингиз муносабати билан мустақкам соғлиқ, узоқ умр тилайман. Ҳамиша шеърятимиз дарғаси бўлиб қолинг.

— Раҳмат. Миннатдорман...

Мен устоз хонадонидан ёруғ туйғулар билан қайтдим. Йўл-йўлакай унинг феномени ҳақида ўйладим. “Абдулла Орипов феномени” — XX аср ўзбек шеърятининг юксак сурури. Унинг ижодида — тугёнли шеърятда халқимизнинг эрка, озодликка, яхши кунларга бўлган ишончи, боқий Ватан тараннуми, инсон қалбида кечадиган теран кечинмалар, ҳаётга бўлган чексиз муҳаббат, дунёни чуқур англаш туйғулари тажассум топди.

Бир оғиз сўз билан, ўзбек шеърятини Абдулла Орипов ижоди тимсолида XX аср жаҳон шеърятига ўз ҳиссасини қўшди, дея баралла айтишимиз мумкин.

Шеърларида Эркни, Озодликни, инсонга Муҳаббатни авж пардаларда куйлаган, муқаддас замин — Ўзбекистонимиз келажагини ўтли қўшиқларида тараннум этган шоир халқ меҳри-эъзозига, Ватаннинг энг юксак унвонларига сазовор бўлди.

Бугунги кунда Абдулла Орипов шеърятини миллатимиз осмонида камалакдек товланиб турибди.

Мирнўлат МИРЗО

“Парчагина булут,

Чексиз осмон...” — аҳли шуаро қалбига бу шеър аллақачон бир умрга муҳрланган...

“Яхмалак”. Бу шеър яратилишининг шоҳиди бўлганман. Қиш кунлари эди. Абдулла акам билан кўнғироқлашганимда, уйга келгин, дедилар. Бордим. Янги шеър — ўқи, деб қўлимга қораламани тутқазди. Ўқидим. Шеър деярли қораланган, қайта иш-лаш жараёни экан. Ҳар сафар яна — бошидан ўқи, дердилар. Қайсидир сўз ўзгартирилди. Бир ташбеҳ устида узоқ тўхтадик. Ниҳоятда гўзал чиққан, қайта ишлашнинг ҳожати йўқ, дейман мен. Абдулла ака, гўзалликка гўзал, лекин буни Ғафур Ғулом ишлатган, биз ўзимизнинг ташбеҳимизни топишимиз керак, деб туриб олдилар ва кун давомида шеър такрор-такрор ўқилди, ҳар гал таҳрир қилинди. Ниҳоят бир тўхтамга келинганда мен ҳолдан тойган эдим. **Уша пайтда кўнглим ағдарилган бўлса ҳам**, бу жараёни узоқ пайт эслаб юрдим. Менга бу сабоқ бўлди.

“Генетика”, “Денгизчи”, “Аллома”, “Ёшлик” шеърлари залворли фикрларининг тиниқ, равон ифодаси билан ажралиб туради. Ҳар бир шеър катта заҳмат, ёрқин идрок, юксак тафаккур билан яратилганлигини мен яхши ҳис этаман..

“Турмуш ташвишлари” — ҳар қандай тоифа одами учун манзур келадиган шеър. Айниқса содда ифодаси, оҳанги билан.

“Ғаним бўлмасмиз иккимиз сира” сатри билан бошланадиган шеър шоир руҳиятининг қоронғи қатламларини ёритади. **Психологик таҳлили билан айричалик касб этади.**

“Оломонга” (1980) шеърини умри ҳаётнинг машаққати ва мураккаб сўқмоқларида кечган шоирнинг қалб нидосидир...

Анна САКСЕ

Гулдан келур муҳаббат бўйи

Лирик бадиалар

КУНГАБОҚАР

Куёш қизлари чўмилиб бўлгач, кетишга чоғланиб, қайиқларига ўтириб йўлга чиққан пайтларида улар энг кенжа сингиллари эман дарахтининг шохида олтин гулчамбарини унутиб қолдирганлигини эслаб қолишди. Гулчамбарсиз уйдагиларнинг кўзига кўринишдан кўрқиб, орқага қайтиб, гулчамбарини олиб келишларини опаларидан илтимос қилибди. Опалари жуда чарчаганларини ва уйқулари келатганини баҳона қилибдилар. Ҳамма айб сингилларининг ўзида бўлганлиги сабабли якка ўзи соҳилда қолиб, улар эртага чўмилгани келгунларига қадар кутиб туришини маслаҳат берибдилар.

Кенжа қиз соҳил томон сузиб кетибди, аммо не кўз билан кўрсинки, эман шохида гулчамбарини кўрмабди. Дарахт ёнида эса қора соч, кўзлари мовий, қад-қомати келишган бир йигит унга кулиб қараб турарди. У бақувват кўлларини чўзиб Куёш қизини кучоқлаб олибди-ю, тилидан бол томиб сўзлай кетибди: — Эй гўзалларнинг гўзали, бир умрга мен билан қол, қайлигим бўласан, бир-биримизни севиб ардоқлаймиз, ҳеч қачон ажралмаймиз, — дея йигит Куёш қизининг қулоғига шивирлабди ва унинг дудоқларидан узоқ вақт бўса олиб, эркалабди.

— Нималар деяпсиз! Қандай қилиб ерда яшашим мумкин? Бу ерда тунлар қоронғи ва совуқ бўлади, самода эса мен олтин саройда яшайман, уйимиз шифтларида олтин юлдузлар чарақлаб нур сочиб туради, кундуз кунлари тилла ип йигираман, кечалари денгизда чўмиламан. Байрам кунлари биз Ойнинг ўғиллари билан рақс тушамиз, учқур тулпорларни миниб, сайр қиламиз. Ер юзида сен менга қандай ҳаётни ваъда қила оласан? — сўрабди йигитдан Куёш қизи.

— Сенга шабнам тушган тонглари, қушларнинг сайраши, дарахтларнинг сокин шивир-шивирини муҳайё қиламан. Яна мен сенинг кундуз кунлари меҳнат қилиб, кечалари ҳордиқ чиқаришингга шароит яратиб бераман. Тунлари қайноқ бағрим сенга оламжаҳон роҳат бахш этади, — дея Куёш қизига жавоб қайтарибди Ер ўғлони.

— Қани, бўлмаса аввал менга Ернинг жозибаларини кўрсат-чи, сўнг Ерда қолиш-қолмаслик ҳақида ўйлаб кўраман, — дебди Куёш қизи.

Ер ўғлони Куёш қизини шумурт гуллаётган ҳамда булбуллар хониш қилаётган дарё соҳили томон бошлабди.

Ер ўғлони Куёш қизидан:

– Бундай ажойиб кўшиқни ҳеч эшитганмисан? – деб сўрабди.

– Йўқ, эшитмаганман, – тўғриси айтибди Куёш қизи Ер ўғлонига.

– Дарёнинг сирли шовиллашини-чи, умрингда эшитганмисан? Шумуртнинг қандай муаттар бўй таратишини ҳеч туйганмисан? Муҳаббатнинг қандай қудратга эга эканлигини сезганмисан?

– Сен менинг муҳаббатимсан, сен билан бир умр бирга қоламан, – деб сўз берибди Куёш қизи Ер ўғлонига. Шунда Ер ўғлони Куёш қизини уйи томон бошлабди. Уйга етиб келгач, Куёш қизининг кўзи миҳда осиглиқ турган гулчамбарга тушибди.

Эртаси куни эрталаб Куёш қизини уйи томон чорлабди, бегона юртда уни қандай қисмат кутаётганлигини қанчалик жон куйдириб тушунтирмасин, қиз уйга қайтишдан қатъиян бош тортибди, унга ердаги ҳаёт Куёш салтанатида эртадан-кечага ип йигиришдан минг чандон афзал кўринибди. Ерда шумурт чаппар уриб гуллаб, муаттар бўй таратар, дарё шовуллар, булбуллар чах-чах уриб сайрашарди.

Ҳар куни Куёш қизига шундай панд-насихат қиларкан:

– Қизим, мен Ер ўғлонини севишингни истамайман, бироқ уни севишингни тақиқламайман ҳам. Фақат муҳаббат деб ўз ватанини тарк этиш яхши эмас. Вақти келиб туғилиб ўсган уйингни соғиниб қолсанг-чи?

– Сўзимдан қайтмайман, – виқор билан жавоб қилибди Куёшнинг кенжа қизи.

Куёш қизи билан Ер ўғлонининг тўйи бўлиб ўтибди. Она-Ер келинига: “Энди ишни қўлга олиш пайти етди, ҳозирча, боғдаги асалариларга қараб турақолсин. Оқбилак бошқа ниманинг ҳам уддасидан чиқарди”, дебди.

Куёш қизи ҳар куни боғнинг ўртасида туриб олиб асарларилар бегона уяга кириб кетмасинлар, дея кўз-қулоқ бўлиб тураркан. Кунлар ортидан кунлар асалариларнинг гўнғиллаши каби бир маромда ўтиб бораверибди. Учқур тулпорларга миниб сайр қилишлар, Ойнинг ўғиллари билан қувноқ рақсга тушишлар, опалари билан бирга денгизда қайиқда сайр қилишлар қайда қолди?

Кўшга қўшилган ҳорғин отлар оёқларини зўр-базўр босиб келар, ишдан ҳориб-толиб қайтган эри бўлса энди хотинининг қулоғига ширин, мулойим сўзларни шивирламай қўйганди.

Кунлардан бир кун Куёш қизи эрига:

– Денгиз ёқасидан менга шумурт келтириб бер, – деб ўтинибди.

– Шумурт ҳар доим ҳам очилавермайди-ку, – жаҳл билан тўнғиллабди Ер ўғлони хотинига.

– Бўлмаса булбуллар қўшиғини эшитгим келаяпти, юр, айланиб келамиз.

– Булбуллар ҳар доим сайрашавермайди.

– Мени анчадан буён ўпганинг ҳам йўқ. Наҳотки муҳаббат ҳам абадий бўлмаса?

– Ҳа, муҳаббат ҳам абадий эмас.

– Бўлмаса ер юзида нима абадий?

– Меҳнат абадий, – жавоб қилибди Ер ўғлони ва чалғисини олиб, ўтлоққа йўл олибди.

Куёш қизи яна ёлғиз қолибди. У туғилиб ўсган гўшасини жуда соғинганидан гурурни ҳам унутиб, бошини кўтариб онасига ёлвора бошлабди:

– Оҳ, меҳрибон онажон, қизингнинг гапига қулоқ сол. Туғилиб ўсган ватанимни жуда соғиндим. Ҳар тун тушимда ёшлигим ўтган

ерларни кўраман, опаларимнинг чарх йигиришларини эшитаман. Кечалари денгиз тарафдан қайиқ эшакларининг шалолашини эшитганимда опаларимнинг чўмилгани келишаётганини ҳис этаман. Ёдимдан кўтарилиб кетган кўшиқларини тинглайман. Эй, меҳрибон онажон, ўзбошимча қизингни кечир, уни ўз бағринга ол!

Куёшдан садо чиқмабди.

Куёшнинг кенжа қизи бўлса ёлворишдан асло тўхтамабди:

– Эй, онажон, онажоним, наҳотки қизингнинг бегона юртларда бахтсиз бўлиб юрганлигини ҳис этмасанг? Ёнингга чақир мени, энди мени қизим демасанг, майли, чўринг бўла қолай. Ҳар куни эрталаб, кечқурун булутли чойшабларингнинг чангини ўзим қоқай, остонангни сочларимни супурги қилиб, супуриб-сидирай. Опаларимнинг чархлари остидаги чанг-ғуборларни тозалай, шунда ватанимда яшаётганимдан ўзимни ғоят бахтиёр ҳис этаман.

– Оҳ, қизгинам, сен бегона юртда узоқ вақт қолиб кетдинг, ўтган вақт мобайнида оёқларинг ерга худди илдиз каби ўсиб кириб кетди. Энди сенга ёрдам бериш қўлимдан келмайди. Кеч бўлди, – Куёш шундай деб жавоб берибди-ю, сўнг нам кўзларини оқ булутли сочиғи билан беркитиб олибди. Кенжа қизнинг қўлларига биллур маржонлар – Она куёшнинг кўз ёшлари оқиб туша бошлабди.

Кенжа қиз оёғини қимирлатмоқчи бўлган экан, дарҳақиқат, Ер унинг оёқларини маҳкам ушлаб турганлигини сезибди. Шундай қилиб, Куёш қизи ерда қолиб, гулга айланибди, бу гул ватанини қўмсаб ҳаминиша Куёшга боққани-боққан экан. Мана шунинг учун ҳам бу гулни Кунгабоқар деб атар эканлар.

ТУНГИ БИНАФША

Янов байрами¹ кечаси кишилар тўда-тўда бўлиб сайр қилишар, шўх кўшиқлардан куйлашарди: йиғилганларнинг овози қанчалик авжга чиқса, акс-садо шунчалик кўп жарангларди.

Фақат Яниснинггина кўнглига чироқ ёқса ёримасди. Ҳар галгидек шу байрам куни бирдан маъюсланарди-ю, ётиб уйкуга кетарди. Ҳар галгидек уни Янов кечаси мардонавор руҳда айтилган кўшиқ уйғотиб юборарди.

– Бақироқ ашулачилар тинчлик беришмади-беришмади-да, – деб Янис тўнғиллади-да, ўрнидан туриб кийиниб, аста-секин чўпонлар сўқмоғидан юрди, ўйин-кулги қилаётганлардан ўзини олиб қочиб, Қора қарағайзор томон йўл олди.

Қарағайзор қалин ва қоп-қоронғи. Адл арчалар асрлар оша гамгин кўшиқларини куйларди, қарағайларнинг қизғиш таналари гўё табиатнинг яшил ибодатхонасидаги устунлардек кўринарди киши наздида.

Ўрмонга шунчалар орзиқиб чорлаётган нарса нима эканлигини Яниснинг ўзи ҳам билмасди. Бу ўрмон ҳақида жудаям кўп қўрқинчли афсоналарни ҳикоя қилишганди. Гарчи одамлар қўрққанларини айтишга оғизлари бормаи, индамасалар ҳам фақат жасур ботирларгина Қора қарағайзордаги йўлдан юришга журъат қилардилар, холос. Бир вақтлари Янис ҳам бу Қора қарағайзор ҳақидаги афсоналарнинг қўрқинчли эканлигидан юрагини ҳовучлаб юрарди, лекин унинг сев-

¹ Насронийлар байрами.

гилиси Занэ шу ўрмонда дом-дараксиз кетгандан буён унинг оёқлари беихтиёр шу ўрмон сўқмоқлари томон йўл бошларди.

Айниқса, Янов байрами кечаси уни ажиб бир ҳол қамраб оларди. Ўрмонга чорлаётган нарса севгилисининг сирли шивирлашими ёки қушларнинг мастона сайрашими, ё гулларнинг димоққа хуш ёқувчи муаттар бўйими, ҳар ҳолда, нима эканлигини Яниснинг ўзи ҳам тушуниб етмасди. Бу ўттиз йилдан буён жон-дилдан севиб, ардоқлаб келаётган ўрмон гуллари бўлса керак.

Ҳар сафар байрам кунини арафаси, хушбўй тунги бинафша очилган чоғ Янисни қандайдир тушуниб бўлмайдиган безовталиқ қамраб оларди. Уйқуни тарк этган Янис тинмай ўрмон кезар ва тунги бинафшага тўлиб кетган ялангликни қидириб топарди-да, унга яқинроқ бўлган жойга келиб ётарди-ю, гулларнинг муаттар бўйига маст бўларди-қоларди. Тунги бинафшаларни қанчалик севмасин, ақалли уларнинг бирон-бир донасига қўл теккизиб, узиб олмасди. Унинг новдалари нозик ва мўрт, оппоқ гуллар эса гўзал, ҳиди шунчалар муаттар эдики, бундай гулни Янис меҳнатда қадоқ бўлган қўллари билан узиб олишни гўё катта гуноҳ ҳисобларди.

Янис гулларни бунчалик севишига сабаб, севгилиси Занэ бинафшани яхши кўришидандир, аҳтимол. Йигитнинг ўзига қолса, ўрмондаги ҳар бир гулни силаб-сийпаб қўйган бўларди, чунки булар Занэнинг тонгда ва тунда унинг хонасига хушбўй ранг-баранг гулдасталар олиб келган кунларини ёдга соларди.

Мана бу кеча ҳам Янис ўрмонга ошиқди, ўзи билмаган ҳолда тунги бинафшалар қулф уриб очилган жойга – чор-атрофни гуллар қоплаб олган ялангликка етиб келди.

Янис ерга узала тушиб ётиб олди-да, яна севгилиси – Занэ ҳақида хаёлга берилди. Занэнинг ғойиб бўлганига ўттиз йил бўлса-да, аммо севгилиси ҳақидаги ўй-хаёллар на тушида, на ўнгида Янисга сира-сира тинчлик бермайди.

– Занэ, жонгинам Занэ, сен ёнимда бўлган пайтларингда ҳаёт нақадар гўзал ва қувончга тўла эди-я, – дея шивирлади Янис, сўнг лабларини тунги бинафшанинг гулларига теккизди. Яниснинг ёдига ўша дамлар тушиб кетди – ўшанда у энди йигирма тўрт ёшга тўлганди – у истиқомат қиладиган қишлоққа Вайдуне ая қизи Занэ билан кўчиб келганди. Занэ тортинчоқ, ҳуркак қиз бўлиб, аҳён-аҳёндагина қўнғир сочларини шабада сийпаб тўлқинлантирганини Янис кўришга муяссар бўларди, холос.

Вайдуне ая турли хил гиёҳлардан дори тайёрлашни яхши биларди, у анча ёшга бориб қолганлиги сабабли доривор гиёҳларни қизи Занэ териб келарди. Қиз кун чиқмасиданоқ далага чиқиб кетар, тонгги шудрингдан ҳамма ёғи ҳўл бўлганча этагини хушбўй гиёҳлару гулларга тўлдириб нонушта пайтигача қайтиб келарди. Баъзан у чошгоҳда ҳам далага чиқиб кетарди, чунки турли-туман гулларнинг очилиш вақти ҳар хил бўлар эди-да.

Янис Занэ билан дўстлашиб олди. У ҳам қиз билан турли гиёҳлар теришга бора бошлади. Бу бир умр ёддан чиқариб бўлмайдиган дамлар эди. Занэ Янисга ўсимликлар ва гуллар ҳақида жуда кўп ҳикоя айтиб берар, ҳар бир қушнинг сайрашига қараб қандай қуш эканлигини дарҳол топар, суҳбатлашиб чарчаган чоғларида эса гоҳ заргалдоққа, гоҳ чоғурчиққа тақлид қилиб сайрарди. Занэ ҳатто қайси гулнинг ҳидидан қандай туш кўриш мумкинлигини ҳам яхши биларди. Баъзида кечқурунлари Занэ Яниснинг хонасига баъзи бир гуллардан қўйиб кетарди-да, эрталаб унинг кўрган тушини айтиб бериб, йигитга тегажоқлик қиларди.

Янов байрамига бир неча кун қолганида Занэ негадир ғалати бўлиб қолди, у кўп хаёл сурадиган, дам-бадам тунлари танҳо Қора қарағайзорда сайр қиладиган одат чиқариб олди. Янис бўлса қизга: “Сенга нима бўлди, Занэ”, деб тинмай савол берарди, лекин қизнинг ўзи ҳам нима бўлаётганлигини тушунмасди. Гоҳ-гоҳида қиз шундай дерди: “Ярим кечада ё кундуз кунлари гиёҳ йиғиш учун ўрмонга борганимда кимдир чангалзорда отимни айтиб чақираётгандек туюлади. Бу овоз кимники эканлигини ажратолмайман, юрагимни ваҳима босиб кетади”.

Янов байрами кечаси бошланди, Янис ва Занэ ўрмон этагига бориб гулхан ёқдилар. Улар гулхан ёнида ўтириб, бутун борлиқни шўхшодон кулгига кўмиб қувнашар, бир-бирларига гул отиб ўйнардилар.

Бирдан Занэ кутилмаганда ўрнидан турди-да:

– Янис, сезяпсанми, чакалакзорда қандайдир гул очилганга ўхшайди. – Шамол унинг муаттар исини димоғимга олиб келяпти, бу тароват мени сенинг бўсаларингдан ортиқ маст қияпти. Шу тун ана шу гулни узиб сенга тақдим этаман. Азизим, мени кут, албатта ёнингга қайтиб келаман, – деди-ю югуриб кетди.

– Севгилим, сени интизорлик билан кутаман, – деди Янис ва ёлғиз ўзи гулхан ёнида қолди.

Йигит қизни узоқ кутди, ниҳоят, кутавериб тоқати тоқ бўлгач, севгилисини қидириб кетди.

Янис тинмай: “Қаёқдасан, жоним Занэ”, деб чақирар, лекин қизнинг овози эшитилган ерга бориши биланоқ, овоз эшитилмай жимжит бўлиб қолар, сўнг шу ондаёқ қизнинг қаҳқаҳаси бошқа ердан эшитилиб қоларди.

– Занэ, азизам, ҳазилни қўйсанг-чи, сендан ўтиниб сўрайман, бошқа бундай ҳазил қилма! – ялинарди Янис, бироқ Занэ ҳамон унга кўриниш бермасди.

Янис тонг отиши билан уйга ҳолдан тойиб, қиздан ниҳоятда ранжиган ҳолда қайтаркан: “Ҳазил ҳам эви билан-да, тун бўйи мен билан беркинмачоқ ўйнаб қийнашнинг нима ҳожати бор! Келиб-келиб йилда бир марта келадиган Янов байрами кечасида бунчалик қийнашини-чи!” – деб қиздан хафа бўлди.

Бироқ Занэ шу куни ҳам, эртаси тун ҳам қайтиб келмади...

Янис уйидагилари билан биргаликда қизни қидиришга тушди. Улар ўрмоннинг тит-питиғи чиқариб юбордилар, бироқ қизни ҳеч қаердан топа олмадилар. Ўрмонда танҳо Яниснинг ўзи қолди.

У тинмай Занэни қидирар, овози борица номини айтиб чақира-чақира, охири ўрмоннинг қалин чакалакзорига келиб қолганини сезмай қоларди. Баногоҳ унинг нигоҳи бошни айлантирувчи муаттар бўй таратиб турган қандайдир ғалати бир гулга тушди.

– Бу, ўша, муаттар ҳиди Занэни бўсаларимдан ҳам кучлироқ маст қилган ва уни ўрмон чакалакзорига етаклаб келган ўша гул! – дея қичқариб юборди Янис, сўнг ғазаб билан гулларни юлқиб ташламоқчи бўлиб, энди қўл чўзган ҳам эдики, баногоҳ қандайдир тўнкага қоқилиб, оёқлари шилиниб, қонаб кетди.

Янис қонаган оёғини ювиш учун булоқ қидириб кетди.

“Гулда нима айб, гуноҳи муаттар бўй таратаётганими?” – деган хаёлга борди йигит. Яниснинг севгилиси Занэдан эса ҳамон дарак йўқ эди.

Янис севгилисини ўлган деб гумон қилса-да, ҳаётини қайтадан изга сололмас эди. Гоҳида бу дунёда яшашнинг унга қизиги қолмагач, фоний дунёдан бош олиб кетгиси келарди, яна шайтонга ҳай

бериб, бу ниятидай қайтарди. “Занэсиз ҳаёт менга ўлимдан ҳам даҳшатлироқ”, дерди ўзига-ўзи. — Токи тирик эканман, ҳеч бўлмаса Занэни тушимда кўраман-ку! — дея ўзига таскин берарди.

Тунги бинафшалар сеҳрли ҳид таратар эди...

Уларнинг муаттар бўйи йигит наздида дабдурустан қуюқлашиб, энгилига қуюнга айлангандек ва унда ноаниқ шакллар пайдо бўлгандек туюлди. Эвоҳ, шакл тобора аниқлашиб борди-борди-да, беихтиёр Янис севгилисига Занэни кўриб қолди. Занэ яқинлашиб кела-кела, йигитнинг қаршисида тиз чўкди ва совуқ лабларини Яниснинг кўзларига бир лаҳза босиб турди.

— Занэ! Занэгинам! — шодликдан ўзини йўқотиб қичқириб юборди Янис. — Оҳ, жоним, ниҳоят сени топдим-а! Шунча йиллардан буён қаерларда эдинг, азизам? Сочларимнинг оқариб кетганини кўраяпсанми?

Янисни ёқимли ҳид чулғаб олди.

— О, севгилим! Собиқ дўстим! Нега сен ўшанда, эсингдами, тўнкага қоқилиб йиқилганингда тунги бинафшаларни юлқиб ташламадинг? Ўшанда сочларинг барвақт оқармаган бўлармиди, мен бўлсам бу чакалакзорда йиллар бўйи тунги бинафша қиёфасида очилиб азоб чекмаган бўлармидим, жоним.

Янис севгилисининг бу ғаройиб гапига тушунмай, анг-танг бўлиб қолди. Занэ эса бўлган воқеаларни оқизмай-томизмай йигитга сўзлаб берди:

— Ўша байрам тунда мени қари Иблис алдаб олиб кетган экан. Сенга айтардим-ку, авваллари кимдир отимни айтиб чақиргани-чақирган деб, лекин ким чақираётганини билолмай доим кўрқиб юрардим. Шунда у бир ҳийла ўйлаб топибди. Сенинг бўсаларингдан ҳам ортиқроқ маст қиладиган бўй таратувчи гул ўстирибди. Сени қандай яхши кўрсам, гулларни ҳам шундай севишимни билар экан. Янов байрами олдида сенга ажойиб совға ҳозирламоқчи бўлдим, эсингдами, сенга ҳеч бир инсон кўрмаган гулни тортиқ қилмоқчи эдим. Шу он Иблис димогимга тунги бинафшанинг муаттар бўйини пуркаган экан, шундан сўнг мен бу ғаройиб гулни сенга тақдим этмоқчи бўлиб қидириб кетдим. Худди мана шу ерда мени Иблис тутиб олди. У менга, аллақачондан бери сени кўз остимга олиб қўйибман, умрбод шу ўрмонда қол, менга теккин, деди. Мен Иблисга бу мақсадига асло эриша олмаслигини, ёлғиз сенигина севишимни айтдим. Тун бўйи у менга хотин бўл, деб ялиниб-ёлворди, аммо мен розилик бермадим, чунки келиб мени қидириб топишингни ва ана шунда унинг сеҳри ўз кучини йўқотишини билардим.

Эртаси куни чакалакзорга бир ўзинг келган пайтингда Иблис мени сендан яшириб дарҳол тунги бинафшага айлантириб қўйди. Азизим, ўшанда сен гулдан узиб олганингда борми, мен яна аслимга айланиб қолган бўлардим. Бироқ Иблис тўнкага айланиб, оёғинг остида пайдо бўлди, сен бўлсанг унга қоқилдингу булоқ томон югуриб кетдинг.

Сен тунги бинафшани юлиб оларсан, деган умидда тўққиз йил кутдим, аммо сен бу нозик гулни узишга кўзинг қиймади. Тўққиз йил мобайнида мен Иблисга турмушга чиқишдан бош тортиб келдим... У бўлса, “менга турмушга чиқ”, деб ҳам ёлворди, ҳам дўқ-пўписа қилди, лекин мен зор-интизор сени кутдим. Орадан уч марта тўққиз йил ўтса, инсон Ўрмон руҳи сеҳрини енга олмас экан, шунинг учун умрбод ўрмонда қолишга маҳкум этилдим.

— Оҳ, дўстим, вафодор дўстим-а! Нега ўша Янов байрами кечасидан кейин келиб гулни узиб олмадинг?! Эвоҳ!..

Янисни яна хушбўй ҳид чулғаб олди-ю, Занэнинг туманли қиёфаси тобора хиралашиб, кўздан узоқлаша бошлади.

– Занэ, жонгинам, мени ташлаб кетма, Занэ! Сенсиз яшолмайман! – деб қичқириб юборди Янис қайлигини ушлаб қолиш ниятида уни кучоқлаб олди. Бироқ Яниснинг қўлида бошни айлантирувчи муаттар ҳид таратаётган бир дона нозик оқ бинафшагина қолганди, холос.

ТОНГ ШАБАДАСИ

Боғ девори орқасида Ёввойи атиргул очилибди. Лоларанг, иболи нозик гулбарглари тонгги шудрингга йўғрилган бу гул худди бахтдан кўзлари намланган ёш навнихол қиздек сулув кўринарди. Эрта тонгда ҳаммадан аввал қушлар уйғонганлиги сабабли, бу гулнинг чирой очганидан дастлаб улар кўришга муяссар бўлар эдилар.

– Ия! Мўъжиза-ку! Бу гулнинг чиройилигини-чи! Қандай гўзал-а! – деб завқланишибди ён-атрофдагилар.

– Бунчаям гўзал бўлмаса! – унинг гапини тасдиқлашибди бошқалар.

– Қамишзор чумчуғи бундан дарҳол Булбулни огоҳ қилиш учун дарё қирғоғи томон учиб кетибди, чунки у Булбул атиргулни жондилдан севишини билар эди-да.

Бу хабарни эшитган Булбул шу оннинг ўзидаёқ муҳаббат ҳақида ҳеч кимнинг меъдасига тегмайдиган янги қўшиқ яратибди, ахир ҳар сафар қалбларда муҳаббат пайдо бўлганида Ёввойи атиргул янги очилган кўриниши каби дуркун, гўзал бўлар экан-да.

Булбулнинг қўшиғидан Тонгги шабада уйғониб кетибди. Бу шоввоз кун бўйи чарчаганлиги сабабли қайин дарахтининг шоҳидаги беланчақда тунаб қолган эди.

– Вой-бўй, бунчаям мақтамасанг, шунчалик офатижон эканми? – қўнғир сочларини тараркан ишонқирамай сўрабди Булбулдан Тонгги шабада.

– У тонг жоласи каби гўзал, қуёшнинг илк шуъласи каби нозик, ён-атрофга таратган мушк-анбарини айтмайсанми, маст қилади кишини, – берилиб мақтаб кетибди Булбул Ёввойи атиргулни.

– Гапларингга қараганда дарё қирғоғида ўсадиган шумуртдан ҳам гўзал экан-да, а? – луқма ташлабди Тонгги шабада Булбулга.

– Шумуртдан ҳам, Арғувондан ҳам, ҳатто Олма гулидан ҳам чиройли, – тинмай мақтабди уни Булбул. Булбулнинг қўшиғидан Тонгги шабаданинг қалбида муҳаббат аланга олибди, у кечагина Шумуртни оҳиста қучиб, лаъли лабларидан бўса олганлиги, умрбод содиқ қолишга онт ичиб эрта тонгда қайтиб келишга ваъда берганлигини ҳам эсидан чиқазиб юборибди.

Тонгги шабада Булбулга ҳавойи бўса ҳадя этиб, боғ девори орқасида очилган Ёввойи атиргул томон елиб кетибди.

– О, гўзалларнинг гўзали! – икки қўлини кўксига қўйиб таъзим бажо этибди Тонгги шабада Ёввойи атиргулга.

Ёввойи атиргул Тонгги шабаданинг бу гапидан лоладек қизариб кетибди, бошини хиёл буриб девор томонга уни имлаб чақирибди-да, шивирлабди:

– Илтимос, хушомадгўйлик қилмасангиз. Девор орқасида боғбоннинг меҳр-муҳаббатидан қулф уриб ўсаётган опа-сингилларим олдида мен бир бедавоман-ку, – дебди.

– Сенинг бу хислатинг бир гўзаллигингга минг гўзаллик қўшади, камтарлигинг эса қалбингнинг нақадар тиниқлигию поклигини намойиш этади, – деб уни мақтай кетибди Тонгги шабада.

Кувончдан ҳайратда қотган Ёввойи атиргул бошини тик кўтарибди-да, Тонгги шабаданнинг тилларанг кўзларига тикилиб:

– Ё алҳазар, сиз қалбимни биринчи бўлиб тушунган кимсасиз! – дебди. – Қизиқ, ҳамма хуснимга маҳлиё бўлади-ю, лекин... хусн абадий эмас-да, ахир...

– Дунёда фақат муҳаббат абадий, сени жон-дилимдан ёқтириб қолдим, ҳа, севиб қолдим, севиб! – дея Ёввойи атиргулни аврабди Тонгги шабада, сўнг унинг қулоғига сеҳргар бутун борлиқни сеҳрлаш учун ўйлаб топган гапини оҳиста шивирлабди.

Ёввойи атиргул бу сеҳрли сўзнинг тузоғига илинмади, деб ўйлайсизми? Афсуски, илинди! Бу сўз файласуфларни ва қадимги донишмандларни ҳам ўз йўлига солган, “севги” деган илоҳий ишққа шоҳу гадо мубтало бўлганлар.

Тонгги шабада кунни кеча Шумуртни бағрига босиб эркалаганча дудоғидан бўса олган эди-я, энди-чи, энди бўлса Шумуртни унутди. Энди Ёввойи атиргулни кун бўйи қучиб, тинмай дудоғидан бўса олаяпти!

Қош қорайгач, Тонгги шабада чарчаб кўзларини юмибди-да:

– Хайрли кеч, азизам, – дея оҳиста шивирлабди. – Тонг отгунга қадар хайр. Мени кутгил, жоним! – дея севгилисига ҳавойи бўса йўллаганча қайин шоҳидаги беланчаги томон елиб кетибди.

Ёввойи атиргул ҳам ширин уйқуга кетибди, унинг кўз олдидан ҳамон меҳрибон севгилиси – хушрўй Тонгги шабада кетмасди.

Ёввойи атиргул эрта тонгда уйғонибди-ю, Тонгги шабаданнинг келишини зориқиб кута бошлабди. Кун иссиқ ва ниҳоятда дим.

– Севгилим ҳали ухлаб ётган бўлса керак. У муҳаббат лаззатидан чарчаган бўлса эҳтимол, – дебди ўзига-ўзи Ёввойи атиргул ва Тонгги шабаданнинг кўзига янада сулувроқ кўриниш учун бирин-кетин гулларини оча бошлабди.

Богнинг бир бурчагида Читтак Қамишзор чумчуғига:

– Тонг отиб улгурмасиданоқ Тонгги шабада яйловдаги Бўтақўзнинг ёнига югуриб кетибди. Ёввойи атиргулга билдирмай қўя қоламиз, хўпми? – дейишибди ён-атрофдагилар.

– Айтмаймиз, албатта, айтмаймиз.

Ёввойи атиргул кун-бакун севгилисини зор-интизор кутибди. Новдасида даста-даста гулларнинг жамолини барчага кўз-кўз қилибди. Ёнидан ўтиб кетаётганлар унинг олдидан тўхтаб:

– Қаранг-а! Ўзи Ёввойи атиргул-у, чиройли бўлиб очилганини-чи! – деб йўлларида давом этар эканлар.

Ёз ҳам келибди, ҳануз Тонгги шабададан дарак бўлмабди.

– Девор ортида ўсаётган опамизни биласиз-а, энди тенгини топиб узатсак бўлармиди? – дея шивирлашибди опа-сингиллар.

– Тўғри айтасан. Унинг ёнига Оқ Капалакни юбораман. Менимча, у Ёввойи атиргулга жуда муносиб қайлиқ.

Капалак Ёввойи атиргулнинг ёнига келиб ўзига қайлиқ бўлиш учун қўлини сўрабди. Ёввойи атиргул газаб билан унга рад жавобини берибди:

– Афандим, бу гапни айтишга қандай журъат этдингиз? Ахир мен сизни севмайман ва бундан кейин ҳам сева олмайман.

– Мен бўлсам сизни севаман, – минг мулоҳаза билан дебди куёв-тўра ва: – Жудаям хунук бўлмасам керак, вақт ўтиши билан сизни ўзимга ром этиб оламан, – дея қўшиб ҳам қўйибди.

– Асло! – хитоб қилибди Ёввойи атиргул. – Агар сиз ўз ташқи кўринишингиз билан мақтанмоқчи бўлсангиз, шуни айтиб қўяйки,

сиз карам барглари устида ўрмалаб, уларни кемириб юрган пайтин-гизда яшилқурт бўлиб, қандай жирканч тусга киришингизни бир эслаб кўринг-а, ҳаммаси ёдимда! Ҳм! — дебди-да, Капалакнинг юзига бир тарсаки туширибди.

Сўзи рад бўлган куёвтура ўзини уёқдан-буёққа урганча қочиб кетибди.

Жазирама ёз кунлари ҳам келибди. Ернинг нами қочиб, қотиб қолибди. Боғбон боғдаги гулларга ҳар куни сув қуйиб, эрталаб ва кечқурун суғорар экан. Бироқ девор ортидаги Ёввойи атиргулни ҳеч бўлмаса бирон марта суғориш боғбоннинг хаёлига ҳам келмасди. Ёввойи атиргул нозик гулларини сақлаш мақсадида туннинг нам нафасини ўзимга сингдириб олай деб гулларини фақат кечга бориб очар экан. Кундуз кунлари эса у гулларини барглари ёпиб олганича уйқуга кетар, гўзал севгилисига ҳақида ширин хаёллар суриб уйқуга кетар экан, демак, Тонгги шабада албатта қайтади, уни оғушига олади, суюди, тўйиб-тўйиб дудоқларидан бўса олади...

Даҳшатли қуюн Ёввойи атиргулни ширин уйқусидан уйғотиб юборибди. Йўл ёқасида ўсган қайинлар бутуқларига қапишганларича, оғир хўрсинибдилар. Афтидан, пастак бўйли Ёввойи атиргул кўра олмайдиган даҳшатли нарсани кўрганга ўхшардилар.

Оҳ, буни кўргандан кўра кўзлари кўр бўлгани яхши эмасмиди! Қай кўз билан кўрсинки, бу ўша Тонгги шабада эди! У дарахтларнинг шохларини синдириб, барглари шарт-шурт узганча елиб келмоқда. Унинг афт-ангори тамоман ўзгариб кетганди! У ерга тушибди-да, қўлига сиққанча йўл четидаги қумдан олиб боғдаги гулларга:

— Сурбетлар! Сизлардан нафратланаман! — дея қум соча кетибди.

Тонгги шабада Ёввойи атиргулнинг ёнгинасига келиб тўхтабди.

Ёввойи атиргул унга қараб жилмайибди ва жингалак сочларидан тортқилаб ҳазиллашмоқчи бўлибди, аммо унинг кўзига шу заҳоти қум тўлибди! У кўзларини ишқагунча Тонгги шабада узоқлашиб кетиб қолибди.

— Тавба, унга нима бўлган ўзи? Нега у бунчалик ғазабда? — ҳайрон бўлибди атиргул.

— Хи-хи-хи! — кулибди бошқа атиргул. — Укам далада балиқчиларнинг гапларини эшитиб қолибди. Тонгги шабада Сув нулуфарига ошику беқарор бўлиб қолган эмиш. Сув нулуфари Тонгги шабадага кўз сузиб, уни бош-кўзини айлантириб қўйибди. Хи-хи-хи!

— Бу гапларни яна Ёввойи атиргулга айтиб қўймагин-а! — огоҳлантиришибди бир-бирларини.

— Бечора! У мени излаб адашиб қолганга ўхшайди, айрилиқдан кўзлари киртайиб қолибди! — хўрсинибди Ёввойи атиргул ва гуллари қийғос очилган новдаларни тўғрилай бошлабди. — Севгилим албатта қайтиб келади, ҳа, рост, бунга шубҳам йўқ, ахир унинг ўзи муҳаббат абадий деган эди-ку.

— Девор ортидаги опамиз қачонгача турмушга чиқмайдилар? — дебди бир гул ёнидаги гулга мурожаат этиб.

— Тўғри айтасан, — тасдиқлабди унинг гапини дугонаси. — Вақти ўтиб кетяпти. Куз ҳам яқинлашиб қолди. Опамиз анча шаштидан тушиб қолгандир. Оддий эр бўлса ҳам тегишга рози бўлар. Унинг ҳузурига Қўнғизни юбораман.

Қўнғиз Ёввойи атиргулнинг ёнига ўрмалаб келибди, орқа оёқларини тирабди-да, гердайганча Ёввойи атиргулга шохларини силкиб:

— Салом, ҳамқишлоқ! Гапимни қисқа ва лўнда қилиб айтмоқчиман: сенга уйланишга жазм этдим! — деб кўзларини лўқ қилибди.

Ёввойи атиргул унга жавобан ўзининг наштадек тиканини санчибди. Ғазабдан барглари силкина бошлаган Ёввойи атиргул куёвтўрага қараб:

– Афандим! Сиз ўта қўпол экансиз. Мен Тонгги шабаданинг қайлиги бўламан, билмасангиз, эшитиб қўйинг, менга уйланаман деган сўзни каллангиздан чиқариб ташланг! – дебди.

– У бетайин билан ораларингизда бўлган ошиқ-маъшуқлик савдоси қулоғимга чалинган. Лекин буни юзингизга солмоқчи эмасман.

– Билишимча, қалб созларининг мусиқасини асло тушунмас экансиз!

– Гапингиз тўғри! Буни тан оламан. Касбимнинг ўзи шунақа, – шодон хитоб қилибди куёвтўра. – Гўнгдан илдизларингиз остига бирикки ҳовуч ташлаб юборишим ҳам мумкин. Анвойи гулларингиз ўғитсиз узоқ яшай олармикан? Хўш, таклифимга нима дейсиз, азизам, розимисиз?

Ёввойи атиргул унинг гапига жавоб қайтариш ўрнига узатган панжаларига тиканини санчиб олибди. Аламига чидолмаган куёвтўра, аста-секин йўлнинг нариги бетига ўтиб кетибди.

Куз ҳам келибди. Боғбон гулларини совуқдан сақлаш учун уларга барглардан тўқилган гиламча ҳозирлашга киришибди.

– Эй худойим, бу сўнгни гулим бўлса керак, – хўрсиниб дебди Ёввойи атиргул. – Гулим сўлиб қолмасидан Тонгги шабада кела қолсайди. Ҳа-я, айтгандек, у гулим бўлмаса ҳам жон-дилдан севади-ку, чунки у теран ва пок қалбимни ҳис эта билган ва тушунган ягона кимсаку. Учрашув куни ажойиб сўзлар айтиб, кўнглимни кўтарган эди.

Ер заранг тортиб қолганди, аввалги йилдагидек қиш фасли муруватини кўрсатиб қор тўшагини барвақт тўшаб, ер бағрини қоплашга ҳали ошиқмасди. Ёввойи атиргул совуққа ортиқ бардош беролмабди. У ёз бўйи гулларини кетма-кет очиб, Тонгги шабаданинг эркалашларини кўмсаб, ўзининг бор кучини сарф этиб бўлганди. Бу ҳол энди уни ўта бефарқ қилиб қўйганди. Эндиликда уни на муҳаббат, на гўзалик, на қалб поклиги қизиқтирарди, шунинг учун ҳам “ўлим” келиб уни поймол этганда “ғинг” деган овоз чиқармабди.

Бешафқат, бағритош Ўлим! Нега сен бу йўлни четлаб ўтиб кета қолмадинг? Нега хазон бўлишга бошқа бировни танламадинг? Қарагин-а, қақраган қариқиз шамолда титрамоқда, ана кулранг ялпиз эса шилвираб букилмоқда, сен аввал уларни домингга тортсанг бўлмасмиди? Энди бўлса ёввойи атиргул жиноятчи каби жунжикиб титрамоқда, чунки дарахтни силкитганча Тонгги шабада маъюс келмоқда. У жуда қариб қолибди, соч-соқоли оппоқ оқарибди, балки сочлари-ю, пахмайган соқолида оппоқ қор учқуни йилтираётгандир? Ана, Тонгги шабада тилга кирди, эшитяпсанми, унинг бўғиқ овозидаги изтиробини ҳис этияпсанми?

– Оҳ, меҳрибоним Ёввойи атиргул! – бўғиқ овозда ёлворди у. – Фақат сенгина мени астойдил севардинг. Ижозат бер, сени вояга етказган шу азиз тупроқни тирноғингга ҳам арзимайдиган мендек бенаво бир ўпсин! Агар гуноҳимдан ўтиб кечирсанг, бирон-бир новдангни бўлса-да, силкитиб қўй. Кечирсанг борми, оёғинг остида то баҳор келгунга қадар тиз чўкиб ётаман. Жонгинам Ёввойи атиргул, сен очилгунга қадар кутишга тайёрман.

Ўз аҳдига содиқ қолиб, умри хазон бўлгунга қадар кутган Ёввойи атиргул энди Тонгги шабадани сира-сира кечира олмасди.

ПИОНГУЛ

Пиониянинг тўйи бўлиш арафасида тўсатдан онаси вафот этиб, олти бола бўзлаб қолди. Буёғи қандоқ бўлди, опалари эрга тегиб кетса, укалари кимнинг қўлида қолишади? Муҳаббати қаллиғи Симеон томон ундаса, аммо онасига берган ваъдаси-ю, ука ва сингилларига қилинажак ғамхўрлик уни уйга чамбарчас боғлаб қўйибди. Наҳотки Симеон севгилисининг бошига тушган мусибатни тушунмаса?

— Қизим, бир-икки йил сабр қил, тез орада синглинг катта бўлиб, укаларингга қарайдиган бўлади, — дебди отаси Пионияга. Қиз отасининг гапига қулоқ солиб, оналик қилиб укаларига қарай бошлабди. Бироқ синглиси бўйи етиши биланоқ тенги топилибди-ю, опасига узр айтиб, йиғлаб-сиқтаб ўзини бахтсиз қилмаслигини ўғиниб сўрабди. Пиония синглисига: “Майли, севганинг билан бахтли бўл!” деб, яна бир неча йил сабр қилишга рози бўлибди.

— Бир-икки йил кўз очиб-юмгунча “ғир” этиб ўтиб кетади, бу ўтган давр муҳаббатимизни яна синовдан ўтказди, — деб тасалли берибди Пиония йигити Симеонга.

— Яхши, кутиш керак бўлса, кутаман! — дебди Симеон. Лекин Симеоннинг ота-онаси ўғилларининг фикрини маъқул топмабдилар, улар сўзларига кирмаган бўйдоқ ўғилларини уйдан ҳайдаб юборибдилар.

Уйдан қувилган Симеон қаллиғига икки йилдан кейин олдингга жавоб хати олиб борадиган кабутарни юбораман деб, оламни кезгани “ҳайё-ҳув” деб жўнабди.

Орадан икки йил ҳам ўтибди. Ниҳоят, кабутар тумшугида Симеоннинг хати билан бегона юрт гулидан олиб келибди.

“Раҳмат, севгим, — дея Симеонга жавоб ёза бошлабди Пиония. — Мени унутмабсан. Ҳар соат, ҳар дақиқа ёдимдасан. Лекин укам катта бўлгунига қадар яна икки йил кутишга тўғри келади.”

Укаси балогатга етгач, ичкуёв қиладиган оилани топибди, у бу қулай фурсатни қўлдан бой бергиси келмабди.

Пиония Симеонга яна хат ёзиб, икки йил кутишни илтимос қилибди. Орадан у кутган икки йил ҳам ўтибди, лекин Пиония барибир отасининг уйини ташлаб кетолмабди, чунки ўртанча синглиси куёв топиб, тўйини бир кунга ҳам кечиктиришга рози бўлмабди.

— Мен бахт излаб денгизнинг нариги томонига кетмоқчиман. Ёзиб юбор, сенга қандай совға олиб келай, — деган мазмунда хат олибди Симеондан.

— Менга гул кўчати олиб кел, — деб жавоб ёзибди Пиония, чунки Симеон чет элга боргач, бойиб кетиб кумушу олтинлар олиб келишига кўзи етмас экан.

Йиллар бўлса тутқич бермай, физиллаб ўтарди... Икки йилдан кейин Симеон яна хат ёзиб, тўйлари қачон бўлишини севгилисидан сўрабди. Пиония Симеонга яна икки йил кутгин, дебди, чунки балогатга етган укасида дунёни кўриш иштиёқи туғилибди. Пиониянинг олдида энг кенжа укасини катта қилиш вазифаси тураркан. У оёққа туриб олса, ниҳоят, Пиония билан Симеон орзиқиб кутган тўй бўлади.

Бечора Пиония ёмон касаллик дастлаб эрга текан синглисини олиб кетиб, учта ёш болаларининг етим бўлиб қолишини туш қўрибдими? Бечора етимларни ким боқади, ким тарбиялайди? Куёви бўлса тонг отгандан кун ботгунга қадар далада ер ҳайдаб экин экиш билан овора.

У болаларини ўрмонга олиб бориб ташлайман, менга кераги йўқ, деб турганда, Пиония қандай қилиб синглисининг болаларини ўз бағрига олмайди дейсиз?

Пиония яна севгилисига хат ёзиб, ундан то куёви бошқа хотинга уйланиб, болаларини ўз бағрига олгунига қадар кутишни илтимос қилибди.

Вафот этган синглисининг барча маъракаси ўтибди. Куёв уйланибди, лекин янги хотин ўғай болаларни боқиш ҳақидаги гапни эшитишни ҳам истамабди. Ўзи туғадиган болаларининг ташвиши етиб-ортишини пеш қилибди.

Пиония билан Симеон бўлажак тўйларигача қолган йилларни санашадими ё йўқми, бу номаълум. Лекин синглисининг сағир қолган болалари катта бўлгач, укалари-ю, сингилларининг болаларини боқишга тўғри келди. Йиллар худди чопқир тулпор каби ўтиб борарди. Меҳнат Пиониянинг қаддини букиб қўйди, ғам ва ёр ҳижрони сочини оппоқ оқартирди. Унинг энди ҳеч кимга кераги йўқ эди, у тарбиялаган барча болалар ёлғиз яшайдиган бу муштипар кампирнинг кулбасини унутиб юборган эдилар. У ҳар кун эрталаб ҳассасига суянганича эшикка чиқиб турар ва қалтироқ қўллари билан: “Мен сени кутяпман”, деб ёзилган мактубни бериб юбориш учун кабутарни нигорон кутгани-кутганди.

Ниҳоят, кабутар хатни олиб кетгач, Пиония тўйга тайёргарлик кўра бошлабди. У эгнига ёшлигида тикилган никоҳ қўйлагини кийиб олиб, бошига гулчамбар кийибди. У шу қиёфада кун бўйи эшик олдида Симеонни кута бошлади.

Ўткинчилар бармоқлари билан ниқтаб:

– Қаранглар, қаранглар, анови кампир ақлдан озиб қолганга ўхшайди, – деб мазах қилиб кетишарди.

У умр бўйи нигорон кутган кимсадан дарақ йўқ эди. Боқиб катта қилган болалар-ку, уни эсламасдилар ҳам. Лекин ёвуз ажал бахт нималигини билмай армонда кетаётган Пионияни имлаб чақира бошлади.

– Эй ёвуз Ажал, ўз тўйимни кутганимдек, сен ҳам бир неча йил сабр қилиб туролмайсанми? – ажалга ёлворибди Пиония.

– Мен учун гадо ҳам, шоҳ ҳам баробар. Кимнинг умри тугаса, қўл силтаганимда ҳар қандай кимса ҳам сўзсиз амримга бўйсунди, – деб жавоб қайтарибди бераҳм Ажал.

Еттиёт бегона одамлар Пиониянинг жасадини қабристонга олиб бориб кўмибдилар, қабр устига тупроқ тортибдилар. Ҳамма кетгач, қабристонга қандайдир бир кимса, афтидан, муҳожир бўлса керак, келибди-да, янги қабрни излаб топибди.

– Учрашган жойимизни қара-я, севгим Пиония, – дебди нотаниш кимса гўё лаҳадда ётган мурда унинг гапини эшитаётгандек. – Мен бўлсам хатингни олгач, оёғимни қўлимга олиб, неча денгизлардан оша кемада сузиб ўтдим, саҳролардан ошдим, ботқоқликлардан кечиб, висолингга ошиқдим. Мана, сенга гул олиб келдим. Бу гулни сенинг номинг билан атаб, Пион деб ном қўйдим. Унинг ҳиди худди бизнинг муҳаббатимиз каби ҳам ширин, ҳам аччиқ.

Симеон энгашиб узоқ ўлкадан олиб келган кўчатни севгилиси қабрига экиб қўйибди.

Қабристонда ўсаётган чиройли, бу диёрда бўлмаган гулдан хабар топиб Пиониянинг қариндош-уруғлари қабристон томон ошиқиб келибдилар. Улар бу гулнинг илдизидан қазиб олибдилар-да, ўз боғларига:

– Кекса Пиониядан бизга хотира бўлсин, – деб экиб қўйибдилар.

НИЛУФАР

Жак узоқ юртга урушга жўнаб кетишга мажбур эди, уни олиб қолиш учун на кўз ёши-ю, на дод-фарёд ёрдам бермади. У қайлиғи Нилуфарни Францияда қолдиришга жазм этди. Улар хайрлашаётган вақтларида Жак кўксидан юрагини суғуриб олди-да, уни Нилуфарга узатиб, деди:

– Жангчи тошюрак бўлмоғи даркор, юрак эса бунга халал бериши турган гап. Қайтиб келгунимга қадар сен уни авайлаб-асрагин.

Нилуфар Жакнинг юрагини кумуш қутичага солиб қўйибди-да, севгилисининг қайтишини зор-интизор кута бошлабди. Кутган одам учун вақт нақадар имиллаб ўтиши ўзингизга маълум. Йиллар эса ҳад-ҳисобсиз, адоқсиздек бўлиб туюларкан. Нилуфар нима иш қилмасин, нигоҳи ҳамма вақт Жак кетган тарафда бўларди. Шу алфозда у кунларнинг ҳисобидан ҳам янглишиб кетди, йилларни-ку ҳисобламай ҳам қўйди. Кунлардан бир куни отаси:

– Қизим, мана, қайлиғинг урушга кетганига ҳам ўн йил бўлди. У энди қайтиб келадими-йўқми – бу биргина Худога аён. Энди бошқа одамга турмушга чиқиб уй-жой, бола-чақа қилсанг бўлармиди, – деб насиҳат қилганида, Нилуфар юрагидаги аламини яширолмай:

– Отажон, Жак менга юрагини ташлаб кетган, унинг қалби мен билан бирга экан, Жакни асло унутолмайман, – дебди.

Отасининг қизига раҳми келиб, бошини чайқаб қўйибди, холос. Ҳа, отаси орзу-ҳавас кўрсам, набираларим атрофимда парвона бўлса, деб туну кун ўйларкан.

Орадан яна ўн йил ўтибди, уруш ҳам тугабди, жангчилар уй-уйларига қайтибдилар, – кимдир оёғидан ажраб, яна кимдир қўлсиз қайтиб келибди. Нилуфар бўлса сабрсизлик билан, нигорон Жакни кутаркан, қўл-оёғидан ажраган жангчилардан қайлиғи ҳақида сўраб-суриштираркан. Жакдан ҳамон дом-дарак йўқ эди.

– Бошқани севиб, бегона юртларда қолиб кетган бўлса эҳтимол, – деган сўз бир куни опасининг оғзидан чиқиб кетди, лекин Нилуфар опасининг сўзига ишонмабди.

– Унинг юраги менда-ку, қандай қилиб бошқани севади? Юраксиз қандай қилиб севиш мумкин, ахир?

Уруш тугагач, қалби тош бўлиб кетган Жак одамларни тунаб кун кечира бошлабди. У энди ўзгача ҳаётни хоҳламас экан. У бегона юртлардаги босқинчилар тўдасига бошлиқ ҳам бўлиб олганди. Жак йўловчиларни талаб, уларнинг олтинлари, бойликларини тортиб оларди-да, топган пулларини қовоқхоналарда аямай сарфлаб, совурарди.

Кунлардан бир куни кекса Пьер бетоб бўлиб қолибди. Жак уни тўдадан ҳайдаб юборибди. Пьер бошлиғидан ўч олиш учун Жакнинг қон-қариндошлари ва ёру-дўстларига қандай разил ва қабиҳ ишлар қилиб юрганлигини бир гапириб берай деб, тўғри у яшаган қишлоққа йўл олибди.

Пьер ўн йил давомида йўл босибди. Ниҳоят, Францияга етиб келиб, Жак яшайдиган қишлоқни излаб топибди. Бу қишлоқда у кимнингдир йўлига нигорон кўз тутиб турган оппоқ сочли кампирга дуч келибди.

– Сен шу қишлоқда яшаган Жакни танийсанми? – сўрабди Пьер кампирдан.

– Ё худойим-ей! Мендан Жакни сўраяпсизми?! – дебди ўзини йўқотиб: Мен учун жондан ортиқ бўлган Жакимни, у урушга кетгандан буён йўлига зор-интизор кўз тиккан азиз Жакимни танийсизми? Тезроқ гапиринг, унга нима бўлди, қаерларда юрибди паҳлавоним!

Кекса Пьер кампирнинг кўзларида умид учқунлари чақнаб кетганини кўргач, аёл севгилиси Жакни ҳали-ҳанузгача жисми жони билан қўмсабини пайқабди. У аёлга қайлиғи ҳақида даҳшатли ҳақиқатни – севгилиси саналмиш Жак разил йўлтўсар ва ичкиликка муккасидан кетганлигини айтишга оғзи бормабди. Йўқ, бундан кўра бечора аёл ёлгон бўлса-да, қалбида ҳамон ёрқин юлдуздек яшаётган софдил жангчи ҳалок бўлганлигини, энди ортиқ уни кутишнинг ҳожати йўқлигини айтгани маъқул.

– Ие, сен Жакнинг хотинимисан? – сўрабди Пьер кампирдан.

– Ҳа, мен унинг қайлиғи Нилуфар бўламан. Биз у билан унаштириб қўйилган эдик, – Пьернинг гапини тасдиқлабди кампир.

– Афсус, минг афсус! Сенга шумхабар келтирганим учун мени кечир! – дебди Пьер кўзларини кампирдан олиб қочиб. – Қайлиғинг Жак жангда қаҳрамонларча ҳалок бўлди. У сени жуда севар экан! Ўлими олдидан: “Нилуфар, жоним Нилуфар! Алвидо!” деб исмингни қайта-қайта тилга олди.

Ҳч олишни юрагига тугиб қўйган Пьер нима мақсадда узоқ йўл босиб келганлигини ҳеч кимга айтмай яна ўз йўлига равона бўлибди.

“Жаким ҳалок бўлибди, – миясига чақин урилибди Нилуфарнинг, – лекин у ер қаърида қандай қилиб юраксиз ётибди экан! Қабрини қандай бўлмасин, излаб топишим керак, унга олижаноб, мени бир умр севган юрагини қайтариб беришим ҳам фарз, ҳам қарз”.

Нилуфар кумуш қутичани авайлаб кўтарганича эри дафн этилган ўлка сари оғир ва машаққатли йўлга тушибди. У кунлар ва йилларнинг ҳисобидан янглишиб кетган. У учраган ҳар бир кимсадан йўлни сўраб-суриштириб бораркан. У қуш учса қаноти, одам юрса оёғи қуядиган жазирама ерлардан ўтибди, довул тўлқинларида денгизда чайқалган кемаларда сузиб, ниҳоят, Жак урушга юборилган саҳрога ҳам етиб келибди.

Йўловчилар унга бу йўлда ёлғиз кетмасликни, чунки саҳрода қароқчилар аёвсиз равишда тунашларини айтиб, огоҳлантирибдилар, бироқ Нилуфарнинг қулоғига уларнинг гапи кирмабди.

– Қариб қолганман, бир оёғим ерда бўлса, бир оёғим гўрда, шошилмасам, Жакнинг юрагини қайтариб беришга улгуролмай қоламан.

Кишилар айтганидек, Нилуфарни қароқчилар талабди, ундан қимматбаҳо кумуш қутичани тортиб олиб қўйишибди. Нилуфар уларга худонинг зорини қилиб ёлборибди, йиғлаб-сиқтабди, ўзининг бахтсиз муҳаббати ҳақида – Жакка нақадар содиқлиги ҳақида сўзлаб берибди, лекин аёлнинг бу ялиниб-ёлборишлари йўлтўсарларнинг кўнглини заррача юмшата олмабди. Улар қутичани бошлиқлари ҳузурига олиб бориб, қандайдир ақлдан озган бир кампир қайлиғи урушга кетатуриб ўз юрагини унга ташлаб кетганлигини, у бўлса шунча йўл босиб келиб, қайлиғининг қабрини қидираётганлигини калакаомуз ҳикоя қилиб берибдилар.

Қароқчиларнинг бошлиғи кўзи олдида нимадир элас-элас бўлиб, қутичани очибди-ю, юрагига кўзи тушибди. У шунча йиллар мобайнида

юрагидан маҳрум бўлиб юрган экан-да. Шу пайт гаройиб мўъжиза рўй берибди — юрак собиқ эгасига қараб худди одамга ўхшаб:

— Ҳой, баттол, инсон боласи бўл! Бу кўринишда аҳдига вафодор Нилуфарнинг кўзига кўринма. Яхшиси, у сени ўлган деб ўйласинда, қалбида ёрқин, пок сиймонг қолсин, — дебди.

Жак қутичани ёпиб кўйибди-да, қўл остидаги йўлтўсарга буни кампирга қайтариб беришларини ва кўм-кўк бир тепаликни кўрсатиб, Жак шу ерга кўмилган, деб айтишларини буюрибди. Бошлиқнинг бу гапидан газабланган йўлтўсарлар йўлда кетатуриб, бошлиғимиз қариганида мияси айниб қолибди, деган хаёлга бориб, кумуш қутичани ўзлари олиб қолишга келишиб олибдилар. Сўнг Нилуфарга қабрни кўрсатиб юборибдилар — ён-атрофда шамол тупроқни суриб олиб келиб ҳосил бўлган тепаликлар оз дейсизми!

Бечора Нилуфар севгилиси Жакни ёшлиқда қандай қалб кўри билан севган бўлса, ҳамон шундайлигича севарди. Бечора кампир севгилисини юраксиз қолдиришга кўнгли бўлмай, кўксидан ўз юрагини юлиб олиб, Жакнинг жасади кўмилган деб хаёл қилган бир тепаликка кўмиб кўйибди.

Юрак кўмилган ердан бир гул униб чиқибди, уни шу бугунга қадар Нилуфар деб атаб келишаркан. Бу гулни поклик, вафодорлик ва садоқат рамзи сифатида эъзозлар эканлар.

ЖАРОҲАТЛАНГАН ҚАЛБ ВА МАРВАРИДГУЛ

Уни бирон кимса ҳеч қачон дўстим деб атамаган, унинг оғзидан ҳам бу сўз чиқмаган экан. Муҳаббат сўзини фақат китобдангина ўқиб билган, сабонинг аста эркалаб эсиши каби муҳаббат киши қалбини ширин туйғуга чулғаб эркалашию, аланга-оташида куйдириб кул қилиши ва инсонни кўкларга парвоз эттириб, ҳар балога гирифторм этишини ҳам тушунар эди.

Сўққабош Букри на сабонинг майин елишию, на алангали жазирама унинг хаста, нотекис тепувчи юрагига заҳмат етказмаслигига ишончи комил. Букри шунчалик бадбашара эканки, мабодо ойнага қараб қолгудек бўлса хунуклигидан аъзойи баданини титроқ босиб кетарди.

Дунёда шунча келишган, забардаст йигитлар турганда мени ким ҳам севарди, деб ўйлар экан бечора Букри. Ўзи-чи, ўтсиз қалби билан қайси қизни сева оларди дейсиз? Йўқ, у фақат қалби тошгина эмас, балки ичқора ва ҳасадгўй ҳам экан. Букрининг оғзидан фақат қарғиш сўзларигина чиқаркан. Унинг қисик кўзлари на чиқиб келатган қуёшнинг шафағини, на ойнинг ойдин шуъласини сезаркан, доимо ерга қараб юриб, фақат ифлос кўлмакларнию йўлнинг ўнқир-чўнқирликларини кўраркан. Унинг қирра бурни гулларнинг кишини маст қилувчи ҳидларини сезмас, аммо ўлакса ва моғор босган исни узоқдан туриб пайқарди. Тез орада бутун дунё унинг кўзига жирканч, ифлос бўлиб туюла бошлаши ажабланарли ҳол бўлмай, фақат шу туйғугина унга шодлик бағишлар экан, чунки шундай пайтда ўзини ёлғиз деб ҳис этмас экан-да.

Аммо кунлардан бир куни — қутилмаганда у хиёбонга сайр қилгани чиққан малика Атиргулни кўриб қолса бўладими!

Йўловчилар маликани кўргач, ҳурмат-ла таъзим қилар, у ўтиб кетгунига қадар жойларидан жилмасдилар, фақат Букригина ўзини йўқотиб, кўзларини пирпиратганча дунёда шундай гўзал маҳлиқо

борлигига ақли бовар қилмай, серрайиб тураркан. Маликанинг пуштиранг ёноқлари, қуралай кўзлари, гилосдек қип-қизил лаблари ва келишган қад-қоматидан ёшлик ва гўзаллик уфуриб турар, уни кўрган ҳар бир киши елкасидан қариликни итқитиб ташларкан.

Кўпчилик кексалар уни ҳеч бўлмаса бир мартагина кўргач, ёшариб уйларига қайтиш ниятида олис-олислардан машаққат билан йўл босиб келардилар. Малика ҳаммага табассум бахш этар, йўловчиларнинг саломига хушмуомалалик билан жавоб қайтараркан. Фақат бир кимса — эси оғиб қолган бадбашара Букригина йўл чеккасида серрайганча турар ва юзини буриштириб маликанинг соллона-соллона қадам ташлаб келишига тикилиб қолган эди. Бу аянчли кимсанинг кўриниши шундай ёқимсиз ва ачинарли эдики! Малика Атиргулнинг жуда раҳми келиб, Букрига сидқидилдан майин табассум ҳадя этибди.

Бу табассум бир ондаёқ Букрининг ҳаётини тубдан ўзгартириб юборса бўладими! Букри шу ондан бошлаб бошини тик кўтариб, ён-атрофга боқадиган бўлибди. Оқ, гунафша сиренларнинг барқ уриб очилишини, дўлананинг гуллашини ҳамда баргларига қуёш нури инган дарахтларнинг нақадар гўзаллигини ҳис этибди. Хушбўй гулларнинг муаттар бўйини олиб келаётган энгил шабада унга шундай роҳат бахш этибдики! Шундоққина йўл ёқасида бинафшалар ўсиб ётаркан. Бу жажжи гуллар ўтган-кетганларга шодлик бахш этиш учун қаердан куч олар эканлар-а! Дарахтлар узра қуёш нурининг акси, арғувон дарахти барглариининг шабадада сирли шитирлаши, қушларнинг сайроғию болаларнинг чуғурлашлари киши кайфиятини янада кўтарарди.

Букрининг эшитиш ва атрофни кўриш қобилияти бунчалик ўзгариб кетганлиги, бу дунё гўзаллигини сеза бошлаганининг тагига етолмай хаёли пароканда бўлиб қолибди.

— Бу ўзгаришнинг сабабини кимдан сўрасам экан-а? — ўзига ўзи савол берибди у.

— Мендан сўра! — жавоб қилибди шу тоб унинг қалби.

— Эй, зулматдай қоронғу, бахтиқаро, сен нима ҳам дердинг?

— Мен ниҳоятда шод-бахтиёрман, чунки гулларни ким очилтираётганини, қушларнинг сайрашига ким илҳом бағишлашини, кўзларинг ва қулоқларингни ким очганини яхши биламан! — тантанавор оҳангда сўзлабди унинг қалби.

— Хўш, бўлмаса айт, ким экан у? — сўроққа тутибди Букри қалбини.

— Бу — муҳаббат. У нақадар нозик, осуда ва жўшқин, ёқимли ва алангаси зўр муҳаббатдир! Сен севиб қолибсан! Малика Атиргулни-я!

— Ё тавба, малика Атиргулни? — қўрқиб сўрабди Букри қалбидан. — Малика Атигулни севишга мени журъат этади деб ўйлайсанми?

— Малика Атиргулни севишни сенга ким ман эта олади? — баҳслашарди у билан қалби. — Ҳар куни эрта тонгда шу ерга келгин-да, ҳамма қатори у билан саломлаш.

Букри қалбига қулоқ солиб ҳар куни Атиргулнинг ёнига келадиган бўлибди, малика унинг ёнига яқинлашганида ҳурмат-ла бошини эгиб, у билан саломлашиб ўтиб кетаркан. Малика унинг ёнгинасидан табассум ҳадя этиб ўтаркан, Букрига бу уни гўё эр-калаётгандек туюларкан.

Бу дақиқалар унинг ҳаётида унутилмас он бўлиб қоларкан. Ҳар куни эртадан кечгача тошни ҳам эритиб юборишга қодир кучни

малика қаердан олар экан? Тўрғайлар ва булбуллар билан кўшилишиб куйлашга унда қаердан овоз пайдо бўлган экан? Букри тўрғай ва булбулларнинг нима ҳақда куйлаётганига сира тушунмас экан, аммо у Атиргул ҳақида, унинг гўзаллигию, ўз севгиси ҳақида куйларкан.

Фақат табиатгина эмас, балки инсон қалби ҳам кутилмаган галаён тўфонлар кўтарилишидан бечора Букри хабарсиз экан. Ана шу кутилмаган тўфон тонг отгач, дабдурустан, у боғга бориб маликанинг ҳуснидан баҳраманд бўлиб, бир кунга етадиган куч-қувват тўплаш мақсадида хиёбонга кетаётганида бутун шаҳар шишадан ясалган кичкина фонусча ва гуллар маржони билан безатилганини, кўчаларда ясан-тусан қилиб олган одамларни кўрган дам унинг бошига кулфат тушибди. Одамлар кўлларига най, доира олволган эдилар. Фақат бир қизнинг кўлида кўнғироқчаси бор эди, холос. Бу қиз камбағал молбоқар Майя эди, у ҳеч қаердан сурнай тополмагач, эчкисининг бўйнидаги кўнғироқчасини ечиб олиб келганди, чунки шундай шодиёна байрам куни у ҳам хурсандчилигини намойиш қилмоқчи экан-да.

Букри бир ўткинчидан шаҳар нима учун бунчалик дабдаба билан безатилганию, одамларнинг бунчалик кўплигини сўрабди.

Йўловчи ажабланиб:

— Ие, хабаринг йўқми, малика эрга тегаяпти-ку! Ўзинг қаердан келгансан? — деб сўрабди.

— Малика дейсанми? Қайси малика? — гўлдираб сўрабди ўзини йўқотиб қўйган Букри.

— Наҳотки бу ерда битта малика борлигини билмасанг? Малика Атиргулни айтяпман-да!

Кимдир Букрининг бошига тош билан тушурганда ҳам у бечора бунчалик довдираб қолмаган бўларди. Бу гапдан донг қотган Букри кутилмаганда эрга қулабди, лекин ўзини қўлга олиб, дик этиб ўрнидан турибди, чунки у эрга худди ловуллаб ёнаётган гулхан устига тушгандек сезибди ўзини. У гўё аланга-оташда ёнаётгандек ҳар куни тонгда Атиргулни учратадиган хиёбон томон югуриб кетаркан.

— Менинг Атиргулим! Гулим! — деб қичқириб бораркан у йўлдан.

Дарё бўлиб оқаётган кўз ёшлари қалбидаги ўтни ўчира олмаслигини яхши ҳис этаркан. Кўшиқ ва куйларнинг овозию, шодиёна қийқириқлар осмону фалакни тутиб кетганди. Оломон хиёбондан ўтиб бораётган ёш ва гўзал малика билан муҳожир шаҳзодани табриклаётган экан. Келин билан куёв олқишлаётганларга табассум ҳадя этиб борардилар. Улар ўз бахтларидан сармаст эканлар, шу тоб оломон орасидан қандайдир Букри отилиб чиқиб, маликанинг оёқлари остига тиз чўкиб:

— Малика, ахир сен менинг гулимсан-ку! Ёнингдаги шаҳзодани йўқот, мен билан бирга юр! — деб “оҳ-воҳ” қилганини сезмабдилар ҳам.

— Ҳой тентак, эс-хушингни йиғиб ол! — бақириб беришибди унга йиғилганлар. — Вой галварс-е, бир чувринди бўлатуриб маликанинг кўзига кўринишга қандай журъат этдинг! Оббо куёв бола-ей! — деб бағритош одамлар Букрини бирлари олиб-бирлари қўйиб мазах қила кетишибди, аёллар эса қўлларини бигиз қилиб уни кўрсатганча роса кулишибди.

На панд-насиҳат, на мазах Букридаги севги оташини сўндира олибди.

Муҳаббат алангаси тамоман Букрини ақл-ҳушидан оздирибди. Шунда Букри ёнидан ханжарини суғуриб олибди-ю, маликанинг кўксига санчибди.

Одамлар “ҳай-ҳай” лаганча Букрини ушлабдилар. Аммо вақт ўтганди. Улар мотамсаро, бошларини куйи эгибдилар. Орадан бир оз вақт ўтгач бошларини кўтарган эканлар, ҳайратдан донг қотиб қолибдилар. Маликанинг қони тўкилган ердан хушбўй қизгиш тусда ажойиб гул ўсиб чиқибди. — Тўпланганлар бу гаройиб гулга тикилишганча ҳаяжон билан:

— Бу ўзимизнинг Гулимиз-ку!— дея шивирлашибди. — У ўлимидан кейин ҳам бизга қувонч бахш этиш учун чиройли гул бўлиб очилибди-я,— дея бир-бирларига ҳайратомуз боқишибди.

Малика яшаган мамлакат қонунига биноан рашк сабабли севгилиси ҳаётига қасд қилган одамни ҳайдаб юбориб, тоғу тошларда яшашга маҳкум этар эканлар. Қарғиш ва тошбўронга учраган Букри ҳам тоғ-тошларга чиқиб кетибди. Ўшандан буён уни ҳеч ким учратмабди, фақат келаси йилнинг баҳорида подадан қолиб кетган эчкисини қидириб юрган молбоқар қиз Майя тоғ этагида жароҳатланган қалбни учратиб қолибди. Қиз тентакларча ўз севгиси деб ҳалок бўлган Букрини эслабди-ю, жароҳатланган қалб ёнида чўккалаб ўтирганча уввос солиб йиғлаб юборибди, чунки қиз ҳам ёлғиз экан, уни бирон кимса севмаган экан-да. Шунда ғалати ҳодиса рўй берибди: Майянинг кўз ёшлари тошга сингиб, бир жуфт гул ўсиб чиқибди. Бирининг гулбарги пуштирангда бўлиб, танаси атрофига ўралган ҳолда худди озор чеккан жажжи юракчаларга жуда-жуда ўхшаб кетаркан, иккинчиси эса қўнғироқчага ўхшаб гулларкан, у худди тиниқ кўз ёшидек юракчаларнинг тепасида осилиб тураркан.

Кейинроқ одамлар бу гулларни боғларига кўчириб ўтказа бошлабдилар. Пушти рангдагисига жароҳатланган қалб, иккинчисига эса марваридгул деб ном берибдилар.

*Рус тилидан
Назира ЖўРАЕВА
таржималари*

Томас ҲАРДИ

Уч мусофир

Ҳикоя

Баъзи жанубий ва жануби-ғарбий графликларга қарашли бўлган, ариқларини ўт, чўл буталари босиб кетган бўр тепаликлар, авом тилида “тизма тоғлар” ёки “яйловлар”дан иборат бўлган бу баландликлар асрлар давомида ўзгармай, ўша кенг майдонни эгаллаб ётган Англия даласининг озгина ерларини банд этганди, холос. Агар унда-бунда битта-яримта уйга кўзингиз тушса, билингки, у ҳам биронта чўпон-чўлиқники бўлиб чиқади.

Бундан эллик йил бурун худди шундай тепаликлардан бирида ўшандай бир уй бор эди, балки, ўша уй ҳозир ҳам турган бўлса, ажабмас. Графлик тасарруфидаги бу ерлар марказдан беш милгина нарида бўлса ҳам овлоққина жой эди. Шаҳарнинг яқинлиги бу ерга деярли сезилмасди. Қор, ёмғир тинимсиз ёғадиган кунлари, туманли, намгарчилик ойларида беш мил ўнқир-чўнқир йўлни босиб ўтишнинг ўзи бўлмасди. Борди-ю, бу ерларни Тимон ёки Навуходонсор-дек¹ дарвешлар ўзларига макон қилиб олсалар борми, ўзларини мутлақо танҳо сезиши аниқ эди; танҳоликнинг бир оз хўмрайган ҳаваскорлари бўлмиш шоир, файласуф, рассом ва бошқа “ўйлаганлари ҳикмату сўйлаганлари гўзаллик” бўлган шахсларга бу ерлар ҳатто кун очик пайтларда ҳам ёқиши даргумон эди.

Овлоқдаги бу уйлар одатда бирон-бир қадимги тупроқ деворлардан ёки тупроқ қўрғондан, бир тўда дарахтлару, ҳеч бўлмаганда бута

¹ *Тимон Афиналик* – Шекспирнинг шу номдаги фожиаси қаҳрамони – ҳаётининг сўнги кунларини узлатда ўтказган. *Навуходонсор* – Ассирия ва Бобил шоҳи (604-501 йй. Эски эра), ривоят қилинишича, у жониворга айланиб, бир неча йил ўрмонда яшаган эмиш.

Рус тилидан
Дилдора АЛИЕВА
таржимаси

Томас ҲАРДИ (1840-1928) – ўтган асрнинг охирларида яшаб ўтган машҳур инглиз реалист-ёзувчиси.

XIX асрнинг 70-80-йилларида Англияда бўлиб ўтган чуқур ижтимоий ўзгаришлар Ҳарди ижодида ҳам ўз аксини топган. Ҳардининг деҳқонлар, майда фермерлар ҳаётига маълум даражада, алоҳида эътибор билан қарашига сабаб, у умрининг деярли кўп қисмини Англиянинг қишлоқ туманларидан бирида ўтказган ва бу мавзу билан яхши таниш бўлган. Ҳардининг адабий фаолияти унинг ватани Дорсетшир графлигида кечган.

Ҳарди ўзининг ажойиб ҳикояларидан бири “Уч мусофир”да ўзи севган мавзу, патриархал-деҳқонлар ва Англия буржуазияси ўртасидаги муросасиз зиддиятларни тадқиқ этади. Деҳқон ва чўпонларнинг тинч, осойишта ҳаётига бостириб қирган жаллод – инглиз патриархал қишлоқларини хароб қилган капиталистик Англиянинг ўта шафқатсизлигини ўзида муҳассам этган образдир.

деворларнинг қолдиқларидан пана қилиш мақсадида қуриларди. Лекин, бу уйни ҳимоя қилиш тўғрисида негадир ҳеч ким бош қотирмаганди. Шундай қилиб, бу уй бало-қазолар домига қаровсиз ташлаб қўйилган ва тобора шарти кетиб, парти қолмоқда эди. Четдаги бу уйни “Ҳайер Кроустейрс”¹ деб аташарди. Уйнинг бу ерга қурилишига шу яқин орадаги икки сўқмоқнинг тўғри бурчак шаклида кесишгани сабаб бўлганди, ҳозир ўша бурчак ва у жойлашган ерга ҳадемай беш юз йил бўлади. Тўғри, бу ерларда бир шамол турса, жуда қаттиқ эсарди, бир ёмғир ёғса челақлаб қуярди, лекин, қишининг ўзгарувчан ҳавоси, пастда яшовчиларнинг айтишларига қараганда, унчалик ҳам ваҳимали бўлмасди. Захи жарнинг захидек жон-жонингдан ўтиб кетмасди, совуқларини ҳам унчалик деб бўлмасди. Уйни ижарага олганлар чўпон оиласи бундай шароитда касалдан боши чиқмаса керак деб ўйлаб, ҳамдардлик билдиришганларида, улар, умуман олганда, аввалги, кўшни водийнинг дарёси соҳилидаги шинамгина уйда яшаганларидан кўра, ҳарҳолда бу ерда “бўғилиб қолишу, намгарчиликдан камроқ азият” чекишларини айтар эдилар.

182... йил 28 мартга ўтар кечаси худди ўшандай ҳамдардлик билдиришга арзийдиган тунлардан бири бўлганди. Кучли қиялама ёмғир Сенлак ва Крес² урушидаги жангчиларнинг узун найзалари каби тепалик ёнбағирларига, деворлару, бута говларга зарб билан келиб уриларди. Бошпанасиз қолган қўй ва моллар шамолга орқа ўгириб оларди, тиканли буталарнинг нозик шоҳларига маҳкам ёпишиб олишга уринган қушларнинг ҳурпайиб, тепага кўтарилган думлари бамисоли бўрондан тескари ўгирилиб қолган шамсияни эслатарди. Уйнинг ён сирти бутунлай ивиб бўлганди, устига-устак шамол ҳам томдан оқиб тушаётган ёмғир сувини яна шу томонга қараб итқитарди. Ҳар ҳолда чўпон қачондир ҳамдардликка муҳтож бўлгандир, лекин, асло шу бугунги кечада эмас. Негаки, бу “қувноққина қишлоқ одами” иккинчи қизини чўқинтириши муносабати билан ёзиладиган дастурхонга анча-мунча одамни таклиф қилиб қўйганди.

Меҳмонлар ёмғирдан аввалроқ келиб, уйнинг энг шинам ва катта хонасига жойлашиб олишганди.

Агар кимдир воқеаларга бой бўлган бу кечага соат саккизларда кириб келганида, албатта, бундай об-ҳавода бундан шинамроқ, бундан қулайроқ бошпанани топиш амри маҳоллиги ҳақида гапириши турган гап эди. Каминнинг устига чўпоннинг ишлатилавериби, сийқаланиб кетган жуда кўп таёқлари безак қилиб илиб қўйилганди, боз устига гажаксимон илгакли бу хилма-хил таёқлар — энг қадимги нусхасидан тортиб, оилавий библиядаги патриархал расмларда учрайдиганларигача ва сўнгги қўй ярмаркасида катта муваффақият қозонган янгиларининг бу ерда борлиги хонадон соҳибининг касбкорини билдириб турарди. Фақат якшанба кунлари, байрам, оилавий тантаналардагина ишлатиладиган, устини қоплаган ёғидан кўра бир оз йўғонроқ пиликли бир нечта шам хонани ёритиб турарди. Шамлар бутун хонага қўйиб чиқилганди ва иккитаси камин токчасида турарди. Шамлар бу ерга бекорга қўйилмаганди, фақат меҳмонлар келиши муносабати билан қўйиларди, холос.

¹ Сўзма-сўз: “Юқори қарға ўрмончаси” дегани (ингл.).

² С е н л а к — жануби-шарқий Англия тепалиги, 1060 й. унинг ёнгинасида фотиҳ Вильгельм инглизлар устидан галаба қозонган.

К р е с — Шимолий Франциядаги қишлоқ, 1346 йил инглизлар французлар устидан галаба қозонган жой.

Камин тўридаги ўтин, унинг олдироғида эса майдаланган шох-шаббалар худди “овсарнинг кулгусини эслатгандек” часир-чусир қилиб ёнарди.

Хонага ўн тўққизта одам йиғилганди. Оч рангдаги ҳар хил кўйлак кийган беш нафар аёл девор ёнидаги оромкурсида ўтирарди; қизларнинг тортинчоқларидан тортиб, шўх-шаддодларигача бари дераза токчасига жойлашиб олишганди; тўртта эркак, шу жумладан, бута девор экиш, уни парваришлаш билан шуғулланувчи Чарли Жейк, черков қўшиқчиси Илижа Нью, қўшни сут фермасининг эгаси — чўпоннинг қайнотаси Жон Питчер эса узун сандиқ устига чиқиб олиб, ялпайиб ўтириб олишганди; бурчакда, ошхона жовони ёнига жойлашиб олган қиз билан йигит қизариб-бўзариб, бир умрлик аҳд-паймон ҳақида битим тузишарди; яқинда унашиб кўйилган элликлардаги қари бўйдоқ бўлса, қаллиғини кўлдан чиқаришдан кўрқиб, унинг изидан қолмай у ёқдан-бу ёққа питирлаб кўчиб юрарди. Меҳмонлар ҳар қанақа одоб-ахлоқ қоидаларини бир четга йиғиштириб кўйиб, хурсандчилик қилишарди. Ўзаро ҳурматга бўлган мустаҳкам ишонч бу одамларда ўзларини мутлақо эркин тутишларига имкониёт туғдирарди. Виқор билан чинакам вазминликни намоён этиб, жамоат орасида одоб сақлаш уларнинг кўпларига одат бўлиб қолганди, чунки машҳурликка интилиш, ўз устида ишлаш, одатдан ташқари бўлган бирон нимага қўл уришга эса уларда хоҳиш йўқ эди, бунинг сабаби бизнинг кунларимизда бундай истак одамларни шодликдан, олижанобликдан қисиб қўярди, ижтимоий зинапояларнинг энг юқорисида ва энг пастида турувчилар бундан мустасно эдилар.

Чўпон Феннел қўшни водийдаги сут фермаси хўжайинининг қизига уйланиб, бойиб кетганди, оила қургандан сўнг эса кўпайишларини назарда тутиб, қиз ҳам қуруқ келмай, ўзи билан эллик гиней олиб келганди. Оилавий байрамни яхши ўтказиш мақсадида бу тежамкор аёл меҳмонларни кутиб олиш тараддудида елиб-югуриб, кўп овора бўлди. Агар меҳмонлар шундай суҳбатлашиб ўтиришса яхшику-я; лекин, оромкурсига ёки сандиқча устига ялпайиб ётиб олишса борми, ана унда эркакларнинг нафси ҳакалак отиб, ичишни қўмсаб қолишини кўрасиз, уйни ҳам ютиб юборай дейишади. Рақс кечаси бошқача қулайликка эга; лекин ишқал томони ҳам борки, у кечани йўққа чиқариши мумкин — дастурхондаги “яхши ичимликлар” қолиб, “ноз-неъматларга” қирон келиш эҳтимоли бор, эҳтиросли ҳаракатлар билан иштаҳалари очилиб кетиб, бутун бошли омборни ҳам шипшийдон қилишлари ҳеч гап эмас. Чўпон Феннелнинг хотини миясини қотириб, энг қулай йўлини топди-да, бир қарорга келди, бир оз ўйин-кулги бўлади, сўнг бир оз суҳбат, яна бир оз қўшиқ, лекин, минбаъд буларнинг биронтасига муккадан кетишларига асло йўл кўйиб бўлмайди. Ўйлаб қўйган режаларини ҳеч кимга билдирмай, ичида пинҳон сақларди, чунки эрининг хотамтойлик қилиб, бор ноз-неъматни тўкиб ташлашидан ўлгудек хавотирда эди.

Ўша ерлик ўн икки ёшли скрипкачи бола жиги ва рили — рақс куйини иштиёқ билан дадил чаларди. Унинг бармоқлари ҳали кичкина бўлганидан юқори пардаларга чиқолмасди, юқори пардаларга етиши учун эса қўлини зўр бериб қайилтирарди ва яна пастки пардалар томон силжитарди, шу боис куй ҳам бир оз заифроқ янграрди. Соат етилларга бориб, ёш йигитнинг скрипкаси юракни тиглагандек чийиллаб юборди, черков қўшиқчиси Илижа Нью севган мусиқа асоби серпентни эҳтиётдан ўзи билан олиб келганди, серпент ўзининг йўгон овози билан скрипкага жўр бўлди. Шу заҳоти ҳамма рақсга

тушиб кетди, миссис Феннел биринчи рақс ўн беш дақиқадан ошмаслигини мусиқачилардан оҳиста илтимос қилди.

Лекин Илижа ва скрипкачи бола зиёфатдаги ўз ролларидан мағрурланиб, уй бекасининг илтимосини ҳам ёддан чиқариб юборгандилар. Бундан ташқари, раққослардан бири қандайдир ўн етти ёшли Оливер Жайлз ўттиз уч ёшли оч малла хонимчани севиб қолиб, мусиқачилардан ҳолдан тойгунларича чалишларини илтимос қилди-да, уялмай-нетмай янги пул қистирди. Миссис Феннел меҳмонларнинг терлаб-пишиб кетган юзларини кўрди-ю, хонанинг бошқа томонига ўтди-да, скрипкачининг тирсагига туртди ва серпентнинг оғзини ёпмоқчи бўлди. Мусиқачилар бунга эътибор ҳам бермадилар. Миссис Феннел меҳмондўст мезбон сифатида обрўсини сақлаш учун энди ҳеч нимани ўзгартиролмаслигига ақли етиб, четга чиқиб қўя қолди. Рақс қизигандан қизиди, берилиб кетган меҳмонлар бир бурчақда тинчгина турган соатни ҳам тепиб, шовқин-сурон кўтариб, оёқларини ерга уриб, бамисоли сайёралар ўз ўқи атрофида айлангандек, хонада гоҳ олдинга, гоҳ орқага, бир яқинлашиб, бир узоқлашиб, соат миллари циферблатни бир айланиб чиққунча роса ўйнадилар.

Чўпон Феннелнинг уйида базми жамшид бўлаётган бир маҳалда унинг девори орқасида, тунда зиёфатнинг тугашига баҳона бўладиган бир воқеа содир бўлди. Авжига минган жазавадан миссис Феннелнинг фиғони фалакка чиқиб турган бир пайтда шаҳар томондан келаверишда қандайдир бир мусофир ёлғиз ўзи Ҳайер Кроустейрс тепалигига чиқиб кела бошлади. Бу кимса чала-ярим ўт босиб кетган чўпон уйининг ёнгинасидан ўтувчи сўқмоқдан ёмғир остида бир дақиқа ҳам тўхтамай юриб борарди.

Тўлин ой яқинлашарди; ёмғирли булутлар осмонни бир текисда қоплаб олган бўлса-да, атроф кафтдагидек кўриниб турарди. Йўловчининг тик ва эгилувчан қоматини ғира-шира ёруғда ҳам кўрса бўларди, қадам босиши дадил бўлса-да, чаққон-чаққон ҳаракат қилиш ёшидан ўтиб қолгани биллиниб турарди, бироқ керак бўлганида ҳали тез юришга ҳам қодир эди. Кўринишидан, қирқлар атрофида деса бўларди. Унинг бўйи аслида беш футу саккиз-тўққиз дюйм атрофида бўлса-да, лекин армияга олувчилар ёки одамни бир кўришда айтиб берувчилар йўловчини қотмадан келгани учун ҳам новча кўринишини дарров пайқашарди.

У бир текисда, борар жойининг тайини йўқ одамдек эҳтиёткорлик билан аста қадам ташларди; у қора сюртук ёки бирон-бир қора кийим киймаса-да, уни ўша шаҳар бичимидаги қора кўйлак кийувчилар тоифасига мансублигини билса бўларди. Тўғри, у фақат пахмоқ кийим киярди, этигига ҳам қалпоқли мих урилганди, лекин, ҳақиқатан ҳам у пахмоқ кўйлакли, этигига қалпоқли мих қоқилган ва лой кечиб юришга ўрганиб қолган деҳқонга ўхшаб қадам босмасди.

У чўпоннинг ҳовлисига яқинлашганида, ёмғир кучайди, йўқ, яхшиси, шиддат билан шариллаб қўйиб юборди десак, тўғри бўлади. Катта бўлмаган кўрғоннинг энг четидаги иморатлар шамол ва ёмғирдан сал бўлса-да, уни пана қилиб турарди, йўловчи шу ерда тўхташга қарор қилди. Чўпоннинг барча хўжалик биноларидан кўра кўпроқ ташландиқ чўчқахонаси тез кўзга ташланарди, молхона тўсиб қўйилмаган кичик боғнинг кўриниб турадиган ерига қурилганди: бу жойларда хўжалик биноларини уйнинг орқасига яшириш одат эмасди. Томдаги нам шифернинг хира туси йўловчининг эътиборини тортди. У сўқмоқдан бурилди-да, ўзини молхона айвончаси панасига олди.

Шу аснода уй томондан шамолнинг зўридан кучайиб бораётган ёмғирнинг шовқин-суронига жўр бўлиб, серпентнинг йўғон ва

скрипканинг унча баланд бўлмаган овози қулоққа чалинди, ёмғир эса чимзорни, айниқса, полиздаги карам барглари аямай саваларди, сўқмоқ томондан ғира-ширада аранг кўзга чалинаётган асалари уяларига бамисоли ногора қоққандек келиб уриларди, уй девори тагига қатор терилган кострюлка ва челақларга эса томдан тушаётган сув шариллаб қуйиларди. Тепаликдаги бошқа қўрғончалар каби Ҳайер Кроустейрс тепалигида ҳам сув танқислигидан хўжалик юритиш мушкул бўлиб қолганди, шу боис ҳам ҳар бир томчи ёмғир сувидан унумли фойдаланиш мақсадида уйдаги бор идиш-товоқларни сув омборига айлантириб олишганди. Қурғоқчилик пайтларида эса уй бекалари кир, идиш-товоқ ювишлари учун ўз удабуронликларини намоён этиб, сувни қанчалик тежаганликлари ҳақида қизиқ-қизиқ воқеаларни сўзлаб бериш мумкин эди. Кузда сувга тақчиллик бўлмасди, лекин баракали қўр-қут тўплаш учун кўкдан тушган ризқ-рўзни йиғиб олмас бўлмасди.

Ниҳоят серпентнинг овози ўчиб, уй жим-жит бўлди-қолди. Хаёлга ботган йўловчи тўсатдан чўккан жимликдан ҳушёр тортди ва охири бир тўхтамга келиб, чўчқахонадан чиқди-да, йўлакдан уй томонга қараб юрди. Йўловчи уйга яқинлашгач, аввал япалоқ тошга чўккалади, сўнг олдида турган идишлардан бирига энгашиб, ютоқиб сув ича бошлади. Чанқоғи босилгач, қаддини ростлади ва эшикни тақиллатгани қўлини қўтарди, лекин тақиллатмай эшикка тикилиб қолди. Тахтанинг қуёшдан қорайган сиртида эътиборни тортувчи бирон нима йўқ эди, — лекин, йўловчи, бу эшик орқасида қандай сир яширинган экан, ва уйга кирса, нима содир бўлиши ҳақида ўйлаб, чамаси, хаёлан уй ичига кирмоқчи бўлганди.

У иккиланиб, атрофга аланглади. Атрофда ҳеч зоғ йўқ эди. У турган боғ йўлакчаси тепаликдан шиллиқ қуртнинг изидай ялтираб, қиялаб тушганди; қудуқча тепасидаги айвончаси (айтарли доим қуриб ётарди), қудуқнинг қопқоғи, боғ эшигининг тепасидаги хари — бир хилда нам ва ялтироқ бўлиб, худди лак билан бўялгандек товланиб турарди, узоқда пастда, водийда кенг ёйилиб кетган оқ ранг дарёнинг яйловларга тошиб чиққанидан далолат берарди. Ундан ҳам нарида, шариллаб ёғаётган ёмғирлар оша ўтиб, туманлар орасидан чироқлари милтиллаб кўриниб турган шаҳардан — графлик марказидан, балки сайёҳ йўлга отлангандир. У томонларда тирикликдан асар ҳам йўқ эди, йўловчининг бундай қарорга келишига балки ана шу туртки бўлгандир: у эшикни тақиллатди.

Уйдаги ўйин-кулги ва мусиқа овозлари маза-бемаза гап-сўзлар билан қоришиб кетганди. Бута девор устаси ҳаммага жўр бўлиб қўшиқ айтишни таклиф қилганди, лекин унга ҳеч ким қулоқ солмади, боз устига худди шу пайтда қандайдир янгиликдан огоҳ этиб, эшик тақиллади.

— Кираверинг! — дарров жавоб берди чўпон.

Лўкидон шақиллаб тепага кўтарилди-да, тун қоронғусидан чиқиб келган бизнинг йўловчи остонадаги тўшамага қадам қўйди. Чўпон ўрнидан туриб, ўзига яқин турган иккита шамнинг сўхтасини тозаллади ва кирган кишига юзланди.

Бу нотаниш кимсанинг буғдоймағизлиги ва хушбичимлиги шамлар ёруғида янада яққолроқ кўринди. Йўловчи кўзигача бостириб кийган шляпасини дарров еча қолмади, шундай бўлса-да, у катта-катта кўзларини яширолмади, ва дадил, ошкора нигоҳи билан хонага яшин тезлигида кўз югуртирди. Афтидан кўрганларидан кўнгли тўлди шекилли, йўловчи сочлари хурпайган бошидан шляпасини олди-да, ширали, йўғон овозда деди:

– Дўстларим, агар ижозат этсангиз, кириб, бир оз нафасимни ростлаб олсам; ташқарида ёмғир челақлаб қуаяпти.

– Киринг, кираверинг, огайни, исмингизни ҳам билмайман, – дея жавоб берди чўпон. – Зап вақтида келдингиз-да: бу ерда биз бир хурсандчиликни нишонлаш учун йиғилгандик... тўғриси айтсам, бундай воқеалар баҳона йилда бир маротаба бўлса ҳам кўришиб турсак, ёмон бўлмасди-да.

– Лекин, йилда бир кўришсак ҳам кўришайлик, кўришмасак ҳам кўришайлик, – бир аёл сўзни илиб кетди. – Бола қанча эрта дунёга келса, шунча яхши, – бу ғавғодан шунча эрта қутулганинг қолади.

– Қанақа хурсандчиликни устидан чиқдим ўзи? – сўради мусофир.

– Аёлнинг эсон-омон кўз ёриганию, болани чўқинтириш маросими, – жавоб берди чўпон.

Нотаниш кимса бундай маросимлар тез-тез бўладими ё кам-кам бўладими, ишқилиб, бўлиб турсин дея тилак билдирди, мезбон эса қўли билан финжонга ишора қилди, у ҳам дарҳол финжонни қўлига олди. Бу хонадон остонасини ҳатлаб ўтгунга қадар унинг ич-этини шубҳа-гумонлар кемириб турган бўлса-да, энди у ўзини мутлақо беғам одамдек самимий тутмоқда эди.

– Қоп-қоронғи тунда тепаликка тирмашиб чиқишга кимнинг кўзи учиб турган экан-а? – деб оғзидан чиқиб кетди элик ёшли қари бўйдоқнинг.

– Тўғри, соҳиб, жуда кеч кириб келдим!.. Хоним, ижозат берсангиз, камин олдида ўтирсам, ёмғир урган томоним шалаббо бўлиб кетди.

Миссис Феннел рози бўлиб, қақирилмаган меҳмон учун жой ажратиб берди, мусофир каминнинг соябони тагидаги бир бурчакка қўйилган курсига чўкди-да, ўзини худди ўз уйидагидек ҳис этиб, қўл-оёғини оловга тутди.

– Ҳа, этигимнинг ҳам оғзи очилиб қолибди, – деди мусофир уялиб ўтирмай, чўпоннинг хотини унинг этигига қараб қўйганини пайқаб, – уст-бошим ҳам унчалик эмас. Сўнгги пайтлар танг аҳволда қолганимдан эгнимга нима тўғри келса илиб кетавераяпман. Уйимга эсон-омон етиб олсам бўлгани, ўзим боп биронта иш кийими топиб киярман.

– Сиз шу ерликмисиз? – сўради уй бекаси.

– Унчалик эмас... мен денгиздан сал нарида, шимолроқданман.

– Тўғри топибман. Мен ҳам ўша ерданман. Шевангиздан ҳамюрт эканимизни билгандим.

– Мен ҳақимда эшитмаган бўлсангиз керак, – шошиб деди у. – Ахир, мен сиздан анча каттаман-ку, хоним.

Унинг тилёғламалиги уй бекасига ёқиб тушди ва у ўша заҳоти сўроқни тўхтатди-қўйди.

– Бундан ҳам маза қилишим учун яна бир нима етишмай турибди-да, – деди мусофир. – Тамаки етишмаяпти, тамаки; афсус, бари-ни чекиб бўпман.

– Трубкагани ол бу ёққа, тўлдириб берай, – деди чўпон.

– Бир йўла трубкагани ҳам бериб турсиз-да, унда.

– Чекадиган одамда ҳам трубка бўлмайдими?

– Қаердадир тушириб қўйибман, шекилли.

Чўпон янги сопол трубкани тўлдирди-да, унга узатди.

– Тамакидонингни бу ёққа бер-чи; аҳволинг шунчалик танг экан, уни ҳам бир йўла тўлдириб берақолай.

Мусофир чўнтаklarини кавлай кетди.

– Нима, у ҳам тушиб қолибдими? – деб сўради чўпон ҳайрон бўлиб.

– Шунақага ўхшаяпти, – деди мусофир хижолат тортиб. – Мана бу қоғозга озроқ солиб берақолинг.

У трубкани шамдан тутата туриб, ҳавони шундай куч билан ичига тортдики, ҳатто ёнаётган олов ҳам трубканинг ичига кириб, кўринмай қолди, сўнг қайтиб келиб яна бурчакка ўтирди-да, ҳеч ким билан гаплашишга ҳуши йўқлигини намойиш этиб, иссиққа тутиб турган нам оёқларидан кўтарилаётган енгил буғга тикилиб ўтираверди.

Бу вақт ичида меҳмонлар мусофирга деярли эътибор ҳам беришмади; улар мусиқачилар билан кейинги рақс учун бўладиган куйнинг муҳокамаси билан банд эдилар. Бу масалани ҳал қилиб бўлиб, энди ўринларидан туришаётган ҳам эдики, эшик тақиллаб қолди.

Олов ёнида ўтирган одам эшик тақиллагани ҳамон, шу тобдаги ҳаракатлари худди ҳаёти мазмунига айлланиб қолгандек, косовни олди-да, жон-жаҳди билан чўгни титкилай кетди, чўпон эса ҳар доимгидек: “Кираверинг!” деди хотиржам тусда. Орадан бир дақиқа ўтгач, бошқа бир мусофир остонага тўшалган юмшоқ похолга оёғини қўйди. Бу одамни ҳам ҳеч ким танимади.

Буниси ановидан бутунлай бошқача эди – у кўринишдан оддий, кўп дунё кезган, қувноқ, дилкаш одамга ўхшарди. У биринчи мусофирдан чамаси бир неча ёш катта бўлиб – сочларига оқ оралаган, қошлари диккайган, чакка соқоллари калта қилиб қузалганди. Тўла, лўппи юзли бўлса-да, барибир, иродали экани билиниб турарди. Юзининг бурни атрофидаги қизил доғлар унинг ароққа ружу қўйганини билдирарди. У тўқ жигарранг рўдапо пальтосининг олдини кенг очиб олганди, ичидан кулранг костюм кийган бўлиб, унинг соат чўнтаги устидаги занжирда ягона безак – аллақандай унниққан маъдандан ясалган катта-катта тўғалар осилиб турарди. Қаттиққина клёнкали шляпасининг камбар соябонидан ёмғир томчиларини силкита туриб:

– Азизларим, ёмғир тингунча мени паноҳингизга олсангиз, бўлмаса, Кестербрижга етиб олгунимча ивиб қоламан, – деди.

– Бемалол, тортинмай кираверинг, жаноб, – биринчи мусофирга нисбатан юзакироқ илтифот кўрсатиб деди чўпон.

Чўпон Феннел ўзи зиқна одам эмасди, лекин уйининг хоналари кичикроқ бўлиб, бўш курсилар етишмасди, ясан-тусан қилиб олган аёллар ва қизлар олдида, ивиб, шалаббоси чиқиб кетган меҳмоннинг ташрифи мезбонга унча ёқмади.

Иккинчи мусофир пальтосини кибр билан ечди-да, ҳеч бир тақаллуфсиз, шляпасини шифтнинг тўсинига қоқилган миҳга илди ва бир-икки қадам ташлаб, столга келиб ўтирди. Стол бундан аввалроқ рақсга жой ажратиш мақсадида четга суриб қўйилганидан каминга шунчалик яқин келиб қолгандики, олов ёнига жойлашиб олган мусофир бемалол тирсагини унга тираб ўтирарди; шу тахлит икки мусофир ёнма-ён ўтириб қолди. Улар танишиш мақсадида бош ирғаб қўйишди, биринчи мусофир уй эгасининг мерос қолган финжонини – четлари эшик остонаси каби едирилиб кетган (бари жойи ростонга равона бўлган қанчадан-қанча аждодларнинг ташналигини қондирган) бўртма деворларига зарҳал ҳарфлар билан “Менсиз дунё ҳам ёқимсиз” деб ёзилган катта сопол идишни янги меҳмонга узатди.

Иккинчи мусофир жон-жон деб финжонни лабига теккизди-да, бир қултум ичди, кейин яна бир қултум ва яна ва яна... биринчи мусофир худди ўз уйидагидек хўжайинлик қилиб, бошқасини меҳ-

мон қилаётганидан энсаси қотиб турган уй бекасининг ранги оқариб кетди.

– Шундай бўлишини билгандим! – нафсини қондириб бўлган иккинчи мусофир мамнун бўлиб чўпонга мурожаат қилиб деди. – Сизнинг боғингиздан ўтаётганимда асалари уяларига кўзим тушди, ўзимга-ўзим: “Қаерда асалари бўлса, ўша ерда асал бўлади, асал бор жойда эса албатта асал шароб бўлади”, дедим. Лекин бу ёшимда бундай асл асалдан тотаман деб ҳеч ўйламовдим.

У яна финжонни оғзига олиб борди-да, шунчалик узоқ симирдики, финжон унинг оғзи устида тўнкарилиб қолди.

– Сизга манзур бўлганидан хурсандман, – деди чўпон хушмуомалалик билан.

– Бу асал шаробимиз жуда сиз мақтаганчалик эмас, – ертўласини мақтагани унга қимматга тушишини сезган миссис Феннел совуқ-қонлик билан жавоб берди. – Уни тайёрлаш ҳам осон иш эмас... балки бу иш билан энди бошқа шуғулланмасмиз. Асалнинг ўзи ҳам қиммат туради, уни шундай сотса ҳам бўлаверади, биз эса асални сув ёки қайнатилган мумдан тайёрланган оддий шароб билан ҳам кун кўраверамиз.

– Йўғ-ей, бўлмаган гап! Бунга журъатингиз етмайди! – ўпкалагандек хитоб қилди кулранг костюмли ва учинчи марта финжонни олиб, охиригача симирди-да, бўшатиб столга қўйди. – Мен асални ўлгудек яхши кўраман, айниқса, узоқ сақланиб етилган асал бўлса; очликка чидайман, якшанба кунлари черковдан, бегим кунлари эса садақадан воз кечишга ҳам тайёрман, фақат ўша шаробдан ичсам бўлгани.

– Хо-хо-хо! – камин олдида ҳалидан бери мум тишлаб, ҳузур қилиб чекиб ўтирган мусофир ёнидаги қўшнисининг ҳозиржавоблигига қойил қолгандек бирдан қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди.

Шуни айтиш жоизки, у даврдаги узоқ сақланиб етилган асал шароби асл ёш асалари тўдасидан – ўзи оқиб тушадиган асалдан тайёрланган бўлиб, тўрт фунт асалга тенг қилиб сув қўйилади ва ичига тухум оқи, долчин, занжабил, қалампирмунчоқ, мускат ёнгоғи, размарин мойи солиб аралаштирилади, хамиртуруш билан оширилиб, ачитилади, идишларга солиниб, ертўлага сақлаш учун қўйилади, – бундай асал шаробни ичганинда кучли туюлади, лекин аслида у бундан ҳам кучли бўлади. Орадан бир неча дақиқа ўтар-ўтмай шаробнинг кайфидан кул ранг костюмли мусофир нимчаси тугмаларини ечди, оёқларини чўзиб, курсига шундай ялпайиб ўтириб олдики, ҳатто ўтирганларнинг ҳам эътиборини тортмай қўймади.

– Гап бундай, – яна сўзида давом этиб деди у, – аввал айтганимдек, мен Кестербрижга кетаяпман; нима бўлмасин у ерга етиб олишим керак. Агар ёмғирнинг дастидан бу ерга кирмаганимда, аллақачон манзилимга етиб олган бўлардим, лекин, барибир, сизлар билан танишганимдан афсусда эмасман.

– Сиз Кестербрижда яшайсизми? – сўради чўпон.

– Ҳозирча йўқ; лекин кўчиб бориб яшаш ниятим бор.

– У ерда нима иш қилмоқчисиз?

– Ҳе-йўқ, – гапга аралашди чўпоннинг хотини. – Наҳотки кўрмаётган бўлсанг, бу жентльмен бой одамга ўхшайди, ишнинг унга нима кераги бор?

Кулранг кийимли мусофир нима деб жавоб беришини билмай ўйлашиб қолди, бироқ кўп ўтмаёқ, эътироз билдириб деди:

– Хоним, мени бой одамга чиқариб қўйишингиз унчалик тўғри бўлмас. Мен ишлайман ва ишлашга мажбурман. Башарти Кестер-

брижга тун ярмида етиб борганимда ҳам истасам-истамасам тонгги соат саккизда иш жойимда бўлишим шарт. Жазирама бўладими, дўл ёғадими, довул турадими, очарчилик бостириб келадими, уруш бошланиб қоладими, осмон узилиб ерга тушадими — нима бўлмасин, барибир, мен эртага бўладиган ишимни бажаришим зарур.

— Вой, шўринг қурғур-эй! Демак, ташқаридан қараганда бой одамга ўхшаб кўринсангиз ҳам аслида биздан ҳам камбағалроқ экансизда? — деди чўпоннинг хотини.

— Ризқим шунинг орқасидан келса, мен нима ҳам қила олардим, дўстларим. Ҳа, ишим шунақа, камбағалликнинг бунга сира алоқаси йўқ... Хуллас, жўнайдиган вақтим бўлди, иззатим борида туёғимни шиқиллатиб қолай, йўқса яна кўчада қолиб кетаман. — Лекин, шундай деб ҳам мусофир жойидан кўзгалмай гапида давом этаверди: — Кетар жафосига, танишганимиз учун қиттак-қиттак олсак бўларди-ю, финжон ҳам бўшаб қолибди-да.

— Мана, сизга кучсизроқ асал шаробли финжон, — манзират қилди миссис Феннел. — Биз уни назаримизга илмаймиз, аслида у ҳам асалари мўмининг биринчи қуйқасидан эритилиб тайёрланади.

— Керак эмас, — беписанд оҳангда жавоб берди мусофир. — Агар мен сиз айтаётган иккинчи нав шаробдан ичадиган бўлсам, аввалги шаробни ҳақоратлаган бўламан.

— Албатта, бўлмасам-чи, — деб гапга қўшилди Феннел. — Ахир биз ҳар кун туғилиб, ҳар кун кўпайишмаймиз-ку, шундай бўлгач, мен ҳозироқ бориб, сирқитиб-сирқитиб бўлса-да, финжонни шаробга тўлдириб олиб келаман.

У зинапоя тагидаги бочкача турган қазноққа йўл олди. Хотини унга эргашиди.

— Нега унинг ногорасига ўйнаяпсан? — таъна қилди хотини улар иккови қолишганида. — У, ўнта одамни тўйдирадиган финжонни охиригача ичиб бўлди, энди, кучсизроқ асал шаробига қиё ҳам боқмайди, яна кучлирогини талаб қилаверади! Устига-устак, ҳали унинг қанақа одамлигини ҳеч ким билмайди. Бошқаларни билмадим-у, лекин у менга сира ёқмаяпти.

— Хотинжон, ахир у бизнинг меҳмонимиз; боз устига ҳаво ҳам чатоқ бўлса, бу ёқда чўқинтириш маросими... Уни қўявер! Асал шаробнинг бир пиёласи билан бойиб ҳам, камбағал ҳам бўлиб қолмаймиз... Қайғурма, вақти-соати келиб, яна тутатиб асалариларни ҳайдаймиз-да, бундан ҳам кўпроқ асал оламиз.

— Ҳа, майли... фақат шундай яхши кунларимиз ҳаққи-ҳурмати, розиман, — деди чўпоннинг хотини маъюс асал идишга боқаркан. — Бу одам ким, нима иш қилади, осмондан тушдими, ердан чиқдими, қаердан пайдо бўлиб қолди? Уйимизга бостириб кириб, ўзича меҳмон бўлиб олишга уни нима ҳаққи бор ўзи...

— Билмадим, ўзидан яна бир сўраб кўрай-чи.

Бу сафар миссис Феннел кулранг костюмли мусофирга финжонни охиригача бўшатишга қўймай, бало-қазонинг олдини олди. Уй бекаси унга шаробни кичикроқ пиёлага қўйди-да, финжонни ҳар эҳтимолга қарши узоқроққа суриб қўйди. Мусофир бир кўтаришда, пиёладагини паққос урди, сўнг чўпон ундан нима иш билан шуғулланишини яна сўради.

У жавобдан ўзини олиб қочганди, олов ёнидаги мусофир бирдан, кутилмаган самимийлик билан:

— Мен эса ҳунаримни одамлардан сир тутмайман... мен чархсозман, — деди.

— Бизнинг томонларда бу жуда сердаромад иш, — луқма солди чўпон.

— Қандай ҳунарим борлигини одамларнинг ўзи фаҳмлай олганда эди, мен ҳам уни сир тутмаган бўлардим, — деди кулранг кийимдаги мусофир.

— Ким қандай ҳунар эгаси эканини унинг қўллари айтиб туради, — деди бута девор устаси Чарли Жейк ўз қўлларига ишора қилиб. — Мана, масалан, менинг қўлларим бамисоли игна тўғнайдиған ёстиққа ўхшаб қолган.

Камин олдида ўтирган мусофир беихтиёр ўзини панага олди-да, яна трубкасини тутатиб, оловдан кўзини узмай ўтираверди. Анавиниси эса бута девор устасининг сўзини илиб кетди:

— Гапингиз тўғри; ҳунаримнинг гаройиблиги ҳам шундаки, у ўз муҳрини менда эмас, аксинча, мижозларимда қолдиради!

Биронта одам бу сўзларнинг мағзини чақишга уриниб ҳам кўрмади, чўпоннинг хотини меҳмонларга яна қўшиқ айтишни таклиф этди. Бироқ яна ўша ваз-корсонлару баҳоналар: меҳмонлардан бири овозим бўғилган деса, иккинчиси қўшиқ сўзларини унутганман деб туриб олди. Стол ёнидаги мусофир азбаройи завқи жўшганидан, майли, биринчи бўлиб ўзим бошлаб бера қолай деб, уй бекасини ноқулай аҳволдан қутқарди. Сўнг бошмалдоғини нимчасининг ўмизига тикди-да, ялтиллаб турган чўпон таёқларининг тутқичларига бир кўз ташлаб олиб тайёргарликсиз, айгиладиган қўшиққа шу тутқичлар илҳом бергандек, ашуласини бошлаб юборди:

Камёб ҳунар соҳибиман,
Эҳ чўпонлар-хокисорлар!
Ишлаган сари ишлагинг келар!
Мижозларни боғлайману, осмону фалакка кўтараман.
Ўша, етиб бўлмас томонларга!

У қўшиқ бандини тугатганида, хонага сукунат чўкканди; одамлар жим ўтиришарди... Ижрочи қайрилиб, ҳаммага: “Жўр!”— деб хитоб қилганида, фақат олов ёнида ўтирган киши унга жавобан охириги сатрларга йўғон, аммо ёқимли оҳангда жўр бўлди:

Ўша, етиб бўлмас томонларга!

Сут фермасининг хўжайини Оливер Жайлз, черков қўшиқчиси Жон Питчер, эллик ёшли куёв, девор тагида ўтирган ҳали она сути оғзидан кетмаган қизлар ва бошқа меҳмонлар қовоқларини уйиб ўйга чўмгандилар. Чўпон хаёлчан ерга боқди, хотини эса шубҳадан холи бўлмаган қўшиқчига синовчан нигоҳ билан тикилди: мусофир қайсидир қадимги қўшиқни эслаб қолдими ёки бошини ҳам қотириб ўтирмай, айнан шу фурсатга бағишлаб янгисини тўқиб қўя қолдими, бу ёғини Худо билади. Худди Валтасарлар зиёфатида¹ бўлиб ўтган воқеани эслатувчи бу иқрор тўла сўзларнинг ноаниқ ва тушунарсиз ишораларидан, биринчи мусофирдан ташқари, чўпоннинг барча меҳмонлари хижолатдан ҳанг-манг бўлиб қолишди. Мусофирнинг ўзи бамайлихотир: “Иккинчи бандини ҳам бошлаб юборавер, ошна!”— деди-ю, трубкасини яна тутатишга тушди.

¹ Тавротда айтилишича, Бобил шоҳи Валтасар бир куни меҳмонларни зиёфатга чақирган ва зиёфат пайтида залнинг деворида Бобилнинг ҳалокатини башорат қилувчи оташин сўзлари пайдо бўлган.

Қўшиқчи асал шаробдан оғзини тўлдириб бир ҳўплади-да, томоғини ҳўллаб олиб, қўшнисининг илтимосига кўра, қўшиқнинг иккинчи бандини куйлай кетди:

Меникидек оддий қурол топилмас,
Эҳ, чўпонлар-хокисорлар!
Қуролимга қараманг, зарурат йўқ;
Устуну харига арқонни мосладим мен,
Бўлди, тамом; осилишнинг ғамини ема.

Чўпон Феннел атрофга аланглади. Мусофирнинг қўшиғи унинг саволига жавоб эди, энди бунга чўпоннинг шубҳаси қолмаганди. Меҳмонлар ич-ичларидан отилиб чиқаётган ҳайқирикни жиловлашга уриниб, сапчиб тушдилар. Элик ёшлик одамга унаштирилган аёл ҳушидан кетиб, йиқилишига оз қолганида, бирдан қаллиғининг удабуронлик қилиб, уни кўтариб олишига қурби етмаслигини вақтида англади-да, ўзини қўлга олиб, қаддини ростлади ва титраб-қақшаб жойида қимирламай ўтираверди.

“Вой, демак, бу ўша... — хона тўридан туриб пичирлашишди одамлар ваҳимали вазифани эгаллаб турган аллаким ҳақида. — Демак, у шу ниятда шаҳарга отланган экан-да!.. Кестербриж турмасида эртага... анави қўй ўғирлаган одамни осмоқчилар, биз у ҳақда эшитгандик... камбағал бир соатсоз, Шотсфордда яшаган... ишсиз... Унинг исми Тимоти Самерс... Оиласи очликдан силласи қуриб, ўлар ҳолатга келиб қолганди, шунинг учун ҳам Шотсфордни тарк этиб, ўзини қароқчиликка урган, қўйни ҳам куппа-кундузи, фермернинг, хотинининг, уларнинг ишчиларининг, умуман, ҳамманинг кўз ўнгида ўғирлаб кетганди. Бу эса (одамлар ажал қуроли ҳунарининг устаси томонга ишора қилдилар)... у шу боис ҳам узоқлардан бу ерга келган; улар яшаётган графликдан иш топиш амри маҳол, бу ердан дарров иш ҳам топила қолган — жаллодимиз ўлган-ку; у энди ўша турма девори олдидаги уйда яшайди”.

Кулранг кийимдаги киши элас-элас эшитилаётган пичир-пичирларга эйтибор қилмай, томоғини яна бир ҳўллаб олди. Даврадаги одамлардан кўра кўпроқ унинг барча дилкашлиқларига олов ёнида ўтирган қўшнисигина илтифот кўрсатаётганини пайқади-да, улфатижон бўлмаган бу одамга ўз қадаҳини узатди, у эса ўзиникини — унга. Улар қадаҳларни чўқиштиришди, қолганлар қўшиқчининг ҳар бир ҳаракатини кўз узмай кузатиб туришарди. Қўшиқчи учинчи бандни айтиш учун энди оғиз жуфтлаган ҳам эдики, эшик тақиллаб қолди. Эшик бу гал кучсизроқ ва журъатсизроқ тақиллади.

Ҳамманинг эхонаси чиқиб кетди; чўпон ҳадиксираб эшикка қаради ва кўрқиб кетган хотинининг таънали нигоҳидан ўзини олиб қочди-да, учинчи марта ҳам мулойимлик билан: “Кираверинг!” деди.

Эшик аста очилиб, остонада янги меҳмон пайдо бўлди. Унгача келган мусофирдек, уни ҳам ҳеч ким танимади. Бўй-басти ихчамгина, нимжон, рангпар юзли бу одам эгнига қорамтир газламадан бинойидек костюм кийиб олганди.

— Айтолмайсизми, шаҳарга қандай борсам бўлади... — гап бошлади у, қаерга келиб қолганини билиш мақсадида хонага кўз югуртираркан ва нигоҳи кулранг костюмли одамда тўхтади.

Бу, завқи жўшиб кетган қўшиқчининг қўшиқни энди охирига етказмоқчи бўлиб турган бир пайтда ва мусофирнинг борлигини ҳам пайқамай, барча шивир-шивир, савол-жавоблар овозини ўчириб, учинчи бандни бор кучи билан:

Эртага мен ишлайман,
 Эҳ, чўпонлар-хокисорлар.
 Куйлолмайман эртага:
 Кўй сўйилди ахир, азаматни ушлашди охир,
 Дўзахда ёндирма, худойим!

дея куйлаб тугатганида рўй берди.

Олов ёнида ўтирган мусофир қойил қолди-да, шиддат билан кўшиқчи шарафига қадаҳ кўтарди, жавобан у ҳам қадаҳ кўтарганди, асал шароб чайқалиб, оловга тўкилди.

Дўзахда ёндирма, худойим!

яна йўгон овозда жўр бўлди.

Учинчи мусофир қоққан қоziқдек ҳамон эшик тагида турарди. Мусофирнинг безрайиб туриб қолганини пайқаб қолган меҳмонлар энди унга диққат билан разм сола бошладилар. Унинг ваҳимадан тал-васага тушганини кўриб, меҳмонлар ҳайратдан ёқа ушлашди: учинчи мусофирнинг тиззалари дағ-дағ титрарди, қўллари эса шундай қаттиқ қалтирардики, ҳатто у тутиб турган лўкидоннинг зириллагани ҳам аниқ эшитилиб турарди, лаблари оппоқ оқариб, ланг очилиб қолганди, хона ўртасига қараб қолган кўзларини эса қутурган жаллоддан узмасди. Яна бир лаҳза ўтар-ўтмас, у эшикни тарс ёпди-да, орқасига қарамай ура қочиб қолди.

– Бу энди ким бўлди экан? – деди чўпон.

Одамлар кутилмаган ҳолдан ҳали ўзларига келмай туриб, учинчи мусофирнинг мана бу қилиғи ўлганнинг устига тепкан бўлганидан ҳеч нарсани тушунолмай жим қолдилар. Улар ўз давраларига қўшилиб қолган бу касофат жентльмендан беихтиёр узоқлаша бошладилар, баъзи меҳмонлар уни ҳатто иблис деб тан олишга ҳам тайёр эдилар; мана, полдаги бўш қолган жой уни меҳмонлардан ажратди-қўйди ва у хонанинг ўртасида бир ўзи қўққайиб туриб қолди...

“Circulus cuius centrum diabolus”¹

Хонада йигирма кишидан кўпроқ одам бўлса-да, сув қуйгандек жим-жит эди, ҳатто дераза эшигига урилган ёмғир ҳам, дудбурон орқали тасодифан оловга келиб тушаётган ёмғир томчилари овози ҳам, бир бурчакда ўтириб олган биринчи мусофирнинг узун сопол трубкани бир маромда тортиб, пуфлаб чиқараётган товуши ҳам шундоқ эшитилиб турарди.

Бу сукунат қўққисдан бузилди. Графликнинг марказий шахри жойлашган томондан тўпнинг отилган овози эшитилди.

– Менга лаънатлар бўлсин! – бақирди кўшиқчи жойидан сакраб тураркан.

– Бу нима?.. Нима бўлди ўзи? – ҳар томондан саволлар ёғила бошлади.

– Маҳбус турмадан қочибди... мана нима бўлди!

Ҳамма бирдан сергак тортди. Яна ўқ отилди, лекин бу сафар ҳеч ким гинг демади, фақат олов ёнидаги киши тилга кирди:

– Менга бир неча бор бу графликда отишма бўлиб туриши ҳақида айтишганди, лекин ўзим бирон марта ҳам эшитмагандим.

¹ “Қоқ ўртасида иблис турган айлана” (лот.).

– Наҳотки мен ўз ўлжамни қўлдан чиқарган бўлсам? – минғирлади кулранг костюмдагиси.

– Ундан бошқа яна ким бўларди! – оғзидан чиқиб кетди чўпоннинг. — Биз уни кўрдик. Боя ўз оёғи билан кириб, сизни кўриб, кўшигингизни эшитди-да, дағ-дағ титраб қолди.

– Унинг тишлари такирлаб, нафаси ҳам бўғилди, — деди сут фермасининг хўжайини.

– Юраги ҳам қинидан чиқиб кетай деди-ёв, — гап қотди Оливер Жайлз.

– Худди уни ўққа тутгандек тирақайлаб қочди, — деди Чарли Жейк.

– Ҳа, ҳа, худди шундай бўлди... тишлари такирлади, юраги қинидан чиқаёзди, уни худди ўққа тутгандек орқасига қарамай қочди, — шошилмай хулоса қилди олов ёнидаги киши.

– Мен ҳеч нимани сезганим йўқ, — деди бир вақт жаллод.

– У нимадан бунчалик кўрқиб кетди экан, ура қочиб қолди деб биз бошимизни қотириб ўтирибмиз, — деди хириллаган овозда девор ёнида ўтирган аёллардан бири! — Мана энди ҳаммаси тушунарли!

Тўпларнинг бир маромда кетма-кет отилаётган бўғиқ ва ваҳимали овози ҳамон тинмаётганди, одамлар энди унинг чин эканига ишониди. Кулранг кийимдаги ёвуз жентльмен қаддини ростлади.

– Орангизда констебль борми? — деди чайналганнамо тусда у. — Агар бўлса, қани, бу ёққа чиқсин.

Эллик ёшлик куёв титраб-қақшаб, девордан нари кетди, унинг қаллиғи эса юзини стул суянчиғига қўйганча уввос солиб йиғлади.

– Қасамёд қилган констебль сенмисан?

– Ҳа, сэр.

– Зудлик билан ўзингга ёрдамчи топ-да, жиноятчининг кетидан туш ва уни топиб бу ерга олиб кел. У ҳали узоққа кетиб улгурмаган бўлиши керак.

– Хўп бўлади, сэр, хўп бўлади... фақат асоимни олиб келсам бўлгани. Уйга ҳозироқ физиллаб бораман-да, тезда уни олиб келаман, сўнг ҳаммамиз бирга жўнаймиз.

– Шу тобда асога бало борми! Унгача қочоқ жуфтакни ростлаб қолади-ку!

– Асосиз бўларканми? Асосиз ҳеч нима қилолмайман... ҳеч бўлмаса сен гапир, Уильям, ёки сен, Жон, ё сен бирон нима дегин, Чарли Жейк, бунга ҳаққим борми, йўқми ўзи? Бу мумкин эмас; ахир асода қирол тожи, бир томонида шер, иккинчи томонида яккашохнинг сариқ рангдаги олтин суви югуртирилган расмлари бор-ку, ахир; кимни қўлга олиб, кимга таёқ ўқталадиган, гумбурлатиб тушириб қоладиган бўлсам, ана ўшанда бари қонуний бўлади. Асосиз одамларни тутишни хаёлимга ҳам келтиролмайман... ким қилса қилаверсин, мен бундай қилолмайман! Қонун одамга куч бағишлайди, усиз бундай ишларга журъатим етмайди, баъзан шундай ҳам бўладики, мен эмас, менга қўл кўтаришлари мумкин.

– Етар! Менинг ўзим қиролнинг хизматидаги одамман, сенга буйруқ беришга ҳаққим бор, — унинг сўзини бўлиб деди кулранг кийимли мустабид. — Энди эса ҳаммангиз тайёр туринглар... Фонусларингиз борми?

– Ҳа... айтганча, фонусларингиз борми?.. Борми деяпман? — уни маъқуллади констебль.

– Ҳамма ишга яроқлими ўзи...

– Ҳамма эркаклар ишга яроқлими... ҳа... ҳаммангизми! — такрорлади констебль:

– ... ўзингиз билан қоровли, йўғон таёқ ва паншахаларни олво-линглар...

– Қонун номи билан буюраман!.. Таёқ ва паншахаларни қўлингизга олинг-да, олға! Ҳокимият буйруғига итоат этиб, уларнинг кетидан қувинг!

Одамларни шу йўл билан унинг кетидан қувишга мажбур этишди. Далиллар ноаниқ бўлса ҳам, лекин анча ишонарли эди, шу боис чўпоннинг меҳмонларига буни исбот қилиб беришга ҳожат қолмаганди, улар гувоҳ бўлдиларми, тамом, учинчи мусофирнинг кетидан қувишдан бош тортсалар, иштирокчи сифатида айблашлари турган гап, – бундай баланд-паст адирликдан ҳали бир неча юз ярддан кўп йўл босиб улгурмаган бўлиши керак.

Чўпонда фонус ҳар доимгидек доим сероб бўларди, уларни шошапиша ёндирдилар; сўнг девор учун суқиб қўйилган таёқларни суғуриб олдилар-да, эшикка қараб ёпирилдилар ва анча босилиб қолган ёмғир остида тепаликнинг чўққиси бўйлаб шаҳардан тескари томонга кета бошладилар.

Яқинда чўқинтирилган, уйнинг иккинчи қаватида ётган чақалоқ йиғлай бошлади; уни ёки шовқин-сурон безовта қилди, ёки бўлма-са, яқинда бўлиб ўтган чўқинтириш маросими тушига кирганидан йиғлай бошлаганди. Боланинг аччиқ йиғиси полнинг тешигидан ўтиб, биринчи қаватга эшитилди, пастдаги аёллар уни тинчлантириш учун юқорига чиқишга баҳона топилганидан хурсанд, бирин-сирин тезда ўринларидан тура бошладилар, – охири ярим соат ичида бўлиб ўтган воқеалар уларни бутунлай гангитиб қўйганди. Шундай қилиб, ордан икки-уч дақиқа ўтар-ўтмас биринчи қават бўшади-қолди. Лекин бу узоққа чўзилмади. Оёқ товушлари тинмаёқ, уйнинг улар кетган томондаги муюлишидан кимдир пайдо бўлди. У эшикдан мўралаб қаради-да, уйда ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, шошмай хонага кирди. Бу одам, ўша, бутун оқшом уйнинг бир бурчагида ўтириб, ҳамма билан бирга чиқиб кетган мусофир эди. Мусофирнинг уйга қайтиб келиш сабаби ҳам дарҳол маълум бўлди: у аввал ўтирган жойига яқинлашди, афтидан камин устидаги унутиб қолдирган бир тўғрам нонни олди. Ичилмай қолиб кетган финжондаги шаробдан ўзига ярим пиёла қўйди ва тик турган жойида очофатлик билан нон еб, шароб ича бошлади. У ҳали еб-ичиб улгурмасиданоқ тўсатдан, худди шундай оҳисталик билан бошқа бир киши – кулранг кийимдаги унинг ҳамтовоғи кириб келди.

– Ў, сиз ҳам шу ердамисиз? – деди у табассум билан. – Мен бўлсам, сиз ҳам қочоқни қидириб кетган бўлсангиз керак деб ўйловдим.

Унинг нимага қайтиб келгани ҳам даровоқ маълум бўлди: у оч кўзлари билан асл шаробга тўла, ўзи зориқиб кутган ўша финжонни излай кетди.

– Мен сизни бутунлай кетган бўлсангиз керак деб ўйловдим, – деди биринчи мусофир тиқилиб қолиб, нон чайнашда давом этаркан.

– Мен фикримдан қайтдим; менсиз ҳам эплашади деб ўйлайман, – ишонч оҳангида суҳбатдошига тушунтира кетди, – тунни айтмайсизми, тунни, бундан баттари бўлмайди. Жиноятчининг кетидан қувиб юриш менинг ишим эмас, бунга ҳукумат бош қотирсин.

– Ҳақиқатдан кўз юмиб бўлмайди! Мен ҳам фикримдан қайтдим, менсиз ҳам бир амаллашар.

– Мен овлоқ ерларда тоғма-тоғ, жарма-жар изғиб юриб, суякларини синдириб оладиган аҳмоқ эмасман.

– Гап ўртамизда қолсин-у, менинг ҳам кўзим учиб тургани йўқ.
– Чўпонлар ўрганиб қолишган... – Лақмалик ҳам шунчалик бўладими! Уларни бир пасда чув тушириш мумкин. Мана кўрасиз, мен жонимни койитиб ҳам ўтирмайман, уни шундоқ ҳам тонг отмасданок ҳузуримга бошлаб келишади.

– Уни бусиз ҳам қўлга олишади; гап ейишнинг ҳожати йўқ.

– Тўғри, рост айтасиз. Менинг Кестербрижга жўнайдиган вақтим бўлди; бундай узоқ йўл босиб, манзилга етиб олишимга кўзим етмай турибди. Сиз ҳам ўша томонларгами?

– Афсуски, йўқ! Мен уйга боришим керак, анави ёққа (у боши билан қандайдир ўнг томонни ишора қилди); мен ҳам сизга ўхшаб борадиган жойимгача қандай етиб оларкинман деб хавотирдаман.

Кулранг кийимли финжонни охиригача ичиб бўлди-да, йўлакда бир-бирлари билан дўстона қўл сиқишиб хайрлашишди ва икковлари икки томонга ажралишди.

Бу вақт ичида қидирув гуруҳи тоғнинг айнан шу қисмидаги тик тепалик чўққисидан ҳамон йўл босиб борар эдилар, мана, охири, баландликнинг чеккасига ҳам етиб келишди. Одамлар йўлга чиқишдан аввал иш режаси тузиб олишни хаёлларига ҳам келтирмагандилар, энди ёнларида ажал қуролининг устаси йўқлигида ўзларича бирон-бир тадбир ўйлаб топишга ожизлик қилардилар. Улар ҳар тарафдан тапур-тупур тирмашиб туша бошлагандилар, шунда, бир неча одамлар тўсатдан, бу бўр тепаликларда изғиб, йўлдан адашган барча тўнкетарларни тутиш учун табиатнинг ўзи қўйган тузоққа тушиб қолдилар. Улар оёқлари остида “найза” борлигини, бошқача айтганда қияликни қўраб олиб, у ер-бу ердан чўққайиб чиқиб турган бўр чақмоқтошларини сезмадилар ва эҳтиётсизликлари туфайли шағал уюмларига қоқилдилар-да, мункиб пастга қуладилар, қўлларига фонус отилиб кетиб, водийнинг энг чуқур ерига бориб тушди-да, тўнкарилиб ўша ерда ёниб қолаверди.

Ҳамманинг яна бир ерга тўпланганидан фойдаланган чўпон, у жойларни бошқалардан кўра яхшироқ биладиган йўлбошчи сифатида уларни айланма йўллар орқали бошлаб кетди. Фонус кўзларни қамаштириб, фойдадан кўра зиёни кўпроқ тегарди, устига-устак, бундай қулай фурсатдан қочоқ ҳам фойдаланиб қолиши мумкин эди, энг яхшиси чироқни ўчириб, жим бўлиш эди. Ўт босиб ётган, тиконли бутазордан иборат бундай зах чуқурлик ҳар қандай қочоқ учун ҳам ажабтовур пана бўла оларди. Гуруҳ ҳамма ерни ағдар-тўнтар қилиб, ҳеч бир иш чиқаролмагач, рўпарадаги тепаликка кўтарилди. Шу ернинг ўзида тарқалиб, ва яна маслаҳатлашиб олиш учун вақти-вақти билан тагин шу ерда учрашиб туришга келишиб олишди. Иккинчи марта улар, бундан эллик йиллар бурун осмондан учиб ўтган қандайдир қуш ташлаб кетган уруғдан униб чиққан ва ҳозирда бу тепаликда бир ўзи қаққайиб турган шумтол дарахти тагида учрашдилар. Шу вақт дарахтдан сал нарида, кўм-кўк осмон остида айнан улар қидирган ўша одам худди шу дарахтнинг бир шохидек сўппайиб турарди. Гуруҳ оҳиста унга яқинлашди.

– Ҳаётми ёки мамот?! – серрайиб турган одамга дўқ қилиб деди констебль.

– Сиз ҳам жуда олдингиз-да! – шивирлади унга Жон Питчер. – Бундай гаплар бизга ярашмайди. Бунақа сўзлар анавинга ўхшаган такасалтангларга ярашади, биз фақат қонунга бўйсунамиз.

– Ҳа, яхши, бўпти! – алам қилгандек деди констебль. – Мен ҳам бирон нима дейишим керак-ку, ахир! Керакми, йўқми? Шундай

топшириқни сенга ҳам юклаб қўйиб, елкангни тоғ босгандек босиб ётса, кўрардим, ўшанда сенинг оғзингдан қандай сўзлар чиқиб кетаркин!.. Жиноятчи, худо ҳаққи... қирол ҳокимияти ҳаққи таслим бўл, демоқчи эдим!

Дарахт тагидаги кимса уни таъқиб этиб келганларни кўрди-да, зўравонликка ўтмасларидан бурун ўзи оҳиста юриб, уларга пешвоз чиқди. Бу, ҳақиқатан ҳам ўша, чўпоннинг уйига кириб, титраб-қақшаб турган ушоққина “учинчи мусофир” эди. Ҳозир у анча ўзига келиб қолганди.

— Оббо, сайёҳатчилар-ей, — деди у бамайлихотир, — сизлар кимга гапиряпсизлар ўзи? Менгами?

— Кимга бўларди, сенга-да! Сен дарҳол таслим бўлишинг керак! — амрона деди констебль. — Биз сени Кестербриж турмасида ўтиришдан бош тортганликда айблаб, ҳибсга оламиз, энди у ерда ўзингни яхши тутиб, эртага дорга осишларини кутишинг керак... Ҳамсоялар, ўз бурчингизни бажаринг-да, жиноятчини ушланг!

Айбловни эшитиб бўлган бу одам, афтидан, ниманидир англаб етди-да, таёқлар билан уни ҳар тарафдан ўраб олиб, яна чўпоннинг уйига қайтариб олиб кетишга шай турган таъқибчиларга ҳаммани ҳайрон қолдириб ғалати бир розилик билан чурқ этмай ўзини топширди.

Улар уйга етиб келишганида соат ўн бир бўлганди. Очиқ эшикдан тушган чироқ шуъласи ташқарини ёритиб турарди. Уйдан эркаклар овози эшитилганидан тушундиларки, улар дайдиб юрганларида бу ерда қандайдир янги воқеа содир бўлган. Уйга кириб, улар Кестербриж турмасининг икки назоратчисини ва ҳамма танийдиган, қўшни ер эгаси бўлган суд раисини кўрдилар; афтидан, қочиб ҳақидаги хабар бутун атрофга тарқаб бўлганди.

— Жентльменлар, — уларга мурожаат қилди констебль, — мен қочоғингизни тутдим — албатта таваккал қилиб, хатарни зиммамга олмасдан иложим йўқ эди, аммо барчамиз ўз бурчимизни бажаришга мажбурмиз! Жиноятчи, давлат ишларида тажрибалари бўлмаса-да, лекин менга ёрдамлари теккан меҳнатга лаёқатли кишилар даврасида турибди. Йигитлар, маҳбусни уларнинг ёнларига яқинроқ олиб боринглар.

Учинчи мусофирни шам ёниб турган стол ёнига олиб келишди.

— Бу ким ўзи? — сўради назоратчилардан бири.

— Бу ўша, — жавоб берди констебль.

— Ҳеч ҳам у эмас-да, — эътироз билдирди иккинчи турма назоратчиси, биринчиси эса унинг сўзини тасдиқлади.

— Қанақасига у эмас? — баҳслаша кетди констебль.—Хўп, у эмас экан, нега бўлмаса қонун вакилининг қўшиғини эшитиб, бунчалик эсхонаси чиқиб кетди?

Констебль жаллод қўшиқ айтиб турган пайтда уйга кириб келган учинчи мусофир ўзини жуда ғалати тутгани ҳақида гапириб берди.

— Ҳеч нимани тушунолмаяпман, — деди совуққонлик билан турма назоратчиси. — Мен бир нарсани аниқ айтишим мумкинки, ўлимга маҳкум этилган бу эмас. Униси эса бу одамга мутлақо ўхшамайди; у баланд бўйли, қотмадан келган, кўзи ва сочлари қоп-қора, келишган, овози шундай майин, мулойим эдики, уни бир эшитган одам умрбод эсидан чиқармасди.

— Йигитлар... ахир бу ўша олов ёнида ўтирган одам-ку!

— Қанақасига?.. Нима деяпсан ўзи?.. — бу вақтда четроқда туриб чўпон билан суҳбатлашиб турган судья уларнинг олдига келди-да,

суриштира кетди. — Хўш, бундан чиқди, қочоқни шу чоққача тутол-мабсизлар-да, а?

— Биласизми, сэр, — тушунтирди констебль. — Бу, ўша одамнинг айнан ўзи, — бунга имоним комил, бу ўша; бироқ, бу, биз қидираётган одам эмас. Чунки, бизга керак бўлган одам, у биз қидирган ўша одам эмас экан, агар сиз менинг оддий гапларимга тушунаётган бўлсангиз, сэр; бизга керак бўлган одам эса бу, анави, олов ёнида ўтирган киши экан.

— Бунча чалкаш-чулкаш бўлмаса! Боши-кетини билиб бўлмайди-я! — деди судья. — Зудлик билан ўша, бизга керагини қидиришга тушинг.

Шу пайт асирнинг ўзи биринчи марта тилга кирди. Шу пайтгача у пинагини ҳам бузмай ўтирди, фақат анави олов ёнида ўтирган киши ҳақида гап очилгандагина унинг тинчи бузилди.

— Сэр, — деди у судья томон бир қадам ташлаб, — мени деб овора бўлишингиз шарт эмас. Энди ўзим сизга барини айтиб бераман. Мен ҳеч бир ёмон иш қилганим йўқ; менинг айбим шундаки, ўлимга маҳкум этилган одам акам бўлади... Бугун тонгда ўзим яшаб турган Шотсфорддан чиқдим-да, Кестербрижга яёв акам билан видолашиш учун йўл олдим. Йўлда қоронғига қолиб кетиб, бир оз нафасимни ростлаш ва йўлни сўраб-суриштириш учун бу ерга киргандим. Эшикни очиб, кимни кўрдим денг?.. Ўз акамни! Энди у билан Кестербрижнинг ўлимга маҳкум этилганлар камерасида учрашсам керак деб ўйлаб, умидимни узиб қўйгандим. У бир бурчакка тиқилиб олганди, ёнида эса унга суқилиб, йўлини тўсиб олиб жонини олувчи жаллод ўтирарди ва ўзини сездирмаслик учун унга жўр бўлаётган қурбонидан гумон қилмай, бу ҳақда қўшиқ куйларди. Акам: “Ишқилиб айтиб қўйма; менинг ҳаётим шунга боғлиқ” дея илтижоли нигоҳ билан боққанини дарров тушундим. Мени шундай ваҳима босдики, оёғимда аранг турардим, нима қилаётганимни ўзим ҳам билмай, шартта чиқиб кетдим-да, ура қочдим.

Бу одам шундай бир оҳангда гапирди, унинг юз ифодаси ҳам аллақандай ўзгача эдики, унинг сўзларига ишонмай бўлмасди, бу эса атрофдагиларда бошқача таассурот қолдирди

— Акангизнинг ҳозир қаерда эканини биласизми? — сўради судья.

— Йўқ. Мен, мана шу эшикни ёпиб чиқиб кетганимдан бери уни кўрмадим.

— Бунга мен гувоҳлик беришим мумкин, — тасдиқлади констебль, — ахир, бу одам ўша пайтлардан бери дунёнинг бу чеккасида бўлган бўлса, униси у чеккасида эди.

— Қизиқ, қаерга кетган бўлиши мумкин?..

— У соатсоз, сэр.

— Чархсозман деганди-ку... вой фирибгар-ей! — деди констебль.

— Ушанда ўзим ҳам бу қўллар чархсоз учун жуда оппоқлик қилмасмикан деб ўйловдим-а!

— Гап бундай, менимча, боёқишни ушлаб туришдан наф йўқ; бу билан ҳеч нимага эришолмаймиз, — деди судья. — Тушунарлими, яхшиси акасини қидириб топинглар.

Бу кичкина мусофирни тезда озод этишди; бироқ бундан унинг кўнгли таскин топмади, ўзидан кўра кўпроқ яхши кўрадиган ўша одам ҳақидаги хавотирларига на судья, на констебль барҳам беришолди. У озод этилиб, йўлга чиққанида, анча қоронғи тушиб қолганди, қидирувни давом эттириш эса бефойда эди, шу боис уни эртага қолдиришганди.

Эртаси кунни бу тадбиркор соатсозни қидирув ишлари яна бошла-ниб кетди, бунга бутун аҳоли ҳам жалб этилиб, ишлар жадал суръат-ларда олиб борилди — ҳеч бўлмаганда шундай туюларди. Чиқарилган шафқатсиз ҳукм содир этилган ноўрин хатти-ҳаракатга муносиб эмас-лиги боис қочоққа раҳми келган қишлоқ аҳлининг кўпчилиги бу-тунлай у томонда эди. Ундаги ўзгача вазминлик, жасорат, чўпон-нинг зиёфатида жаллод билан юзма-юз туриб қилган дадил суҳбати, — бунга барча одамлар қойил қолгандилар. Улар ўрмону далаю йўлларни изгиб, ҳамма ерни остин-устун қилганлари, ўз пичанхоналарида ва саройларида астойдил тинтув ўтказганлари ростми ўзи, буниси бизга қоронғилигича қолаяпти. Катта савдо йўлидан узоқдаги у ёки бу таш-ландиқ, ўт босиб кетган йўлда кимдир қандайдир сирли нотанишни кўргани ҳақида бот-бот миш-мишлар тарқалиб турарди; ўша шубҳа-ли ёқларга қидирувчилар этиб борганларида ҳеч бир зоғ топилмасди. Кунлар, ҳафталар шу тахлит бирон-бир янгиликсиз ўтиб бораверди.

Шундай қилиб, олов ёнида ўтириб олиб, йўгон овозда гапираёт-ган ўша одамни яна турмага тиқишнинг иложи бўлмади. Баъзилар уни океаннинг нари ёғига ўтиб кетган дейишса, бошқалар, йўқ, у шаҳарнинг одамлар денгизига фарқ бўлган дея оғизга уришарди. Ҳар ҳолда кулранг костюмли жентльменга ўзининг Кестербриждаги ва-зифасини бажариш насиб этмади; яна унга тепаликдаги ёлғизоёқ уйда улфатчилик қилишга бир соатгина вақт ажратадиган дилкаш улфат ҳам бошқа топилмади.

Чўпон Феннел ва унинг тежамкор хотинининг дўппайган қабри аллақачонлар кўм-кўк майсалар билан қопланганди; чўқинтириш муносабати билан уларнинг уйларида хурсандчилик қилган меҳмон-ларнинг деярли бари бирин-сирин мезбоннинг кетидан у дунёга ра-вона бўлишганди; ўшанда, барча меҳмонлар муборакбод қилгани тўпланган, қиз чақалоқ эса ҳозирда аёллик баҳорини босиб ўтиб, мўътабар момо ёшида... Лекин, Ҳайер Кроустейрс атрофларида кун-лардан-бир кун чўпоннинг уйига тунда кетма-кет кириб келган учта мусофир ҳақида ҳали ҳануз икир-чикиригача ҳикоя қилишни хуш кўришарди.

Форобий ва Арасту “Поэтика”си

Устози аввал Арастудан сўнг Устози Соний деб танилган Абу Наср Муҳаммад Форобийнинг адабий-эстетик қарашлари унинг “Ихсо-ул-улум” (“Илмларнинг хосиятлари”), “Хитоба” (“Риторика”), “Муסיқада оҳангдошлик”, “Шеър санъати”, “Шоирлар санъати қонунлари ҳақида”, “Фозил одамлар шаҳри аҳолисининг фикрлари”, “Афлотун фалсафаси”, “Арасту фалсафаси” каби асарларида баён этилган.

Форобий “Ихсо-ул-улум” асарида (бу асарни “Илмларнинг келиб чиқиши” — “Худусу-л-улум”га адаштирмайлик) шеърий ҳақидаги қисқа мулоҳазаларини китобнинг тилшунослик ва мантиқ қисмларида келтиради. Аллома бу рисолада шеърий тафаккур қоидаларини тилшунослик нуқтаи назаридан тушунтиради. Форобий фикрича, шоир она тилининг лексик-семантик бойлигини, Алишер Навоий ибораси билан айтсак, маънолар хазинасини яхши билиши зарур.

Форобий фикрича, инсон фикр-мулоҳазалари беш турлидир. 1. Далил, бурҳонли (муғолата — галат, хато қилувчи, янглиштирувчи). 2. Жадалий (диалектик). 3. Суфастой (Софистик). 4. Хитобий (риторик). 5. Шеърий (поэтик) фикр-мулоҳазалар фарқланади.

“Инсонларнинг маъқулот (ақлий тушунчалари), илмлари ва санъатлари (қасб-ҳунарлари) шу қувват ила қўлга киритилур. Ашённинг (нарсанинг) жиддий (диққат ила) тадқиқи шу қувват билан, гўзал ва чиркин ишлар шу қувват ила фарқланур.” (*Муҳаммад Форобий. Илмларнинг сойими. Milliy ejetim basimevi. Istanbul*). 1986, Б.75.

Шундан сўнг Форобий далил-бурҳонли фикр, жадалий (диалектик) фикр, суфастой (муғолата, галат, хато қилувчи, янглиштирувчи) фикр, хитобий (риторик) фикрлар ва шеърий тушунчалар ҳақида алоҳида таърифлар, изоҳлар тушунча беради.

“Шеърий сўзларга келсак, — дейди мутафаккир, — улар суҳбат вақтида тилга олинган нарсани ва ё ҳолатни, афзаллик ёки камликни янада аниқроқ, равшанроқ тасвирлаш, кучайтириш учун қўлланилади. Бу ҳам (шеърий тафаккур ҳам) гўзаллик ва чиркинлик, юксаклик ва тубанлик (олчоқлик)ни ёки шу каби (ҳаёт ҳодисаларини) тасвирлашдир”.

Форобийнинг “Шеър китоби”даги мана бу сўзлар ҳам “мимесис” — тақлид ҳақида айтилган:

“Байтлардаги сўзлардан тушуниладиган маънолар ўша сўз бораётган (ҳинд поэтикаси “Дханвялока”да ифодаланиши керак маъно ва ифодаланган маъно дейилган) нарса ва ҳодисаларга ўхшайдиган — тақлидий бўлмоғи керак”. (*Форобий. “Шеър санъати”, Т. 1979, 13-бет*).

Муҳаммад Форобий бу ерда Арасту “Поэтика”сини шарҳламаётган бўлса-да (мазкур фикрлар “Поэтика” шарҳида янада чуқурлашади), “Илмларнинг хосиятлари”да шеърийнинг асосий қонунияти, тамойили — “мимесис” (ҳаётга ўхшатиш-тақлид санъати) эканлигини тасдиқламоқда.

“Шеърий сўзларни ҳис этган вақтимизда, — дейди Муҳаммад Форобий “Илмларнинг хосиятлари” асарида, — руҳимизда ҳосил бўлган ҳаёл (тасаввур)нинг ўхшаши тасвирланган бўлса, гўё ўша (шеърдаги) ўхшаш нарсанинг ўзини кўргандай ҳис қиламиз ўзимизни”.

Форобий бу фикрини янада чуқурлаштириб, бундай дейди: “Агар биз шеърда хушланмайдиган (ёқимсиз) нарсанинг тасвирини ўқиб, кўз олдимизга кел-

тирсак, бу хунук нарса фақат сурат (хаёлий) эканлигини билсак ҳам, руҳимизда унга нисбатан нафрат, жирканч ҳислар уйғонади ва ундан узоқлашгимиз келади.” Шу ўринда Форобий шеърда тасвирланган (севинчли ёки қайғули) манзара, ҳолат ҳаётда худди шу ҳолда бўлмаслигини билсак ҳам, шеърини сўз тасвирида, ўша воқеа, ҳолат шоир (рассом) тасвирлаганидек бўлган, деб ишонамиз, дейдики, бу адабий-назарий фикр ҳам шеър санъати табиатини тушуниш учун жуда муҳим аҳамиятга эгадир. Мутафаккир бунинг сабабини куйидагича тушунтиради:

“Одамлар кўпинча ўз мулоҳаза-ўйлари ва илмий билимларига қараб эмас, балки ўз тасаввурлари бўйича иш қиладилар, гарчи қилаётган иши ўй-мулоҳаза ва илмий билимларига зид келса ҳам. Одатда суҳбатли томошаларда нарсаларни ёки иш-ҳаракатга ўхшаш ҳолатларни тасаввур қилганида шу ҳолатларга тушади.”

Бу ерда Форобий “суҳбатли томошалар” деб, юнон трагедияларини назарда тутади. Актёрлар мужассамлантирган, қаҳрамонларнинг характерларини очувчи нутқи, диалогларини у “суҳбатли томошалар” деб атаган. Форобийнинг одамлар кўпинча “ўй-мулоҳаза ва илмий билимлари билан эмас, тасаввурлари билан ҳаракат қиладилар”, деган фикрини янада аниқ равшан тушунтириш учун, айтиш керакки, одамлар ақлий фаолиятда, илм-фанларда ва санъат, касб-ҳунарда ўй-мулоҳаза, ақлий билимларни ишга соладилар, лекин махсус ҳис қилинадиган, эстетик идрок этиладиган олам, ҳаётини воқеа, ҳодисаларини тушунишда тасаввурларга асосланадилар. Бу фикр илм-фанга эмас, балки нафис санъатга, поэзияга тааллуқлидир.

Муҳаммад Форобийнинг юқоридаги мулоҳазалари Арасту “Поэтика” асарини шеърини ҳақида айтган фикрларига ҳамоҳангдир: “Поэтик санъатнинг келиб чиқишига очиқ-ойдин иккита сабаб бўлиб, иккаласи ҳам табиийдир. Биринчидан, тақлид, ўхшатиш инсонга болалиқдан хос бўлган хусусият. Инсон бошқа мавжудотлардан ўхшатиш қобилиятига эгаллиги билан ҳам фарқланади. Ҳатто дастлабки билимларни у ўхшатишдан олади ва бу жараён самаралари барчага ҳузур бағишлайди”. (*Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. Т. Янги аср авлоди. 2004. С.23,24*).

Демак, Арасту фикрича, поэзия санъатининг келиб чиқишига биринчи сабаб — одамлар болалиқ чоғларидан тақлид, ўхшатишга, воқеа, иш, ҳаракатларни қайтадан жонлантиришга, тасвирлашга мойиллигидадир. Бу фикрни янада аниқлаш учун айтиш керакки, бундай қобилият бировда заиф, бировда (рассомлар, шоирларда) кучли бўлади ва у туғма истеъдод деб аталади. Иккинчи сабаб, Арасту фикрича, одамларнинг тасаввур қувватидадир. У ҳам истеъдод бўлиб, турли одамларда турличадир.

Муҳаммад Форобий шеърининг келиб чиқишига доир учинчи сабаб ва манбани ҳам кўрсатади: “Баъзи халқларда олдин нағма — куй яратилиб, кейин унга ҳамоҳанг қилиб, шеър боғлайдилар. Бунда шеърнинг бўлаклари куйга боғлангани учун худди баъзи бир ҳарфлар-товушларга ўхшаб қолади”. Бу ерда Форобий шеърнинг бўлаклари-гуроқлари, радифи, қофияси товушларга ўхшаб қолади деб, куйга, мусиқага ўхшашлигини айтмоқда. Алишер Навоий газалларининг кўпчилиги “Шашмақом” куйларига мувофиқ келиши Форобий фикрининг ҳақиқатлигини исботлайди.

Кўзунга тани нотавоним фидо,
Равонбахш лаълингга жоним фидо.
Жунуним ва ақлим ғаминг садқаси,
Ки оллингга яхши-ямоним фидо...

Бу ерда сўз маънолари куйга, мусиқага, мусиқа эса сўзга, маънога айланганини кўрамиз.

Форобийнинг мана шу сўзларида ҳам шеърда мусиқийлик, оҳангдорликни кучайтиришнинг элементар, шаклга доир қоидалари баён қилинган:

“Шеър байтларининг ҳар бўлагидаги вазн тартиби билан бошқа қисмдаги тартиб ҳамоҳанг бўлмоғи керак. Натижада шеърнинг ҳар бир бўлаклари бири-бирига баробар вақтда ўқилади”. Форобийнинг бу сўзлари шеър ритмикаси ва

уйғунлигини таъминлашда миқдорларнинг аҳамияти ҳақида пифагорчиларнинг таълимоти тўғри эканлигини кўрсатади. Шеърда агар байтлар, вазн, ритм миқдорда бир хил, ўхшаш бўлмаса, шеър оҳанги бузилади.

Муҳаммад Форобий мимесис — тақлид фақат шеърятдагина эмас, риторикада — нотиклик санъатида ҳам мавжудлигини айтар экан, шеърда ва драмада тақлид-ўхшатиш зарурий шарт бўлса, нотиклик санъатида тақлид — актёрдай образга кириб, нутқни жонлантириши каби асосий эмас, ёрдамчи восита эканлигини тушунтиради. Қадимги Юнонистонда кўпчилик шоирлар моҳир нотик, баъзи нотиклар эса шоир бўлганлар.

Муҳаммад Форобийнинг куйидаги фикрлари ҳам Арасту “Поэтика”сига ҳамоҳанг: “Нарсаларга тақлид этиш: ҳам феъл билан, ҳам мулоҳаза билдириш (сўз санъати) йўли билан амалга оширилади. Феъл билан юзага келадиган тақлид-ўхшатма икки турли:

1. Инсон ўз қўли билан бирор нарсага ўхшаган шаклни ясади, чунончи инсон бировнинг тимсолини ишлаб (тасвирлаб), уни муайян бир кишига ёки бошқа бирор нарсага (дарахт, тоғ, ўрмон, оҳу, арслон, от ва ҳоказоларга) ўхшатмоқчи бўлади”.

Форобий бу ерда рассомлик ва ҳайкалтарошлик санъатини назарда тутди. Чиндан ҳам рассом, мусаввирлар рангтасвирда ҳаёт манзараларини, одамларнинг турли ҳолатларини, қиёфаларини, характерларини кўрсата оладилар. Ҳайкалтарошнинг иши (тош йўниш қийинроқ бўлгани учун уларнинг тасвирлаш майдони) чекланганроқ. Лекин, давлат сиёсатида ҳайкалнинг мартабаси баландроқ, чунки фақат ватан учун қаҳрамонлик кўрсатган, буюк ишлар қилган шахсларга бронза, мис ёки мрамрдан ҳайкал қўйилади ва бу асарлар неча минг йиллар ўтса ҳам йўқолмайди.

2. “Ёки бўлмаса, инсон бирор бошқа одамнинг хатти-ҳаракатига ўхшаган ҳаракатлар қилади.” Форобийнинг бу фикри комедия ва трагедия актёрлиги, қисман рақс ҳамда муқаллидлик санъати ҳақида айтилган. Чиндан ҳам актёр саҳнада асар қаҳрамони руҳиятига кириб, ўша тасвирланаётган инсондай шодланади, қайғуради, севди, нафратланади, тасвирланаётган қаҳрамоннинг яхши ёки ёмон феъл-атворини ўхшатиб кўрсатади. Актёр саҳнада ҳаётдаги қаҳрамонга ўзини нақадар ишонарли ўхшатолса, яъни аниқ-равшан тақлид қилолса, у шунчалар истеъдодли ҳисобланади.

Аниқроқ айтганимизда, мусаввирлар, шоирлар, адиблар ва актёрларнинг ўз қаҳрамонларига тақлиди бошқа ҳодиса, бир шоир ё мусаввирнинг бошқа шоир ё мусаввирнинг услубига тақлид қилиши бошқа ҳодисадир. Биринчи тақлид — санъаткорликни, иккинчиси — салбий маънони, истеъдод камлигини билдиради.

Шеърый нутқда ҳам нотиклар ижтимоий, фалсафий, илмий фикр-мулоҳазаларни билдириши мумкинлиги ҳақида Форобий бундай дейди: “Кўпчилик шоирлар (ҳамда нотиклар) ўз (илмий) фикр-мулоҳазаларини бошқаларда қаноат ҳосил бўладиган даражада ифодалашга туғма қобилиятли бўладилар. Улар ўша қоникарли мулоҳазаларини шеърый йўл билан ифода этганлар. Бунинг оқибатида булар кўпчилик наздида шеър билан битилгани учун уни шеърый асар сифатида қабул қилганлар. Аслида у хитобий бир мулоҳаза бўлиб ўша шоирларнинг шеърый йўлдан чекиниб, хитобий (риторик) йўлга майл этганлари эди, холос.”

Арасту эса бу ҳодисани бошқача тушунтирган. Унинг фикрича, Ҳеродотнинг “Тарих” китоби агар шеърый йўлда ёзиб чиқилса ҳам, у шеърый асар бўлмай, тарихлигича қолади. Бу ҳодисага Абу Али Синонинг тиббиётга доир бир нечта уржузлари (ражаз баҳрида ёзилган тиббий дostonлар) яхши мисол бўлади. Мазкур уржузлар шеърый йўл билан ёзилса ҳам, улар поэзия эмас, балки тиббиётга доир асарлардир.

Лекин, биз биламизки, қадимги Юнонистон ва Рим адабиётида Арастунинг (ва Форобийнинг ҳам) фикрига янгилик киритувчи адабий ҳодисалар вужудга келган. Бу — Феокрит буколикалари ва идилиялари, Вергилий георгикалари, Лукреций Каррнинг “Нарсалар табиати” поэмасидир. Император Октавиан Август таклифи ва буюртмаси билан даҳо шоир Вергилий мамлакатда қонли уруш вайронгарчилигини тугатиб, қишлоқ хўжалигини ривожланти-

риш мақсадида бунёдкор деҳқонларнинг меҳнатини улуғловчи шеърлар ёзди. Бу шеърларни ёзишдан аввал Вергилий тажрибали, миришкор деҳқонлар ва боғбонлардан далада мўл ҳосил олиш учун қандай ишлар қилиш кераклигини яхшилаб ўрганди ва уларнинг тажрибаларини шеърӣй йўлда ифода қилди. Лукреций Карр поэмасида, эллинизм даври Искандария шoirларининг эпиллиялари (кичик поэмалари)да санъат ва илм биргаликда ёрқин ифодасини топди.

Муҳаммад Форобийнинг мана бу фикри эса бадиий насрга тааллуқлидир:

“Борди-ю, сўзлар бирор нарсага тақлиддан ташкил топган бўлса-ю, лекин улар бирор оҳанг билан вазнга туширилган бўлмаса, ундай тизма сўзлар шеър саналмайди, балки бундайлар шеърӣй мулоҳаза деб юритилади”. (Форобий. Шеър санъати. Т. 1979, с.14).

(Бу ерда поэтик сўз, проза маъносида)

Арасту эса “Поэтика”да бошқачароқ фикр юритган: “Бироқ вазнли сўз ёрдамида (яъни, тақлидсиз, фақат сўз ёрдамида) ёхуд яланғоч (вазнсиз ва ўхшатишларсиз) сўз ёрдамида тасвирлаш санъати ҳозиргача таърифланмай қолаётир... Шундай экан, биз Софрон ва Ксенарх мимларига ҳам, Сукротона суҳбатларга ҳам умумий ном беролмаймиз” (Арасту. Поэтика. Т. Янги аср авлоди. 2004. с.21.)

Бу ерда Сукротона суҳбатлар деб, Арасту диалоглардан, суҳбатлардан ташкил топган Афлотун насрини кўзда тутмоқда. I аср муаллифи Лонгин “Юксаклик ҳақида” асарида Афлотун диалогларини бадиий асар ва сўз санъатининг юксак намунаси деб ҳисоблайди.

“Юксаклик ҳақида” асарида шеърӣятдаги муболағалар, бадиий насрда, хусусан хитобий нутқда ярашмаслиги айтилади: “Ҳаётӣйлик ва ҳаққонӣйлик насрий асарларда — жуда гўзал фазилатдир. (Бадиий) наср орасида келадиган (лирик) чекинишлар, шеърӣят шаклига ўтишлар хунук ва нотабиийдир, улар тасвирни ҳаётӣйликдан узоқлаштиради, баъзан эса ақл бовар қилмайдиган воқеаларга ботиб қолади”. Аслида бадиий насрда ҳам меъёр сақланган ҳолда поэтик, лирик чекинишлар бўлса, зарар қилмайди. Бундай чекинишларда муаллиф асарда тасвирланаётган воқеа-ҳодисалар ёки муаммолар ҳақида шахсий фикрларини, қайгуси, шодлиги ёки нафратини билдириб туради. Бу эса тасвирнинг ҳаққонӣйлиги, ҳаётӣйлигини оширади. Бу борада, масалан, А.С.Пушкин ва Байрон поэмаларида, А.П.Чехов, М. Булгаков, А.Қодирий асарларида, ўзбек шоирлари Ойбек, Ҳамид Олимжон дostonларида ҳам воқеа, руҳият тасвирлари (тақлид-тасвир)лар орасида муаллифларнинг лирик чекинишларини кўраимиз.

Н.В.Гоголь “Диканка қишлоғи оқшомлари” туркумига кирувчи “Рождество (Мавлуд байрами) арафасидаги кеча”, “Миргород” туркумига кирувчи “Эски замон помешчиклари” қиссаларида, “Ўлик жонлар” романида ана шундай лирик чекинишлар қилади.

Форобий даврида (IX – X асрларда) бадиий насрнинг роман тури тараққий этмагани учун ва қадимги юнон романлари дoston шаклида, шеърда ёзилгани учун (Алишер Навоӣй “Хамса”сидаги “Ҳайратул-аброр”дан бошқа тўрт дostonларни ҳам шеърӣй роман дейиш мумкин), мутафаккир юқоридаги фикрининг давомида ўша тақлид-ташбеҳ, лирик чекинишларни илмий мулоҳазалар орасидаги поэтик, шеърӣй мулоҳаза деб билади.

“Демак, — деб ёзди Форобий, — исботда — илмий далил, тортишувда — умум фикри (тубиқа-топика), хитоба (риторика)да — ишонтириш қанчалик аҳамиятли бўлса, шеърӣятда хаёл ва тасаввур (образ, манзара) шунчалик зарур бўлади”.

Муҳаммад Форобий шу асарида шоир, адиб асаридаги хаёл ва тасаввур қилинган сурат, манзара, образ, характер тавсифи билан китобхон, ўқувчининг ҳаётӣй қарашлари, билими, ахлоқӣй, маънавий савияси ўзаро мувофиқ келиши ҳам, мувофиқ келмаслиги ҳам мумкин, дейди.

Масалан, соф виждонли, иймонли одам тасаввурида, жабр-зулм ё ўғрилик оғир гуноҳ, тубанликдир. Виждонсиз, нопок, золим, ўғри бўлса, ўз гуноҳларини, золимлиги, ўғрилигини ишбилармонлик, уддабуролик, ақллилик деб тасаввур қилади.

Бундан хулоса чиқадики, одамларнинг феъл-атворини тузатиш, ёвузликдан, жабр-зулмдан қайтариш учун уларнинг хаёли, тасаввурларидаги хатолар-

ни тузатиш зарур. Яъни, уларни ёшлигидан (ҳали ёвуз ва золим бўлмасидан аввал) гўзаллик, адолат, бағрикенглик, ватанни севиш, камтаринлик, меҳнатсеварлик, мардлик, меҳр-шафқат, олижанобликни буюк неъматлар, фазилатлар сифатида севишга, ўша фазилатлари ўзида бўлса ҳам бошқаларда (дўстларида, ота-оналарида, юртдошларида бўлса ҳам, қадрлашга ўргатиш зарур. Адабийёт ва санъат инсонларга фақат ҳузур-ҳаловат, эстетик завқ бериб қолмай, маърифат ва маънавиятни эгаллашга ҳам ёрдам бериши зарур.

Муҳаммад Форобий бадий асарда қаҳрамонларнинг характерлари қандай очилиши ҳақида ҳам фикр юритиб, бундай дейди: “Бадий асарда тасвирланган инсоннинг феъл-атвори кўпроқ ўзининг хаёлларига (яъни, ҳаёт ҳақидаги тасаввурларига) боғлиқ бўлади. Булар кўпинча (адиб, шоирнинг) билими ё андишасига боғланади”. Бу фикрни турлича тушуниш мумкин. Бизнингча, Форобий бу ерда шуни айтмоқчики, адиб, шоир, рассом (тақлидчи, тасвирловчи)нинг хаёллари (ҳаёт, одамлар ҳақида тасаввурлари), билими, фикр-ўйлари бадий асар қаҳрамонининг феъл-атворига, характерига таъсир кўрсатади. Маънавий баркамол, етук-даҳо ижодкорларнинг асарларида қаҳрамонлар ҳам (агар у идеал ёки ижобий қаҳрамон бўлса) жасур, адолат ва ҳақиқат, озодлик учун курашувчи бўлади.

Мабодо мана шу етук адиблар, шоирлар, рассомларнинг қаҳрамонлари адолатсиз, тубан феъл-атворли бўлса ҳам — ҳаётий чиқади. Форобийнинг қуйидаги фикри шу ҳақда деб ўйлаймиз: “Аммо шуниси ҳам борки, кўпинча унинг (ижодкорнинг билими ва андишаси хаёлидаги нарсаларига (яъни, тасвирланаётган нарсаларга, эҳтимол, тубан феъл-атворли қаҳрамонларнинг қилмишларига) тескари келиб ҳам қолади. Бундай пайтларда у (ижодкор) ўз феъл-атвори, ўз билими ва андишасига кўра эмас, балки (ўша тасвирланаётган одамлар, қаҳрамонларнинг) хаёлига кўра иш тутади”. Бизнингча, бу ерда ҳозирги адабиётшунослик тараққиёти давридан минг йил аввал Форобий бадий асарда характерларнинг ўз феъл-атвори, тасаввурларига, ҳаётий қарашларига кўра, мустикал ҳаракат қилишини тушуниб етган.

Форобий “Шеър санъати” асарида яна поэтик гоё, ижодкор мақсади ва бадий адабиётнинг ҳаётга кўрсатадиган таъсири ҳақида, Н.Г.Чернишевский таъбирича, санъатнинг воқеликка эстетик муносабатлари ҳақида фикр юритади: “Бас, шундай экан, хаёлга келган сўзлардан фойдаланиб ёзилган асардан кузатилган мақсад ҳам эшитувчини (бу ерда бахши, рапсоддан дoston эшитувчини назарда тутаяди, биз китоб ўқувчи десак ҳам бўлади) асардаги хаёлий нарса (образ, характер) таъсирида унинг хаёлига келган нарсани (қаҳрамонлик ишларини, дoston бўлса) қилишга ундашдан иборат бўлади. (Тингловчи, ўқувчида) унинг қаҳрамон хаёлига келган нарсага (масалан, чин муҳаббатга ё истаган нарсалардан бирига (масалан, дoston қаҳрамони камон ўқини узокдаги нишонга — узук кўзига бехато уришига) интилиш, ё бўлмаса (агар ёмон, тубан қилмишлар тасвирланган бўлса) ундан қочишдан, (агар яхши, эзгу ишлар тасвирланган бўлса) унга берилиш, ва ё бўлмаса уни (тубан, салбий қаҳрамонни) ёмон кўриш, ё (характери номаълум, сирли қаҳрамон бўлса) ундан ёмонлик ё яхшилик кутиш каби ишлардан иборат ҳислар пайдо бўлади”. (Форобий. *Шеър санъати. 19-20-бет*). Форобийнинг мана бу фикрлари драматик актёрнинг ҳаётдаги яхши ёки ёмон одамларни тақлид қилиб кўрсатиши томошабинларда қандай таассурот қолдириши ҳақида: “Агар киши бирор нарсага назар солса (саҳнада золим, ёвуз одамни кўрса), у нарса унинг хуш кўрмайдиган нарсасига ўхшаган бўлса, у ҳолда унинг (томошабин) тасаввурида ўша заҳотиёқ бу нарсага нисбатан хуш кўрмаслик ҳисси пайдо бўлади. Шу билан ҳалиги киши у нарсдан (золим ва ёвуз одамлардан) ўзини авайлаб, асраб, четлашиб юришга уринади”. (*Ўша асар, 18-бет*). Бу билан Форобий санъат асарида тасвирланган образлар салбий ёки ижобийлигидан қатъи назар, халқ учун ибратли, тарбияловчи хусусиятга эга бўлишини билдиради.

* * *

Муҳаммад Форобий ўзининг — “Шоирлар санъати қонунлари ҳақида” рисоласи Арасту “Поэтика”сига шарҳ эканлигини айтади. Форобийнинг илк мулоҳазаларидан кўринадики, у Арасту “Поэтика”сининг фақат бир қисмини,

бошқа ўринларда эса унинг “Софистларга раддия ва “Синоат ал-муғолатайн” (“Софистларнинг сирлари”) асарларидаги шеърятга доир айрим ўринларни шарҳтайди.

Бизнингча, Форобийнинг қўлида Арасту “Поэтика”сининг чалароқ нусхаси бўлган. Бунинг учун Форобий рисоланинг бошланишида ўқувчисидан узр сўрагандай: “Ҳақим Арасту ўзининг шундай фазилати ва даҳоси билан тугатиб қўйишга жазм қилмаган бир ишни биз ниҳоясига етказишга интилишимиздан кўра, бу санъатда фойда берадиган ва ҳозирги замонда (Форобий давридаги шеърятга доир асарларда) учрайдиган қонун-қоидалар, мисол ва мулоҳазалар билан чеклансак яхшироқ бўлур эди”, дейди.

Арастучи ва мантиқчи олим сифатида Форобий шеър санъатини ҳам мантиқ илми нуқтаи назаридан тадқиқ этади. У барча фикр-мулоҳазаларни турларга ажратиб, таснифлар экан, таснифларнинг ҳам турли хилларини келтиради. “Биз деймизки, лафз — сўзлар ё бирор маънони билдиради ё билдирмаслиги ҳам мумкин”. Форобий маъно билдирмайдиган ёки маъносиз сўзлар қайси сўзлар эканлигини айтмайди. Эҳтимол, у маъно билдирмайдиган сўзлар деб, нарсаларнинг фақат исмларини, морфологик (сўз туркумлари) бўлимига доир булут, сув, нон, бугдой сўзларини ёки “билан”, “ва”, “лекин”, “бирок” каби боғловчи ёки ёрдамчи сўзларни айтмоқчимиз? Лекин, Форобийни ҳам, бизни ҳам маъно билдирувчи сўзлар қизиқтиради. Форобий ёзади: “Маънони билдирувчи сўзлар содда ва мураккаб бўлади”. Бу тушунарли. Мураккаб сўзлар бирор мулоҳазани англатади ё англатмайди. Яна савол туғилади: Мулоҳазани — фикр-ни англатмайдиган мураккаб сўзлар қайси сўзлар экан? Эҳтимол, бу сўзлар фикрни эмас, нарсанинг бор-йўқлигини ёки қандайдир сифатини ёки нималигини англатар?

Форобий фикрини давом эттиради: “Мулоҳаза (фикр) англатадиган сўзларнинг қатъий — жазмлилиги (арабча-жозим) ва жазмсиз бўлади (рус тилида — категоричные и некатегоричные). Масалан; Эртага қор ёғади (Жазмли — қатъий фикр). Эртага қор ёғиши мумкин (Жазмсиз, эҳтимолли фикр). Қатъийлари ё тўғри, ё ёлғон бўлади”. (Бу ерда Форобий ёлғон фикр деб, образли, ташбеҳли, муносабатли фикрни айтмоқчи).

“Ёлғонларидан баъзилари, — дейди Форобий, — эшитувчилар зехнига (дос-тон эшитувчилар ёки театр томошабинлари, Шарқда ҳам қадимги замонларда дорбозлар ўйини билан бирга халқ театрлари бўлган) уни англатадиган маъно билан бирга ўрнашиб қолади. Бошқалари эса (яъни, ёлғон бўлмаган бадий тасвирлар) уларнинг онгида нарсаларнинг ўхшаши — акси (тасвири) билан ўрнашиб қолади. Мана шу нарсалар тақлидлар — шеър мулоҳазалар саналади”.

Бу жумлада муҳим аҳамиятга эга бўлган “нарсаларнинг ўхшаш-акси” сўзларига атоқли форобийшунос олим Абдусодиқ Ирисов бундай изоҳ беради:

(Арабча) магнда ўхшатиш, акс этиш муҳокя сўзи билан ифодаланган. Бу истилоҳий маънода (яъни атама сифатида) тақлид қилишга (мимесисга — М.М.) тўғри келади. Қадимги ҳар бир бадий асар, шеър (сюжетли) ё ҳикоя, ё драматик асар одатда тўқима бўлмаган, ҳаммаси ҳаёт воқеалари асосида битилган. Шунинг учун ҳаётда одамларга ўрнатилган ҳар бир воқеа — ҳодисага намуна сифатида қаралиб, буни адабиётда акс этгани, яъни шеър ё ҳикоя тақлидий адабиёт дейилган. Лекин тақлид адабиётда воқеликни чинакам акс эттириш орқали ҳақиқат юзага чиқарилган. Бизда жанр сифатида қараладиган “ҳикоя” сўзи арабчада акс, тақлид, ўхшатма деган маънога бориб тақалади.

Таржимон Абдусодиқ Ирисов шарҳи Арасту ва Форобий айтган тақлид — мимесис, аввал айтганимиздай, ҳаётни акс эттириш, тасвирлаш маъносини билдиради. Қадимда ҳаракатга тақлид санъат ҳисобланган.

Арасту “Поэтика”сида айтилган, поэзия санъатининг асосий тамойили — ҳаётга ўхшатиш маъносидаги тақлид-мимесис ҳодисасини Форобий шундай тушунтиради. У, поэзия санъатини ҳаётни акс эттириш деб биладики, бу ҳозирги поэтика назариясига ҳамоҳангдир. Лекин, шеърят — поэзияда ҳаётни акс эттиришнинг турлича даражалари борлигини Форобий бундай тушунтиради: “Мана шу акс-ўхшашликларнинг баъзилари энг мукамал бўлади, бошқалари нуқсонли бўлади”.

Шеърятда, умуман санъатда ҳаётни акс эттиришдаги мукамал ва нуқсонли даражаларни ким аниқлайди, деган савол туғилади. Форобий шундай ёзади: “Уларнинг мукамаллиги ё нуқсонли эканини аниқлаш шоирлар ва турлитуман, тил ва луғатлардаги (фикрларни ва) шеърятни ўрганаётган маърифат аҳлининг фикр доирасига киради”. Форобий даврида ҳали махсус адабиётшунос олимлар ажралиб чиқмаган, у вақтларда адаб олимлари ўн икки соҳани яхши билишлари керак эди.

Муҳаммад Фиёсиддин асари – “Фиёс-ул-луғат”да адаб илмларининг турлари айтилган:

1. Сарф илми – сўз ясашиши қоидалари (морфология).
2. Иштиқоқ илми – жумла тузиш қоидалари (синтаксис).
3. Луғат илми – турли тилларга доир луғатлардан фойдаланиш қоидалари.
4. Баён илми – фикрларни чиройли баён қилиш. Бунда ташбеҳ, истиора, муболага, мажоз, киноя санъатлари, яъни илми баденинг бир қисми ўрганилади.
5. Маоний илми – фасоҳатли, чуқур маъноли сўзларни топиб, ишлатиш.
6. Бадъ илми – бу соҳа баён ва маоний илмлари таркибида ўрганилади.
7. Наҳв илми – бунда асосан араб тили грамматикаси ўрганилган.
8. Аруз илми – шеърят вазнлари ва баҳрлари ҳақида.
9. Қофия илми – аруз илмининг бир қисми.
10. Илми нақди шеър ёки илми тақриз – мумтоз шеърят тарихи ва шеърят танқидчилиги.

11. Иншо илми – назмда ва насрда ижод қилиш қоидалари.

12. Хат ёки китобат илми – бунда хат ёзиш қоидалари ва усуллари ўрганилган.

Шарқ мутафаккирлари ёшлик чоғларидан бошлаб адаб илмларини ўрганиб бўлгач, кейин ўз истеъдоди, қобилияти, қизиқишига мувофиқ махсус илм соҳаларини ўрганишга ўтганлар.

“Кашф-уз-зунун” муаллифи Котиб Чалабий (Ҳожи Халифа) адаб илмларининг ўн беш турини кўрсатган: нафс адаби, хат, луғат, тасриф (сарф), иштиқоқ, наҳв, маоний, баён, бадъ, аруз, қавофий (қофиялар), тақриз, масал, давовин ва иншо. (Давовин – девон тузиш илми бўлса керак.) Кейинроқ, тарих, география, фалсафа – ҳикмат, тарих (бирор асар ёки иншонинг битилган вақтини санъаткорона айтиш) илмларини ҳам адаб соҳасига киритганлар. Шулардан сўнг ёки бир вақтнинг ўзида калом, тафсир, ҳадис илмлари ўрганилган. Устоз Алибек Рустамий адиб илмларининг 12 тасини кўрсатади.

Муҳаммад Форобий фикрича, шеърятда ҳаётнинг тасвири, акс – ўхшашликларда ҳам муболага, ташбеҳ, фавқуллода ўхшатиш (лофлар) бўлса ҳам (“боши осмонга етди”, “тўқсон қўйнинг терисидан ковуши”, “фуқарога шох эрур аждаҳо” – Фирдавсийда ва Навоийда) уларни муголат – софистика дейилмайди: “Лекин, бундан ҳеч ким муголат-софистика билан акс-тақлид икковини бир сўз деб ўйламасин. Булар иккови баъзи сабабларга кўра биридан бутунлай фарқ қилади”.

“Суфастой (софист) эшитувчини (суҳбатдошини) галатга ундаб (янглиштириб), ҳақиқатга тўғри келмайдиган, нуқсонли нарсаларни кўз олдига келтириб қўяди. У ҳатто мавжуд нарсани номавжуд деб, номавжуд нарсаларни эса, мавжуд деб тасаввур қилдиради.

Аммо (шоир, адиб) тақлидчи (акс эттирувчи) бўлса, *наrsa сувратининг тескарисини эмас, балки унинг ўхшашини тасаввур қилдиради.*

Форобийнинг инъикос назариясига доир бу фикри жуда муҳим бўлиб, у Арасту поэтикасининг мағзи, асоси – мимесис (тасвир, акс эттириш маъносига) тақлид, ҳаётга ўхшатиш билан, ҳатто санъат, адабиётнинг асосий йўли – ҳаётни (ҳаётдаги ўхшаш қиёфаларни, образларни, характерларни) ҳаққоний акс эттириш – реализм билан боғлиқдир.

Лекин, ҳаётнинг ўхшашини тасвирлаш, Форобий фикрича, ҳаётдан оддий нусха кўчириш эмас, балки ижодкорнинг ҳаётни қандай идрок этиши, ҳиссиётлари, туйғулари билан боғлиқдир. Шу ўринда Форобий ҳаётни образли акс эттиришга доир бир мисол келтиради: “Бунга ўхшаш нарсалар ҳисда ҳам учрайди. Бу шундайки, ўз жойида жим турган киши (атрофида ёки осмонда ҳаракат қилаётган жисмларга қараса, ўзи ҳам) гўё ҳаракат қилаётгандай бўлади”. Ёки бунинг акси. “Кемага тушган киши (кема сузиб бораётганида) қир-

гоқда қолганларга қараса, ёки ёз чоғида осмондаги ой ва юлдузларга тез юраётган булутлар ортидан қараса, шундай бўлади. Бундай ҳол одамларнинг ҳисларини чалғитади”. Лекин, Форобий айтмоқчики, бу санъаткорнинг чалғитиши эмас, балки шоир, рассом, ижодкор тасвиридаги манзара ҳам одамларда тек турган қирғоқ ҳаракат қилаётганидай таассурот уйғотади.

“Аммо кўзгуга ёки ялтироқ, силлиқ (олдига келган нарсаларни акс эттирувчи) жисмга қараган кишининг ҳоли ҳам худди шундай бўлади. (Киши) унга назар ташлаб, ўша нарсаларга ўхшаш нарсаларни кўраётган туюлади, лекин кўзгуда кўринган нарсалар ўша нарсаларнинг ўзи эмас, балки аксидир. Бу акслар (тасвир, манзара) тиниқлиги ё хиралиги, қийшиқ ёки тўғрилиги ўша кўзгуга ёки бошқа ялтироқ жисмнинг қандайлиги, табиатига, сифатига боғлиқдир. Бу – ижодкор истеъдодини белгиловчи доҳиёна фикр!

Шеърый фикрлашнинг бошқа турдаги фикр-мулоҳазалардан фарқини Форобий яна бундай тушунтиради: “Мулоҳаза ё қатъий, ё қатъий эмас, қиёсий бўлиши мумкин. Борди-ю, у (фикр) қиёсий бўлса, у ҳолда бил-қувва, унинг табиатидан, ё бўлмаса, бил-фeyл-ҳаракатидан (қиёсий) бўлади. Бордию, (қиёс, ўхшашлик) унинг табиатидан бўлса, у ҳолда у ё истикрoф (индуктив) бўлади, ё бўлмаса, мулоҳаза тамсил (аналогия, ўхшашлик) билан бўлади. Тамсил (ўхшатиш) эса кўпинча шеър санъатида ишлатилади. Бундан аён бўлишича, шеърый мулоҳаза тамсил (аналогия)га киради”.

Фикр-мулоҳазалар қайси соҳаларда, қайси илм-фанларда ва қандай мақсадларда айгилишига (ёзилишига) қараб, яна бир қанча турларга бўлинади. Шу нуқтага назардан Форобий фикр-мулоҳазаларни яна қуйидагича тасниф қилади:

1. Бутунлай рост мулоҳазалар.
2. Бутунлай ёлғон мулоҳазалар.
3. Ростлик ва ёлғонликда тенг меъёрдаги мулоҳазалар (ярми чин, ярми ёлғон). Бу риторик мулоҳазалардир.
4. Буткул рост мулоҳаза. Бу, ҳеч сўзсиз, бурҳоний, исботли деб аталади.
5. Бутунлай рост томони кўпроқ мулоҳазалар. У ҳолда у жадалий (диалектик) бўлади.
6. Ростлиги бутунлай камайиб бораверса, у ҳолда суфастой (софистик) мулоҳазалардир.
7. Мулоҳаза бутунлай ёлғон бўлса, у ҳолда уни ҳеч шубҳасиз, шеърый деб аталади.

“Ушбу қисмларга бўлинишдан кўринишича, – дейди Форобий, – шеърый мулоҳаза на исботли, на диалектик, на ҳитобий-риторик ва на софистик эмасдирлар”. Бу ерда Форобий «ёлғон» деб санъат ҳақиқатини айтади.

Энг қадимий шеърый асарлардан бири бўлган “Гилгамиш” дostonида фалсафий жиҳатдан тўғри ва диалектик мулоҳазаларнинг ташбеҳли, образли, муболагали ёрқин ифодаларини ўқиймиз. “Гилгамиш” (“Билгамиш”) дostonида бош қахрамон ва арслон қиёфали садоқатли дўсти Энкиду билан бирга тоғ чўққиларидаги ўрмонларда яшаб, лазерга ўхшаш нурли қуроли билан шаҳар аҳолисини куйдириб ҳалок қилаётган Хун-бобога қарши олишади, севги маъбудаси-малика Инанна (Иштар) Ерости мамлакатига ҳам подшоҳ бўлишни истаб, у ёққа бораётганида Ерости маликаси Эрашкигал буйруғи билан етти дарвоза олдида унинг етти бойлигини олиб қўядилар: 1-дарвоза олдида Севги илоҳаси-малика Иштарнинг бошидан ишқ подшоҳлиги тожини, 2-дарвоза олдида қўлидан ҳокимият нишонини, 3-дарвоза олдида – бўйнидаги дурлари (кибру ҳавосини), 4-дарвоза олдида кўкрагидаги икки қават гавҳар шодасини (жозибасини), 5-дарвоза олдида – билагузуклари (куч-қувватини), 6-дарвоза олдида – “Кел, эркак, бери кел!” деб ёзилган кўкрак тўрини (фаҳш қуролини), 7-дарвоза олдида – белидан тожу-тахт камарини ечиб олиб қўядилар. Аслида, эпосдаги бу тасвирлар – поэтик, шеърый мулоҳазалардир. Бу мулоҳазалар илмий мантиққа кўра ёлғон кўринади. Бадиий, поэтик мантиқда эса ёлғон эмас, тамсилли, образли, диалектик фикрлардир.

Ёки, қадимги юнон даҳо шоири Ҳомернинг “Илиада” ва “Одиссея” дostonларида Зевс, Афродита, Афина, Гера, Арес каби маъбудларнинг одамларга ўхшаб низолашуви, гоҳо севги деб ахлоқсизлик қилишларини милoddан аввалги VI-IV асрлардаёқ Демокрит, Ксенофан, Суқрот, Афлотун ёлғон мулоҳа-

залар деб танқид қилган эдилар. Бу файласуфлар ўша вақтда поэзиянинг спецификасини, у илмий, тарихий мантиқ жиҳатидан ёлгон кўринишини, аслида шоир Ҳомер маъбудлар тимсолида воқеликни, ҳаётий воқеа-ҳодисаларни ва инсонларнинг характерлари тасвирланаётганини эътиборга олмаганлар.

Муҳаммад Фаробий эса шеърий мулоҳазани тамсил, аналогия, қийёса асосланади, деб тўғри тушунган. “Шу билан бирга у (шеърий, поэтик фикр) сулужисмус (силлогизм-асословчи) ёки унга қарам бўлган навларнинг бирига бориб тақалади, яъни истиқроъ- (индукция-якка нарсалардан умумий хулосага келиш), мисол (аналогия), фаросат (интуиция) ва шунга ўхшаш нарсалар бўлиб, буларнинг мантиқий қувватида ўша қийёса – силлогизмнинг куч-қуввати бўлади”. Бу фикрлар ҳам Фаробий даврида муҳим кашфиёт эди.

Шеърий фикр – мулоҳазанинг ёлгон дейилишига сабаблардан яна бири – жоҳилия давридаги араб шоирлари Башар ибн Бурд, Одий ибн Зайд, Муҳаммад аш-Шанфара, Таббата Шарран ва бошқалар турли қабилаларни мақтаб қасидалар ёзиб, улардан юзлаб мол, қўй, туялар олиб, совға бермаган қабилаларни масхара қилиб, агар ўз қабиласи шоирни тан олмай, ҳайдаса, йўлларда қароқчилик қилиб, ўз қабиласи одамларидан ўч олиш учун уларнинг қонини тўкиб, ўзларининг мақтанчоқлигини, такаббурлигини мардлик, фазилат деб, хато фикрлар эдилар. Бундай шоирларнинг жамиятга фойдасидан кўра зарари кўп тегар эди. Агар қимматбаҳо совғалар берсалар, ёвуз одамларни ҳам мақтаб қасидалар ёзгани учун бундай шоирларни ёлгончи дейиш адолатли баҳо эди.

Исломият даврига келиб, шоирлар вафо, садоқат, меҳр-мурувват, саховат, адолат ва ҳақиқат каби олий қадриятларни мақтаб, тубан, гуноҳ ишларни ёмонлаб, ҳақиқатни ёза бошладилар. Лекин, шу вақтларда ҳам табиат, ҳаёт, руҳий олам гўзалликларини куйлашда шоирлар қўллайдиган ташбеҳ, истиора, муболага, ийҳом, ҳусни таълил, ташхис (шахслантириш) каби санъатлар мантиқчилар назарида “ёлгон” мулоҳаза бўлиб кўринар эди.

Алишер Навоий бир ғазалида севимли ёрнинг гулдай юзини мақтамоқчи бўлиб, бундай чиройли “ёлгон” ишлатади:

Ўн саккиз минг олам ошуби агар бошиндадур,
Не ажаб, ул сарвинозим ўн саккиз ёшиндадур.
Ўн саккиз йил дема, юз саксон йил ўлса, улдурур,
Ҳусн шоҳи, ул балоларким кўзи қошиндадур.

Шеърий, поэтик мулоҳазалар, Арасту фикрича, тасвирланмиш ҳаётнинг хилма-хиллиги билан, яъни, ҳаётнинг қайси жиҳатларини, қандай характерларни тасвирлаши билан ҳам фарқланадилар: “Санъаткорлар муайян шахсларни тасвирлайдилар, улар эса яхши ёки ёмон бўлиши мумкин. (Негаки, ҳамма одамлар ўз характеридаги иллатлари ва фазилатлари билан фарқланадилар). Улар биздан яхшироқ, биздан ёмонроқ ёки ҳатто биздек бўладилар.” (Худди рассомлардагидек. Полигнот масалан, энг яхши одамларни, Павсон – ёмонларни, Дионисий эса бизга ўхшаш кишиларни тасвирлайди. Ҳомер энг яхшиларни, Клеопонт оддий одамларни кўрсатади. Пародияларнинг биринчи ижодчиси Фасосли Гегемон ёки “Делиада”нинг автори Никохар ёмон одамларни гавдалантирган”. (Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. Т. Янги аср авлоди 2004. 22-бет). Арасту фикрича, шоирларнинг қайси жанрда ижод қилиши ҳам улар ҳаётнинг қайси томонларини, қандай характерларни тасвирлаши билан боғлиқдир. Яъни шоир шеърий мулоҳазаларида поэтик тафаккурнинг қайси турига мурожаат қилиши унинг ижодий нияти, поэтик гоёси билан боғлиқдир. Шу сабабли, комедия ҳозирги вақтда (Арасту вақтида) яшаганлардан ёмонларини, трагедия эса, яхшироқ кишиларни ифода этишга интилади. Муҳаммад Фаробий шу фикрларга қўшимча қилиб, яна айтадики, “Улар (шеър тадқиқотчилари) шеърларни (маъноларига қараб) турли навларга, чунончи ҳажвия (сатира), мадҳия, муфохара (ёки фаҳрия), луғз-топишмоқли шеърлар, кулгили (комик), ғазалиёт, васфий шеър ҳамда китобларда топилиши қийин бўлмаган бошқа навларга бўладилар. У эрда, (Арасту “Поэтикаси”)да булар битилганлиги бизни бу ҳақда муфассал эслашимиз ва гапни чўзиб ўтиришимиздан қутқаради.” Муҳаммад Фаробий шеър турларини вазнларига қараб фарқлаш асосан юнон шоирларига хос эканлигини кўрсатар экан, араб шоирлари (аниқроғи, турли

миллатларнинг араб тилида ижод қилувчи шоирлари) бундай йўл тутмаганини айтади. “Асарлари бизгача етиб келган ўтмиш ва ҳозирги замон (Форобий замони) шоирларининг кўпчилиги шеърларнинг аҳволига қараб (маъноларига қараб) вазнларини аралаштириб юборганлар. Улар шеърятда мавжуд бўлган навларнинг ҳар бирига, уларнинг мазмунига қараб махсус вазн белгилаб чиқмаган. Бу ҳолатдан фақатгина юнонларгина холи, холос. Улар шеър навларнинг ҳар бирига махсус вазн турларини белгилаб чиққанлар. Чунончи, (юнон шеърятда) мадҳиялар вазни ҳажвиялар вазнидан тамомила бошқача, ҳажвиялар вазни эса кулгили комедиялар вазнидан бутунлай фарқ қилади. Бошқа вазнларнинг аҳволи ҳам худди шундай.”

Юнон шеърятининг навлари ҳақида Форобий бундай дейди: “Аммо, сатирага келганда шуни айтиш керакки, бу ҳам шеърятнинг бир нави бўлиб, унинг ўзига хос вазни бор. Бу навдаги шеърларни мусиқачи олимлар ижод қилганлар. Улар ўз куйлари билан тўрт оёқли ҳайвон, ҳатто жамики ҳайвон зотларини ҳаракатга келтирадilar. Шунда бу ҳайвонлар ўзларининг табиий ҳаракатларидан бир оз четга чиққан бўлиб (яъни, ярим эчки, ярим одам — сатирилар ўйинидан сатирик шеър келиб чиққан), одамларни, (томошабинларни) таажжубга соладилар. Демак, Форобий фикрича, бадий асар (қадимги замонларда барча санъат асарлари — поэзия дейилган) ҳаётдаги жуда қизиқарли, иложи борича, ажойиб-ғаройиб воқеаларни ва ҳаракатларни тасвирлаши, тингловчиларда, томошабинларда таажжуб, ҳайрат уйғотиши зарур.

Поэтик мулоҳазаларнинг ҳажвий тури бадий тури ҳам тааллуқлидир. Бадий насрда ҳам ҳажвчи шоир жамият ҳаётидаги турли ижтимоий иллатларни бирор воқеа ва унда қатнашувчи характерларга тақлид қилиш, уларга ўхшатиш билан кўрсатади, акс эттиради. Рим императори Неронга замондош (янги эранинг 50-60-йиллари) ўткир ҳажвчи бўлган адиб Гай Петроний Арбитр машҳур “Сатирикон” романида собиқ куллардан чиққан, катта мансабдорларнинг хизматини қилиб, бадавлат мулкдор бўлиб кетган Тримальхион ўз уйида йиғилган меҳмонлар учун ҳафталаб шоҳона зиёфат беришини тасвирлар экан, мимесис-тақлид тамойилига кўра, қаҳрамонларнинг гап-сўзлари орқали: 1. Унинг характерини, чексиз бойликлари билан мақтанишини. 2. Ўзи тентак, илмсиз, саводсиз бўлса ҳам, гўё олий табақага хосман, деб, маърифатли одам бўлиб кўринишини. 3. Рим империяси боёнлари чексиз нознеъматларни, бойликларни сира меҳнат қилмай, текинхўрлик билан истеъмол қилишини. 4. Бундай мулкдорлар давлатга, жамиятга заррача фойда келтирмаса ҳам иззат-хурматда, зебу зийнатда яшаётганлигини. 5. Рим империяси маънавий таназзулга учраганлигини кўрсатади. “Яқинда бир парча еримга Сицилияни ҳам қўшиб олмоқчиман, — дейди у. — Ана шунда Африкагача ўз денгизларимда сузиб бораман”. Аслида у жуғрофиядан хабарсиз, қаерда ва қайси давлатлар борлигини ҳам яхши билмайди. Ҳомер дostonи воқеаларини биламан, деб мақтанади, лекин қаҳрамонларни билмай, янглишади. Асар тили нозик қочиримларга бойлиги билан завқлантиради. Афсуски, бу дурдона асар тўлиқ етиб келмаган.

Қадимги Юнонистонда барча драматик асарлар янада қадимийроқ халқ миллий анъанавий байрами — май ва узумчилик маъбуди Дионис (римча-Вакх) шарафига ўтказиладиган байрамда, мифологик мавжудотлар — эчкиоёқли сатирилар ҳамда маст-аласт Дионис қизлари (Вакх қизлари)нинг рақс ва кўшиқларидан келиб чиққани учун, хусусан, комедияда мусиқа ва кўшиқ кенг ўрин олган. Минг йиллардан кейин ҳам мусиқали комедия ривожланганлиги сабаби — бу томошалар: ҳам байрамларда кўнгил очиш, ҳам ёмонлар устидан ва жамият ҳаётидаги камчиликлардан кулиш, ҳам халқни шу йўл билан тарбиялаш мақсадларида ижод қилинар эди. Форобий ҳам шу фикрлардан келиб чиқиб, “кўпинча унинг (комедиянинг) бўлақларига оҳанг-нағмалар қўшилиб, буларда ҳам қораланадиган хулқ-атвор (характерлар)да инсон, ҳайвон ва икковига алоқадор бўлган хунук шакл-тимсоллар, (яъни ўшандай ёмон хулқ-атворлар, характерларни ифодаловчи ниқоблар кийган актёрлар) иштирок этадилар”. Масалан, Аристофаннинг “Суворийлар” комедиясида актёрлар ёғоч от миниб, “Кушлар” сатирик комедиясида актёрлар ўзларига тумшук ва қанотлар боғлаб, “Қурбақалар” комедиясида қурбақага ўхшаб кийиниб чиқадилар.

Поэтик ижоднинг ҳаётийлиги ҳақида Форобий бундай дейди: “Аммо комедияга келсак, бу шеъриятнинг маълум бир тури бўлиб, унинг ҳам маълум вазни бўлади, унда ёмон феъл-атворлар зикр қилинади. Одамлар, уларнинг ахлоқларида қораланадиган, хуш кўрилмаган табиатлар (характерлар) ҳажв қилинади”. Юқорида кўриб чиққанамиз, “Сатирикон” асаридан бир парчада жамият мулкани текин еб тугатувчи, мол – дунёга, анвойи таомларга очофат, қуллари, бойликлари меҳнатсиз топилгани билан мақтанувчи Трималъхион каби мулкдорлар ва уларнинг ҳамтовоқлари ҳажв қилинган. Бу эса бадиий асарнинг ҳаётийлиги далилидир.

Комедия руҳи ҳажв, кулги драма навида ҳам, бадиий насрда ҳам мавжуддир. Баъзи ҳажвий характерларни шеъриятда ҳам, прозада ҳам равшан тасвирлаш мумкин. Мумтоз жаҳон адабиёти тарихида романлар шеър билан, дostonлар насрда ёзилган ҳолларини ҳам учратамиз. Урта аср рицарлик романлари шеърда, поэма шаклида (“Роланд ҳақида кўшиқ”, “Саид ҳақида кўшиқ”) ва баъзи дostonлар бадиий насрда (“Ромео ва Жульетта”, “Фарҳод ва Ширин”, “Ҳазрат Али жангомаси”, “Або Муслим жангомаси” халқ қиссалари шаклида) ёзилган. Навоий шу халқ поэтик ижодидан яхши фойдаланган.

Муҳаммад Форобийнинг юнон шеърияти навлари ҳақидаги баъзи фикрлари тахминий, баъзилари ноаниқ эканлигини кўраимиз. “Дифирамба – шеъриятнинг бир тури бўлиб, унинг вазни трагедия вазнидан икки баробар катта бўлади. Унда яхшилик ва мақталадиган барча хулқ-атворлар, инсоний фазилатлар зикр этилади. Дифирамбада маълум бир подшоҳ ёки кишини мадҳ этиш мақсад қилиб олинмайди, балки улардаги умумий яхшиликлар зикр қилинади.

Шуниси қизиқарлики, Низомийнинг “Маҳзанул-асрор”, Саъдийнинг “Бўстон”, Навоийнинг “Ҳайратул-аброр” асарларида адолат, меҳр-мурувват, сабр-қаноат, ҳиммат, эҳсон, камтаринлик, ишқ, шукроналик каби фазилатларнинг мақтови Форобийнинг тавсифига тўлиқ мувофиқ келади. Қадимги юнон шеъриятида ҳам бу инсоний фазилатлар доимо мақталиб куйлаб келинган. Феокрит, Вергилий, Гораций идиллияларида, буколикаларида, эклогаларида табиат гўзалликлари орасида богбонлар, чўпонлар, деҳқонларнинг бунёдкор ва камтарона меҳнат билан яшаши улуғланганини эслайлик. Бу эса шеъриятнинг жамият тараққиётидаги муҳим мавқеини ҳам белгилайди.

*Маҳкам МАҲМУДОВ,
Ўзбекистон Миллий унiversитети
докторанти.*

Лев ТОЛСТОЙ

Асосий қахрамонларим — ҳақиқат

Кундаликдан

1851 йил

Апрел-май. Ёзувчи қалбидан отилиб чиққан, ҳатто олий шаклда ўз ифодасини топган бадий лавҳаларни ҳам омма тушунмайди. Ва аксинча, ёзувчи халқ англасин деб омма даражасига пасайиб борганда ҳам уни тушунмайдилар.

Бу худди романда тасвирланган зўрлаш манзарасини ўқиб, бахти қаро қизга ачиниш ўрнига ўзини ана шу ишратпараст эркакдек ҳис қилиб роҳатланаётган 16 ёшли боланинг ҳолатига ўхшайди — халқ сизнинг нима демоқчи эканингизни англашга қодир эмас. Наҳотки халқ “Антон Горемика”¹, “Jenevieve”² ни тушунади деб ўйласангиз? Сўзлар унга таниш албатта, аммо у фикрингизни англаб етмайди. Халқнинг ўзига хос гўзал, қўл етмас адабиёти бор; унга сохталик ёт, у халқ ичида пишиб етилган. Юксак адабиётга унда эҳтиёж йўқ, бундай адабиётнинг ўзи ҳам мавжуд эмас. Халқ билан баравар юришга уриниб кўринг, у сиздан нафратлана бошлайди.

Юқори табақа олдинда юраверсин, халқ ҳам орқада қолиб кетмайди; у юқори табақага қоришиб кетолмайди, аммо орқада ҳам қолмайди. Қанчадан-қанча катта вазифалар олдинда турганда, назокат ҳақидаги гаплар кимга керак?

Ҳамма одамлардаги заиф жиҳатлар ва ёмон иллатларни ўзлари тўқиб чиқарган шахсларга тиқиштиришади, улар орасида ёзувчидаги истеъдод даражасига кўра баъзан муваффақиятли чиққанлари ҳам учраб қолади, аммо кўпчилиги табиийликдан йироқ. Сабаби нимада? Сабаби шуки, одамлардаги нуқсонларни ўзимизга қиёслаб биламиз, уларга тўғри баҳо бермоқ учун ўз қалбимизни очиб кўрсатишимиз лозим, чунки катта иллатларни катта шахсларгина намоён қила олади...

3 шол. Ҳозир лагерда ётибман. Ажойиб оқшом! Ой эндигина тепалик орқасидан чиқиб кўтарилди ва пастлаб сузаётган иккита ушоққина, нафис булутлар багрини ёритди; ёнимда чирилдоқ тинимсиз мунгли қўшигини куйлайди; олисдан қурбақалар овози келади, овул тарфадан гоҳ татарларнинг қичқириқлари, гоҳ итларнинг вовуллаши эшитилади, сўнг яна тинчлик, яна биргина чирилдоқлар наъраси; олис ва яқиндаги юлдузлар ёнидан сайр этиб бораётган ҳарир булутлар кўзга ташланади. Мен кўрганларимни қоғозга тушираман деб ўйладим. Аммо қандай қилиб? Хонага кириб, сиёҳ тўкилган столга ўтирсам, қулранг қоғоз ва сиёҳдонни олсам, ручкани сиёҳдонга ботириб, қўлимни қимирлатиб, ҳарфларни қоғозга туширсам — ўз-ўзидан ёзилиб кетаверадими? Ҳарфлардан сўзлар, сўзлардан иборалар тизилади, аммо улар туйғуларни ифодамай

¹ Д.В.Гигоровичнинг шу номдаги қиссаси.

² Ламартин асари.

Давоми. Боши 2010 йил, 11-сонда.

оладими? Табиатдан олган завқ-шавқларимни бошқа бирон йўсинда кўрсатишнинг иложи борми? Тавсифлашнинг ўзи кифоя қилмайди. Нега наср билан назм, бахт билан бахтсизлик бир-бирига бу қадар қоришиб кетган? Қандай яшаш керак? Назм билан насрни бирлаштиришга уриниш самара берадими ёки биттаси билан қаноатланиб, кейинчалик иккинчисига қўл урган маъкулми?..

4 июл. “Орас”ни¹ ўқияпман. Акам бу қаҳрамон сенга ўхшайди, деганда янглишмаган экан. Унинг асосий фазилати: табиатидаги олижаноблик, ҳамма нарсадан завқланиш, шон-шуҳратга интилиш ва ҳар қандай меҳнатга қобилиятсизлик. Қобилиятсизлик одатланмаганликдан келиб чиқади, одатланмаганлик эса тарбия ва ортиқча кеккайиш оқибатидир...

Кнорринг портретини чизишга уринмоқдаман. Менга шундай туюладики, инсонни шунчаки тасвирлаб бўлмайди, аммо у менга қандай таъсир кўрсатгани ҳақида ёзиш мумкин. Буюк одамни у ўзига хос табиатли, ёқимтой, ақлли, аҳмоқ, қатъиятли ва ҳоказо... деб таърифлаш мумкин, аммо бу сўзлар маълум киши борасида ҳеч қандай тасаввур бермайди, аксинча уни шундай кўрсатаман деб ўйлаш ёзувчини йўлдан чиқаради.

10 август. Чекинишларга ёмон маҳлиё бўлаётганимни сезаяпман; фикрий теранлик ўрнига ана шунга маҳлиёлик, дастлаб мен буни тўғри деб ҳисоблагандим, ёзишга халал бериб, ёзув столимдан туриб кетишга ва бошқача ёзишга мажбур қилмоқда. Бу ёмон одат! Ҳатто катта истеъдод эгаси ва мароқли тўқималар устаси — мен севган ёзувчи Стерндаги чекинишларнинг ҳам оғирлиги сезилади.

1852 йил.

“Болалик” қиссасидан

Балки мен янглишгандирман, аммо ақл билан ёза бошлаганимда ҳар доим ўзимни тўхтатдим ва фақат қалб амри билан ёзишга ҳаракат қилдим.

Н.А. Некрасовга

3 июл. Старогладковская қишлоғи

...Илтимосим сиз учун заррача қийин эмаслигига ва уни рад этмаслигингизга астойдил ишонаман. Мана шу қўлёмани² кўриб чиқинг ва босиб чиқаришга лойиқ топмасангиз, менга қайтариб юборинг. Агар бошқача бўлса, унинг баҳосини айтиб, ўз мулоҳазаларингизни билдиринг ва журналингизда босиб чиқаринг. Сиз зарур деб ҳисоблаган барча қисқартиришларга аввалдан розилигимни билдираман, фақат уни ўзгартмасдан узлуксиз чоп этишингизни хоҳлайман...

Тажрибали ва виждонли муҳаррир, айниқса Россияда, ўз мавқеига кўра ёзувчи ва ўқувчи ўртасида доимий воситачи бўлгани учун асарнинг муваффақият қозониши ҳамда оммага ёқиши ёки ёқмаслигини олдиндан яхши билади, деб ишонаман. Шунинг учун ҳукмингизни интизорлик билан кутаман. У менга севимли машғулотимни давом эттиришга йўл очади ёки уларни бутунлай ёқиб юборишга мажбур қилади.

Н.А. Некрасовга

27 ноябр. Старогладковская қишлоғи

Марҳаматли муҳаррир!

Журналингизда нашр этиш учун янги нарсалар юбориш ҳақидаги илтимосингизни дарҳол бажара олмаётганимдан афсусланаман; бунинг устига, менинг олдимга қўяётган талабларингизни ўзим учун мутлақо фойдали деб ҳисоблайман ва уларга тўла қўшиламан.

¹ Ж. Санд романи.

² “Болалик” қиссаси.

Гарчи нималарнидир қоралаган бўлсам ҳам, уларнинг биронтасини ҳозир жўната олмайман, сабаби, биринчидан, илк асарим эришган муваффақият мендаги шуҳратпарастликни кўзгагиб юборди, ва мен кейинги ёзганларим ҳам аввалгидан кам бўлмаслигини хоҳлайман, иккинчидан, “Болалик”даги цензура томонидан қирқиб ташланган ҳолатлар бундан кейин яна такрорланмаслиги учун ёзганларимни қайта-қайта кўриб чиқаман. 1) Баъзи майда ўзгартиришларни айтиб ўтирмасдан мени ҳайратга солган икки нуқтани алоҳида қайд этмоқчиман. Аввало, бу Наталья Савишнанинг севги тарихи асардан чиқариб ташланганига боғлиқ, у маълум даражада эски замондаги турмуш инсон феъл-атворига қай даражада гўзал жозиба бахш этганини кўрсатар эди. “Болалик” сарлавҳаси ва муқаддимадаги бир неча сўз асар моҳиятини очишга хизмат қиларди; “Болалик тарихим” деган ном эса, аксинча, бунга зид келади. Менинг болалигим тарихи кимга керак? Мазкур ўзгартириш менга мутлақо маъқул бўлмади, сабаби, мен сизга йўллаган илк мактубимда ёзганимдек, “Болалик” романнинг биринчи қисми бўлиши, кейин Ўсмирлик, Ёшлик, Йигитлик даври келиши керак эди.

Марҳаматли муҳаррир, бундан кейин ҳам ёзганларимни журналингизга қабул қилсангиз, бирон жойини ўзгартирмаслигингизни илтимос қиламан. Буни рад этмайсиз деган умиддаман. Менга келганда, босишга лойиқ деб ҳисоблаган асаримни биринчи навбатда сизга жўнатишга ваъда бераман.

Ўз исми шарифим билан имзо чекаман, аммо бу таҳририят сири бўлиб қолиши керак.

Кундаликдан

7 июн. “Современник”нинг апрель сонини ўқидим, тоқат қилиб бўлмайдиган даражада тубан.

20 июн. Доктор олиб келган “Современник”даги “Тўқувчи аёл” қиссаси жуда яхши, айниқса рус тилининг тозалиги жиҳатидан — *распуколка (гунча)* мафтункор.

29 июн. “Савой епископи ёрдамчисининг диний иқрори”¹ ни ўқидим. У зиддиятларга, мавҳумликларга ва ҳайратда қолдирадиган гўзалликларга тўла. Ундан олган асосий сабоғим — руҳнинг ўлмаслигидир.

7 июл. Кавказдан хатлар² сатирасини³ тезроқ тугатишим керак, сатира менинг таъбимга тўғри келмайди.

12 июл. “Давид Копервильд” нақадар гўзал.

18 октябр. “Жигарбанд”⁴ ни ўқидим. Жуда яхши.

19 октябр. Соддалик ахлоқий гўзалликнинг шартидир. Ўқувчилар қахрамонга ҳамдард бўлмоғи учун унинг сиймосида имкон қадар ўз заифликлари ва ўз фазилатларини кўра олишлари лозим.

Романнинг⁵ гоёси — бахтни улуглаш, у ҳам қиёмига етмаган, аммо ҳар доим фойдали ва олижаноб китоб бўлиши мумкин.

“Рус заминдори қиссаси”нинг асосий йўналиши: Қахрамон бахт ҳақидаги идеалларини қишлоқ ҳаёти заминиде амалга оширомоқчи бўлади. Бу орзулар саробга айлангач, уни оилавий бахт тимсолида рўёбга чиқаришга уринади.

Дўсти идеалнинг ўзи бахт келтиролмайди, ўзгаларни бахтли қилиш мақсадида яшаган одамгина бахтли бўлади, деган фикрни унга сингдиради.

28 ноябр. Ҳеч қачон фойдани ўйлаб, мақсадсиз ёза олмайман.

3 декабр. Кўп ёзаяпман. Чамаси, яхши бўлади. Ҳажвдан воз кечдим. Қандайдир ички туйғу ҳажвни мутлақо йўлатмайди. Шахслар эмас, бутун бир синфга хос иллат ҳақида ҳам ёзишни хуш кўрмайман.

¹ Жан Жак Руссонинг “Эмил” асари.

² “Босқин” ҳикояси дастлаб “Кавказдан хатлар” деб номланган эди.

³ Бу ерда ҳажв эмас, танқидий руҳдаги асар кўзда тутилган. (*Тарж.*)

⁴ Евгения Турнинг романи. Дастлаб “Современник”да босилган, 1851 йилда алоҳида нашр этилган.

⁵ “Рус заминдори қиссаси” асари назарда тутилади.

1854 йил

Кундалиқдан

15 шол. Шиллернинг “Фиаскога қарши фитна” драмасини ўқидим. Драмани энди умуман тушуна бошладим. Гарчи бу борада мен ўзгалардан бутунлай бошқа йўлдан бораётган бўлсам-да, менга янги шеърӣй лаззат бағишлаётган бу воситадан (жанрдан — тарж.) мамнунман.

21 шол. Кеча Шиллер ўзининг “Рудольф Габсбургский” ва бир қанча кичик фалсафӣй шеърлари билан қанчалик завқ бағишлаганини ёзиб қўйиш ёдимдан кўтарилибди. Биринчидан, гўзал соддалик, манзаравӣйлик ва табиӣйлик билан суғорилган сокин шеърӣят. Кейингисида, Бартоломей айтганидек, мени фикр забт этиб, кўнглимга ўрнашиб қолди, бирон-бир улуг ишни адо қилиш учун қалбдаги барча куч-қудратни бир нуқтага йўналтириш керак.

23 шол. ...Бернарнинг¹ яхшигина қиссасини ўқидим.

13 август. Эрталаб яхши ишладим, аммо тушдан кейин Островскийнинг ажойиб “Қўйнидан тўкилса кўнжига” комедиясини ҳисобга олмаганда, бекорчилик қилдим.

24 август. Некрасовнинг “Ўсмирлик”ни мақтаб ёзган мактубини олдим. Ҳар галгидек, у кайфиятимни кўтариб, янги машғулотларга рағбатлантирди.

Некрасовнинг мактуби билан фахрланаман.

(Н.А.Некрасов Толстойга шундай ёзган эди: “..сўнги асарингизни мақташ учун муносиб сўз тополмаяпман. “Ўсмирлик” муаллифининг истеъдоди туғма ва юксак даражада мафтункордир ва ёздаги йўл, момақалдироқ, ётоқхонадаги учрашувлар тасвири сингари кўп фазилатлар бу ҳикояни адабиётимиздаги умри узоқ асарлардан бирига айлантиради.”)

1856 йил

А.В. Дружининга

21 сентябр. Ясная Поляна.

“Современник” учун ваъда берганим “Ёшлик”нинг ярмисини ёзиб битирдим. Мен уни ўқиш учун ҳеч кимга берганим йўқ, шунинг учун қатъӣй ҳукм юритолмайман — ҳамма нарса миямда алғов-далғов бўлиб кетди. Аммо, назаримда, индаллосини айтганда, у анча ёмон — айниқса эътиборсизлик оқибатида тили гализ, расво ҳолда, бунга сабаб шуки, ёлғиз ўзим ҳеч кимга кўрсатмасдан ишлаганимда одатда ё бутунлай яхши ёзаяпман, ё мутлақо ёмон деган фикрга бораман, ҳозир кўпроқ кейингиси тўғри деб ўйлайман. Аммо мен фикрингизга қўшиламан, модомики, адабиётга қўл урганган кейин бу соҳада ҳазил кетмайди, унга бутун умрни бағишлаш керак, шунинг учун мен энди бутунлай яхши нарсалар ёзишга, ёмонларини нашрга бермасликка ҳаракат қиламан. Илтимосим шундан иборат. Сизга қўлёмани юборяпман, — сиз ўқиб, у “Болалик”ка қараганда яхши ёки ёмонлиги ҳақидаги кескин фикрларингизни очиқчасига айтинг, уни қайта ишлаб яхши қилиш мумкинми ёки ташлаб юборган маъқулми? Менга қолса, кейингиси маъқул, чунки ёмон бошлаб, уч ой беҳуда вақт сарфлаганимдан кейин у жонимга тегиб кетди...

(Дружинин 1856 йил 6 октябрда Толстойга ёзган хатида бир қатор танқидий мулоҳазалар билдирган ҳолда, умуман “Ёшлик”ка юксак баҳо берган.)

В.В. Арсеньева ва Ж.Верганига

1 декабр. Петербург.

...Тургеневни мадҳ қилиб ёзган хатингизни кеча олдим; у ҳақда айтган ҳамма гапларингиз яхши. “Катта йўлдаги суҳбат” сизларга ёқмаслиги керак

¹ Бернарнинг қайси асари ҳақида гап кетаётгани номаълум.

эди, сабаби, биринчидан, у жуда заиф, иккинчидан, заминдорлар ҳаётининг бўм-бўшлиги ва ахлоқсизлигини танқид қилиб ёзганман, буни эса ҳали англаб етмагансизлар.

В.В. Арсеньевага

7 декабр. Петербург.

...Диккенс ва Теккерей ҳақида нега сукут сақлаяпсиз, наҳотки улар сизга ёқмаган бўлса? Яна “Опера ҳақида мулоҳазалар”ни ўқиб нима қиласиз?

Аввалги почта билан бир китобни¹ юбордим, уни ўқинг, ажойиб. Қандай яшашни ўрганасиз. Ҳаётга, муҳаббатга турлича ёндашишни кўрасиз, уларнинг биронтасига ҳам қўшилмаслигингиз мумкин, аммо фикрингиз тўлишиб, тиниқлашиб боради...

Кундалиқдан

19 апрел. “Оталар ва ўғиллар”ни битириб, тузатиб ҳам чиқдим, Некрасовнинг маслаҳатига кўра уни “Икки гусар” деб номладим — яхши бўлди.

8 май. Кечкурун Оболенскийникида Аксаков, Кириевский ва бошқа славянофиллар билан бирга ўтирдик. Улар йўқ жойдан душман қидирадилар. Қарашлари ниҳоятда тор, ҳаётдан узоқ, ҳатто рад этишгаям арзимамайди. Аслида, бунга ҳожат ҳам йўқ...

13 май. “Денгизчилар тўплами”ни ўқидим. Погодиннинг юзига роҳатланиб мушт туширган бўлардим. Славянофиллик билан заҳарланган, фирт ёлғон. Москвадаги дабдабозликлар тасвирида русларга хос қиёфа йўқ.

17 май. “Ортиқча одам”ни² ўқидим. Ниҳоятда чучмал, жилвагар, гўё доно, лекин олифтанамо.

22 май. ...Аксаковларникига бордим, тўртинчи ва бешинчи қисмларидан³ парчалар тингладик. Яхши, аммо қарияни мақтадик.

26 май. Муаллифга шуҳрат келтирадиган биринчи омил — ўзини яхши кўрсата олиш, яъни ўқувчи муҳаббатини қозонишдир. Бу шундай муҳаббатки, у ўз ички дунёсини бутун борлигича кўрсата олсин. Шунинг учун ҳам Диккенс яратган инсоний қиёфалар бутун дунёдаги одамларнинг дўстига айланиб қолди; улар Америка ва Петербургдаги инсонларни бир-бирига боғлаб туради; Теккерей билан Гоголь қаҳрамонлари ишонарли, ёвуз, бадийий жиҳатдан кучли, аммо суюкли эмас.

9 июн. Пушкиннинг таржимаи ҳолини завқ билан ўқияпман.

12 июн. Теккерей шу даражада ҳолисликка эришганки, қаҳрамонларининг ўзлари ёлғон, бир-бирига мутлақо зид қарашларини заковатли истеҳзо билан яшириб туришади.

13 июн. Николенканинг ниҳоятда ажойиб “Чечен қиз” ҳикоясини⁴ ўқидим.

Июл. Муаллиф предметдан озгина бўлса-да юқори тургани маъқул, акс ҳолда унинг холислиги ёки тарафкашлигини билолмасдан тинимсиз шубҳаланасан.

Октябр-ноябр. Менинг адабиётчи дўстларим — эски бўйдоқларда битта қайғули умумий камчилик бор: улар бирон кишини кўрганда ўзларича дарҳол унинг характерини ўрганиш лозим деб ҳисоблайдилар ва ўз хулосаларини ақлнинг гўзал маҳсули сифатида авайлаб асрашга уринадилар. Бундай сохта, майда билимлар билан одамларни англаш ва севиш мумкин эмас.

4 ноябр. “Қутб юлдузи”ни⁵ тугатдим.

5 ноябр. Театрда “Ақллилик балоси”ни⁶ кўрдим — аъло.

1 декабр. ...“Carmen”ни⁷ ўқиб тугатдим, заиф, французларга хос.

¹ И.А.Гончаровнинг “Одий воқеа” романи.

² И.С.Тургеневнинг “Ортиқча одамнинг кундалиги” асари.

³ С.Т.Аксаковнинг “Оила солномаси” асари.

⁴ Н.Н.Толстойнинг бу ҳикояси сақланиб қолмаган.

⁵ Герцен Лондонда нашр эта бошлаган журналнинг илк сонлари.

⁶ Грибоедовнинг асари.

⁷ П.Мерименинг “Кармен” қиссаси.

3 декабр. ...Меримени ўқидим — яхши.

4 декабр. ...Мафтунокор “Оддий воқеа”ни ўқияпман.

1857 йил

А.Н. Островскийга

5 январ. Петербург.

...Писемский кеча ўзининг “Кекса бойвучча”сини ўқиди. Ажойиб асар, менимча, унинг барча ёзганлари ичида энг яхшиси шу.

В.П. Боткинга

20-28 январ. Москва.

Мен Островский билан бултур танишганимда унинг тили ширали ва кучли эди. У ёлғизланиб қолган пайтларида ҳам букилмади ва ўз назарий ақидаларидан чекинмади. Қарашлари бир қадар мустаҳкамланди-ю, тезда қовжираб сўлди¹. Аксаков унинг “Сердаромад жой” комедиясини бўш деб ҳисоблайди. Бу комедияни “Современник” нашрга тайёрлаб қўйган, яқин орада мен уни тинглайман. Дружинининг бу ердаги танқидчилари менга, айниқса Аксаковга жуда-жуда ёқди. Унинг Писемский билан мунозараси ҳам гўзал. Аммо Фуфлигин нақадар ифлос латта². Уни шу ҳолида “Современник”да кўришдан худо сақласин...

В.П. Боткинга

29 январ. Москва.

...Иккинчи ажойиб асар: С.Т.Аксаковнинг болалик хотиралари ва Островскийнинг “Сердаромад жой”ини тингладим... Менингча, Островский ёзган комедия унинг энг яхши асари, бу ерда ҳам худди “Банкрут”дагидек³ ҳамда Сологублар, Шчедринлар давраси тасвирлашга интилган зулмат дунёси қаъридан садолар эшитилиб туради. Ниҳоят бу иллатлар ҳақида охириги ва ҳақиқий сўзни эшитдик. Асарда “Банкрут”даги каби бутунги нуқсонларга қарши кучли норозилик жўш уриб туради. Бир пайтлар “Ақллилик балоси”да ёш иш юритувчи Фамусов бу чиркин дунёни фош этган эди, комедияда эса кекса порохўр мирза Юсув ана шу вазифани бажаради. Бу шахс нақадар мафтунокор! Аммо... муаллиф тўғарақлар ичида эмас, чинакам ҳаёт қўйнида яшаганда эди, асар дурдонага айланган бўларди, ҳозир эса у мусибатли оғир ўйлардир. Островский ҳазилакам драматик ёзувчи эмас, аммо у чинакам гениал нарсалар яратмаяпти, чунки ноёб истеъдодлигини ҳис қилиш даражаси ўз сарҳадларидан чиқиб кетди. Бу сезги энди унинг истеъдодини ҳаракатга соладиган куч эмас, балки ҳар бир қилган ишини оқлайдиган ишончга айланиб қолди. Мен бу ерда Чичерин билан яқиндан танишдим, бу одам менга жуда-жуда ёқди...

Н.А. Некрасовга

18 декабр. Москва.

Самимий мактубингиз учун, Некрасов, сиздан жуда, жуда миннатдорман. Сизга ёзганимдек, бу асардан кўнглим тўқ эди; уни қайта ишлаб қария Аксаковга кўрсатдим, у ҳам ниҳоятда мамнун бўлган эди; аммо ҳозир фикрингизга

¹ Бу ўринда “Современник”чилар ва “соф санъат” тарафдорлари ўртасидаги баҳс-мунозаралар назарда тутилмоқда.

² Писемскийнинг “Пойтахтдаги қариндошлар” қиссаси қаҳрамони.

³ Островскийнинг “Кўйнидан тўкилса кўнжига” комедияси дастлаб шундай номланган эди.

тўла қўшилмасам-да, сизга ишонаман; бунинг устига унга жиддий қаршилиқ кўрсатмагансиз. Шундай бўлса-да, уни босиб чиқариш мумкин эмас, сабаби, сизга ёзганимдек, ҳали кўп жойларини тузатиш ва ўзгартириш лозим. 30-санада уни қайтариб юборишингизни сўраб хат ёзган эдим. Қайтармасдан бекор қилгансиз. Бу қисса мазмунига кўра баён услубида эмас, аксинча психологик ва лирик йўналишда бўлгани учун кўпчиликка ёқмаслиги мумкин, бунга шубҳа йўқ; мақсад қай даражада амалга ошгани, бу бошқа масала... Бу нарса устида бир йил қаттиқ тер тўкишимга тўғри келди, аммо кўриб турибманки, у бошқаларга ҳам манзур бўлмайди, ундан воз кечилгани маъқул, шунинг учун сиздан бағоят миннатдорман. Марҳамат қилиб, қўлёзмани ёки корректурани қайтариб юборсангиз, илиқ-иссиғида зарур жойларини тузатиб, кўздан нарига ташлаб қўйишдан яхшиси йўқ. Тургенев сизга қисса жўнатгани ҳақида хабар юборди¹. Марҳамат қилиб, у нима ҳақида экани ва қайси сонда босилишини ёзиб юборсангиз...²

1860 йил

А.А. Фетга

23 феврал. Ясная Поляна.

...“Арафа”ни ўқидим. Менинг фикрим шундай: доимо маъюс юрадиган ва ҳаётдан нимани излаётганини ўзи яхши билмайдиган одамлар учун асар ёзишдан ҳеч қандай наф йўқ. Умуман, “Дворянлар уяси”га қараганда “Арафа” анча яхши, унда ажойиб салбий шахслар – жумладан, санъаткор ва ота бор. Бошқалар тип даражасига кўтарилмаганидан ташқари, улардан кўзланган мақсад ҳам, вазият ҳам типик эмас, ҳатто улар ярамас одамлардир. Умуман, бу Тургеневга теккан ашаддий касаллик. Асардаги қиз дуруст чизилмаган: *оҳ, мен сени қандай севаман... унинг киприклари узун эди...* Умуман, мен Тургенев шунчалик ақли ва шоирона қалби билан бу қадар жўн, ибтидоий усуллардан ўзини тия олмаганига ҳайрон қоламан... Сирасини айтганда, яхши-ёмонлигидан қатъи назар, ҳозир шу тарзда повесть ёзиб бўлмайди. Островскийнинг “Момақалдироғ”и аянч асар, аммо у муваффақият қозонади. Бунга Островский билан Тургенев эмас, замона айбдор...

1864 йил

С.А. Толстойга

6 декабр. Москва.

...Бугун, эрталаб бир соатга яқин Таняга осойишта ва ҳаяжонсиз диктовка қилдим, бу яхши эмас, чунки ҳаяжонсиз ёзувчилик ишларимиз олга силжидмайди...

С.А. Толстойга

11 декабр. Москва.

Бугун Жемчужниковнинг ҳузуримга келганим мен учун ниҳоятда қувончли воқеа бўлди, сен берган маслаҳатга амал қилмасдан, унга бир неча бобни ўқиб бердим. Шу пайтда ҳеч қутилмаганда Аксаков ҳам келиб қолди. Уларга Ипполит бир қиз ҳақида сўзлайдиган жойгача ўқиб бердим. Ҳар иккаласига, айниқса, Жемчужниковга бу қисмлар жуда ёқди. Улар парчани юқори баҳо-

¹ “Ася” қиссаси.

² Н.А.Некрасов Толстойнинг “Альберт” қиссаси ҳақида анча кескин хат ёзган эди. Адиб шоирнинг барча мулоҳазаларини қабул қилган.

лашди. Мен хурсанд бўлдим ва мамнуният билан давомини ёзишга киришдим. Мақтамасалар ёки ёлгон гапирсалар ёмон, аммо қандай кучли таассурот олганларини кўриб турсанг катта фойдаси тегар экан¹.

1865 йил

М.Н. Катковга

3 январ. Ясная Поляна

Бир неча марта уриниб кўрганимга қарамай, сўзбошини² ўзим ўйлагандек қилиб ёза олмадим. Айтмоқчи бўлган гапим шундан иборат эдики, мазкур асар роман ҳам, қисса ҳам эмас, унда ечилиши билан тамом бўлиб қоладиган ва қизиқишни сўндирадиган биронта тугун ҳам йўқ. Буларни сизга ёзаётганимга сабаб шуки, мундарижада ҳам, бўлажак эълонларда ҳам менинг асаримни роман деб атаманг. Бу мен учун жуда муҳим бўлганидан сиздан шунини илтимос қилаяпман.

Л.Н. Волконскаяга

3 май. Ясная Поляна

Суюкли княгиня, Сизга мени эслашингиз учун баҳона туғилганидан жуда хурсандман ва буни исботлаш мақсадида, гарчи бажариш мумкин бўлмасанда, зудлик билан саволингизга жавоб ёзишга шошилмоқдаман. Андрей Болконский асарда иштирок этадиган барча шахслар каби ёзувчи учун ҳеч ким эмас. Агар меҳнатларим кимнидир портретини кўчириш, насл-насабини аниқлаш ва эслашга қаратилганда эди, уларни нашр эттиришдан уялган бўлардим. Жаноб Ахшарумов истеъдодли мутахассис сифатида буни яхши билиши керак. Аммо юқорида айтганимдек, сиз учун энг қийин вазифани ҳам бажариш истагида бўлганим туфайли менинг Андрейим кимлигини айтишга ҳаракат қиламан.

Мен тасвирлайдиган Аустерлиц жангида, романнинг бошланишида, ёш навқирон йигит ўлмоғи керак эди; романимнинг давомида менга кекса Болконский ва унинг қизи зарур бўларди; кейинчалик романга ҳеч қандай алоқаси бўлмаган шахсни тасвирлашдан маъно йўқлигини сезганимдан кейин боғи навқирон ёш йигитчани кекса Болконскийнинг ўғлига айлантirdим. Кейин у мени қизиқтириб қолди, унга романдан муносиб ўрин ажратилди, мен унга шафқат кўрсатиб, ўлдириш ўрнига қаттиқ ярадор қилиш билан чекландим. Суюкли княгиня, жудаям аниқ бўлмасанда, Болконскийнинг кимлиги ҳақидаги бор ҳақиқат ана шундан иборат...

П.Д. Боборкинга

Июль-август. Николское-Вяземское

...Бадиият мақсадларини (математиклар айтганидек) ижтимоият мезонлари билан ўлчаб бўлмайди. Санъаткорнинг мақсади ўткир муаммоларни узил-кесил ечиб беришдан иборат эмас, балки бутун мураккаблиги, битмас-туганмас қирралари билан ҳаётни севишга даъват этишга қаратилгандир. Агар менга ўзимга маълум ижтимоий масалаларга бағишлаб роман ёзишни таклиф қилсалар, мен бундай роман учун ҳатто икки соат вақтимни ҳам ажратмаган бўлардим, аммо лекин менга ҳозирги болалар 20 йилдан кейин ўқиб йиғлайдиган, куладиган ва ҳаётни севадиган роман ёзгин десалар, мен бунинг учун бутун умрим ва бор куч-қудратимни бағишлаган бўлардим.

¹ Гап“Уруш ва тинчлик” романи ҳақида кетяпти.

² “Уруш ва тинчлик” романи учун ёзишга мўлжалланган сўзбоши назарда тутилмоқда.

³ А.А.Фетнинг “Гольцлар оиласи” қиссаси.

1870 йил

А.А. Фетга

21 феврал. Ясная Поляна

Мен сизникидан жўнаб кетаётганимда ҳикоянгиз² мазмунига кўра жуда яхши эканини, уни ташлаб юборсангиз ёки бир қисминигина нашрга берсангиз, у увол бўлишини яна бир карра эслатиб қўйишни унутибман. Асар яна қўлга олишга муносиб, мазмуни жиддий ва шоирона... фақат ортиқча нарсаларни чиқариб ташлаш ва Анненков айтганидек, уни жавоҳирга айлантириш кифоя. Олтинни ажратиб олинг. Фақат ўтиринг ва танқидий кўздан кечирган ҳолда уни қайта кўчириб чиқинг, кейин ўқиш учун менга беринг...

А.А. Фетга

11 май. Ясная Поляна

Қадрдон дўстим Афанасий Афанасъич, мен барча сохталиклар, айниқса ўз ишимиздаги бемаъниликлардан безиб, минглаб чақирим узокда юрган киши, қора терга ботиб ишлаб, болта ва белкурагимни кўтариб уйга қайтган чоғимда мактубингизни олдим. Уни очиб, биринчи навбатда шеърингизни ўқидим¹ ва хотинимнинг олдига кириб уни ўқиб бермоқчи бўлганимда, бурним ачишиб, кўзимдан ёш қуйилиб келди-да, уни ўқий олмадим. Бирон сатрини ўрнидан кўзгатиб ёки ўзгартириб бўлмайдиган ноёб шеър бўпти. У ўзича жонли ва гўзал. Жуда яхши ва назаримда шунчаки тасодифий шеър эмас, балки у бир пайтлар тўхтатиб қўйилган оқимнинг дастлабки томчилари эди. Бу шеър менга шунчалик кучли таассурот қолдирдики, у қандайдир “Хабарнома” қоғозида босилиб чиққандан кейин Сухотинга ўхшаганлар ўқиб: “Қаранглар-а, Фет ҳам яхши ёзади-я”, деб ҳукм юритишларини ўйлаб, оғир қайгуга толдим.

“Сен нафиссан ва бутун борлигинг гўзал”. Сизнинг яхши нарсаларингизни билмайман. Ҳаммаси ажойиб...

Кундаликдан

28 октябр. Шеърят инсон юрагида ёнаётган оловдир. Бу олов ёндиради, иситади, ёритади.

Баъзи одамлар ҳароратни ҳис қилади, баъзилари илиқликни, учинчилари фақат ёруғликни кўради, ёруғликни ҳам кўрмайдиганлар бор. Кўпчилик — омма — шеърятга ҳакамлик қиладиганлар ҳарорат ва илиқликни сезадилар, аммо нурни кўролмайдилар. Уларнинг ҳаммаси шеърятнинг вазифаси фақат ёритиш деб билади. Шундай фикр юритадиганлар ёзувчига айланадилар ва ҳаётни ёритаман деб фонар кўтариб юрадилар. Улар, табиийки, қоронғилик ва тартибсизлик бор жойларга ёруғлик керак деб ўйлайдилар. Бошқалар эса ҳамма гап иссиқликда деган тасаввурга бориб, сунъий йўл билан иссиқлик тарқатишга уринадилар (кўксида олов ёнаётган баъзи шоирлар ҳам кўпинча шундай йўл тутадилар). Аммо чинакам шоирлар беихтиёр равишда азоб, заҳмат чекиб ёнадилар ва бошқаларни ҳам ёндирадилар. Ҳамма гап мана шунда.

1871 йил

Н.Н. Страховга

13 сентябр. Ясная Поляна

...Сиз кетганингиздан кейин темир йўлда Тютчев билан учрашиб қолдим ва тўрт соат гаплашиб ўтирдик. Мен кўпроқ тингладим. Сиз уни биласизми? У даҳо, улугвор ва болажон қария. Тириклар орасида мен ўзимга ўхшаб ҳис қиладиган ва фикр юритадиган сиз билан ундан бошқа одамни билмайман...

¹ А.А.Фетнинг “Май кечаси” шеъри.

² А.Ф.Писемскийнинг “Гирдоб” романи.

1872 йил

*3 март. Ясная Поляна***А.Ф. Писемскийга**

Марҳаматли жаноб Алексей Феофилактович! Мактубингиз ва юборган китобларингиз учун чин дилдан миннатдорман. Хатингизни ҳам, романингизни² ҳам иккинчи марта роҳатланиб ўқиб чиқдим ва бу иккинчи ўқиш сизга аввал айтган таассуротларимни янада мустаҳкамлади. У пайтда ўқий олмаганим учинчи қисм ҳам биринчи ўқиганимда мени ҳаяжонга солган дастлабки боблар каби жуда гўзал ёзилган...

1873 йил

А.А. Толстойга*Январнинг охири-февралнинг бошлари*

...Тютчевнинг касали ҳақида эшитдим, бу менга қанчалик таъсир этганини айтсам, сиз ишонмайсиз. Мен у билан ҳаётим давомида ўн мартача учрашдим; уни мен яхши кўраман ва шу туфайли уни ҳамиша ёлғизликка маҳкум этилган бахтсиз одамлардан бири деб ҳисоблайман. У яқинлашиб келаётган ўлимини қандай қаршилар экан?

Агар у ўзини яхши ҳис эта бошласа, уни ?анчалик севишимни айтиб кўйсангиз...

А.А. Толстойга*1 март. Ясная Поляна*

...Менинг ишларим ёмон кетаяпти¹. Ҳаёт ниҳоятда яхши, енгил ва қисқа, унинг тасвири эса ҳар доим хунук, оғир ва узун кечади.

Н.Н. Страховга*25 март. Ясная Поляна*

...Бу йил қишдаги барча иш вақтларимда Пётр билан шуғулландим, яъни у замонлар руҳи билан ҳамнафас бўлдим ва бирдан, бир ҳафта олдин — Серёжа — катта ўғлим “Юрий Милославский”ни² завқ билан ўқишга киришди. Мен бу нарса ҳали унга эрта деб ҳисобладим ва бирга ўқий бошладим, хотиним Серёжа учун “Белкин қиссалари”ни олиб келди, кейин эса, табиийки, унга ҳали эрта деб ҳисоблади. Мен ишдан сўнг Пушкиннинг мана шу жилдини (чамаси еттинчи марта) ўқишга тутиндим, худди янгидан ўқиётгандек китобдан бошимни кўтаролмас эдим. Бундан ташқари у барча шубҳаларимни тарқатиб юборди. Пушкиндан бошқа, чамаси, мен ҳеч кимнинг асарини бунчалик завқ билан ўқимаган эдим. “Ўқ”, “Миср тунлари”, “Капитан қизи”! Унда “Меҳмонлар чорбоққа тўпландилар” деган парча бор эди. Мен беихтиёр, негалиги ва нима билан тамом бўлишини ўзим билмаган ҳолда шахсларнинг қиёфалари ва воқеаларни кўз олдимга келтириб, ўзимча давом эттиришга киришдим, сўнг табиийки, уларни ўзгартирдим, бирдан улар бир-бири билан галати тарзда ўзаро боғланиб, чиройли бир романга айланди, унинг қораламаси кеча пайдо бўлди³. Роман жуда

¹ Пётр 1 даври ҳақидаги роман назарда тутилган.

² М.Н.Загоскин романи.

³ “Анна Каренина” романининг илк қораламаси кўзда тутилмоқда.

жонли, ҳароратли ва қуйма чиқдики, бундан ўзим ҳам мамнун бўлдим, худойим саломатлик берса, у икки ҳафтадан кейин қиёмига етади. Бир йилдан бери қийналиб ёзаётган нарсамга унинг ҳеч қандай алоқаси йўқ...

Мен “Уруш ва тинчлик”нинг иккинчи нашрини тайёрлашга киришдим, биринчи жилдаги барча ортиқча нарсаларни чиқариб ташлаш, янгисини қўшиш учун қайта кўчиртирдим. Агар кейинги уч жилдани кўриб чиқишга вақтингиз бўлса, мендан маслаҳатларингизни аямасангиз. Ёмон деб ҳисоблаган ўринларни менга эслатиб тулинг...

1882 йил

И.С. Тургеневга

1-5 май. Москва

Азиз Иван Сергеич!

Сизни касаллигингиз ҳақида Григоровичдан эшитдим, бу ҳақда ёза бошлаганларидан кейин хасталик жиддийлигига ишонгач, қаттиқ хафа бўлдим. Сизни ниҳоятда яхши кўришимни ҳис қилдим. Яна сездимки, агар мендан олдин вафот этсангиз, бу мен учун жуда оғир бўлади. Газеталарда таскин берувчи хабарлар чиқди. Балки буларнинг ҳаммаси докторларнинг ваҳимаси ва беҳуда шубҳа-гумонлардир ва биз сиз билан Яснаяда ҳамда Спасскийда дийдор кўришармиз. Худоё, ўзинг мадад бер!

Сизнинг оғир дардга чалинганингизни эшитган илк дақиқаларда умидворманки, бу бекор бўлиб чиқади, Сиз билан учрашиш учун Парижга йўл олсаммикин, деган фикр калламга келди. Хасталигингиз ҳақида аниқ ва батафсил ёзиб юборинг ёки ёзишга буюринг. Мен жуда миннатдор бўлардим. Аниқ билишни хоҳлайман.

Сизни, кекса, азиз ва мен учун ниҳоятда қимматли инсон ва дўстимни кучиб қоламан.

Сизнинг Толстойингиз

1883 йил.

С.А. Тостойга

30 сентябр. Ясная Поляна

...Тургенев ҳақида кўп ўйладим, уни даҳшатли даражада яхши кўраман, ачинаман ва доим ўқийман. Мен у билан бирга яшайман. Албатта уни ўқийман ёки у ҳақда ёзаман ва ўқишга бераман...

...Ҳозир Тургеневнинг “Бас энди” асарини ўқидим. Ўқиб кўр, нақадар гўзал... (Толстой рус адабиёти мухлислари жамияти томонидан Тургенев хотирасига бағишлаб ўтказиладиган кечада нутқ сўзламоқчи бўлган. Матбуот ишлари бўйича Бош бошқарма бошлиғи Е.М.Феоктистов Ички ишлар вазирига Толстойнинг чиқишига йўл қўймаслик керак, “у ўринсиз мулоҳазалар билдириши мумкин” деб маълумот беради. Кўрқиб кетган вазир “узрли сабабларга кўра Тургеневнинг хотирасига бағишланган Жамият мажлиси “номаълум муддатга кечиктирилгани” ҳақида буйруқ чиқаради. Кеча ўтказилмасдан қолиб кетади).

1884 йил

А.Н. Пипинга

10 январ. Москва

Александр Николаевич!

Сиз билан шахсий муносабатлар ўраната бошлаганимиз билан жуда хурсандман. Мен сизни кўпдан биламан ва эъзозлайман. Тургеневнинг хатлари-

ни бажону дил сизга юбораман. Кўпчилигини тополмайманми деб кўрқаман. Мен ўта палапартиш одамман. Баҳор айёмида қишлоққа бораман. Шунда излаб кўраман ва ниманики топсам сизга жўнатаман. Менинг бировлардан яширадиган ҳеч қандай сирим йўқ. Бу хатларни нима қилсангиз — ихтиёрингиз.

...Тургенев ҳақида ҳеч нарса ёзмайман, сабаби унинг ҳақида бир-бирига боғлиқ жуда кўп воқеаларни айтишим мумкин. Мен уни ҳар доим яхши кўрганман, фақат вафотидан кейингина чинакам қадрига ета бошладим. Ишонаманки, Тургеневнинг аҳамиятини иккимиз ҳам бирдек ҳис қиламиз, шунинг учун мўлжаллаган ишингиз мени қувонтиради. Айни замонда, у ҳақидаги бир мулоҳазамни айтмасдан туролмайман. Ундаги энг муҳим фазилат *ҳаққонийлик* эди. Менингча, ҳар бир санъат асариди (бадий ижодда ҳам) уч омил кўзга ташланади:

1. Ким ва қандай одам гапиряпти?
2. Қандай — яхши ёки ёмон гапиряптими?
3. У нимани ўйласа, мутлақо ўйлагани ва ҳис қилганини гапиряптими?

Мана шу уч омилга кўра инсоният тафаккури яратган ҳамма бадий асарларга баҳо бериш мумкин. Тургенев гўзал одам (жудаям теран эмас, бир қадар заиф, аммо олижаноб, яхши одам), у ҳар доим ўзи ўйлаган ва ҳис қилган нарсаларни очиқчасига гапирар эди. Бу уч омил камдан-кам яхлит намоён бўлади ва одамдан бундан ортиқ нарсани талаб қилиш мумкин эмас. Тургенев адабиётимизга жуда яхши ва самарали таъсир кўрсатди. У яшади, изланди ва топган нарсаларининг ҳаммасини асарлари орқали баён қилди. У ўз истъододи (яхши тасвирлаш маҳорати)ни суиистеъмол қилмади, баъзиларга ўхшаб кўнглидагини яширмади, дилида борини очиқ айтди. Уни кўрқадиган жойи йўқ эди...

1905 йил

7 март. Ясная Поляна

...Мен 15 ёшимдан бошлаб Руссони устозим деб билганман. Руссо ва инжил — ҳаётимга жуда кучли ва самарали таъсир кўрсатди.

Руссо эскирмайди. Яқингинада унинг баъзи асарларини қайта ўқишимга тўғри келди ва мен ёшлик чоғимда ўқиб улардан қандай юксак руҳ ва илҳом олган бўлсам, ҳозир ҳам айнан шу туйғуларни қайта ҳис қилдим.

*Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ
таржимаси*

Давоми бор

Маҳмуд Абдулмалик ИЙД,
Фаластин адиби

“Ажаб дунё” қиссасини ўқиб

Тоҳир Маликнинг “Ажаб дунё” қиссаси Қувайт давлати Маданият, санъат ва адабиёт Миллий Кенгашининг “Жаҳон бадиий ижодиёти” туркумидаги китоблар қаторида чоп этилган ўзбек ҳикоялари мажмуасида нашр этилди¹. Мен Муртазо Сайдумаров таржима қилган ушбу ҳикоялар тўпламини нашрга қадар диққат билан ўқиб чиқдим. Ундаги барча ҳикоялар менга ёқди, уларнинг ҳар бири қизиқарли ва мароқли туюлди. Лекин мана шу ҳикоялар ичида “Ажаб дунё” ҳикояси мени жуда таъсирлантирди. Қайта-қайта ўқишга жалб этди. Эҳтимол, бу асар менга бошимизга тушган уруш, зулм, қамал ва ўлим каби омилларни кўрганимиз туфайли ёққандир.

Қисса аслида ўзбек тилида нашр этилган. Ўзбек тили бизнинг аجدодларимиз Мовароуннаҳр деб атаб келган, ҳозирда Марказий Осиё деб танилмиш минтақадаги мусулмон туркий халқлар тилларидан ёки шеваларидан биридир. Аввало Чор Россияси, сўнгра, совет ҳукмига бўйсундирилган мазкур минтақа Совет Иттифоқи тарқалиб кетгач, мустақилликка эришди. Ўзбек тили ёки ўзбек шеvasи қадимий тил бўлиб, у туркий тиллар гуруҳига киради. Ўзбек тили минтақага ислом кириб келиши билан танилган араб ёзувига асосланиб келди.

Ўзбек тили ва унинг Мовароуннаҳрдаги қўшни қардошлари араб ёзувини 1920 йилларнинг охирига қадар қўллаб келдилар. Сўнг совет мустамлакачилари мазкур тиллар ва шеваларни йўқ қилишга уринишди, энг аввало ушбу минтақани турли қабила, уруғларга қараб, кичик мустамлака — қарам давлатларга бўлиб юборишди ва уларнинг ёзувчиларини араб ёзувидан дастлаб лотин ёзувига, кейин эса 1938 йили кирилл ёзувига ўзгартирдилар. Сўнг эса араб ёзувини манъ қилдилар. Бундан мақсад ўша пайтнинг машъум сиёсати, дин ва исломий меросдан маҳрум қилиш эди. 30-йилларнинг охирига келиб авжига чиққан қатағон йилларида уйидан арабча ёзув чиққан фуқаролар қаттиқ жавобгарликка тортилдилар.

Совет мустамлака тузумидан сўнг мустақилликка эришган бу ўлка халқлари ўз тилларига қайтдилар. Ҳар бир халқ ўзбек, тожик, қозоқ, қирғиз, туркман халқи ўз расмий ёзувига эга бўлди. Мазкур халқлар фарзандлари ўз тиллари тарихини яна қайта ўргана бошладилар. Улар ҳозир ўз тилларида ўқийдилар ва ижод этадилар, бироқ лотин ёки кирилл ёзувида ёзадилар.

ИККИ ЖАНГЧИ

(Йигитали ва Рамазон)

Ушбу қисса бир неча ҳикоялардан иборат. Бунда бош қаҳрамон Йигитали ҳикояси, Қамбар чўлоқ ҳикояси, раис, келин-куёв, нон ҳикоялари, “Қўрқинчли

¹ “Танланган ўзбек ҳикоялари”, “Жаҳон бадиий ижодиёти” туркуми. Қувайт давлати Маданият, санъат ва адабиёт Миллий Кенгаши, 2009 йил декабрь. Араб тилидан Муртазо Сайдумаров таржимаси, тақризчи: Нетьматулла Иброҳимов.

Иван” (Иван Грозний)ни эсга солувчи қўрқинчли қамоқ ҳикояси, уруш, Рамазон, кекса кампир, очликдан ўлган болалар ва уларнинг оналари қиссаси ҳикоя қилинади. Бунда ушбу қишлоқ аҳли бўлмиш ҳар бир кимсанинг қиссаси — буларнинг ҳаммаси бир бўлиб, бу — **“Ажаб дунё”** қиссасини ташкил этади. Хўш, бу дунё ҳақиқатан ҳам ажаб дунёми? Келинг, биргаликда ўқиб кўрайлик.

* * *

“Осмон юлдузларини кўз ёши мисол дув тўкиб адо қилади-ю, ранги бўзара бошлади”. Ҳикоя шундай бошланади. Кўриб турибмизки, бу гамгин бошланиш. Тўғри, ўзгариш эҳтимол яхшилик олиб келиши мумкин. Тўғри, биз арабларда яна шундай мақол бор: “Юзларнинг ўзгариши — раҳмдиллик ва шафқатдир”. Бироқ бу ердаги осмон юзининг ўзгариши бизнинг мисолимиз мазмунига мос келмайди. Чунки бу ўзгариш **“осмон юлдузларини тўккандан сўнг”** юз берди. Бу осмонда биз кўриб турган ва сезган ёруғликнинг (гарчи у заиф бўлса-да) йўқолишидир. У зулматга етаклайди ва қўрқинч келтиради. Зулмат, қўрқинч ва гамгинлик — бошдан кечириладиган кўплаб кўргиликлардир! Бу бизни “бошдан кечириниш” ва “кўргиликлар” гоёсини қабул қилишга чорлайди, у юлдузларнинг тўкилиши билан қиёсланади. Бу бизнинг онгимиздаги гамгинлик ва кўз ёши билан боғлиқдир.

Қисса бошидан охиригача яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги узоқ ва аччиқ курашдан иборат. Демак, биз “умид” учкунлари сезиладиган ана шу кўринишларнинг баъзиларини таъкидлаб ўтишимиз зарур.

Биз ана шундай яхши ва хайрли лаҳзаларни дўстни зиёрат қилиш, камбагал инсонларнинг ҳамкорлиги, тўй, вафо, одамларнинг ўзларига бугдой ўриб олишлари учун ҳафтада икки кунни ажратиш, Йигиталининг кекса кампирга ёрдами, унинг яхшиликни инкор этувчи дўстига ёрдам каби кўринишларда сезамиз. Ушбу кўринишларда бу ажаб дунёнинг кенг фазосида тараннум этилажак **“инсоний муҳаббат”** оҳанги ҳукмронлик қилади!

* * *

“Осмонда биргина юлдуз қолди!” Бу юлдуз яхшиликка умид ҳиссини уйғотади. У дўстона юлдуз, чунки у “бу шўрликларнинг бугунги аҳволи не кечилини” кўришга интилади. Хўш, бу шўрликлар ким ўзи? Улар Йигиталининг оиласи, болалари, очликдан ўлаётган Рамазон кабилардир. Бир кишининг аёли ва икки ўғли билан бирга бир супада ухлаши кўргилик эмасми? Инсон меҳнат қилишга буюрилса-ю, у егулик ҳеч бир нарса топа олмаса, бу кўргилик эмасми? Ёки инсон қилган меҳнати учун ҳақ ололмаса, бу кўргилик эмасми? Деҳқонлар таҳқирланса, уларни уришса, ахир бу кўргилик эмасми? Мана шу ва шунга ўхшаш кўринишлар “бу шўрликларнинг” кўргиликларини янада чуқурроқ ҳис қилишимизга чорлайди. Бу оиланинг ҳаёти ва турмуш тарзи ана шу қишлоқ аҳлининг турмуш тарзи ва ҳаётидир, бу қишлоқ ҳаёти кўриниши кўплаб бошқа қишлоқлар кабидир...

Қўрқинч, оғриқ, кесилган оёқ, меҳнат гами ва тирикчилик кўйида азоб билан қадам ташлаш. Мана шу ерда биз ушбу лавҳанинг бошқа томонини кузатамиз. Бу қайғу-аламлар, тушкунлик, чарчоқ ва бошқа кўргиликлар лавҳаси. Бу ерда уч бола мурдаси, тобут ўрнида замбил. Йигитали тушида кўрган эди. Булар дўсти Рамазоннинг болалари. Йигиталининг дўстини эслаши урушдаги кўргиликлар ва қийинчиликлардан бири — очарчиликни эслатади. **“Бир ушқоқни бўлиб еган қадрлони”** Рамазон мурдалар тепасида турибди. У Йигиталига хўмрайиб қараб туради: **“Болаларимдан хабар олмадинг. Ана энди уларни ўз ёнимга чақириб олдим”.** Йигитали ундан сўрайди: “Сен... сен... шаҳид кетганмисан?” Рамазон жавоб бермайди. Йигиталининг тушида Рамазон ундан болаларидан бориб хабар олмагани учун хафа бўлади. **“Йигитали уни тўхтатай деса юролмайди...”** Бу тушда рўёбга чиқмаган ҳаракат, амалга ошмаган кўплаб умидлар қаторига қўшилади.

Йигитали танҳо юлдузга тикилиб анча ётади ва кўргани ҳақида ўйлайди. Тушда кўргани аввал ўнгида подани яйловдан ҳайдаб келаётганида кўргани эди. **“Икки аёл, бир чўлоқ эркак уч мурдани қабристонга элтишаётган эди!”** Тобут кўтарилган эркаклар қани? Нега улар жанозада қатнашмайдилар? Нима

учун икки аёлга тобут кўтартириб қўйдилар? Бу қишлоқнинг барча эркаклари урушда ҳалок бўлди. Эҳтимол, Рамазон ҳам шу тақдирга дуч келгандир. **“Йигитали дўзах ўтидан уни ўзи олиб чиқди. Энди нафас ростлайман деганда сал нарида бомба портлаган эди”**. Ундан кейин дўсти Рамазон ҳақида, унга нима бўлгани ҳақида ҳеч нарса билмайди.

Йигитали Қамбар чўлоқ билан кечаги кун хотираларига қайтади... Унинг ғамгин саволини эслайди: **“Ҳозир қондасини келтириб гўр қазийдиган, мурдани ювадиган, кафанлайдиган замонми?”** Бу савол жавоб талаб қилмайдиган савол, ким бундай саволга жавоб истайди? Бу риторик савол. Бу билганнинг саволи. Буни балогат илми аҳли тили билан айтганда билган билмаганга олиб берадиган савол. Бу қийинчилик, руҳий тушқунлик ва ақлий эзилиш даражасининг буюклигидан далолат берадики, одамлар шундай фикрга келганлар: **“Қўлга илинган нарса билан кафанланади, кейин тупроққа топширилса бас. Юзига тупроқ тушмаса, эрга-индин саёқ итлар кавлаб еб кетмаса бўлгани”**.

Урушнинг шарпаси ҳам кўрқинчли! **“...эллик етти арслон, эллик етти эркак урушга кетиб, иккитасигина қайтиб келди. Шуларнинг бири оёқсиз, бири кўр”**. Муаллиф ана шу кишининг кўзини йўқотганлигини эслаш билангина кифояланади. У ўқувчига раҳм қилиб унинг бошидан кечираётган кўригиликларини бизга баён қилмайди. Учинчиси эса — у икки аёл билан тобут кўтарган, уни чўлоқ бўлганлиги учун урушга юбормадилар. Оллоҳнинг уни уруш чангалидан асраб қолиш учун қилган марҳамати бўлса керак.

Демак, бу қишлоқ эркаклари ҳақида гапирсак, улар тўртта эркак. Уларнинг учтаси ҳақида тўхтадик. Тўртинчиси эса колхоз райси эди. У қишлоқ кишиларидан бутунлай фарқ қилади. **“Раис, ҳисобга кирмайди. У одам эмас, у — раис!”** бу таъриф сатиранинг кульминацияси. Бу — вазиятнинг сатираси, аҳволнинг сатираси. **“Шу ернинг худосидай гап... айтгани айтган, дегани деган!”** Бу раис мазлум деҳқонлар устидан мутакаббирлик қилади, уларга жабр қилади, ўзини улардан устун қўяди, уларни қулга айлантириб, уларга зулм қилади: **“Кеча адирга чиқиб Гулжаҳонни қамчилади”**.

У деҳқонларни, уларнинг фарзандларини аёвсиз ишлатади. У доимо уларни таҳқирлайди. Шунинг учун, барча ундан кўрқади, ҳатто масъуллер ҳам кўрқадилар. Унинг учун энг муҳими ўзини давлат хизматини, ҳоким хизматини яхши бажараётган қилиб кўрсатишдир!

“Хў, акажон, бу бошоқлар меники эмас, давлатники. Ўртоқ Сталинга топширамиз бу донларни”. Ким ҳам давлат манфаатига қарши чиқа олар эди?! Ёки “ўртоқ Ста-а-линг” хизмат қилаётган бу кимса устидан шикоят қила олар эди?! Зеро, оч деҳқонлар жаноби **“Ўртоқ”** учун терган бошоқларини топширар эканлар. Раис ўз куч-қувватини ўзи вакил бўлган ҳокимиятдан, ўзи хизмат қилаётган ҳукуматдан олади, ҳаттоки, бундай хизмат ўз халқи фарзандларидан қолганларининг қонини сўришга асосланган бўлса ҳам!

Қамбар чўлоққа “ҳам гўрковлик, ҳам ғассоллик” вазифаси юклатилган. У майитларни ювиб, уларни кўмиш учун, лаҳад қазийди. Унга ҳеч бир ёрдамчи йўқ. Қаердан ҳам унга ёрдамчи бўлсин, бутун қишлоқ эркаклардан холи қолган бўлса?! **“Хотинлар гўрковлик қилса, Қамбар чўлоққа ёрдам берса ёки ғассоллик қилса уят-ку”**.

Қамбар чўлоқ икки аёл билан тобут кўтариб кетаётган эди. Ундан вафот этган болаларнинг ким эканлигини, кимларнинг оиласидан эканлиги сўралди. **“Битгаси Зебиники, анави — ямоқ рўмолли, Сотиболдиннинг хотини”, иккинчиси — Эшқўзининг хотини Ҳалиманики, учинчиси эса — Шодивойнинг хотини Зарифа шаддонники**. Болаларнинг кимлиги, уларнинг насаби оналарига қараб белгиланади, уларнинг оталари улардан олдин дунёни тарк этдилар. Бу оналар урушда фарзандлари оталаридан айрилганларидан сўнг бутун фарзандларидан айрилиб турибдилар.

Ёш болаларнинг очликдан ўлганидан хўрлиги келган, қаттиқ таъсирланган Йигитали **“Шунчалик оч экан, айтишса бўлмасмиди?”** деган савол беради. У қишлоқ аҳолисининг очлик ва қашшоқликдан оғир аҳволини масъуллер билишини хоҳлайди. Қамбар чўлоқнинг берган жавоби эса унинг ҳасрат, қайғу-аламини янада орттиради. У саволга савол билан жавоб беради: **“Кимга айтишсин? Раисгами?”** Хўш айтишса, уларнинг гапига ким ҳам қулоқ солар эди? **“Унга айтгандан кўра яратгандан имон сўра, беради. Раисни биласан-ку!”**

Бу аниқ-равшан шарҳ шу мавзуда гапириш учун бирорта сўз ҳам қолдирмайди. Раиснинг назарида бугдой очликдан ўлаётган бечоралардан аввал **“ўртоқ”** ва **“давлат”га** берилиши керак. Бечора оч деҳқонларнинг пещонасига давлатни боқиш учун ўзларини қурбон қилиш, очдан ўлиш ёзилган. Йигитали раисдан ҳафтанинг икки кунини ажратиб, шу кунлари одамлар ўзлари учун егулик гамини энгиллаштириш учун бошоқ теришларига рухсат беришини сўрамоқчи бўлади. Бироқ Қамбар чўлоқ раиснинг кимлигини тушунтиради: **“Бу даюснинг боласи гапимизга қулоқ солмайди, ўртага тушсак ҳам кўнмайди!”** У ўзи хоҳлаганни эшитида, ўзи хоҳлаганни гапирди ва унинг хоҳлагани бўлади. Унинг хоҳлагани қашшоқликдан ва очликдан ўлади!

* * *

Раиснинг зулми кўринишларидан яна бири кўз ўнгимизда намоён бўлади, раис эса ҳукумат ва давлат вакилидир...

Бу кўриниш раиснинг **“каллаи саҳарлаб”** отлиқ Йигиталининг уйи рўпара-сида тўхтаганида кўринади. “Раис-ку? Уйдан илон чиқдими, бу даюснинг...” Бу ўхшатиш илоннинг инсонларни кўп чақишига ишорадир. Унинг хаёлига Йигитали колхоз раислигига даъво қилиши, унинг ўрнини эгаллашни хоҳлаши мумкин деган фикр келади. Бироқ Йигитали колхозни бошқаришга ярамаслигини тушунади. У раис каби камбағал деҳқонларнинг қонини сўришни истамайди. **“Шу хаёл уйқунгни бузибди-да? Чакки безовта бўлибсан! Раислигинг ўзинга буюрсин. Мен оч эмасманки, нон бозорини орзу қилсам¹. Оши ҳалол билан тирикчилигим ўтиб турса бас”**. Раис унинг колхоз раҳбарлигига кўз тикмаётганлигидан қаноат ҳосил қилади. Лекин раис одамларни таҳқирлаш касбини бажаришдан қолмайди. **“Нон бозорини орзу қилмайдиган оч одам нонвойларнинг ишига аралашмасин!”**

Йигитали ушбу фурсатдан фойдаланиб, раисга насиҳат қилади, ундан кўрқмаслигини, у қандай қилиб қишлоқ аҳлининг меҳрини қозониши мумкинлигини айтади: **“Олди-кетинга қараб иш тут, халқнинг қарғишига учрайсан. Одамлар икки кунгина ўзига бошоқ терса, хирмонинг ўт кетмайди”**. У қишлоқ аҳли ҳақида қайгуради, уларга яхшилик тилайди. Раисдан икки кунни ўзлари учун бошоқ теришга ажратишини сўрайди. Раис ўзининг ўжарлиги билан, бугдойни давлатга топшириш зарурлигини баҳона қилиб бу талабни рад этганидан сўнг Йигитали баъзи саволларни беришга фурсат топади. Бу саволларнинг ҳар бири тошни силжитиш учун кафилдир. **“Ким экади, ким ўради, ким янчади? Силласи қуриган аёлларми, эти устихонига ёпишган, ейишга нон топа олмаётган болаларми?”**

Йигитали Рамазон дўстининг фарзандларини кўриб келиш учун бир қоп нонни елкасига ортиб йўлга тушади. Урушдаги дўстлик мустаҳкамдир. Шунинг учун ҳам у йўл азобига чидайди. Темир йўл бекатида кўрган кекса унинг ёғоч оёғига ишора қилиб огоҳлантиради: **“Бу ҳолда Назирободга етиб боролмассизов. Йўл йироқ”**. Бироқ уни дўсти Рамазон ва унинг фарзандлари чорлашяпти, улар уни кутишяпти. Қариянинг огоҳлантиришини унутиб, қалб нидосига лаббай деб жавоб беради: **“Бу ўша дўстинг – Рамазон. У тирик! Сен уни жанг майдонидан олиб чиққан эдинг. Энди у сени кутяпти. Шошил. Бу йўл нима экан, бундан баттарлариди юргансан. Қани юр, бўлақол. Сен эраксан, оёғинг оғриси нима бўлибди. Бундан баттар оғриқларни кўргансан. Қани юр, тезроқ юр...”**

Йигитали шағал тўкилган йўл устида ёғоч оёғи билан юриб, “адашган ит азобини тортса-да, чидади”. Оғриқ уни қийнар, ҳатто қопдаги нонни ҳам ташлаб кетгиси келди, чунки у йўл азобини янада орттирар эди. Бироқ у дўстининг болаларини зиёрат қилгани кетяпти. “Қандай қилиб у дўстининг болалари олдига боради, агар уларга бирор егулик нарса олиб бормаса?” У ҳар сафар Назиробод сари қараганида, унга дўстининг фарзандлари кўринар эди. Қалбида яширинган ҳар бир қичқириқ ила, эраклигидан ҳаё қилиб, бир сафар уларнинг унга тикилиб туриб оталари ҳақида сўраётганларини кўрса,

¹ “Мен оч эмасманки, нон бозорни орзу қилсам”. Таржимон бу ўринда ўзбек тилидаги “Мен тўя эмасманки, ҳамомни орзу қилсам” ибораси ўрнида юқоридаги мазмундаги арабларда кенг тарқалган иборани ишлатган.

бир сафар Рамазон уни соғинч ила бағрига босаётганини кўрар эди. **“Дўсти уни кўра солиб, кучоқ очиб югураётганини”** тасаввур қилар эди. У мана шу учрашувни хаёлидан ўтказар, Рамазонга нима дейишни ўйлар, бу учрашувни кечга қолдиргани учун қандай қилиб узр сўрашни ўйлар эди.

Бу ерда катта бир муаммо бор: у дўсти Рамазонни, уни кутаётганини кўрадимми? **“Эҳтимол, Рамазон қайтмагандир?”** Агар, худо кўрсатмасин, шундай бўлган бўлса-чи? У қандай аҳволга тушади? **“Унинг уйидагиларга нима дейди?”** Уларнинг саволларига ва қарашларига қандай жавоб беради? У, албатта, уларга Рамазонни ўлимдан қутқарганлигини хабар қилади. **“Энди нафас ростлайман деганда сал нарида бомба портлаган эди”**. Уларга ҳушини йўқотганини, ундан кейин дўстига нима бўлганини билмай қолганини айтади. Сўнг улар зиёратчига: **“бомба портлаган экан, нимага сен тириксану, у жон берди?”** деган саволни беришади. У шунда қандай аҳволга тушади?! У уларни дўсти Рамазон ҳақида ҳеч нарса билмаслигига қандай қилиб ишонтиради. Унинг гапига ишонадиларми? Улар уни дўстликка вафо қилмаганликда, дўстига ёрдам бермаганликда айбламайдиларми? **“Юзига айтишмаса ҳам уларнинг мунгли қарашларидан шу маънони ўқмайдами?”** Йигиталининг хаёлига келган шу фикрлар уни хавотирлантирар эди.

* * *

Йигитали нон дўконига етиб келиб, дўсти Рамазонни кўради, бироқ у кутгандай бўлиб чиқмайди. Рамазон бечора одамларга кўпол муомала қилар, уларнинг юзига қараб, ҳақоратомуз сўзлар ишлатар эди. У на эркакни ва на аёлни ҳурмат қилар эди. Рамазон тазарруъ қилиб: **“Ўзим оч қолсам ҳам майлига. Шаҳид кетган боламнинг ёдгорлари туз тотмай ўтиришибди”** дётган бир бечора заифа кампирга қаттиқ-қаттиқ гапирар эди. Узоқ йўл юриб келган зиёратчи Йигитали кўрганларидан даҳшатга тушди. Не азобларни бошидан кечириб олдига келгани дўсти шуми? Набиралари учун егани нон тополмай кўнгли яримта бўлиб қатаётган бечора кампир учун унинг қалби эзилади. Улар энди оч ухлайдилар, агар ухлай олсалар. Йигитали кампирга етиб, Рамазоннинг болалари учун деб олиб келаётган нондан икки донасини кампирга беради. Бундай ҳолатни кампир дарров тушуна олмайди. Бу кампирнинг ана шу иккита нон учун тўлашга пули йўқ! У Йигиталининг қистови билан ва бу икки нон эвазига бирор нарса келтиришигача кутиб туриши шарти билан қабул қилади. Кампир қайтиб келганда, Йигитали кўрдикки у **“бир жуфт хром этикни бағрига босиб турарди”**. Кампир бу бир жуфт этикни Йигиталига беради. У эса унинг ёғоч оёғига муносиб эмаслигини айтиб, узр сўраб қабул қилмайди. **“Этик ўғлиники бўлса керак. Ажаб дунё... хотирани ҳам нонга алмаштира!”**

Рамазон ҳалол, марҳаматли ва муруватли шахс бўлиб чиқмади. У одамларнинг ҳақи бўлган нонни уларнинг кўзларидан панароқ бўлган қутига яширган эди. Йигитали аниқ кўрди, **“кути ичида нон бўлиб, берилса туни билан навбатда туриб, оқибат ҳам нонсиз, ҳам умидсиз қайтганларнинг ярмига етар эди”**. Бироқ Рамазон **“нон йўқ”** деб бечораларни ҳайдаб юборди ва дўстини газаблантирди. Кампир қайтиб келиб, унинг дўстини сўраганда, унинг хаёлига ёмон фикрлар келди. **“Келмасиндан сени хотинлар йўқлаб қолишди-ку, ёмонсан, жўражон, ёмонсан”**. Кампир қўлида хром этикни кўргач, таъма қила бошлади. **“Бу жўражон чайқовчилик қилиб юрибди шекилли”**. У этикни ўзи учун сотиб олмоқчи бўлганда, кампир унга бу сотиш учун эмаслигини айтади: **“Сотмайман буни. Бу кишига олиб келдим. Нон бериб эдилар...”**

Кампирнинг сўзлари Рамазонга чақмоқ ургандай таъсир қилади: **“Нон? Шу одам нон берадимми?”** Сўнг у Йигиталига қараб, ажабланиб сўрайди: **“Сен нон бердингми?”** Чунки у дўсти нон сўраб келган деб ўйлаётган эди. Ҳатто унга **“кетишингда эсимга сол, болаларингга нон бериб юбораман”** деб айтган эди. Мана кўриб турибдики, у кампирга нон берибди. У охириги лаҳзагача лол қолиб турган эди, чунки унинг назарида дўсти ақлидан озган эди. **“Эси борми бунинг, келиб-келиб кампирга илакишадими?”**

У кампирдан бир кеча тунаш учун жой сўради. Кампир бажонидил уйидан жой берди. Йигитали эса у кампир ўғлининг болаларига едирсин деб унинг уйида бир халта нон қолдирди. Кампир ундан Рамазонни танийсизми деб сўра-

ганда: “Биродаримни излаб келган эдим бу ерга. Шу одамми деб ўйлабман. Билсам... у урушда ўлган экан. Уни қутқариб қололмаган эканман”, – деб жавоб беради. Йигитали ёлғон гапирмайди, у “урушда бир ушоқни бўлиб еган дўсти” Рамазонни учратмайди. Балки унга ўхшайдиган бир кишини учратади. Унинг олдига етиб келиш учун бошидан қандай азобларни кечирганини ўзи билади, дўсти эса... инсонийлигини йўқотган...

* * *

Йигитали порлоқ келажакни умид қилади. У яхши кунлар келиши ҳақида гапирди. Бу Оллоҳга, унинг яхши кунлари келишига бўлган ишонч барча инсонлар учун саодат дарвозаларини очади. Яқин келажакда аҳвол жуда яхши бўлади. Йигитали яхши кунларни бошидан кечирган эди. Унда хайр-барақа ва тўкинлик бор эди. Албатта, аҳвол яна аввалги ҳолатга қайтади: **“Тўйимда энгил-бошим ўзимники эди. Дастурхонга қўяри ноним бор эди. Бу кўргиликларимиз ҳам ўтар кетар”**. Албатта, бундай оғир кунлар ўтиб кетади ва ҳаёт яна давом этади.

Бу умид тўла кўзлар хурсандчилик кўриниши бироз кўнгилхиралик ҳолатидан холи эмас эди. Келин-куёвларнинг уст-боши ўзлариники эмас. Келиннинг ҳам устидаги либос барча қизлар тўй кунда орзу қилиб киядиган даражадаги келинлик тўй либоси эмас эди. Бунинг сабаби қашшоқлик ва йўқчиликнинг зўрлиги эди. Келин ва куёвнинг **“устиларидаги либослар ўзлариники эмас, колхозники. Раиснинг хонасида турувчи бу тўн билан бу кўйлак келин-куёвга фақат бир кунгагина бериб турилади!”** **“Кўйлак ҳаммага сиғсин, бировга тор келиб қолмасин деб, атайлаб катгароқ тикилгани учун қизнинг нозик қаддида шилвираб турибди”**. Тўй ҳам одамлар ва келин-куёв оиласи хоҳлагандай бўлмайди. Тўғри, **“меҳмонлар олдига чой, туршак қўйилади. Йиғиб-тергани бўса, нон ёпар, чалпак пиширар, шўрвами, маставами тортар”**. Бироқ мана шу нарсалар тўй қилувчиларда борми? Агар бу нарсалар бўлмаса-чи? **“Туршак”** ерда ҳам топилади, у офтобда қуритилган, мана шундай кунларда асқотади деб. Нон ва шўрва бу назрдир. Бироқ бу нарсаларнинг йўқлиги билан ҳаёт тўхтаб қолмайди. Тўй бўлаверади, хурсандчиликка ҳамма шерик бўлади. **“Сен нон синдирмадинг, шўрва тортмадинг деб ким ҳам айб қиларди?”** Агар инсонлар қашшоқликда бир-бирлари билан тенг бўлсалар, ҳаёт осон ва бағрикенглик билан кечади. Оллоҳ, инсонларга уларнинг имкониятларидан ортиқ нарса юкламайди.

ЯХШИЛИК ҒАЛАБА ҚИЛАДИ

Бу дунё воқеалари ана шундай давом этди. Бу ҳақиқатан ҳам ажаб дунё! Биз бунда кўплаб қарама-қаршиликлар ва зиддиятларни кўрдик. Бунда зулм ва адолат, азоб ва шафқат, маҳрум қилиш ва эҳсон қилиш, чарчоқ ва роҳат, етишмовчилик ва тўкинлик, камситиш ва ҳурмат, сукунат ва қўзғалон, тобелик ва бўйсунмаслик, қўрқинч ва хотиржамлик, кўргилик ва сабр, ғамгинлик ва хурсандчилик мавжуд. Бу зиддиятларнинг барчаси ёмонлик ва яхшилик, ноҳақлик ва ҳақиқат ўртасида курашни акс эттиради. Кўп ҳолатларда ёмонлик пайдо бўлиб, у ҳукм суради. Ноҳақлик ҳам. Доимо ёмонлик ва яхшилик ўртасида кураш давом этади, лекин ибрат хотимададир. Охир-оқибатда яхшилик ғолиб бўлиб чиқади. Бечора кампир ва унинг шаҳид кетган фарзанди болалари очликдан неларни кўрмадилар?

Йигиталининг колхоз раиси билан деҳқонлар учун ҳафтада икки кун ажратиб шу кунларда улар ўзларига очлик ғамини камайтиришлари учун бошоқ теришларини талаб қилиб баҳслашиб тортишади. Ва ниҳоят, **“Раис одамларга икки кун ўзлари учун бошоқ теришлари мумкинлигини эълон қилди”**. Йигиталининг нияти амалга ошди, яхшилик ғалаба қозонди.

Йигитали Рамазонни ўйлаб қанчалик ички кечинмаларга берилди? Унинг олдига етиб бориш учун қанча азобларга бардош берди? У билан учрашганда, у кутгандай бўлиб чиқмаганда, унинг таъмағирлиги, ёмонлигини, худбинлигини, ўзидан бошқани яхши кўрмаслигини, одамлар ҳақиқага хиёнат қилишини, уларга зулм қилишини, уларни ҳақорат қилишини, унинг бечора кампирга ва нон учун навбатда турганларга ёмон муомаласини кўрганда бошидан нималар-

ни кечирди? Йигитали ҳатто уни урмоқчи бўлди. **“У Рамазонни болохонадор қилиб сўкиши ҳам, таъна-дашномларга кўмиб ташлаши ҳам, боринги, уриб қолиши ҳам мумкин эди”**. Бироқ у бундай ёмон фикрларни алам билан миясидан чиқариб ташлади: **“Ҳаммаси бекор. Бу мен ўйлаган одам эмас экан. На гапиринг, на калтакланг, фойдаси йўқ бунга”**. Биз бу ерда ёмонлик думини ликиллатаётганини кўрамиз. Ёмонлик ўз қурбонларидан бири бўлмиш Рамазон устидан галаба қозонди, сўнг уни қамоққа тикди. Йигитали эса ёмонлик устидан галаба қозонди; Рамазоннинг тузалмаслигига бўлган тушкунлигидан сўнг ҳам **“кўлига қоғоз ва қалам олди!..”** У Рамазонни қамоқдан чиқариш, унинг ўз фарзандлари ҳузурига қайтиши, уларнинг етим бўлиб қолмасликлари учун командирга хат ёзишга киришди. Бу яхшиликдир! Яхшилик албатта галаба қозониши керак!

* * *

Тоҳир Маликнинг инсон қалби тубига шўнғишдаги, унинг сир-асрорларини оча билишдаги ва уларнинг барчасини ўз қалами ва каломи билан тасвирлашдаги маҳорати ажойибдир. Унинг ана шу лавҳаларни чиқаришда ва ўқувчи қалбини асир қила олишдаги ижоди нақадар гўзалдир! Бу бизни ана шу лавҳалар билан бирга яшашга, уларни ҳис қилишга, бу воқеалар соҳиблари билан бирга бўлишга, улар билан уйғунлашиб кетишга мажбур қилади. Улар гўёки биз, биз гўёки улардир! Буни **“жонли тасвир”** деб аташ мумкин! Бу фотоаппарат тасвирлагани каби жонсиз, қотиб қолган лавҳа эмас, балки у қалб тубларига кириб, ундаги яширин фикрларни бизга кўрсата олади.

Йигитали қишлоқ аҳлининг қўй-молини боқар экан, ана шу қишлоқ аҳлининг аҳволи ҳақидаги ўй-фикрларни унутишимиз мумкин эмас. **“Йигитали чилланинг иссиғига чидамай жони узилган ўтларга қараб Россиянинг ўтлоқларини эслади. Шу ўтлоқлар бу ерларда ҳам бўлмайди, сигирлар елини сутга тўлмайди...”** Унинг дўсти Рамазонни зиёрат қилишга жўнашидан олдин хотини ҳақидаги фикрлари: **“Ҳа, майли, онасан-да она, ўз болангга куясан!”** Мана у ўглининг ёрилган оёқларига пиёздоғ босилаётганда, ўз вақтида ўзи тортган худди шундай аламларни эслайди. У ўша пайтда бугун ўгли тортаётган аламларни тортган эди. Бироқ ёғоч оёқда яшаш янада аламлироқдир: **“Баъзан “қани энди бир мўъжиза билан оёғим ўсиб чиқса. Товонларим ёрилишига ҳам, кунда пиёздоғ босишларига ҳам рози эдим” деб қўяди”**. Рамазоннинг Йигитали қутидаги нонни кўрган пайтидаги ҳолини эслайлик: **“Кўзи нонда, оч экан, бечора. Балки у шунинг учун келгандир. Ҳали менга осилиб олмаса эди. “Мени қутқарганман”, деб миннат қилса, иккита нон бериб қутуламан. Иккита нон – ҳозир ҳаёт дегани”**. У иккита нон билан унинг ўзини ва болаларини зиёрат қилгани, уларнинг ҳолларидан хабар олиб хотиржам бўлгани келган дўстидан қутулмоқчи!

У Назирободдан қайтиб келгач, уни қамоққа олиб кетгани келган икки кишини учратади. Бироқ бу покиза қалбли инсон уларни район идорасидан уни раисликка тайинлаш учун келишган деб ўйлайди. Чунки у шундай миш-мишларни эшитган эди. Биз колхоз раиси бундай гапларни эшитиб, хавотирга тушганини кўрган эдик. Бироқ Йигитали қишлоқ аҳли манфаатини ўйлайди. **“Яна одамларнинг гапи тўғри келиб мени раис қилиб қўйишса-я? Э, йўқ кўнмайман. Бир оёқ билан колхозни эллаб бўларканми. Ажаб дунё... сендан сўраб ҳам ўтиришмайди-я...”**

Ёзувчи биз учун саволга ва айни пайтда хаёл қилишга ўрин қолдиради. Бу адабий танқидчиликда ўқувчини ижодга шерик қилиш дейилади. Масалан: **“Раис одамларга икки кун ўзлари учун бошоқ теришлари мумкинлигини эълон қилди”**. Бундай ўзгариш қандай юз берди. Қандай қилиб раис ҳафтанинг икки кунини одамлар ўзлари учун бошоқ териб олишларига рухсат берди. Шунингдек, ёзувчи бизни Йигитали дўстини зиёрат қилишдан қайтгач, қамоққа олинишини ўйлашни бизга қолдиради. Нима учун у қамоққа олинади? Бир йил мобайнида унинг куни қамоқда қандай ўтди? Ҳикоя ниҳоясида кўрамизки, Йигитали **“кўлига қоғоз ва қалам олади...”** У дўсти Рамазон учун командир билан боғландими? Командири унга жавоб қилдими? У қамоқдан чиқдими? Ўқувчининг ёзувчига ижодий амалиётда шерик бўлиши қизиқарли бўлиб, уни матнга янада яқинлаштиради, ёзувчи ва ўқувчи ўртасида алоқа боғлайди...

* * *

Ёзувчининг баён этишни чўзиш вақтида чўзишга, қисқартириш вақтида қисқартиришга қодир эканлигини таъкидлаб ўтмоқчимиз. Бу тасвирлаш тили билан айтганда, аниқлаштириш ёки сурат тафсилотларини чуқурлаштириш зарур бўлганда суратни катталаштириш, бунга ҳожат бўлмаганда, уни кичиклаштиришдир. Ёки ана шу зарурат туфайли суратни кичиклаштириш талаб этилади. Буларнинг ҳаммасини ёзувчи ўзининг ажаб дунёсида ажойиб услубда намойиш этади. У бир суратдан иккинчи суратга ўтишдаги лавҳани усталик ва аниқлик билан ифода этадики, бир лаҳзада Йигиталининг бир йил қамоқда ўтиргани ўтиб кетади. Биз унинг қандай ўтиб кетганини билмай қоламиз. Унинг сафар машаққатларини, ҳар бир қадамини биргаликда узоқ давом этган суратда кечирамиз. Шунингдек, у яйловдан қайтиб келаётиб Қамбар чўлоқ ва вафот этган болалар мурдаларини учратгандаги ҳолатда, у станцияда бўлган пайтда одамларнинг тез-тез жўнаб кетиши ҳамда эрта тонгда раис унинг уйига келишидаги лавҳаларда бу кўринишларни батафсил кўраемиз.

Рамазондан ўз улуши бўлган нонни беришини сўраб ялинган кампир: **“Менку майли оч қолсам чидайман. Лекин шаҳид кетган ўғлимнинг болалари оч, ҳеч нарса тотгани йўқ!”** Бу гапларни айтган кампирнинг “ёноқлари бўртиб чиққан эди”. Бошқа бир ўринда очликдан ўлган болалар саҳнаси **“уруш туғганига бир йил бўлди”**. Тўй кўриниши: **“Сен нон синдирмадинг, шўрва торгмадинг деб ҳеч ким маломат қилмайди”**. Одамлар тўйга келган бор-йўғи беш-ўнта меҳмон олдига қўйгани нарса топа олмайдилар. Тўй эгалари йиғиб-тергани бўлса нон ёпар, чалпак пиширар, шўрва ё мастава тортар, бўлмаса — йўқ...

Демак, на тузумни ва на унинг ишларини тавсифлашга ҳожат бор. Бироқ сиз ўзингиз осонликча, қайғу ва алам билан ҳокимиятнинг одамларга бўлган муносабатини билиш учун керакли хулосани чиқариб олаверасиз!

Ва ниҳоят.

Ушбу ҳикояни ўқиб билдирган баъзи мулоҳазаларим тамом бўлди. Бу биров чўзилди. Сизлар ҳам Тоҳир Маликнинг ушбу асарини ўқиб, бу баҳсда иштирок этишингиз учун мунозарани очиқ қолдираман ва айни пайтда китобхонларни **“Танланган ўзбек ҳикоялари”**ни ўқишга даъват этаман.

*Араб тилидан
Маҳмуда САЙДУМАРОВА
таржимаси*

Шарль де ГОЛЛ

Зулматни ёритувчи нур

Шарль де Голл XX аср тарихидаги – энг ёрқин шахслардан биридир. У 1890 йилда Францияда туғилган. Биринчи жаҳон урушида қатнашди. 1940 йилда бригада генерали бўлди. Иккинчи жаҳон урушида Германия кўшинлари Францияни босиб олган вақтда у Англияга бориб, У. Черчиллдан ҳарбий ёрдам сўрайди. Халқаро фашизмга қаршилиқ кўрсатиш ҳаракати етакчиларидан бирига айланади. Франция озодлиги учун курашади. 1943 йил хорижда Франция Вақтли ҳукумати тузади. 1944 йилда Франция, Англия, Америка кўшинлари Парижга ғолиб бўлиб кирадилар. 1958-йилда Шарль де Голл иккинчи марта мамлакат Президенти қилиб сайланади. У раҳбарлик қилган вақтда Франция-Жазоир урушига чек қўйилади. Уша пайтлари Исроил ҳарбийларининг араб давлатларига агрессиясини қоралайди. 1968 йилда мамлакатда жиддий ислохотлар қилиш таклифи қувватланмагач, де Голл ўз ихтиёри билан истеъфога чиқади.

Франциянинг кейинги Президенти Жорж Помпиду ҳам уни жуда ҳурмат қиларди. Шу сабабли жаҳон фарангунослари де Голл шахсига, у эришган ютуқларга қизиқишлари табиийдир. Де Голл – ҳарбий одам, Ватан халоскори, француз халқининг энг машҳур кишиларидан бири. У Бешинчи Республика Президенти бўлиб, ҳаётини Ватанга бағишлади. Унинг бой руҳий олами, гуманитар билимлари кенглиги, шеърятни севиши, ҳайратланарли ўткир хотираси, чинакам ёзувчилик истеъдодига ҳамма қойил қолар эди. Де Голлнинг ўз замонидаги буюк арбоблар, машҳур кишилар билан ёзишмалари – эпистоляр мероси ҳам жуда бой. У ажойиб лирик фалсафий ҳикоялар ҳам ёзди. Собиқ президент Буассери деган овлоқ гўшада – ўз чорбоғида мемуарлари – хотираларини ва ҳикояларини ёзади. У бир ҳикоясида ўша вақтдаги ҳаётини – автопортретини тасвирлайди. Бу асар услуби ва мазмунига кўра чоғроқ фалсафий новеллага ўхшайди.

Уша вақтда де Голл 66 ёшда, олий мансабидан кетган, кайфияти яхши эмас эди. Ўзи ташкил этган Француз халқи Бирлиги партиясини ҳам тарқатиб юборган эди. Ҳаётидаги зулматли, қора кунлар эди. Аммо у ёруғликка, эзгулик-яхшиликка умидини йўқотмади.

Азиз ўқувчиларимизга Шарль де Голлнинг бир фалсафий новелласини ҳавола қиламиз.

ОЛАМ ЯШАРАДИ

Уйимда жимжитлик ҳукм суради. Уй бурчагидаги мен ёзиб ўтирган хона деразасидан олис уфқда қуёшнинг қизариб ботишини кўриш мумкин. Ун тўрт чақиримгача узоқликда бирорта иморат йўқ. Фақат сайхонликлар ва ўрмонлар кўринади. Хонадан ташқарига чиқсам, тепалик ортига қуёш ботаётган бўлади. Кўшни тепаликларга қарайман. Боғнинг баландроқ жойига чиқсам, қалин ўрмонларни кўраман. Ям-яшил ўрмонлар шу қадар қалинки, гўё денгиз сатҳи кўпириб, ўзини соҳил қоясига ураётгандай. Аста-секин бу манзара узра қоронгулик чўқади. Осмонда юлдузлар чарақлайди. Юлдузлар шу қадар олис ва Ер шу қадар кичикки, ҳаётнинг ўткинчилиги яққол сезилади.

Тўғри, бу хилват гўшада радио бор, газеталар, хатлар келиб туради ва мени бутун олам билан боғлайди. Қисқа вақтга Парижга борганимда хонамга одамлар келади. Уларнинг гап-сўзларини эшитиб, халқимиз кўнглида нималар кечаётганини билиш мумкин. Мактаб таътиллари бошланганида уйимиз фарзандлар ва неваралар билан тўлади. Фақат қизимиз Анна келолмайди, у биздан аввал бу оламни тарк этган. Вақт ўтаверади. Уқийман, ёзаман, орзу, хаёл олиб қочади. Аммо ҳеч бир таҳайюл – хаёлдаги яхшиликлар кўнглимдаги қайғу-ғамларни кеткизолмайди.

Яхшиямки, кичикроқ боғим бор, уни шу кунгача ўн тўрт минг марта айланиб чиққанман, қишда дов-дарахтларнинг либоси ечилиб, яланғоч

совуқда қолади, аммо баҳор келиши билан улар яна яшил либосларини киядилар. Рафикам эккан гуллар ҳам куз охири, қишда сўлади, аммо баҳорда яна гунча тугиб, гуллайди. Бу жойда ҳамма нарса эскирган, аммо ўғил ва қиз болаларнинг шўх-шодон кулгиси янграйди, худди умр баҳори қайтгандай. Зерикканда ўрмон сайрига борганимда ҳам қалин қоронғулик кўнгилни эзади, аммо шу ерда ҳам қушчалар бир-бирини қувиб сайрайди, дарахт шоҳига тушган қуёш нури ёки энди барг чиқараётган куртаклар дилга ёруғлик олиб киради. Буларни кўриб, Ер юзида ҳаёт неча бор сўниб, яна янгидан пайдо бўлавергани, ҳаёт ва ўлимнинг абадий олишувида доимо ҳаёт ғолиб чиқиши ҳақида ўйлайман. Кўнглимда сирли, яширин умид жонланади: биз бутунлай йўқ бўлиб кетмаймиз. Эртароқми, кечроқми ҳаётимиз янгидан бошланади. У вақтда мен бўлма-сам ҳам қилган ишларим, руҳим, фикрларим яшайди.

Одам қариганида табиатга яқинлашади. Йилнинг тўрт фасли мен учун доимо тўрт сабоқ бўлади. Фасллар донолиги мени овутади. Табиат баҳорда бундай қўшиқ айтади: “Ҳозир мен яшнамоқдаман, кейин нима бўлса ҳам майли. Жала, ёмғир тез ўтиб кетади, олам яшаради. Дарахтлар ҳозир юпун бўлса ҳам, чиройи очилаверади, экинсиз далалар ҳам чиройга киради. Ҳаётсеварлик қандай яхши, у менга куч-қувват ва севинч беради. Ҳаёт абадий давом этади”.

Табиат ёзда бундай куйлайди: “Мўл-кўлчилик – фахрим, барча жонзотни боқиш учун озмунча меҳнат қилдимми? Ҳар бир жон менинг ҳароратим билан яшайди. Донлар, мевалар, мол-қўйларнинг подалари қуёш нурларидан қувват олган, ҳеч ким бу қувватни йўқотолмайди. Барчасининг келажаги, толеи менга – табиатга боғлиқ!”

Куз охирида табиат ғашланиб, маъюсланади: “Мен вазифамни ўтаб бўлдим. Мен гулларимни, меваларимни, донларимни бериб бўлдим. Энди ҳаёлларга толаман. Кузда ҳам мен кўз қамаштирувчи қуёш нурларидан тилларанг ва алвон либос кийиб, гўзаллик улашаман. Афсуски, кўп ўтмай шамол ва аёз бу либосларимни йиртиб ташлайди. Аммо ишонаманки, яна баҳор келади, яна яшариб, гуллаб-яшнаймам!”

Қишда табиат фарёд чекади: “Мен энди муздай совуқ, мевасизман. Мен тукқан ва эркалатган қанча қушлар, ҳайвонлар совуқдан жон бермоқда, мен энди уларни иситолмайман ва боқолмайман. Наҳотки, доимо шундай қисматга маҳкумман? Наҳотки ўлим мендан ғолиб чиқса? Йўқ, йўқ! Менинг ич-ичимда ҳали яширин ҳаёт бор. Ҳозирча у қоронғулик сукунатида ҳаракатсиз, аммо олдиндан сезаманки, мўъжиза билан ёруғлик ва ҳаёт яна қайтиб келади”.

Вақт емирган, шамол, бўрон ва ёмғирлар илма-тешиқ қилган, ўсимликлар, экинлар ҳолдан тойдирган кўҳна замин ҳар йили қайта-қайта яшнаверади ва бу билан инсонларга, барча жонзотларга, ўсимликларга ризқ-насиба, янги ҳаёт беради.

Тарихнинг оғир юкларидан эзилган, қирғин-урушлар ва инқилобларда вайрон бўлган кўҳна Франция! Сен ҳам ҳормай-толмай гоҳ юксаклардан жарга қулаб, буюкликдан инқирозга учраб, асрдан-асрга эсон-омон ўтиб, халқнинг ўлмаси даҳоси билан доимо қаддингни тиклашга, қайта гуллаб-яшнашга, уйғонишга интиласан.

Мен ҳам оғир синовларда ҳолдан тойган, қариликка етиб келган, абадий совуқлик қаърига кетадиган бир инсон, кўнглимда зулматни ёритувчи нур чақнашига умидимни йўқотмайман.

* * *

Бадий тил гўзаллиги, фикрлар мантиғи, мазмун-моҳияти билан ушбу ҳикоя бизни етук сиёсий арбоб ва инсон де Голл шахси билан, унинг ички дунёси, севинч ва ташвишларга бой қапби билан таништиради. Бугунги кунда Шарль де Голл номи буюк халқининг ёрқин вакили, оғир синовларга бардош берган французларнинг миллий қадриятлари тимсолига, бетакрор сиймога айланган.

Нашрга тайёрловчи
Акмал САИДОВ

Камолот йўли

(“Жаҳон адаблари адабиёт ҳақида”. “Маънавият” нашриёти, Тошкент, 2010 йил.)

Маънавий ва руҳий баркамолликка интилиш онгимизни юксалтирадиган улуғвор ҳодисадир.

Ана шундай юксакликка олиб борадиган омиллар ичида энг муҳими – жаҳон адабиёти ва тарихи, фалсафаси, маънавий тафаккур дунёсини ўрганиш йўлидир.

Лоақал юксак маданиятли биргина халқ яратган буюк адабиётни ўрганиб тагига етишнинг ўзи катта заҳмат. Шу сабабли бирон шахс ўз маънавиятини камолотга олиб чиқувчи, завқини қаноатлантирувчи улуғ мутафаккир ёки адиб ижодининг мағзини чақа олса, ўзлигини намоён этиш калитини қўлга киритган бўлади.

Ўқиш, бадиий фикрлаш жонли онг ва руҳга ҳамнафас бўлишдан туғиладиган масрурлик туйғусидир. Шунинг учун дурдона асарларни бемалол, эркин ва ўзимизга маъқул тарзда танлай олишимиз жуда муҳимдир. Бу азалий ҳақиқатлар, эзгу, олижаноб қарашлар Ўзбекистон қаҳрамони, Озод Шарафиддин таржимасида эълон қилинган «Жаҳон адаблари адабиёт ҳақида» китобида жуда кенг ва теран ифодасини топган.

Заҳматкаш олим жаҳон адабиётига, умуман, сўз санъатига бўлган улкан муҳаббатини мазкур тўпламга кирган ва ўзи меҳр билан таржима қилган ўнлаб санъаткорларнинг мақолалари орқали ўқувчи юрагига етказишга мушарраф бўлган. Ўқишдан мақсад ҳаётнинг жамики ранглари ва жилолари қалбингда акс-садо бермоғига эришмоқ, инсоният юрагининг уришига ҳамоҳанг бўлмоқдир, деб ёзилади китобнинг тўртинчи саҳифасида. Бу

фикрнинг амалий исботи сифатида поэтикани олайлик. “Шеърят баланд мисраларда ифодаланадиган гўзал ҳаётини умумлашмалар, образлар дунёсидир. Лекин шу билан бир қаторда унда бадиий тилнинг мусиқаси ҳам тажассум топади – бу борлиқ олам билан ҳаётини жараёнлар ўртасидаги уйғунлик рамзидир. Бундай шеърят ҳамиша шоирнинг ноёб тили билан боғлиқ. Бу тил нафақат шоирнинг она тилигина эмас, балки шоирнинг шахсий тили ҳамдир.

Бу тил – мутлақ шахсий, у шоирнинг шахсиятини ташкил этувчи асосий далил, элементдир. Шоир томонидан жаҳон миқёсидаги нутқ маданиятини ўзида жамлаган, уни шахсий тафаккур ва туйғуларига мослаштирган, ривожлантириб шакл берган тилдир”. Бу мулоҳазалар немис адиби Хермен Хессенинг “Жаҳон адабиёти кутубхонаси” мақоласида кенг ва атрофлича баён этилган. Таржимон бу мақолани ўзбекчага ўғирар экан, жаҳон адабиёти кутубхонасини яратиш орқали халқнинг маънавиятини кўтариш нақадар буюк аҳамиятга эгаллигига алоҳида урғу беради..

Хермен Хессе ўз мақоласи давомида китобларга қандай муомала қилиш тўғрисида баъзи бир амалий тавсияларини баён қилган эди. Жумладан, у китоб йиғиш лаззати, ҳар бир китобхон ўзининг “Жаҳон адабиёти кутубхонаси”ни яратиши мумкинлиги, унинг тамойиллари, нима учун айнан шу китобнинг зарурлигини ибратли мисолларда айтиб ўтади.

Хермен Хессе мақоласи таржимасидан олинадиган муҳим сабоқ

шуки, ҳар қандай юксак асар жаҳон адабиёти кутубхонасига кириши учун у гўзал ва теран таржима қилиниши керак. Ўз хаёлидаги кутубхона каталогида танқидий қарар экан, Ҳерман Ҳессе бу ишда кўпол хатоларга йўл қўйдик, чинакам хазиналарга эътибор бермадик, – дейди. Масалан, Миср маданияти энг юксак даражада тараққий этган ва ички яхлитликка эга бўлган маданият. Аммо у катологда акс этмади. Чунки “бизни Миср адабиёти билан таништириши мумкин бўлган китобни мен билмайман”, дейди Ҳерман Ҳессе. Демак, мукамал таржималарсиз дунё маданияти хазинасига йўл очиб бўлмайди.

Мақола якунида адиб бадий дид, завқ дунёқарашнинг шахсий эканлиги масаласига яна қайтади, яъни китоб шахсинг бадий, фикрий эҳтиёжларидан келиб чиқиб ўқилади, шунинг учун у ихтиёрий, ички заруратга мос танланади ва натижасига кўра айнан шахсни шакллантиради, ўстиради, деган фикрни илгари суради. Озод Шарафиддинов бу мақолани таржима қилишда айнан ана шу фикрни назарда тутган.

Ҳерман Ҳессени ўқиш жараёнида немис халқининг жаҳон адабиёти ва маданиятини ўзлаштиришга қизиқиши кучайган давр XIX асрга тўғри келишини кўришимиз мумкин. Бу ҳол ҳозиргача давом этмоқда. Хусусан, мақолада Хитой, Ҳиндистон, Миср фалсафий маданиятини ўрганиш энг долзаб масала сифатида қайта-қайта таъкидланади. Бунга шуни ҳам қўшиб қўйиш мумкинки, Амир Темур, Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур, тасаввуф алломалари, форс-тожик адабиётининг маънавий оламлари Ҳерман Ҳессе хаёлотига яратилган кутубхонани жуда ҳам бойитиши, китобхонлар маънавиятини янада юксалтириши мумкин.

Китобда инглиз адиби Жон Голсуорси мақолаларига ҳам кенг ўрин берилган. Унинг “Олти адибнинг қиёфасига чизгилар”, “Яна тўрт адибнинг қиёфасига чизгилар”, “Адабиёт ва ҳаёт”, “Адабиётда харақтер яратиш” деб номланган мақолалари жаҳон адабиётида кечган муҳим тамойиллар ҳақида ўзбек

китобхонига кенг тасаввур беради. “Олти адибнинг қиёфасига чизгилар” мақоласида моҳир мақоланавис, адабий портрет устаси сифатида ёрқин кўзга ташланади.

У XIX асрда яшаган Чарльз Диккенс, Иван Тургенев, Ги де Мопассан, Лев Толстой, Жозеф Конрад, Анатолий Франс каби буюк ёзувчиларининг ўзига хос маънавий олами, юксак санъаткорлик маҳорати, такрорланмас образлари ҳақида ихчам ва лўнда, аниқ фикрлар билдиради. Адиб кейинги мақолаларида Александр Дюма, Чехов, Стивенсон, Хадсон каби ёзувчилар портретларини ҳам аниқ чизилган лавҳалар орқали очиб беради. Бу мақолалар эҳтирос билан таржима қилинган.

Озод Шарафиддинов китоб учун жаҳон адибларининг шундай асарларини танлаганки, улар ҳозир адабиётимизда самарали кечаётган кўплаб ҳаётбахш жараёнларни янада теранлаштиришга қаратилгандек туюлади. Ирвинг Стоуннинг “Биографик қисса ҳақида” мақоласи кейинги йилларда ўзбек адабиётида жадал ва кенг ривожланаётган тарихий, тарихий-биографик асарлар ёзаётган ёзувчиларга ажойиб қўлланма бўла олади. Унда биографик қиссага қўйилган талаблар, хусусан, ҳужжатлар билан тасдиқланган ҳаққоний тарих яратиш, ҳаётда бўлиб ўтган воқеалар ҳам худди тўқима воқеалардай қизиқарли ва ҳаққоний бўлиши кераклиги, қаҳрамон ҳаётининг ўзи асар сюжетини, қаҳрамоннинг ўз зиммасидаги вазифаларини бажаришига доир муаммолар, ғоялар ечими ҳақидаги мулоҳазалар адабий сабоқ бўла олади.

Ушбу жанр қанчалар тарихий ва биографик маълумотларга бой бўлмасин, у барибир бадий асардир. Шу жиҳатдан И. Стоун илгари сурган фикрнинг салмоғига эътибор берайлик: “...Бундай асарларнинг мақсади китобхонни эмоционал кечинмаларнинг энг қайноқ жойига олиб киришдир”. Бадий асардаги эмоционаллик даражасига қараб китобхон тарихий жараёнларни ўз кечинмаларида қабул қилади, унинг иштирокчисига айланади. “Негаки, туйғулар, ҳислар

шундай хотирага ҳамда донолик-ка эгаки, кўпинча айни шу хотира ва донолик совуқ ақл-идрокимизга етишмай қолади”. Бу мулоҳазалардан кейин И.Стоун таъкидлайдики, “ҳар қандай биография ҳам бу жанрга тўғри келавермайди”. Муаллиф сюжет қурилмасида ҳадеб ўзини кўрсатавериши ёки панд-насихатга берилши, бадииятга хизмат қилмайди.

Ҳар бир шахс ҳаётининг ўз жумбоқлари бўлади. Баъзан у тугун, баъзида эса чигал қалава тарзида кўриниши мумкин. Ёзувчи китобхон иштирокида ана шу чигалликларни ечмоғи лозим. У буни воқеалар тартибини, тарихийлик мезонини бузмаган ҳолда ифодалаш керак.

Биографик қисса ёзиш маданияти ҳақида Ирвинг Стоун ўз шахсий тажрибалари билан ўртоқлашар экан, бадиий-эстетик режаларини рўёбга чиқариш йўлида қандай изланганини қатор мисоллар орқали баён этади. Бу саҳифаларни ўқиган китобхон Ж.Голсуорси томонидан айтилган – ижод – сир, инсон умри – номаълумликка саёҳат, деган фикрлар қанчалик ҳаётӣ эканлигига яна бир карра амин бўлади.

Китобдан жой олган рус ёзувчиси Н.В.Гоголнинг “Ал-Маъмун” тарихий лавҳаси ҳам мароқ билан ўқилади. Бу мақоланинг биз учун яна бир муҳим аҳамияти унинг Шарқ халқлари ҳаётига бағишланганидир. Унда Бағдод халифаси Ал-Маъмуннинг ҳаёти, сиёсий-ижтимоий фаолияти теран таҳлил қилинади.

Н.В. Гоголь мусулмон оламига улуг бир ҳурмат билан қарайди. Ҳорун ар-Рашид даврида “араблар Муҳаммад алайҳиссалом айтган жаннатни ер юзида барпо этишни ўйлай бошлаган эдилар”. Шарқни тавсифлаганда, ундан муаттар бўй келиб турадиган ҳудуд дея жозибадор таъриф беради. Бағдод ҳукмдори Ҳорун ар-Рашидни “тенги йўк” деб атайди. Унинг тенги йўклигини исботловчи “файласуф ҳукмдор”, “иқтидорли сиёсатчи” саркарда”, “диди баланд ижодкор халифа” сифатларини санайди ва “у ўз фаолиятида катта ҳаракатларни шу сифатлар ўртасида баравар тақсимлай билар ва бирон соҳанинг

бошқаси устидан устун келишига асло йўл қўймасди”. Ҳорун ар-Рашиднинг эзгулик, адолат, халқ манфаатларини устун қўйиш каби маънавий фазилатлари ва эзгу ишларини давом эттирган Ал-Маъмун илм-фан, санъат, моддий ва маънавий маданиятни ривожлантиришда ҳайратланарли натижаларга эришган. Аммо, у жамиятнинг маънавий эҳтиёжларини тўғри англашда хато қилади – шу пайтга қадар арабларга ёт бўлган ғарб дунёсини, айниқса юнон маданиятига хос аъноаларни ўз давлатига олиб киришга уринди, насроний динига эътиқод қилувчиларни маъмурий мансабларга ўтқазди, назария билан шуғулланадиган файласуф ва шоирларга мансаблар берилди, уларга чуқур эҳтиром кўрсатилди, олижаноб суҳбатлар уларнинг иштирокисиз ўтмайдиган бўлди. “Бағдод билимлар ва турфа хил соҳалардан таркиб топган жумҳуриятга айланган эди”. Олижаноб мақсадлар оғушида ал-Маъмун ўз халқини бахтли қилиш йўлида тиним билмас эди. Аммо у битта муҳим хатога йўл қўяди, айнан шу хато ал-Маъмунни ҳам, унинг давлатини ҳам ҳалокатга олиб боради – у ҳам бўлса, “ал-Маъмун жорий этаётган маърифат арабларнинг табиий унсурларига ва улкан хаёлотларига жуда кам даражада мос келарди”. Н.В.Гоголь ал-Маъмун мисолида миллий қадриятларнинг ўз халқи қон томирлари, маънавияти билан нечоғли боғланганлигини, айниқса, ўз эътиқоди, дини халқни қанчалар яқдил қилиш қудратига эгаллигини, арабларнинг ўзига хос, нодир, учқур хаёлотдан завқланиб яшагани тушунмаслик фалокат манбаи эканлигини қиёсий лавҳаларда лўнда, аниқ, ибратли ва ишонарли исботлаб бера олган.

Китоб саҳифаларидан ўрин олган Л.Н. Толстойнинг “Шекспир ва драма тўғрисида” танқидий очерки, улуг адибнинг иккинчи бир улуг драматург тўғрисидаги фикрлари, айниқса, у танқидий бўлса, ҳамisha қизиқарли, ўйлашга ва тараққиётга чорлайдиган бўлади.

Андре Моруанинг “Оноре де Бальзак” мақоласи, Ян Парадовс-

кийнинг “Сўз кимёси”, Хосе Ортега Гассетнинг “Одам Ато жаннатда” мақолалари ҳам бугунги китобхонлар, айниқса ёшларга катта маънавий озиқа беради. Адабиёт ва санъат, маданият ҳамиша дунёни тўғри англашга ўргатиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Бу азалӣ ва абадий ғоя китобдаги барча мақолаларнинг мазмун-моҳиятини ташкил қилади, десак тўғри бўлади. Устоз, Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддиновни илҳомлантирган ғоя ҳам, айнан, шу нуқта керак.

Китобдан жой олган мақолалар турли даврларда ёзилган, уларнинг мавзулари ҳар хил, аммо, айна замонда, улар яхлит, бир-бирига уйғун, муштарак. Аввало, уларнинг ҳаммаси адабиёт ва санъат ҳақида ёзилган. Шу билан бирга, уларнинг барчаси бадииятнинг уриб турган юраги, нерв ҳужайралари, қон томирларини излаб топишга, ўрнини белгилашга қаратилган.

Бу мақолаларнинг барчаси – таржималардир. Аммо улар шундай саралаб таржима қилинганки, кўз ўнгимизда таржимоннинг қиёфаси, салобатли сиймоси жонланиб тур-

гандек туюлади, унинг фикрларини тинглаётгандек бўламиз: ўша оҳанг, ўша салобат, ўша жонқуярлик, ўша сиймонинг теран қарашлар... Гап шундаки, бу мақолалар мағзини Озод домла XX асрнинг эллингичи йилларидан бери дорилфунун талабаларига тарғиб қилиб келарди. Ўша йиллардаёқ устоз ушбу асарлар оғушида камол топган эди. Устоз бир мақоласида буюк санъаткор Ойбекни “Миллатни уйғотган адиб” деб атаган эди. Ушбу қадри баланд, салмоғи салобатли таржималари билан бу улўф зотнинг ўзи ҳам миллатни ҳурфикрликка бошлаган адиб даражасига кўтарилганини кўрамиз.

Нозик дидли танқидчи Иброҳим Фафуровнинг сўнгсўзи билан якунланган мазкур китоб Озод Шарафиддинов таржималари, адабий-илмий мероси олдидан дарёдан бир томчи, холос. Устоз қолдирган улкан маънавият хазинаси тиниқ чашмага ўхшайди. Унинг зилол сувларидан ҳали кўп авлодлар баҳраманд бўлади. Улар эзгулик уруғларини сочишда, одамларни яхшиликка бошлашда ҳамиша давом этади.

*Муҳаммади ЖУМАНОВ,
филология фанлари номзоди*

НОБЕЛ МУКОФОТИ РАИСИНИНГ КИТОБИ

Швеция академияси котиби, Нобел мукофотининг адабиёт бўйича жюрига узоқ йиллар раислик қилган Хорас Энгдалнинг “Орзулардан қолган чандиқлар” номли китоби нашр этилди. Китоб муаллифнинг ватанида катта қизиқиш билан кутиб олинди ва халқаро адабий ҳаётда муҳим воқеа бўлди деб баҳоланди.

Адабиётшунос ва танқидчи Х. Энгдал китобга кирган мақолаларида Швеция ва дунё адабиётидаги шахслар, гоёлар ва асарлар ҳақидаги қарашларини баён этади, улар ўртасидаги боғлиқликларни очиб беради. Жаҳон замонавий адабиёти ва романтизм йўналишининг ўзаро ўхшаш ва фарқли жиҳатлари хусусида фикр юритади.

Энгдал бугунги адабиётдаги номукимлик, ахлоқий қарашлар ва бадиий услубларнинг “ўлиб” бораётганлиги, ёзувчининг ёлғизлиги каби муаммоларни қаламга олади. “Адабиёт тараққиётида узилиш рўй берса, – деб китобнинг бир неча ўринларида такрорлайди муаллиф, – ёзувчи ўз асарлари орқали қайсидир адабий оқим ёки услубнинг вакили сифатида эмас, оддий шахс – индивидуум каби намоён бўлади. Ва у ғайриихтиёр равишда ўз чандиқларини кўрсата бошлайди.”

Horace Engdahl. “Arret efter drommen”. Stockholm. “Albert Banners Forlag” 2009.

АРАБ НАЖИМА ВА ЖУХУД ЭСТЕР

Француз ёзувчиси Ж. М. Леклезио бугунги кунда асарлари энг кўп ўқиладиган жаҳоннинг атоқли ёзувчилари қаторида туради. Навбатдаги “Адашган юлдуз” романи унга Нобел мукофоти бекорга берилмаганини исботлади.

Асардаги воқеалар 1949- йилда бўлиб ўтади. Нажима исмли қиз кўчириб юборилган араблар лагериди, Эстер эса Франциянинг овлоқ бир қишлоғида яшашади. Нажима кўплаб араблар қатори ўзларининг бошқа бир – ичимлик суви кўпроқ жойга кўчириб юборишларини кутиб кунларини ўтказарди. Эстер эса бошқа жухудлар билан бирга нацистлар таъқибидан қочиб машаққатли йўл – тоғдан ошиб ўтишга мажбур бўлади. У мўъжиза туфайли тирик қолади ва узоқ дарбадарликдан сўнг озод юришни орзу қилган маконларга етиб келади. Худди шу ерда бу икки қизнинг бир лаҳзалик учрашувлари юз беради. Уларнинг нигоҳлари бир неча сония учрашади, ана шу нигоҳлар улар бир-бирларининг қалбларига кириб боришларига ва бутун умр бир-бирларини ёдда сақлаб қолишларига кифоя қилади. Эстер Нажиманинг нигоҳларида ҳаёт китобини кўргандай, бу китобни фақат унинг учун янграётган бир овоз ўқиб бераётгандай туюлади. Бу овоз туфайли ундаги чарчоқ ва кўркув, қалбидаги бўшлиқ ва умидсизлик йўқолади, олдинда даҳшат ва ўлимлардан холи, узоқ ва сирли йўл пайдо бўлади.

Инсониятнинг бир-бирига биродарлигини, араб ва жухуд халқларининг тотув ярашмоқликлари лозимлигини, ҳар қандай урушнинг битта нигоҳ олдида бемаъни эканлигини Леклезио ана шундай гўзал қилиб айта олган.

Ж.М.Г. Леклезио. “Блуждающая звезда”. М. “Текст”. 2010.

ГОМЕР ВА УНИНГ УКАСИ

“Мен Гомерман, сўқир акаман” – америкалик машҳур ёзувчи Э.Л.Докторонинг янги “Гомер ва Лэнгли” романи ана шу сўзлар билан бошланади. Бу роман антик давр воқеа-

ларига қурилмаган, 1947 йилда Нью-Йоркда шов-шув бўлган ака-ука Гомер ва Лэнгли Коллерларнинг фожеали тақдири ҳақида.

Истеъдодли инженер Лэнгли Коллер ва унинг фалаж бўлиб қолган акаси Гомер ота-оналари оламдан ўтгач, қарийб йигирма йил давомида уйдан чиқишмайди. Уларни жуда бой деб ўйлашади, ҳатто бир неча бор уйларига ўғри ҳам тушади. Аммо у ерда ўғирлайдиган арзирли бирор вақо эди. Уларнинг бойлиги – эски-туски нарсалар, бир олам китоблар ва эски газеталар тахламларидан иборат эди. Лэнгли буюмга боғла-ниб қолиш касалига дучор бўлган бўлиб, доим уйга эски нарсаларни ташиб келар, улардан ажралишни ис-тамасди. Ака-укалар ҳеч қаерда иш-ламас, Лэнгли егуликни ахлатхона-лардан топиб келарди. Қаралмаган-нидан уйлари ҳам вайронага айла-нади. Лэнгли ахлатлар остида қолиб вафот этгач, фалаж ва сўқир Гомер-нинг ҳам ажалини кутишдан бошқа чораси қолмайди. Ака-уканинг ўли-мидан сўнг бир неча кун ўтгач поли-ция уйни очиб киради ва 100 тонна-дан ортиқ, ака-укалар ҳеч қачон фой-даланмаган турли-туман эски буюм-ларни топишади.

Доктороу ўз ўқувчиларига мурожаат қилар экан бу воқеани ёшлигида эшитганини, унинг учун сенсация ёки Коллерларнинг руҳий хасталиги эмас, балки ака-укаларнинг онгли равишда бу ҳаётни тарк этиб, тасавурлар оламида яшаганликлари муҳим эканлигини ёзади: “Улар цивилиза-

цияга қўл силтадилар ва дунёни ўзлари билан олиб кетдилар”, - дейди у.

E.L. Doctorow. “Homer & Langley”. New York. “Random House”. 2009.

“БОҒДОДЛИК УЛЛИС”

Француз ёзувчиси Эрик-Эммануэл Шмит кетма-кет чоп этаётган қисқа ҳажмли ажойиб қиссалари билан ўқувчиларни лол қолдирмоқда. Бу билан у Вольтер-нинг “Фалсафий қиссалар”и йўлини давом эттираётгандек.

Муаллифнинг навбатдаги “Боғ-додлик Уллис” деб номланган қиссасида бомбардимон вақтида ўз оиласи ва уйдан жудо бўлган ўс-мирнинг тақдири ҳақида гап боради. Ўсмир нимаики бўлмасин Европага ўтиб кетмоқчи бўлади. У худди Ж.Жойснинг “Уллис” романи қаҳрамони Леопалд Блумга ўхшаб жуда кўп тўсиқларни енгиб ўтишига тўғри келади. Бу тўсиқлар ҳам “Одиссея”нинг замонавий шаклу шамойил олган тўсиқларининг ай-нан ўзи. Шунингдек, асарда нолегал иммиграция соҳасида пул ва одам савдоси билан шуғулланадиган жиноят оламининг қиёфаси ҳам кўрсатиб берилади.

Энг асосийси, қисса уруш ва унинг бутун-бутун халқлар бошига солаётган офатлари, минг-минглаб тақдири синдирилган ёшларнинг эртаси ҳақида ўйлашга мажбур қилади.

Эммануэл Шмит. “Уллис из Багдада”. М. “Азбука-Классика”. 2010.

Тайёрловчи
Азиз САИД